

วิเคราะห์ภาพสะท้อนอันสรวทูลกิจสังคมชุมชนผู้มั่งคั่งและสามสงฆา
ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์
(พ.ศ.2472 - 2503)

วิธานินทร์

รอง

วินัย ยุทธโส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นวิทยานิพนธ์ของภาควิชาภาษาไทยและหลักสูตร
ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

อธิการบดีมหาวิทยาลัยทักษิณ

ISBN 974-451-436-1

วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา
ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์
(พ.ศ.2472–2503)

วิทยานิพนธ์
ของ
วินัย สุกใส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยทักษิณ

ISBN 974-451-436-1

คณะกรรมการควบคุม และคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

..... กรรมการ
(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

..... กรรมการ
(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว)

มหาวิทยาลัยทักษิณอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

..... ประธานอนุกรรมการบัณฑิตศึกษา
(อาจารย์ ดร.ฉันทิต ทองช่วย)

วันที่ ๑ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือ แนะนำ ให้คำปรึกษาและการตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อย่างเมตตาอิงจากรองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และอาจารย์จำเริญ แสงดวงแข กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข และอาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว กรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งเพิ่มเติม ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ รองศาสตราจารย์สงบ ส่องเมือง อาจารย์ไพศาล สุกใส และ อาจารย์สารูป ฤทธิ์ชู ที่ได้ให้คำแนะนำและชี้แนะแนวทางที่มีคุณค่ายิ่งทุกครั้งและผู้วิจัยนำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อที่ประชุมสัมมนารายงานความก้าวหน้าชุดโครงการเครือข่ายปริญญโท ไทยศึกษา : เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ขอขอบพระคุณเจ้าอาวาสและพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ดูแลห้องสมุดของวัดต่างๆ เป็นอย่างสูงที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหนังสือวรรณกรรมจากห้องสมุดของแต่ละวัด ขอขอบคุณอาจารย์พิทยา บุขรรัตน์ ที่กรุณาให้ยืมหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อให้ในการศึกษาจำนวนหนึ่ง

ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแวง หัวหน้าชุดโครงการเครือข่ายปริญญโทไทยศึกษาฯ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณาสันับสนุนเงินทุนในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบคุณอาจารย์ประมวล มณีโรจน์ที่ให้ความช่วยเหลือ ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม อาจารย์อุทิศ สังขรัตน์ อาจารย์สวัสดิ์ พันธุ์ฤทธิ์คำ และคุณพิเชฐ แสงทอง ผู้ร่วมงานในชุดโครงการเครือข่ายปริญญโทไทยศึกษา ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลภาคสนามที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้ และขอบคุณอาจารย์ดารุณี สุกใส ที่ปฏิบัติภารกิจแทนผู้วิจัยอย่างดียิ่งทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานและภารกิจในครอบครัว

วินัย สุกใส

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	13
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	14
	ข้อตกลงเบื้องต้น	14
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	15
	นิยามศัพท์เฉพาะ	16
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	17
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	19
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลา	19
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเศรษฐกิจสังคม	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลา	28
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ	
	และสังคมในวรรณกรรม	40
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้	
	ในการศึกษาค้นคว้า	43
๓	ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่น	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบท	
	ทางสังคม	61
	สภาพสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472- 2503	62
	สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา	62
	เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472	71
	เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503	78

กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม	81
บรรยากาศและประเพณีวรรณกรรม	82
ผู้สร้างและผู้เสพวรรณกรรม	103
ลักษณะรูปแบบวรรณกรรม	115
เนื้อหาของวรรณกรรม	126
การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม	130
วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี	136
อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น	147
สรุป	150
๔ วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม	
ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์	153
ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต	155
ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า	
และการบริโภค	190
ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน	194
ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระหว่างชุมชน	
กับรัฐและ สถาบันทางสังคม	199
ทัศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม	214
สรุป	225
5 บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	226
บทย่อ	226
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	226
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	226
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	228

บทที่	หน้า
สรุปผล	229
อภิปรายผล	236
ข้อเสนอแนะ	239
บรรณานุกรม	241
นุคลานุกรม	257
ภาคผนวก	261
ภาคผนวก ก	262
ภาคผนวก ข	277
บทคัดย่อ	279
ประวัติย่อของผู้วิจัย	285

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณกรรมกับสังคมมีความสัมพันธ์กันโดยไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะวรรณกรรมคือผลผลิตของสังคม นักประพันธ์ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมคือสมาชิกของสังคม ดังนั้นสังคมจึงมีอิทธิพลต่อนักประพันธ์ และผลงานที่นักประพันธ์สร้างสรรค์ขึ้นก็ย่อมจะสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในยุคสมัยนั้นๆ ด้วย ดังที่วิทช์ คิวะศรียานนท์กล่าวไว้ว่า

... เพราะเหตุว่ากวีไม่ใช่เป็นแต่กวี หากเป็นคนเกิดในยุคใดยุคหนึ่งซึ่งมีสิ่งแวดล้อม มีสภาพการเมืองและเศรษฐกิจแตกต่างกับสมัยอื่น ... กวีใดเกิดขึ้นในสมัยเหล่านี้ จะรอดพ้นจากอิทธิพลแห่งเครื่องแวดล้อมหาได้ไม่ ถึงแม้กวีจะพยายามหลบหลีกเพียงใด ความคิดความเห็น ความรู้สึกที่ตนมีอยู่เป็นส่วนร่วมกับคนร่วมสมัยก็ไม่อาจที่จะแพร่งพรายออกมา¹

ในทัศนะของนักวิจารณ์วรรณคดีเชิงสังคมแนวมาร์กซิสต์ เห็นว่าการสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมย่อมมีความสัมพันธ์กับสภาพความเป็นอยู่และความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมอย่างแนบแน่น ดังที่ทิปกรกล่าวไว้ว่า

“... ความเคลื่อนไหวทางศิลปและวรรณคดีนั้น ย่อมมีพื้นฐานอยู่บนความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการเมืองของแต่ละยุค ทั้งเศรษฐกิจ ทั้งการเมือง และทั้งวัฒนธรรม (อันรวมถึงศิลปและวรรณคดี) ย่อมเคลื่อนไหวไปโดยพร้อมเพรียงและสอดคล้องกันเสมอ”²

การศึกษาวิจารณ์วรรณกรรมในเชิงสังคม ตามทัศนะของนักวรรณคดีแนว

¹ วิทช์ คิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2531. หน้า 96.

² จิตร ภูมิศักดิ์. ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน. โดยทิปกร (นามแฝง). 2540. หน้า 9-10.

มาร์กซิสต์จึงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ดังที่ นพพร สุวรรณพานิช¹ ได้กล่าวไว้ สรุปความได้ว่า การศึกษาภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมจะเริ่มต้นด้วยความตระหนักว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งสำคัญ การสืบค้นหาสัมพันธ์ภาพระหว่างวรรณกรรมกับสังคมจะทำให้เกิดความสามารถที่จะตอบสนองต่องานศิลป์ในด้านสุนทรียะได้อย่างลึกซึ้ง การวิจารณ์ในแนวนี้นี้จึงต้องเกี่ยวพันกับความพยายามที่จะเข้าใจวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อกลางและเป็นการแสดงออกในสังคม สอดคล้องกับที่บรรจง บรรเจอดศิลป์² ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “ศิลปวรรณคดีกับชีวิต” โดยชี้ให้เห็นว่า ชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการคลี่คลายขยายตัวของเศรษฐกิจของสังคมคือที่มาของวรรณกรรม เนื้อแท้และความหมายของวรรณกรรมจึงเป็นการสะท้อนความเป็นจริงที่มีอยู่ทางภววิสัย โดยในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นจะต้องคำนึงถึงรูปการและวิธีการในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นด้วย ในการพิจารณาคุณค่าของวรรณกรรมจึงควรยึดหลักที่ว่า ดูวรรณกรรมจากสังคม และดูสังคมจากวรรณกรรม

อย่างไรก็ตาม การใช้วรรณกรรมเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาเศรษฐกิจ-สังคมก็ไม่อาจที่จะให้ข้อสรุปได้ว่าภาพสะท้อนเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรมจะเหมือนหรือเป็นแบบเดียวกันสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมจริงได้สนิทหรือไม่ ทั้งนี้เพราะภาพสังคมในวรรณกรรมได้มีโลกแห่งจินตนาการของผู้ประพันธ์รวมอยู่ด้วย ดังนั้นในการศึกษาวรรณกรรมจึงไม่ควรเป็นเพียงการค้นหาภาพสะท้อนของเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรม หรือการศึกษาสภาพสังคมที่แวดล้อมวรรณกรรมทางใดทางหนึ่ง แต่น่าจะเป็นการศึกษาโดยประสานทั้งสองส่วนนี้เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงงานวรรณกรรม ภาพสะท้อน และความคิดทางสังคมในวรรณกรรมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังข้อเสนอแนะของ เจตนา นาควัชระ และ นิตยา มาศวิสุทธิ์ที่กล่าวถึงการวิจัยวรรณกรรมโดยยึดข้อมูลเกี่ยวเนื่องหรือข้อมูลทางสังคมเป็นหลักว่า “เป็นการวิจัยที่ช่วยสร้างความเข้าใจในเรื่องของบริบทของวรรณกรรมได้อย่างดี...”³ และว่า

¹นพพร สุวรรณพานิช. “มิติที่สามของวรรณคดี,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 7 (11) : 41-47 ; กรกฎาคม 2516.

²บรรจง บรรเจอดศิลป์. ชีวิตกับความใฝ่ฝัน, 2524. หน้า 66-101.

³เจตนา นาควัชระ และ นิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทศนะของนักวิชาการไทย, 2526. หน้า 260.

... การวิจัยทางวรรณคดีจะต้องชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางสังคมกับพลังสร้างสรรค์ที่อยู่ในตัววรรณกรรมด้วย โดยทั่วไปแล้วในการวิจัยทางวรรณคดีในปัจจุบันจะไม่เน้นเฉพาะตัวบริบท แต่จะพยายามประสานข้อมูลที่เป็นตัววรรณกรรมเข้ากับข้อมูลที่เป็นบริบทของวรรณกรรม¹

การศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรมจึงไม่ควรที่จะศึกษาเฉพาะภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่ในตัวบทวรรณกรรมหรือสภาพสังคมในยุคสมัยที่เกิดวรรณกรรมขึ้นนั้นๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบท ดังที่ดวงมน จิตรจันทน์ กล่าวไว้ว่า

เมื่อคำนึงว่าวรรณคดีเป็นการสื่อสารก็ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบทด้วย โดยเฉพาะบริบททางวัฒนธรรม (context of culture) เป็นบริบทที่อยู่แวดล้อมบริบทของการสื่อสารอีกทีหนึ่ง บริบททางวัฒนธรรมนี้ กินความถึงขนบและสถาบันทางสังคมและเศรษฐกิจที่ครอบคลุมอยู่...²

ในทัศนะของดวงมน จิตรจันทน์³ แม้ว่าบริบทจะมีได้เป็นปัจจัยสำคัญเพียงอย่างเดียวที่กำหนดตัวบท แต่ก็น่าจะพิจารณาว่า บริบทเป็นปัจจัยหรือตัวแปรอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการแสดงออกอันเป็นอัตวิสัยร่วมของสังคม การให้ความสำคัญต่อบทบาทของปัจเจกชนในกระบวนการสื่อสารพร้อมไปกับการให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางสังคม จึงน่าจะเป็นวิธีการที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณกรรม เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงตัวงานวรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น

สังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง คือการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนทั้งทางด้านโครงสร้างทาง

¹เจตนา นาควัชร และ นิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย. 2526. หน้า 261.

²ดวงมน จิตรจันทน์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 11.

³แหล่งเดิม.

เศรษฐกิจโดยตรง ดังที่พรภิรมณ์ เชียงกุล ได้กล่าวไว้ว่า “...เป็นการล้มเลิกระบบการผูกขาดการค้าทั้งหลาย รวมทั้งผลประโยชน์ของพ่อค้าจีนในระบบพระคลังสินค้า...เป็นช่องทางให้การค้าและเศรษฐกิจของประเทศพัฒนาเป็นแบบทุนนิยม”¹ และส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนอื่นๆ ของสังคมด้วย ดังที่ มัลลิกา มัสอูดี กล่าวไว้ว่า “... มีผลต่อนโยบายการเมือง สภาพสังคม ตลอดจนโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้น”² และเป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การ “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมดังกล่าวได้ส่งผลต่อกระบวนการสร้างผลงานวรรณกรรมไม่น้อย ที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ การนำเทคโนโลยีการพิมพ์อันเป็นวิทยาการของสมัยใหม่สังคมทุนนิยมเข้ามาใช้เพื่อพิมพ์หนังสือประเภทต่างๆ รวมทั้งการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่รับเอาอิทธิพลวรรณกรรมแบบตะวันตกของ “นักเรียนนอก” ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 เมื่อประสานเข้ากับการปฏิรูปการศึกษาที่ส่งผลให้คนไทยอ่านออกเขียนได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เหล่านี้ล้วนส่งผลให้กระบวนการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมไทยและวัฒนธรรมทางหนังสือของไทยเปลี่ยนแปลงไปจากยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด

ความก้าวหน้าทางการพิมพ์หนังสือ “วรรณกรรม” และการอ่านออกเขียนได้ของประชาชนที่ได้ขยายตัวมากขึ้นตามลำดับนี้ส่งผลให้ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของไทยปรับเปลี่ยนไป ดังที่เจตนา นาควัชระ³ ได้กล่าวไว้ สรุปความได้ว่าปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมทางหนังสือที่เกิดขึ้นนี้ว่าได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบการสืบทอดวรรณคดีจากการสืบทอดด้วยปากมาเป็นการสืบทอดด้วยสิ่งพิมพ์ เปลี่ยนแปลงจากระบบเก่าที่ยาย “เล่านิทาน” ให้หลานฟัง ได้กลายมาเป็นหลาน “อ่าน” นิทานให้ยายฟัง ดังนั้นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่เคยสืบทอดโดยการคัดลอกและถูกจำกัดการถือครองเป็นเจ้าของอยู่เฉพาะในกลุ่มของคนส่วนน้อยที่เป็นชนชั้นนำในสังคมและ/หรือวัด จึงแปรเปลี่ยนเป็นหนังสือที่

¹พรภิรมณ์ เชียงกุล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1. 2535. หน้า 4.

²มัลลิกา มัสอูดี. “การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย หน่วยที่ 1-7. 2535. หน้า 31.

³เจตนา นาควัชระ. “สภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวทางการพัฒนาการวิจัยด้านภาษาและวรรณคดี,” ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์. 2524. หน้า 255.

พิมพ์ได้เป็นจำนวนมากและแพร่กระจายไปยังผู้อ่านออกเขียนได้ในวงกว้างขึ้นตามลำดับ
 ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการรับเอาเทคโนโลยี
 ทางการพิมพ์และแนวทางในการจัดการศึกษาตามแบบตะวันตกไม่เพียงจะส่งผลกระทบ
 เฉพาะในส่วนกลางที่รับมาโดยตรงเท่านั้น แต่ด้วยนโยบาย “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ที่
 มุ่งเพื่อ สถาปนารัฐชาติ และรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยเด็ดขาด ส่งผลให้ความ
 สัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นหรือหัวเมืองกับสังคมเมืองหรือส่วนกลางเปลี่ยนแปลงไปจาก
 รูปแบบเดิม ดังที่ศิริพร ฐิตะฐาน กล่าวไว้ว่า

ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ลงมา ซึ่งมีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค มีการปกครอง
 แบบรวมศูนย์ (centralization) มากขึ้น รัฐเข้ามาควบคุมอำนาจท้องถิ่นมากขึ้น
 มีนโยบายการสร้างชาติ (nationalization) ...จึงมีการทำให้เป็นวัฒนธรรมแบบ
 มาตรฐาน มีการใช้ภาษาไทยภาคกลางเป็นหลักในการติดต่อ ในระบบการ
 ศึกษา ในโรงเรียนและสถานที่ราชการ ความแตกต่างในวัฒนธรรมท้องถิ่น
 และวิถีชีวิตก็เปลี่ยนไป ความเป็นท้องถิ่นซึ่งอาจแสดงออกด้วยภาษาอื่น
 ประเพณีท้องถิ่น วรรณคดีท้องถิ่นถูกกดหรือถูกลดความสำคัญลง วัฒนธรรม
 แบบที่กำหนดจากส่วนกลางเข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตท้องถิ่นมากขึ้นทุกที¹

ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมทางหนังสือที่เปลี่ยนแปลงไปในส่วนกลางก็เริ่มขยายตัวไป
 สู่หัวเมืองต่างๆ ของประเทศตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้ชัดจากการ
 นำเอาหนังสือ “วัดเกาะ” ไปร่ายตามชนบทและหัวเมืองต่างๆ ดังที่ยศ วัชรเสถียร เล่าว่า

นอกจากขายอยู่ที่ร้านให้ชาวพระนครและที่อยู่ใกล้ๆ ไปซื้อแล้ว ยังจัดให้มีเรือ
 บรรทุกไปขายตามชนบทท้องไร้องนาอีกด้วย พอสิ้นฤดูทำนาเอาลงบรรทุก
 เรือจนเพียบแปะแจวไปตามลำคลอง ซึ่งมีอยู่มากมายในย่านชนบท ภายในไม่
 ชั่วโมงก็แจวเรือเปล่ากลับมาขนเอาไปอีก²

ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอันประกอบด้วยจังหวัดพัทลุงทั้งหมด อำเภอร

¹ศิริพร ฐิตะฐาน. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและ
 การละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 89.

²ยศ วัชรเสถียร. การประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย. 2506. หน้า 56–57.

โนค กิ่งอำเภอกระแสดินรุ อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง และอำเภอรัตนบุรี ในเขตจังหวัดสงขลา และอำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด ในเขตนครศรีธรรมราชปัจจุบัน ก็มีส่วนได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้เช่นเดียวกับ “ท้องถิ่น” อื่นของประเทศด้วยเช่นกัน โดยที่นโยบายรวมชาติและการปรับประเทศให้ทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกี่ยวข้องกับชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาโดยตรง ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การคมนาคมสื่อสาร และการจัดการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาเห็นได้ชัดเมื่อมีการรวมเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุงเข้าด้วยกัน และยกฐานะเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช ปี พ.ศ. 2439 และมีข้าหลวงเทศาภิบาลที่ส่งมาจากส่วนกลางเป็นผู้ปกครองขึ้นกับส่วนกลางโดยตรง ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการปรับปรุงและพัฒนาระบบการคมนาคมการสื่อสารให้ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นเปิดเดิน “เรือเมล์” เพื่อให้การคมนาคมสื่อสารกับส่วนกลางมีสะดวกและรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม ดังที่การสื่อสารแห่งประเทศไทยกล่าวไว้ในปี พ.ศ.2432 ได้มีการให้ “...กรมไปรษณีย์จัดหาเรือกลไฟมาเดินรับส่งจดไปรษณีย์สินค้าและคนโดยสาร ... (จาก) กรุงเทพฯ ไปสงขลาและกลับคืน”¹ การเปิดให้มีการเดินรถไฟหลวงสายใต้ขึ้นเป็นครั้งแรก ดังที่สงบ ส่งเมือง² กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สร้างเสร็จและสามารถเปิดเดินรถไฟตลอดสายจนถึงสถานีนาประดู่ในเขตมณฑลปัตตานี ในปี พ.ศ.2459 และการเริ่มธุรกิจเดินเรือเมล์เพื่อโดยสารและขนส่งผลผลิตระหว่างชุมชนเมืองท่ารอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์³ กล่าวว่าได้เริ่มในปี พ.ศ. 2465 ตลอดจนการจัดการศึกษาแบบใหม่ตามแนวทางปฏิรูปการศึกษาโดยได้เริ่มมีการตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2443 เหล่านี้มีแนวโน้มที่เป็นไปได้ว่าอำนาจรัฐบาลกลางสามารถที่จะควบคุมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาให้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองได้สูงกว่าในอดีต ทั้งในทางการเมือง ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ตลอดจนทางด้านวัฒนธรรม

นโยบายการรวมชาติและการปรับประเทศให้ทันสมัยดังกล่าว นอกจากจะมีผล

¹การสื่อสารแห่งประเทศไทย. 100 ปีการไปรษณีย์ไทย. 2526. หน้า 35.

²สงบ ส่งเมือง. “ทางรถไฟสายใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4. 2529. หน้า 1505.

³สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “การเดินเรือโดยสาร,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 8. 2529. หน้า 3096.

โดยตรงต่อสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบการ
สร้างศพและสืบทอดวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย กล่าวคือ มีหลักฐานบาง
ประการที่สามารถยืนยันได้ว่า วัฒนธรรมทางหนังสือจากเมืองหลวงได้แพร่กระจายเข้าสู่
ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รวดเร็วขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก ซึ่งผลกระทบจากวัฒนธรรม
ทางหนังสือแบบนี้ น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมในชุมชนไม่น้อย ดัง
จะเห็นได้ว่าได้มี “หนังสือวัดเกาะ” ของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญและหนังสือประเภทเดียวกัน
ของโรงพิมพ์อื่นๆ มีจำหน่ายอย่างแพร่หลายในชุมชนนี้ ดังที่เอนก นาวิกมูล¹ ได้อ้างคำให้
สัมภาษณ์ของคุณสุจิตต์ รินทกุล บุตรสาวของนายสิงห์หรือนายสิน เจ้าของโรงพิมพ์ราษฎร์
เจริญว่าตลาดของหนังสือวัดเกาะที่ขายดีที่สุดคือมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งสอดคล้องกับ
ที่สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์² กล่าวไว้ว่า หลังสมัยรัชกาลที่ 5 ปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจนถึงปี
พ.ศ.2500 มีหนังสือวัดเกาะแพร่หลายไปทุกละแวกบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่ยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ การมีร้าน
จำหน่ายหนังสือจากกรุงเทพฯ เกิดขึ้นในหัวเมือง ดังที่ฉั่ว ทิพย์วาริ³ เล่าว่า ในจังหวัด
สงขลามีร้านขายหนังสือชื่อร้านบัวนง หนังสือที่มีจำหน่ายที่ร้านนี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือ
วัดเกาะ ส่วนที่จังหวัดพัทลุง เอนก นาวิกมูล⁴ ได้อ้างหลักฐานจากหนังสือ “บัญชีหนังสือ
พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอชนเด็ก พัทลุง” พบว่าในปีดังกล่าวมีหนังสือของโรงพิมพ์ห้าง
สมุดจำหน่ายที่ร้าน สอชนเด็ก เป็นจำนวนมาก โดยที่เป็นหนังสือประเภทนิทานประโลม
โลกถึง 59 เรื่อง หนังสือบทเพลง 41 เรื่อง และหนังสือ “นิราศ” 23 เรื่อง

ความแพร่หลายของ “หนังสือวัดเกาะ” ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบ
การสืบทอดวรรณกรรมท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากการสวดหนังสือและ
ประเพณีการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม ดังที่อุดม หนูทอง กล่าวไว้ว่า

¹เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539. หน้า 36.

²สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชน
รอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” วารสารทักษิณคดี. 3 (1) ตุลาคม – มีนาคม 2535–2536. หน้า
58.

³ฉั่ว ทิพย์วาริ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1
หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2543.

⁴เอนก นาวิกมูล. เล่มเดิม. หน้า 98.

ครั้งนั้นปรากฏว่า ชาวได๋นิยมอ่านวรรณกรรมจากภาคกลางกันมาก การสวดด้านที่ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช ซึ่งเดิมเคยสวดหนังสือบูด ก็หันมานิยมสวด หนังสือที่พิมพ์จากภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือจากโรงพิมพ์วัดเกาะ ไม่เพียงเท่านั้น บรรดาศิลปิน พวกหนังตะลุง โนรา นักสวดมอลย์ ได้นำวรรณกรรม นิทานไปเล่น ทำให้เกิดการแพร่หลายมากยิ่งขึ้น¹

สอดคล้องกับที่ลั่น ละอองอุทัย² แสง ชูศรีอ่อน³ หิด คงทองศรี⁴ และสัว เอ็งเฉี่ยว⁵ เล่าว่า ผู้รู้หนังสือในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนั้นนิยมสวดหนังสือที่พิมพ์จากวัด เกาะ และนิยมนำเอาหนังสือวัดเกาะติดตัวไปอ่านในขณะนั่งเรือเดินทางไปรับจ้างทำนาและค้าขายอีกด้วย

ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า ด้วยอิทธิพลของหนังสือจากเมืองหลวงที่มีจำหน่าย ในท้องถิ่น ได้ส่งผลให้มีการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในเมืองสงขลา พัทลุง และหาดใหญ่ และมีการจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมประเภท “หนังสือวัดเกาะ” ออกจำหน่ายอย่างแพร่หลายด้วย ดังจะเห็นได้ว่าหนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นจะมีรูปแบบเดียวกันกับ “หนังสือวัดเกาะ” และมีการดัดแปลงคำกลอนบนปกหนังสือวัดเกาะไปใช้พิมพ์ที่หน้าปกหนังสือ เช่นหนังสือ “นิราศไปจังหวัดตรัง” ของนายคลัง สุขะปุมณะพันธ์ พิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์ไอสถ ถนนนครใน จังหวัดสงขลา ได้มีการแต่งบทกลอนพิมพ์ไว้ที่ปกทำนองเดียวกับหนังสือ วัดเกาะว่า

¹อุดม หนูทอง. “วรรณกรรมภาคใต้: ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น.” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2543. หน้า 86.

²ลั่น ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 8 ตำบลภูซุด อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543.

³แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543.

⁴หิด คงทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 5 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2543.

⁵สัว เอ็งเฉี่ยว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 7 หมู่ที่ 2 ตำบลโรง กิ่งอำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2543.

เล่ม 25 สตางค์อย่างดีฉันมีขาย	ที่บ้านนายคลังดอกบอกลูกสนธิ์
เรียกโรงอิฐติดตั้งริมฝั่งชล	พจนนิพนธ์อ่านลองคงต้องใจ
ถ้าท่านซื้อไปอ่านคงบานชื่น	ทรัพย์จะคืนไหลเข้าสักรักแก้ไข
ปราศจากโรคอันตรายภัย	ให้ผ่องใสสุขยังพลั่งเอ๋ย

(คลัง สุขะปุลณณะพันธ์ : นิราศไปจังหวัดตรัง)

จะเห็นได้ว่าเขียนในเชิงของการโฆษณาขายหนังสือในทำนองเดียวกับหนังสือวัดเกาะอย่างชัดเจน โดยหนังสือวัดเกาะมักจะพิมพ์ไว้ที่ปกในของเล่มเป็นคำกลอนว่า

เล่มละสลึงพึงรู้ท่านผู้ซื้อ	ร้านหนังสือวัดเกาะเพราะหนักหนา
ราษฎร์เจริญโรงพิมพ์ริมรรคา	เชิญท่านมาซื้อดูคงรู้ดี
ได้ลงพิมพ์คราวแรกแปลกๆ เรื่อง	อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุข
ท่านซื้อไปอ่านฟังให้มันมี	เจริญศรีศิริสวัสดิ์พิพัฒน์เอ๋ย ¹

การที่มีหนังสือจากส่วนกลางจำหน่ายอย่างแพร่หลาย จึงมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของบริเวณลุ่มทะเลสาบ โดยมี การแต่งและการพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายหรือแจกเกิดขึ้นในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 ดังที่ได้สำรวจพบหนังสือที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดคือหนังสือเรื่อง “ประวัติพระสาริกธาตุของวัดไชยมงคล สงขลา” ประพันธ์โดยนายสั้น สังข์สุวรรณ จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์ – โอสด เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2472 นอกจากโรงพิมพ์สมบุรณ์ – โอสด แล้วยังพบว่าในระยะต่อมาก็ได้มีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นอีกหลายโรง เช่น ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับโรงพิมพ์สมบุรณ์-โอสด ก็มีโรงพิมพ์พานิช (ปัจจุบันคือ โรงพิมพ์สงขลาพาณิชย์) โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ และโรงพิมพ์อักษรศิริ ในเมืองสงขลา ในระยะต่อมาก็มีโรงพิมพ์ดุสิตและโรงพิมพ์หาดใหญ่ ที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โรงพิมพ์พัทลุง และโรงพิมพ์ครุฑาญ ที่จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงทศวรรษ 2470 ประเทศไทยได้ตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ซึ่งสุนทร อาสะไวย์¹ กล่าวไว้สรุปความได้ว่าภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในครั้งนี้ส่ง

¹ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” วารสารอักษรศาสตร์. 13 (2) : 92 : กรกฎาคม 2524. หน้า 92.

ผลกระทบต่อคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชาวนาอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ และมีวรรณกรรมท้องถิ่นสงขลาในยุคการพิมพ์อย่างน้อย 2 เรื่องที่กล่าวถึงความทุกข์ยากของชาวนาเอาไว้ คือ นิราศอดข้าว ของนายแดง นักปราชญ์ และ คำกลอนสอนใจ ของนายทองนวลศรี ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ.2472 และ 2474 ตามลำดับ

ความนิยมอ่านหรือสวดหนังสือวรรณกรรมที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่นซึ่งเริ่มขึ้นอย่างช้าในปี พ.ศ.2472 ดังกล่าวแล้วคงมีอยู่อย่างแพร่หลายเรื่อยมา ดังจะพบว่ามีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยนักประพันธ์ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตีพิมพ์แพร่หลายเป็นจำนวนมาก ในช่วงระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 เป็นต้นมา เช่น นิราศอดข้าว ของ นายแดง นักปราชญ์ (2472) คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี (2474) กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกกโนนาง และ ลอยวาริน-สินสุบรรณ ของ เสือ ดอนคัน (พ.ศ.2481-2495) เปรียบอุทอง ของ แดง นักปราชญ์ (พ.ศ.2499) หนังสือแบบกระบี่เป่า ของ ถกิง นันต์ธนะ (พ.ศ.2492) แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว ของ หนูแก้ว นครจันทร์ (พ.ศ.2492) เป็นต้น

หลังปี พ.ศ.2503 เป็นต้นมา กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่นในลักษณะนี้ยังคงมีมาโดยตลอดจน โดยยังคงพบเห็นการแต่งและพิมพ์วรรณกรรมเผยแพร่อยู่ภายในชุมชนต่างๆ ทั้งโดยแบบการจัดพิมพ์จำหน่ายหรือแจกในโอกาสต่างๆ แต่จะอย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2503 ซึ่งเป็นปีที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - พ.ศ.2509) ที่มุ่งเน้นพัฒนาประเทศภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกา ทำให้มีการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญในด้านต่างๆ ให้เกิดขึ้นทั่วประเทศ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การสร้างเสพงานวรรณกรรมจึงน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปอีกระดับหนึ่ง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ช่วงเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 ซึ่งพบว่าเริ่มมีการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้นในท้องถิ่นและเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับเหตุการณ์ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำดังกล่าวแล้วจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2503 ที่สภาพเศรษฐกิจสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งจึงเป็นช่วงระยะเวลาที่น่าสนใจ และเมื่อพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับเศรษฐกิจและสังคม จึงเป็นที่น่าศึกษาวิจัยใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นแรกปัจจัย

¹ สุนทรี อาสะไวย์. “ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่และผลกระทบที่มีต่อชาวนาสยามในทศวรรษ 2470,” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 11 (3) : 71-109 : กันยายน 2536.

ภายนอกด้านเศรษฐกิจและสังคม ภายหลังนโยบายการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของรัฐบาลกลาง โดยเฉพาะตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 – 2503 ได้มีอิทธิพลหรือส่งผลกระทบต่อในความเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในระดับใด และความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “เมืองหลวง” มากน้อยแค่ไหน ในขณะที่ภายในชุมชนเองได้มีความพยายามที่จะคงวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์แบบเก่าไว้ด้วยหรือไม่ อย่างไร และประเด็นที่ 2 ในฐานะที่วรรณกรรมเหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว วรรณกรรมเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจน “สื่อ” ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่มีต่อปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงในขณะนั้นไปยังผู้อ่านหรือไม่อย่างไร รวมทั้งจะช่วยให้สามารถมองเห็นถึงปฏิกิริยาของบุคคลกลุ่มหนึ่งในชุมชนที่มีต่อปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบในขณะนั้นด้วยหรือไม่

จากการสำรวจเบื้องต้นของผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472 - 2503 มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นวรรณกรรมซึ่งแต่งขึ้นและพิมพ์จำหน่ายในช่วงเวลาดังกล่าวและที่เป็นวรรณกรรมเก่าซึ่งนำมาจากหนังสือชุด ตลอดจนวรรณกรรมที่รับเอามาจากท้องถิ่นอื่น โดยเนื้อหาของวรรณกรรมที่พบส่วนมากจะเป็นประเภทนิทาน คำกลอนหรือนิทานประโลมโลก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง วรรณกรรมที่เกี่ยวกับประวัติหรือตำนานสถานที่ วรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมนิราศ เป็นต้น หนังสือวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้มีผู้สนใจเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ และผู้สนใจวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น วัดมณีมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา วัดพะโคะ วัดจะทิ้งพระ วัดชุมพล อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา วัดกุหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดควนอินทร์นิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง แต่มีผู้สนใจด้านวรรณกรรมท้องถิ่นได้ศึกษาวิจัยหรือแม้กระทั่งรวบรวมไว้เป็นระบบและเป็นหลักฐานเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัยน้อยมาก

การศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทลายลักษณ์ซึ่งเริ่มมีการเก็บรวบรวมมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ล้วนมุ่งเน้นศึกษาจากต้นฉบับที่เป็นเอกสาร “ตัวเขียน” จาก “หนังสือชุด” หรือ “สมุดข่อย” ตลอดจนวัสดุประเภทอื่น ไม่ว่าจะเป็นงานศึกษาในยุคเริ่มแรกของสุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เรื่อง “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” ผลงานของสำรวจ “วรรณกรรมภาคใต้” ของประทีป ชุมพล ซึ่งเน้นเสนอภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทั้งหมด ต่อมาก็มีผลงานวิจัยของอุดม หนูทอง เรื่อง

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก และ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน ซึ่งเป็นการศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้โดยแยกประเภท

สำหรับงานศึกษาวิจัยที่เน้นศึกษาเฉพาะวรรณกรรมท้องถิ่นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยตรง ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิจัย จะมีอยู่บ้างก็เป็นการศึกษาในเขตพื้นที่จังหวัด ได้แก่ แก่ผลงานการรวบรวมและศึกษาเรื่อง วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง ของชัยวุฒิ พิชะกุล วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง : การสำรวจและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของ พัทยา บุขรารัตน์ และงานวิจัยที่เน้นศึกษาเฉพาะเรื่อง เช่น การศึกษาและปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง พระมาลัยฉบับวัดจินตาวาส จังหวัดพัทลุง ของ ปก แก้วกาญจน์ การศึกษาเรื่องพระมาลัยในอำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ของ ดร.ณิ คำเจริญ วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ เรื่องเทพลิ้นทอง ฉบับวัดโพธิ์ดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ของ อำนวย ไสวมาศ การศึกษาเรื่องหอยสังข์ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ของ ถวิล จิตมานะ และ การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง พระเนมิราช ฉบับวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา ของ ทศนีย์ สุธาประดิษฐ์ เป็นต้น ผลงานวิจัยเหล่านี้ก็ยังคงเน้นการรวบรวม ปริวรรตและศึกษาจากเอกสารที่เป็นตัวเขียนเช่นกัน

ในด้านของวิธีการในการศึกษา ส่วนใหญ่จะเน้นศึกษาในแนวของการปริวรรตต้นฉบับให้เป็นภาษาปัจจุบัน และศึกษาวิเคราะห์ตัวผลงานวรรณกรรมในด้านองค์ประกอบและคุณค่าทางวรรณศิลป์ อาจมีการศึกษาเชิงสังคมและวัฒนธรรมบ้าง แต่ก็ไม่มุ่งเน้นโดยตรงหรือไม่ก็เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะที่ปรากฏในตัววรรณกรรมนั้นโดยไม่ได้วิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ส่วนการศึกษาในแง่มุมอื่นมีน้อยมาก ดังที่สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวไว้ว่า

จากจำนวนต้นฉบับที่หลงเหลืออยู่ประมาณ 8,000 เล่มนั้น ได้มีผู้นำมาศึกษาโดยการปริวรรตบ้าง ศึกษาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนในระดับบัณฑิตศึกษาบ้าง วิเคราะห์วิจัยด้วยใจรักบ้าง แต่รวมกันแล้วประมาณ 1% เท่านั้น การศึกษาวิเคราะห์ส่วนใหญ่จะเน้นไปทางด้านวรรณศิลป์ที่ศึกษาในแง่มุมอื่นยังกระทำกันน้อยมาก¹

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ในส่วนของการศึกษาวิจัยเฉพาะกลุ่มของวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ มีผู้ให้ความสนใจเก็บรวบรวมและศึกษาวิจัยน้อยมาก เท่าที่สำรวจพบก็มีแต่ผลงานการศึกษาและปริทรรศน์วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์บางเรื่อง ของพ่วง บุษรารัตน์ เรื่องกลืนกรอบแก้ว และเรื่องกำเนิดมนุษย์ ของ เสือ ชำนาญภักดี เรื่อง กล่อมขวัญรัฐธรรมนุญ ของ พ่วง อ่อนเรือง เรื่องกาชนคร ของ เนือง แก้วทนต์ เรื่องแก้วสองภาค ของหนูแก้ว นครจันทร์ เรื่อง คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี เรื่อง คำานานสร้างโลกคำกลอน ของนายชัย จันรอดภัย และเรื่อง ประวัติพิทลุง – ครัง : คำกลอน ของครูชาญ ไชยจันทร์ และพาสน์ พลชัย

จากสภาพความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาหลังยุค “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า โดยบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาดังกล่าว พ.ศ.2472 - 2503 น่าจะส่งผลต่อกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ให้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมประเภทตัวเขียนแบบเก่าอย่างแน่นอน และวรรณกรรมเหล่านี้ก็น่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของการดำรงอยู่และความเป็นไปของเศรษฐกิจสังคมในชุมชนหมู่บ้านรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย ประกอบกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้ยังไม่มีผู้ใดรวบรวมและศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาเรื่องนี้ โดยในด้านหนึ่งน่าจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ในท้องถิ่นในยุคเชื่อมต่อระหว่างวรรณกรรมแบบเก่ากับวรรณกรรมสมัยใหม่ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงงานวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และในอีกด้านหนึ่งก็น่าจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาในบางแง่มุม อันจะเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สามารถเลือกสรรและประยุกต์ใช้ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบททางสังคม
2. เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503)

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผลของการศึกษาจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ในทางด้านการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น

1.1 ช่วยให้เห็นถึงลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในยุคที่มีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่นทั้งในแง่ของการสร้างและการเสพวรรณกรรม

1.2 ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจวรรณกรรมที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

1.3 ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเห็นคุณค่าด้านการศึกษาเศรษฐกิจสังคมของวรรณกรรมท้องถิ่น

2. ในด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมซึ่งปรากฏในวรรณกรรมที่ศึกษาสามารถนำไปวิเคราะห์ ตีความ และประยุกต์เสริมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่น เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาที่ศึกษาได้ชัดเจนรอบด้าน

3. ในด้านการเรียนการสอน เป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นทั้งในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนในรายวิชา “ท้องถิ่นของเรา” ได้อีกด้วย

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. วรรณกรรมท้องถิ่นที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะใช้เฉพาะผลงานที่ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกหรือมีหลักฐานอันควรเชื่อได้ว่าตีพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์ในท้องถิ่นระหว่างปี พ.ศ. 2472 - 2503 ในกรณีที่วรรณกรรมบางเรื่องไม่สามารถสืบค้นหาต้นฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งแรกได้ครบถ้วน อาจใช้ข้อมูลจากความทรงจำของคนในท้องถิ่นประกอบด้วย

2. ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมที่กล่าวถึงในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยถือเป็นเพียงภาพสะท้อนที่ปรากฏในงานวรรณกรรมที่ผ่านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมเท่านั้น ยังไม่อาจที่จะสรุปได้ว่าเป็นความจริงที่เกิดขึ้นจริงในสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังนั้นการที่จะนำเอาผลการศึกษาค้นคว้านี้ไปใช้ประโยชน์อื่นนอกเหนือจากความพยายามที่จะเข้าใจตัวงานวรรณกรรมแล้ว จำเป็นที่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์ด้วย

วิธีการของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องนั้นๆ ด้วย

3. การเลือกศึกษาวรรณกรรมเพียง 5 ประเภท คือ นิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ประวัติสถานที่และบุคคล วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ และร้อยกรองสมัยใหม่ เนื่องจากวรรณกรรมบางประเภทไม่สามารถแสดงภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมชัดเจนได้ เช่น คำราชาธิปไตยศาสตร์ ส่วนวรรณกรรมประเภทนิราศนั้นมีผู้ดำเนินการวิจัยอยู่แล้ว จึงไม่นำมาศึกษาวิเคราะห์

4. การอ้างที่มาของวรรณกรรมท้องถิ่นที่เป็นบทร้อยกรอง จะอ้างโดยบอกชื่อผู้แต่งและชื่อเรื่องไว้ในวงเล็บใต้บทร้อยกรอง ดังตัวอย่าง

ขบวนช้างอย่างผ่านด่านกะปาง	เป็นทางกว้างช้างเดินเพลินหนักหนา
ผ่านคลองมวณยางขวนลำภูรา	ไม่ชักช้าถึงจวนควนธานี
(ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพัทลุงครั้งทั้งสามสมัย)	

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

1.1 ข้อมูลวรรณกรรม

1.1.1 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ซึ่งสามารถสืบค้นประวัติเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งและผู้แต่งได้

1.1.2 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรองที่แต่งและพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก หรือมีหลักฐานว่ามีการจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกโดยแหล่งพิมพ์ในท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503 รวม 4 ประเภท ดังนี้

1.1.2.1 นิทานประโลมโลก

1.1.2.2 คำสอน

1.1.2.3 ประวัติสถานที่และบุคคล

1.1.2.4 ตำนานและประวัติศาสตร์

1.1.2.5 ร้อยกรองสมัยใหม่

1.2 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคลากรในท้องถิ่น

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบททางสังคม

2.1.1 สภาพสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

2.1.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.1.1.2 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472

2.1.1.3 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ. 2472–

2503

2.1.2 กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม

2.1.2.1 บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรม

2.1.2.2 ผู้สร้างและเสพวรรณกรรม

2.1.2.3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

2.1.2.4 เนื้อหาของวรรณกรรม

2.1.2.5 การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

2.1.2.6 วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี

2.1.2.7 อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น

2.2 วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม

ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

2.2.1 ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

2.2.2 ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และการบริโภค

2.2.3 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน

2.2.4 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับ

รัฐและ สถาบันทางสังคม

2.2.5 ทศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา หมายถึง ชุมชนซึ่งตั้งอยู่รอบๆ ทะเลสาบสงขลา อันประกอบด้วยพื้นที่ในปัจจุบัน คือ จังหวัดพัทลุงทั้งหมด อำเภอระโนด อำเภอกะแสสินธุ์ อำเภอสะทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง และอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา ยุคการพิมพ์ หมายถึงวรรณกรรมที่ได้รับ

การสร้างสรรค์ ขึ้น โดยกวีหรือนักเขียนซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา และมีการตีพิมพ์เผยแพร่โดยแหล่งพิมพ์ในท้องถิ่นในช่วงระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 - 2503

วรรณกรรมแบบเก่า หมายถึงวรรณกรรมท้องถิ่นที่พบในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งสร้างสรรค์ขึ้นในบริบทของขนบนิยมหรือประเพณีทางวรรณกรรมในยุคก่อนที่จะมีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่น

บริบททางสังคม หมายถึง สภาพแวดล้อมทางสังคมของวรรณกรรมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472-2503 ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในขณะนั้น และบรรยากาศประเพณีทางวรรณกรรมด้วย

ประเพณีวรรณกรรม หมายถึงแบบแผนหรือธรรมเนียมนิยมทางการประพันธ์ที่นักประพันธ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) ยึดถือเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมในยุคสมัยหนึ่งๆ หรือถ่ายทอดสืบต่อกันระหว่างยุคสมัยหนึ่งไปสู่ยุคสมัยหนึ่ง

เศรษฐกิจสังคม หมายถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแจกจ่ายและแลกเปลี่ยนทรัพยากรสิน ตลอดจนการบริโภคผลผลิตของคนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีความผูกพันกับหน้าที่ขององค์การทางสังคมอื่น ๆ เช่น การเมือง ศาสนา และศิลปะที่ดำรงอยู่ตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503

ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม หมายถึงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ ซึ่งอาจปรากฏทั้งในรูปของการสะท้อนให้เห็นอย่างตรงไปตรงมาและภาพสะท้อนที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบด้านต่างๆ ของวรรณกรรม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินการศึกษาตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 เก็บรวบรวมงานวรรณกรรมและข้อมูลเอกสารทั้งที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ

และเอกสารทุติยภูมิ โดยเก็บรวบรวมจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

2.2.1 วัดต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น วัดมัทธมิมาวาส วัดพะโคะ วัดชุมพล วัดสะทิงพระ จังหวัดสงขลา วัดคูหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดควนอินทร์ นิมิตร วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ฯลฯ

2.2.2 แหล่งพิมพ์ในท้องถิ่น เช่น โรงพิมพ์สงขลาพานิช (อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์คูสิด (อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์พัทลุง โรงพิมพ์ครูชาญ (อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง) โรงพิมพ์ชะอวดการพิมพ์ (อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช) เป็นต้น

2.2.3 แหล่งเก็บวรรณกรรมและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เช่น หอสมุดแห่งชาติ และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสงขลา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา หอสมุดแห่งชาติจังหวัดนครศรีธรรมราช สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ สงขลา เป็นต้น

2.2.4 บุคคลผู้สนใจและเก็บรักษาวรรณกรรมท้องถิ่น

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระผู้เก็บรักษาหนังสือวรรณกรรม นักสวดหนังสือ นายหนังตะลุงรุ่นเก่า กวีชาวบ้าน เป็นต้น

3. ขั้นตอนการจัดกระทำกับข้อมูล

3.1 จัดระบบข้อมูล

3.2 วิเคราะห์ข้อมูล

4. ขั้นตอนผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ ใช้วิธีพรรณนา

วิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยใน 4 ประเด็นสำคัญ คือ

- 1.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา
- 2.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม
- 4.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่จะกล่าวถึงในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทลายลักษณ์เท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่น

ประคอง นิมานเหมินท์ อธิบายความหมายและลักษณะของวรรณกรรมหรือวรรณคดีท้องถิ่นว่า

หมายถึงวรรณคดีที่ถ่ายทอดระหว่างกลุ่มชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ผู้เล่าหรือผู้เขียนเป็นคนในท้องถิ่น เล่าหรือเขียนให้คนในท้องถิ่นของตนฟังหรืออ่าน วรรณคดีท้องถิ่นมีทั้งที่เป็นวรรณคดีมุขปาฐะซึ่งถ่ายทอดด้วยปาก ผู้รับรับด้วยการฟัง ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน และที่เป็นวรรณคดียลายลักษณ์ที่เขียนขึ้นบนใบลาน สมุดข่อย สมุดสา ผิวน้ำมัน หรือกระดาษ เป็นต้น ในระยะหลังเมื่อมีการตีพิมพ์วรรณคดีท้องถิ่นขึ้นเผยแพร่ ทำให้วรรณคดียลายลักษณ์เป็น

ที่รู้จักอย่างแพร่หลายในรูปที่เป็นฉบับพิมพ์ด้วย¹

ธวัช ปุณโณทก ให้ความหมายของ คำว่าวรรณกรรมท้องถิ่น ไว้ว่า

หมายถึงวรรณกรรม(ลายลักษณ์หรือมุขปาฐะ)ที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่างๆ ของไทย ซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับ วรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ชาวท้องถิ่นสรรค์สร้างขึ้นมา ชาวท้องถิ่นใช้ (อ่าน, ฟัง) และชาวท้องถิ่นเป็นผู้อนุรักษ์ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง รูปแบบของฉันทลักษณ์จึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ²

ประจักษ์ สายแสง³ กล่าวถึงความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่น สรุปความได้ว่า วรรณกรรมที่จัดเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นจะต้องเล่า และ/หรือเขียนด้วยภาษาถิ่น ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ตามความหมายทางวรรณศิลป์ วรรณกรรมท้องถิ่นอาจแยกเป็นประเภทต่างๆ เช่น เทพปกรณัม นิทาน นิยายและตำนาน ประวัติ มหาकाพย์ บทขับร้อง บทสวด บทเห่กล่อม บทคร่ำครวญ บทแสดงความในใจ นิราศ สุภาษิต เรื่องล้อ เรื่องเสียดสี ปริศนาคำทาย วรรณกรรมกลบท ฯลฯ และหากพิจารณาตามความหมายทั่วไป อาจหมายรวมถึงวรรณกรรมประเภทคำราชา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ พงศาวดาร กฎหมาย และบันทึกส่วนตัว ฯลฯ ด้วย

ส่วนความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้อธิบายไว้ว่า

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้หมายถึงวรรณกรรมที่กวีชาวใต้เป็นผู้แต่ง แปลง หรือแปล เพื่อให้ชาวภาคใต้ได้อ่านสวดและฟังกันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก และมีบริบททางวัฒนธรรมของสังคมชาวไทยสอดคล้องอยู่อย่างกลมกลืนผิวดน ถ้าเรื่องใด

¹ปรีชา หิรัญประดิษฐ์. “วรรณคดีท้องถิ่นไทย,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 8-15. 2533. หน้า 753. (อ้างอิงมาจาก ประคอง นิมนานเหมินท์. เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่)

²ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. 2525. หน้า 8.

³ประจักษ์ สายแสง. “การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น,” ใน สัมมนาประวัติศาสตร์สุราษฎร์ธานี. 2527. หน้า 187-188.

คัดลอกมาจากวรรณกรรมของคนอื่นโดยคงถ้อยคำเดิมไว้ทั้งหมดไม่นับว่าเรื่องนั้นเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้'

จากคำอธิบายความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ข้างต้น สามารถสรุปเป็นความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ว่า หมายถึงวรรณกรรมซึ่งกวีที่เป็นชาวท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นผู้แต่งหรือแปล และเผยแพร่ทั้งในรูปของมุขปาฐะและที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งมีทั้งที่เป็นตัวเขียนและพิมพ์ เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้อ่าน สวด และฟังกันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก และมีบริบททางสังคมของท้องถิ่นสอดคล้องกันอย่างสามารถเห็นได้ชัด

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทตัวเขียน

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทลายลักษณ์อักษรโดยตรงยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย และส่วนใหญ่จะเป็นการสำรวจ เก็บรวบรวม การปริวรรต และศึกษาเฉพาะที่เป็นเอกสารตัวเขียนมากกว่า และผลงานการศึกษาโดยส่วนใหญ่จะกล่าวรวมอยู่ในการศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ และ/หรือในส่วนท้องถิ่นย่อยที่เน้นข้อมูลซึ่งพบในเขตพื้นที่จังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง จะอย่างไรก็ตาม ผลงานการศึกษาเหล่านี้ได้ให้รายละเอียดของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทรวมไว้ด้วย โดยแนวในการศึกษานั้นพบว่า มี 3 ลักษณะด้วยกัน คือ ศึกษาในลักษณะที่เป็นภาพรวมของวรรณกรรมทุกประเภท การศึกษาวรรณกรรมเฉพาะประเภท และการศึกษาวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง ซึ่งจะแยกกล่าวเป็น 2 ประเด็นดังนี้

2.1 การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่จะกล่าวถึงนี้จะกล่าวถึงเฉพาะผลงานการศึกษาที่รวมเข้าข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้ด้วย ซึ่งแม้ว่าจะเป็นผลงานการศึกษาวิจัยที่ช่วยให้มองเห็นถึงลักษณะสำคัญๆ ที่เป็นลักษณะร่วมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทั้งหมดโดยไม่แยกเป็นท้องถิ่นย่อยหรือจังหวัด แต่ก็สามารถช่วยให้เห็นถึง

'สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้," ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ ดังที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ ได้เสนอภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ โดยเน้นภาพรวมของวรรณกรรมลายลักษณ์ที่เป็นตัวเขียน สรุปความได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทลายลักษณ์จะเขียนไว้ในหนังสือบทความและบทความ ตัวอักษรที่ใช้จะใช้อักษรขอมและอักษรไทย วรรณกรรมโดยทั่วไปจะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ชื่อที่ปรากฏมักจะเป็นผู้เขียน (กัศลอก) และผู้สร้างหนังสือเป็นส่วนใหญ่ จุดประสงค์หลักของการแต่งจะเน้นเพื่อเป็นพุทธบูชาหรือเพื่อประโยชน์เฉพาะกิจที่เป็นลักษณะเฉพาะของเนื้อหา นอกจากนั้นก็อาจมีจุดมุ่งหมายอื่นๆ ด้วย เช่น เพื่อเสริมสร้างความศรัทธาเฉพาะเรื่อง เพื่อใช้สวด เพื่ออบรมสั่งสอน ลักษณะเนื้อหาจะมีทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อ วิทยาการ นิทาน ประโลมโลก และคำสอน ในด้านของคุณค่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มีคุณค่าทั้งทางด้านวรรณศิลป์และคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่น

ประทีป ชุมพล² ได้สำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทตัวเขียนซึ่งเก็บรวบรวมโดยศูนย์ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้สามารถแบ่งประเภทตามลักษณะเนื้อหาได้เป็น 7 ประเภท คือ วรรณกรรมประเภทศาสนา นิทาน สุภาษิต นิราศ คำรา กุศุมบาย และตำนาน โดยที่วรรณกรรมที่พบนี้จะมีลักษณะสำคัญ คือ ในด้านรูปแบบคำประพันธ์จะนิยมแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกาพย์ ส่วนร้อยแก้วไม่นิยมใช้ เกี่ยวกับผู้แต่งและยุคสมัยที่แต่งมักจะไม่สามารถระบุแน่ชัด ที่ปรากฏในวรรณกรรมบางเรื่องสันนิษฐานว่าเป็นชื่อของผู้คัดลอกและเวลาที่คัดลอกมากกว่า ในด้านอักขรวิธีจะนิยมเขียนตามเสียงที่พูด แนวคิดหลักส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายหินยานและความเชื่อดั้งเดิมแบบพื้นบ้าน

ธวัช ปุณโณทก³ ได้ศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ใน 2 ประเด็น สรุปความได้ว่า ในด้านของการสืบทอดวัฒนธรรมภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมจะนิยมใช้อักษรไทยกลางและอักษรขอมในการจารึกวรรณกรรม มีการละเล่นพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยวรรณกรรม ซึ่งได้แก่หนังตะลุง มโนห์รา เพลงบอก และเพลง

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า 77-96.

²ประทีป ชุมพล (บรรณาธิการ). วรรณกรรมภาคใต้. 2519. 224 หน้า.

³ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. 2525. หน้า 308-381.

กล่อมเด็ก ในส่วนที่สองกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทางด้านรูป
 แลและเนื้อหาของวรรณกรรม ซึ่งรูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมใช้คือกาพย์ ส่วนเนื้อหาก็คจะมี
 ทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมภาคกลางและที่เป็นเนื้อหาเฉพาะถิ่น แบ่งเป็น 4 ประเภท
 คือ วรรณกรรมพุทธศาสนา นิทาน คำสอน และ คำนาน นอกจากนี้ก็ได้รับการศึกษา
 วรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะเรื่องบางเรื่อง เช่น มหาชาดกฉบับวัดมัชฌิมาวาส สุทธิกรรมชาดก
 มโนห์รานิบาต เป็นต้น โดยเน้นศึกษาในประเด็นต่างๆ คือ ด้นฉบับและการประพันธ์ เนื้อ
 เรื่องย่อ ธรรมเนียมการประพันธ์ ตัวอย่างสำนวนโวหาร และภาพสะท้อนสังคม

อุดม หนูทอง¹ ศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก
 โดยมุ่งศึกษาภูมิหลังของภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม และลักษณะทั่วไปของวรรณกรรม
 ท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลกในด้านวัตถุประสงค์ในการแต่ง ยุคสมัยที่แต่ง
 เนื้อหา รูปแบบคำประพันธ์ บ่อเกิดของวรรณกรรมและคุณค่า ผลของการศึกษาวิจัยพบว่า
 วรรณกรรมส่วนใหญ่จะไม่ทราบชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่ง อายุของหนังสือจะอยู่ในช่วงสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมส่วนใหญ่จะมีที่มาจากชาดก วรรณกรรมที่ใช้เล่นละคร
 และโขน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ และนำมาจากนิทานในท้องถิ่นหรือแต่งเรื่องขึ้นเอง
 วัตถุประสงค์ในการแต่ง จะเน้นใช้เป็นหนังสือสวด เพื่อความบันเทิง และหวังได้อานิสงส์
 จากการแต่งหนังสือในปรภพ มีธรรมเนียมนิยมในการแต่งที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมของ
 ภาคกลาง คำประพันธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นประเภทกาพย์ ในด้านของคุณค่า พบว่าสามารถ
 ให้ประโยชน์ในการศึกษาสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะได้สะท้อนภาพความเป็นไปของสังคม
 ในแง่มุมต่างๆ ไว้อย่างเด่นชัด ซึ่งไม่สามารถหารายละเอียดได้จากวรรณกรรมและเอกสาร
 ประเภทอื่น

อุดม หนูทอง² ศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอนจำนวน 10
 เรื่อง ในจำนวนนี้เป็นวรรณกรรมกลุ่มทะเลสาบสงขลา 6 เรื่อง โดยมุ่งศึกษาลักษณะทั่วไป
 ของวรรณกรรมคำสอน ค่านิยมทางจริยธรรม และกลวิธีการสอนจริยธรรม จากการวิจัยพบ
 ว่าลักษณะรูปแบบจะแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็นส่วนใหญ่ ในด้านเนื้อหาจะ
 เน้นสอนทั้งบุคคลทั่วไปและเฉพาะกลุ่มอันได้แก่สตรี บุรุษ ขุนนางข้าราชการ พุทธบริษัท
 ฝ่ายฆราวาส และบรรพชิต โดยใช้กลวิธีการสอน 6 วิธี ได้แก่ การสอนอย่างตรงไปตรงมา

¹อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก. ม.ป.ป.
 268 หน้า.

²อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน. 2528. 167 หน้า.

สอนโดยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ สอนโดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง และสอนโดยยกคำพังเพยขึ้นมาให้ขบคิด

ชวน เพชรแก้ว¹ ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นบางเรื่อง พบว่าการรับวรรณกรรมท้องถิ่นมาปรับเปลี่ยนเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จะเปลี่ยนแปลง 4 ลักษณะ คือ ลักษณะคำประพันธ์ การแต่งหรือต่อเติมเรื่องให้ยาวขึ้น การเพิ่มหรือเปลี่ยนแปลงอนุภาคของเรื่อง และเปลี่ยนแปลงชื่อตัวละคร

อุดม หนูทอง² ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมภาคใต้กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น พบว่าวรรณกรรมภาคใต้มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมภาคกลางมากกว่าภาคอื่นๆ โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ต่างก็ได้รับอิทธิพลหรือตัวงานวรรณกรรมจากกันและกัน และในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมานั้นวรรณกรรมภาคกลางจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมภาคใต้สูง ไม่ว่าจะเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่มีการแต่งด้วยกลอนสุภาพตามแบบสุนทรภู่มากขึ้น มีวรรณกรรมประเภทนิราศเกิดขึ้น ในส่วนของเนื้อหาก็ได้มีการนำเอาวรรณกรรมภาคกลางมาปรับเปลี่ยนในหลายลักษณะ เช่น นำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่ นำอนุภาคเด่นๆ มาสร้างเป็นนิทานเรื่องใหม่ นำลักษณะเด่นของตัวละครมาสร้างนิทานเรื่องใหม่ เป็นต้น

อุดม หนูทอง³ ศึกษาอิทธิพลของสุนทรภู่ 3 เรื่อง ที่มีต่อวรรณกรรมภาคใต้ คือ พระอภัยมณี ลักษณะวงศ์ และโคบุตร พบว่าเรื่องพระอภัยมณีนี้ไม่มีสำนวนภาคใต้ แต่อนุภาคของเรื่องบางอนุภาคจะปรากฏในเพลงร้องเรือและใช้ในการแสดงหนังตะลุงและโนรา ส่วนเรื่องลักษณะวงศ์และโคบุตรพบว่ามีสำนวนภาคใต้หลายสำนวน มีทั้งสำนวนที่แต่งเป็นกาพย์และเป็นกลอน และมีการดัดแปลงหรือต่อเติมเนื้อเรื่องบางส่วนไปจากฉบับ

¹ชวน เพชรแก้ว. “วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปรับเปลี่ยนมาจากท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2538. หน้า 96–108.

²อุดม หนูทอง. “วรรณกรรมภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2538. หน้า 77–95.

³อุดม หนูทอง. “อิทธิพลของสุนทรภู่ในวงวรรณกรรมภาคใต้,” ใน ที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 16 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 21–23 มกราคม 2536 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. 2536. หน้า 44–49.

เดิมอีกด้วย

2.2 การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา

ผลงานการศึกษาวิจัยที่เน้นเฉพาะวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา มีค่อนข้างน้อย โดยมีทั้งที่เป็นการศึกษาในภาพรวมซึ่งมักยึดถือเอาวรรณกรรมที่พบในเขตพื้นที่จังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง และที่เป็นการศึกษาเฉพาะประเด็นหรือกลุ่มเรื่อง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ชวน เพชรแก้ว¹ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าของกลุ่มทะเลสาบสงขลา กับสังคม พบว่าลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมในท้องถิ่นนี้ไม่แตกต่างไปจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้โดยทั่วไปมากนัก กล่าวคือ ในด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม เป็นวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งประกอบด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ศาสนา การละเล่นและมหรสพ การสวดหรือการอ่านหนังสือ ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ก็สามารถที่จะเห็นได้ชัดเจนว่า วรรณกรรมจำนวนมากได้สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมไม่น้อย อีกทั้งวรรณกรรมบางประเภทยังมีบทบาทสำคัญอยู่ในสังคมอีกด้วย

ชัยวุฒิ พิชะกุล² ได้รวบรวมและศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดพัทลุง โดยศึกษาเกี่ยวกับลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะอักษรและอักขรวิธี เนื้อเรื่องย่อและตัวอย่างของวรรณกรรมท้องถิ่นที่รวบรวมได้ จำนวน 8 ประเภท คือ วรรณกรรมศาสนา นิทานที่แต่งขึ้นในท้องถิ่น คำานานและพงสาวดาร คำรา นิราศ สุภาษิตสอนใจ กฎหมาย และประเภทเบ็ดเตล็ด รวมทั้งได้สรุปลักษณะเด่นของวรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุงไว้ด้วย นอกจากนี้ ชัยวุฒิ พิชะกุล พยายามที่จะศึกษาเชิงประวัติด้วย โดยแบ่งวรรณกรรมทั้งหมดที่รวบรวมได้เป็น 2 ยุค คือ สมัยกรุงศรีอยุธยา จำนวน 7 เรื่อง และสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวน 35 เรื่อง

¹ชวน เพชรแก้ว. “วรรณกรรมแบบเก่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับสังคม.” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 10 หน้า.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. 283 หน้า.

พิทยา บุษรารัตน์¹ ได้ศึกษาสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุงและวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคม โดยมุ่งเน้นศึกษาวรรณกรรมที่จารลงในหนังสือหรือสมุดข่อยจำนวน 130 เรื่อง โดยได้แบ่งออกเป็น 7 ประเภท ตามลักษณะเนื้อหา คือ วรรณกรรมประเภทศาสนา นิทาน คำรา กฎหมาย ความเชื่อ ภาษิตคำสอน และประเภทอื่นๆ และศึกษารายละเอียดโดยสังเขปจำนวน 5 เรื่อง พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้มีคุณค่าทางภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่ได้ถ่ายทอดความคิด ทัศนะ คตินิยม ค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมภาคใต้และท้องถิ่นเมืองพัทลุงที่เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ประเพณี พิธีกรรมและศิลปะการเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนค่านิยมและจริยธรรมในสังคม

เอกสารและวิจัยดังกล่าวจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาแบบเก่าทั้งในแง่ของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ลักษณะรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรม คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนอิทธิพลของวรรณกรรมภาคกลางที่มีต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่จะช่วยให้สามารถศึกษาระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมกับบริบททางสังคมในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472–2503 ซึ่งสืบต่อเนื่องกับกระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมในยุคก่อนหน้านั้นได้เป็นอย่างดี

3.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมชาวบ้านฉบับพิมพ์ ซึ่งตีพิมพ์แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ตั้งแต่ช่วงแรกๆ ที่เริ่มมีการพิมพ์เป็นต้นมาเป็นสิ่งที่มีผู้ให้ความสนใจน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาจากเอกสารตัวเขียน เท่าที่สามารถสำรวจได้ก็มีเฉพาะปริณิญาธิพนธ์ระดับปริญญาโทเพียง 2 เรื่อง คือ “วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ” ของเดือนใจ สินทะเกิด และ “วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ” ของเสน่ห์หา บุญรักษ์

เดือนใจ สินทะเกิด² ศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ” โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของวรรณกรรมชาวบ้านที่พิมพ์จำหน่ายโดยโรงพิมพ์วัดเกาะ

¹พิทยา บุษรารัตน์. “วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง : การสำรวจและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม,” ใน พินิจภาษาและวรรณกรรม, 2539. หน้า 111–140.

²เดือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ, 2527. 223 หน้า.

หรือโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ กรุงเทพฯ จำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ ไกรทอง ปลาบู่ทอง โสนน้อย เรือนงาม พระรถเมรี พระสุทธมนโหร่า และ นางอุทัย ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ นำมาจากนิทานพื้นบ้านและนิทานชาดก องค์ประกอบของเรื่องไม่ซับซ้อน ตัวละครและฉากมีทั้งลักษณะที่สมจริงและเกินจริง มีคุณค่าในเชิงสุนทรียศาสตร์ไม่มากนักในขณะที่มีความดีเด่นในเชิงคุณค่าทางสังคมและจริยธรรม

เสนาหา บุญรักษย์¹ ศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ” โดยมุ่งเก็บรวบรวมวรรณกรรมคำวชฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยกลางโดยโรงพิมพ์เจริญเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ.2494–2512 จำนวน 22 เรื่อง และศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของเรื่อง ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมคำวชที่ตีพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับความนิยมจากชาวเชียงใหม่และใกล้เคียงค่อนข้างสูง มีลักษณะองค์ประกอบที่เด่นในโครงเรื่องและตัวละครเอกที่มักจะเป็นตัวละครที่มีบุญญาธิการแต่ตกทุกข์ได้ยากในตอนต้นเพราะกรรมในชาติปางก่อนและได้พบกับความสุขในตอนจบโดยการช่วยเหลือของพระอินทร์และเทวดา นอกจากนั้น ในเนื้อเรื่องก็จะมีสอดแทรกวัฒนธรรมของภาคเหนือไว้อย่างเห็นได้ชัด

ในส่วนของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ในยุคการพิมพ์ก็มีเฉพาะผลงานของพ่วง บุญรารัตน์ ซึ่งศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ บางเรื่อง ในลักษณะของการปริวรรตวรรณกรรม ได้แก่ เรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว และ กำเนิดมนุษย์ ของ เสือ ชำนาญภักดี หรือ เสือ คอนคัน กล่อมขวัญรัฐธรรมบุญ ของ พ่วง อ่อนเรือง กายนคร ของ นายเนื่อง แก้วทนต์ แก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ ขวัญใจ ของหนั่งปรีชา สวงวนศิลป์ คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี ดำนานสร้าง โลกคำกลอน ของนายชัย จันรอดภัย คำบถชนเจริญ และ ประวัติศาสตร์พัทลุง – ตรีง : คำกลอน ของครูชาญ ไชยจันทร์ ยุวพุทธบุตรเหมือนน้ำท่าเชียด ของ นายเปรม อักษรสว่าง และ นิราศอดข้าว ของ นายแดง นักปราชญ์ โดยเป็นผลงานการศึกษาซึ่งมุ่งเน้นที่จะแนะนำวรรณกรรมในประเด็นที่เกี่ยวกับผู้แต่ง ระยะเวลาที่แต่ง การพิมพ์ ลักษณะคำประพันธ์และเนื้อเรื่องย่อ พบว่าวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะปรากฏชื่อผู้แต่ง ระยะเวลาที่แต่งและการจัดพิมพ์ที่ชัดเจน ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ก็จะนิยมใช้กลอนสุภาพมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น เนื้อหาของวรรณกรรมจะมีทั้งที่นิทานประโลมโลก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง นิราศ คำสอน ประวัติบุคคลและสถานที่ ประวัติศาสตร์ และนิทานที่เกี่ยวกับศาสนา

¹เสนาหา บุญรักษย์. วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ. 2519. 212 หน้า.

จะเห็นได้ว่า ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ผ่านมานั้นจะเน้นศึกษา “วรรณกรรมแบบเก่า” จากหนังสือชุดหรือสมุดข่อยเป็นหลัก ในขณะที่วรรณกรรมซึ่งแต่งและจัดพิมพ์จำหน่ายแจก ในยุคการพิมพ์ยังคงมีผู้เก็บรวบรวมและศึกษาวิจัยน้อยมาก จะมีอยู่บ้างก็เป็นการศึกษาในเชิงของการแนะนำวรรณกรรมโดยไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์ในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งเป็นการเฉพาะ จะอย่างไรก็ตามเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เป็นวรรณกรรมแบบเก่าดังกล่าวจะช่วยให้สามารถศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ รวมทั้งสามารถช่วยให้เห็นถึงความสืบเนื่องจาวรรณกรรมแบบเก่าและความคลี่คลายที่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมได้อีกด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ในปัจจุบันของจังหวัดพัทลุงทั้งหมด บางส่วนของอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด กิ่งอำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เป็นแหล่งที่ดั่งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพพัฒนาการของชุมชนชุมชนเหล่านี้ในด้านเศรษฐกิจและสังคม ดังจะได้กล่าวถึงผลงานการศึกษาที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดและพัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา พบว่าในเขตพื้นที่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแต่โบราณสามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 แหล่งสำคัญ คือ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ และชุมชนเมืองสงขลา โดยในภาพรวมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439 ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของชุมชนต่างๆ ไว้หลายท่าน ดังนี้

ทิวา ศุภจรรยา¹ ศึกษาเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่าลุ่มทะเลสาบสงขลาครอบคลุมเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 6000 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยพื้นที่ซึ่งเป็นทะเลสาบ สันทรายสทิงพระ และแผ่นดินด้านตะวันตก ในบริเวณพื้นที่เหล่านี้สันนิษฐานว่าเกิดมีชุมชนมาแล้วตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 หรือ 13 โดยมีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายติดต่อทั้งชาวฮินดูและจีน ชุมชนที่สำคัญได้แก่ ชุมชนบริเวณสันทราย สทิงพระจากระโนนถึงบริเวณหัวเขาแดง และชุมชนโบราณบริเวณแนวชายฝั่งทะเลตะวันตก

ยงยุทธ ชูแว่น² ได้ศึกษาพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 โดยเน้นศึกษาทั้งปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมและที่เป็นอุปสรรคต่อกำเนิดและพัฒนาการของชุมชน พบว่าแหล่งชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระมีช่วงสำคัญของพัฒนาการทางสังคม 3 ยุค คือ ยุคแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เป็นช่วงที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก และได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดู ยุคที่สองประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 - 16 เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก และยุคที่สามประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ลงมา พบร่องรอยของพัฒนาการชุมชนโบราณบริเวณสันทรายในแผ่นดินบดทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งทะเลสาบ ที่เติบโตเป็นบ้านเป็นเมือง ขนาดใหญ่ขึ้น ในส่วนของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ มีชุมชนสำคัญคือ ชุมชนบริเวณวัดเขียนบางแก้วซึ่งมีหลักฐานที่เชื่อได้ว่าเคยเป็นเมืองพัทลุงมาก่อน และน่าจะมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เป็นต้นมา เมืองพัทลุงที่บางแก้วนี้เริ่มมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศที่สำคัญแทนที่เมืองสทิงพระที่เสื่อมลงไป นอกจากนั้นยังพบว่ามีปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ที่มีผลกระทบต่อพัฒนาการของชุมชนเหล่านี้ คือ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจอันได้แก่การที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอุดมไปด้วยทรัพยากรสำคัญอันเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้ดินแดนแถบนี้ได้พัฒนาไปสู่ชุมชนที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ และปัจจัยประการที่สอง คือ ปัจจัยทางด้านศาสนาอันได้แก่การกลาปนาซึ่งมีผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชนรอบทะเล

¹ทิวา ศุภจรรยา. "สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา," เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 18 หน้า.

²ยงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. 2529. 130 หน้า.

สาบสงขลาอย่างมาก และปัจจัยทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างราชธานีกับหัวเมืองในบริเวณนี้ และระหว่างหัวเมืองเหล่านี้กับเมืองใกล้เคียง

นอกจากผลงานการศึกษาในภาพรวมดังกล่าวแล้ว ยังมีเอกสารที่มีผู้ศึกษาถึงกำเนิดและพัฒนาการเฉพาะชุมชนย่อยๆ อีกด้วย ซึ่งสามารถแยกกล่าวในรายละเอียดของแต่ละชุมชนได้ดังนี้

1.1 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา หรือชุมชนบนคาบสมุทร สทิงพระ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนสันทรายตั้งแต่เขตอำเภอระโนด ไปจนถึงอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงโครงสร้างทางกายภาพกำเนิด และพัฒนาการของชุมชนไว้ ดังนี้

ศรีศักร วัลลิโภดม¹ ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ ในอดีต ผลการศึกษาพบว่า เมื่อหลายพันปีที่ผ่านมานั้นระดับน้ำทะเลบริเวณคาบสมุทรสทิงพระได้ลดต่ำลงมีผลทำให้พื้นดินเดิมที่มีสภาพเป็นเกาะกลายเป็นภูเขาเตี้ยๆ แผ่นดินได้ผิวน้ำไหลผ่านระดับน้ำทะเลและงอกเป็นสันทรายติดกับพื้นดินเดิม ทำให้พื้นที่เกาะขยายใหญ่ขึ้นและเชื่อมกับแผ่นดินใหญ่ในเขตอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีผลให้บริเวณที่อยู่หลังเกาะกลายเป็นทะเลเปิดที่เรียกทะเลสาบไปในที่สุด นอกจากนั้นยังพบว่าบริเวณคาบสมุทรสทิงพระเป็นที่น้ำท่วมถึงเหมาะแก่การปลูกข้าวและพืชพันธุ์ได้ดี จึงเป็นบริเวณซึ่งมีความเหมาะสมที่จะตั้งชุมชนถาวรที่มีผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีพของประชาชน

ธาราทศ ศรีสุชาติ² กล่าวถึงการเกิดชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ สรุปความได้ว่า น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ โดยประกอบด้วยชุมชนใหญ่ 6 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนโบราณอู่ตะเภา – ระโนด กลุ่มชุมชนโบราณพังยาง กลุ่มชุมชนโบราณสีหยัง –

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 17–29.

²ธาราทศ ศรีสุชาติ. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 9. 2529. หน้า 3650 - 3653.

เจดีย์งาม ชุมชนโบราณเขาควหา – ชะแม กลุ่มชุมชนโบราณสทิงพระ และ กลุ่มชุมชนโบราณปะโอ ชุมชนเหล่านี้ในยุคต่อมาได้ขยายตัวเป็นเมืองสำคัญ 2 เมือง คือ เมือง สทิงพระ และ วัดเขาพะโคะ ดังที่ ศรีสักร วัลลิโภคม¹ ได้กล่าวถึงตำนานเมืองทั้งสอง สรุปความได้ว่า เมืองสทิงพระหรือกรุงสทิงพาราณสีเป็นเมืองมีกษัตริย์ปกครองในขณะที่วัดเขาพะโคะก็เป็นวัดที่พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ของคณะสงฆ์ฝ่ายลังกาชาดปกครองอยู่ ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีการกล่าวถึงกษัตริย์อยุธยาทรงส่งเรือบรรทุกสิ่งของและวัสดุก่อสร้างมาสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพะโคะ อีกทั้งได้กำหนดให้บรรดาผู้คนและชุมชนหมู่บ้านบนเกาะสทิงพระอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของคณะสงฆ์ ณ วัดพะโคะ โดยได้รับการยกเว้นจากการที่ต้องส่งส่วยอากรให้กับทางการ

1.2 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนที่มาช้านานแล้วซึ่งเป็นชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีอายุไม่น้อยกว่า 2,500 ปี ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีอยู่ทั่วไป ดังที่ ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ² ได้กล่าวถึงแหล่งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ซึ่งสรุปได้ว่ามี 6 แหล่ง คือ แหล่งถ้ำพระ แหล่งถ้ำเขากทะเล แหล่งถ้ำควหา แหล่งบ้านควนพร้าว แหล่งวัดวัง และแหล่งวัดเขียนบางแก้ว

ชัยวุฒิ พิชะกุล³ ได้กล่าวถึงการตั้งชุมชนในอดีต บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา สรุปความได้ว่า พัทลุงเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (2,500 - 4,000 ปี มาแล้ว) เนื่องจากขุดค้นพบขวานหินกระดูกกระจายอยู่ทั่วไป เช่น บริเวณถ้ำเขาชัยสน และบริเวณทุ่งนารอบ ๆ ภูเขา บริเวณอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอปากพะยูน นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18

¹ศรีสักร วัลลิโภคม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2534. หน้า 19.

²ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ. “ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 3. 2529. หน้า 1024.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. “พัทลุง,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 6. 2529. หน้า 2457 - 2458.

เช่น พระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากในถ้ำคูหาสวรรค์ ถ้ำเขากทะเล ถ้ำมาลัย เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธรูปในพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาแพร่หลายในบริเวณนี้มาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 การตั้งบ้านเมืองในยุคแรกๆ เชื่อว่าเกิดขึ้นที่วัดเขียนบางแก้ว ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับ วัดสทิงพระ และ วัดสทิงพระ อันเป็นคณะสามป่าแก้ว ขึ้นตรงต่อเมืองสทิงพระ

ขงยุทธ ชูแว่น¹ ได้กล่าวถึงหลักฐานที่แสดงว่าบริเวณวัดเขียนบางแก้วเคยเป็นเมืองพัทลุงมาก่อน สรุปความได้ว่า บริเวณทิศเหนือวัดเขียนบางแก้วในปัจจุบัน ยังคงมีร่องรอยเนินดินสูงที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกเมือง” หรือ “โนเมือง” ในบริเวณตัวเมืองยังได้พบเศษภาชนะดินเผาสมัยราชวงศ์ชอง ราชวงศ์เหม็ง ราชวงศ์เซ็ง และเครื่องสังคโลกสมัยสุโขทัยจำนวนมาก ส่วนในวัดวัดเขียนยังได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปจำหลักหินทรายแดงและใบเสมาทรายแดงจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยต้นอยุธยาทั้งสิ้น ซึ่งหลักฐานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงที่บางแก้วควรมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เป็นต้นมา และเริ่มมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศที่สำคัญแทนที่เมืองสทิงพระซึ่งเสื่อมลง

ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา อยุธยาปกครองเมืองพัทลุงโดยใช้อำนาจผ่านเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งในบางคราวมีฐานะเป็นเมือง “ลูกหลวง” ของอยุธยา แต่ในบางยุคก็มีอำนาจที่จะควบคุมหัวเมืองต่างๆ ไว้ในอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จได้ ดังที่ กรมศิลปากร² และขงยุทธ ชูแว่น³ ได้กล่าวความสัมพันธ์ของเมืองพัทลุงกับอยุธยา สรุปความได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้ทรงโปรดแต่งตั้งให้ขุนอินทรเทพ พระราชบุตรเขยลงมาเป็นเจ้าเมืองปกครองนครศรีธรรมราช การที่อยุธยาไม่สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองพัทลุงได้โดยตรงดังกล่าว ยังผลให้มีการก่อการกบฏขึ้นในบางครั้งในกรณีที่เมืองนครศรีธรรมราชอ่อนแอ ถึงปลายสมัยอยุธยา อยุธยาจึงสามารถมีอำนาจเหนือเมืองพัทลุงโดยตรง โดย

¹ขงยุทธ ชูแว่น. ขงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. 2529. หน้า 21- 22.

²กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. 2516. หน้า 137.

³ขงยุทธ ชูแว่น. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาเข้าสู่เมืองภายในอาณาจักรสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุง. 2531. หน้า 117-138.

อยุธยาได้ใช้สถาบันศาสนาเป็นเครื่องมือในการควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เป็นผลให้อำนาจของเจ้าเมืองเดิมลดลงจนอยุธยาสามารถแต่งตั้งเจ้าเมืองจากส่วนกลางมาปกครองได้ และเปลี่ยนฐานะจาก “เมือง ปลายแดน” มาเป็นเมืองภายในอาณาจักรขึ้นกับส่วนกลางโดยตรงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และกระทั่งปี พ.ศ. 2439 ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจจากส่วนกลางจึงสามารถเข้ามาควบคุมเมืองพัทลุงไว้ได้โดยสมบูรณ์แบบเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองรวมเอาเมืองพัทลุง เมืองนครศรีธรรมราช และสงขลา เข้าด้วยกันเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช

1.3 ชุมชนเมืองสงขลา

จากเอกสารและการศึกษาวิจัยของประวัติศาสตร์หลายท่านพบว่าชุมชนเมืองสงขลาเริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่เมืองสงขลาฝั่งเขาแดง และเมื่อเมืองสงขลาฝั่งเขาแดงหมดบาทลงก็ส่งผลให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนปัจจุบันเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ศรีศักร วัลลิโภคม¹ ได้กล่าวถึงการเกิดและพัฒนาการของเมืองท่าบริเวณหัวเขาแดงสรุปความได้ว่า บริเวณหัวเขาแดงในอดีตนั้นเป็นชุมชนเขตแดนของเมืองสทิงพระและเมือง พะโคะ มีลักษณะเหมาะสมในการตั้งเป็นเมืองท่าและสถานีพักสินค้าเป็นอย่างดี ในช่วงแรกๆ มีพ่อค้าชาวอาหรับเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นที่พักสินค้าก่อน แล้วต่อมาได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าชาวยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา โปรตุเกส ให้เป็นเมืองท่า และได้ขยายตัวขึ้นเป็นเมือง ตั้งอยู่ระหว่างพัทลุงซึ่งเป็นเมืองปลายแดนของอยุธยา และปัตตานีซึ่งเป็นเมืองประเทศราช

สงบ ส่งเมือง² ได้กล่าวถึงบันทึกของพ่อค้าชาวดัตช์ และอังกฤษ เกี่ยวกับชุมชนหัวเขาแดงในสมัยแรกเริ่ม สรุปความได้ว่า ต้นทศวรรษ 2150 เมืองสงขลาเริ่มปรากฏชื่อชัดเจนในบันทึกพ่อค้าชาวดัตช์และอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2151 ในระยะนี้เมืองสงขลายังเป็นชุมชนปากน้ำแขวงเมืองพัทลุง อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองพัทลุง ในปี พ.ศ. 2156 พวกดัตช์

¹ศรีศักร วัลลิโภคม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 21 - 22.

²สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลา : พรหมแดนแห่งความรู้,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 30 - 31.

ได้มาตั้งห้างค้าขายที่เมืองสงขลา ต่อมาอังกฤษก็ได้เข้ามาติดต่อกับสงขลาอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2221 เพื่อช่วยเหลือเจ้าเมืองสงขลาสร้างป้อมปราการเพื่อทำการกบฏต่ออยุธยา

ความเจริญรุ่งเรืองอันสืบเนื่องจากการเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งถึงขั้นเกิดเป็นสงครามระหว่างสงขลากับอยุธยาหลายต่อหลายครั้ง ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม¹ ได้กล่าวถึงไว้ สรุปความได้ว่า ใน พ.ศ. 2173 - 1277 ปัตตานีได้รับพุงทำสงครามกับอยุธยา นครศรีธรรมราช พัทลุง รวมไปถึงสงขลา เป็นผลให้หัวเมืองเหล่านี้เกิดความเสียหายเป็นอันมาก ในปี 2186 เจ้าเมืองสงขลาที่เป็นแขกมาลายูได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ และได้ก่อกบฏต่ออยุธยา อยุธยาต้องส่งกำลังมาปราบปราม แต่ก็ไม่สามารถ ต่อมาสมัยอยุธยาตอนกลาง สงขลาเกิดความขัดแย้งกับปัตตานีอีกครั้ง ทำให้เกิดเป็นสงครามยืดเยื้อยาวโดยสงขลาได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษที่หวังผลประโยชน์ทางการค้า ทำให้ฮอลันดาและฝรั่งเศสที่เสียผลประโยชน์ได้ร่วมมือกับอยุธยายกทัพมาตีสงขลาเพื่อยุติสงครามยืดเยื้อระหว่างสงขลากับปัตตานี ทำให้เมืองสงขลาที่เขาแดงสิ้นสุดลง ในปี พ.ศ.2223

ภายหลังชุมชนหัวเขาแดงหมดบทบาทลง เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนก็ได้รุ่งเรืองขึ้นตามลำดับในฐานะที่เป็นเมืองท่าการค้า ดังที่สารูป ฤทธิ์ชู² ได้กล่าวถึงศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 สรุปความได้ว่า ชุมชนเมืองสงขลาทางฝั่งแหลมสนสมัยเริ่มแรกเกิดจากการรวบรวมผู้คนเข้าก่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นที่ใกล้ ๆ วัดบ่อทรัพย์ และวัดสุวรรณคีรีในปัจจุบัน โดยขึ้นอยู่กับเมืองพัทลุงที่ชัยบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2310 ได้โอนเมืองสงขลาไปขึ้นตรงต่อนครศรีธรรมราชจนถึงปี 2320 ได้แยกไปขึ้นกับธนบุรี และกรุงเทพฯ จนถึง พ.ศ. 2385 ได้ย้ายไปตั้งที่บ่อยางซึ่งเป็นสงขลาในปัจจุบัน ในด้านของสภาพสังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 เจ้าเมืองสงขลาเป็นชาวจีนที่มีพื้นเพบริเวณฝั่งแหลมสน ซึ่งชาวจีนเหล่านี้ได้เป็นเจ้าเมืองสืบต่อกันมาในลักษณะ “กินเมือง” และมีบทบาทในการค้าเป็นอย่างมาก จนทำให้เมืองสงขลากลายเป็นจุดศูนย์กลางของการค้าในกลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียงสืบต่อมา

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 23 - 24

²สารูป ฤทธิ์ชู. “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 67.

2. พัฒนาการชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2439– พ.ศ.2503

การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ขึ้นเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ.2439 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่างๆ โดยที่ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบมาจากการที่ ส่วนกลางสามารถที่จะเข้ามามีบทบาทสูงขึ้นกว่าเดิมเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านที่ถูกกำหนดมาจากส่วนกลางและการต่อต้านที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชน ดัง ที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

สงบ ส่องเมือง¹ วิจัยเรื่องท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้ โดยศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมต่างๆ ไปของภาคใต้ ทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ สังคม และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภาคใต้โดยรวมก่อนมีการรวมชาติ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการรวมชาติ ขึ้น ตอนการรวมชาติตามระบบมณฑลเทศาภิบาลของมณฑลในภาคใต้ คือ มณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร และมณฑลปัตตานี และผลกระทบของการรวมชาติทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจสังคม และด้านวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า ก่อนมีการรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ดินแดนภาคใต้แตกแยกเป็นบ้านเล็กเมืองน้อย เจ้าเมืองมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองตามระบบกินเมือง ประชาชนแยกกันอยู่เป็นกลุ่มๆ ตามสังกัดมูลนาย มีความสัมพันธ์กับรัฐบาลกลางน้อยมาก จึงมีลักษณะท้องถิ่นนิยมสูง ในขณะที่เดียวกัน สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง ก็อยู่ในสภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก จนกระทั่งถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ได้มีปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ที่เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญและนำไปสู่การรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 คือการอพยพเข้ามาของคนจีนและการคุกคามของตะวันตก ในการรวมชาติครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบทั้งในทุกๆ ด้าน ในทางด้านการเมือง แม้ระบบเศรษฐกิจจะยังไม่มีเปลี่ยนแปลงไปจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่สืบเนื่องมาจากอดีต แต่การประชาชนต้องรับภาระในการส่งส่วย เสียภาษีอากร และค่าธรรมเนียมต่างๆ เพิ่มขึ้นหลายเท่า ในด้านการเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองเป็นระบบมณฑลทำให้ส่วนกลางสามารถควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดขึ้น มี

¹สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้. 2525. 303 หน้า.

การแบ่งหน่วยการปกครองเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่น โดยตรงยิ่งขึ้น ประชาชนเริ่มมีความผูกพันต่อรัฐ โดยตรงแทนที่จะผูกพันกับมูลนายตามระบบไพร่แต่เดิม

ชาลี ศิลปรัศมี¹ ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ใน สมัยที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งแต่ปี พ.ศ.2453–2468 ผลการวิจัยพบว่า การรวมหัวเมืองต่างๆ ขึ้นเป็นมณฑลนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ.2439 เป็นการจัดบ้านเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเพื่อเตรียมตัวเผชิญหน้ากับการคุกคามใดๆ ที่อาจมีมาจากอังกฤษ โดยในระยะแรกโปรดเกล้าให้แต่งตั้งพระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) และพระยาชลบุรานุรักษ์ (เจริญ จารุจินดา) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ตามลำดับ แม้ทั้งสองท่านนี้จะสามารถปฏิบัติภารกิจบรรลุตามพระราชโบายหลายประการก็ตาม แต่ยังมีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มอำนาจเจ้าเมืองเก่าในหัวเมืองต่างๆ จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ดำรงตำแหน่งแทนในปี พ.ศ.2453 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ทรงสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้คล่องไปได้อย่างดี และสร้างความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนาระบบการสื่อสาร การสร้างถนนและทางรถไฟ ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนระดับต่างๆ ตลอดจนช่วงเวลา 15 ปี ที่ทรงเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชได้เจริญถึงจุดสุดยอดทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

3. สภาพเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ในส่วนของการเอกสารและผลงานการศึกษาวิจัยสภาพเศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยตรงยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย และจะเน้นศึกษาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และยุคปัจจุบันเสียมากกว่า ซึ่งการศึกษาในแง่มุมนี้จะมีทั้งที่เป็นการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจในภาพรวมและเศรษฐกิจหมู่บ้าน ดังนี้

สงบ ส่องเมือง² ได้ศึกษาเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเน้นในส่วนที่เป็นจังหวัดพัทลุงในปัจจุบันตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 -25

¹ ชาลี ศิลปรัศมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453–2468). 2529. 179 หน้า.

²สงบ ส่องเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง พุทธศตวรรษที่ 20–25,” ใน รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 155–173.

ในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น คือ การเกิดทะเลสาบสงขลากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของพัทลุง พัทลุงในระบบเศรษฐกิจศักดินา และความเสื่อมโทรมของระบอบเศรษฐกิจศักดินาและปัญหาเศรษฐกิจใหม่ โดยเน้นกล่าวรายละเอียดในประเด็นพัทลุงในระบบเศรษฐกิจศักดินา ทั้งในด้านของเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะอยู่ในช่วงเวลาก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปการปกครองมาจนถึงปัจจุบันโดยสังเขป เอกสารชิ้นนี้ช่วยให้สามารถมองเห็นพัฒนาการของเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างกว้างๆ ได้ต่อเนื่องสืบต่อจากผลงานวิจัยของขงยุทธ ชูแว่น ที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น และในส่วนของคุณปัจจุบัน สงบ ส่งเมือง¹ ได้ให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นในบทความเรื่อง “สภาพเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ซึ่งเน้นเสนอสภาพเศรษฐกิจสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบฝั่งตะวันตกในรอบทศวรรษก่อนปี พ.ศ.2536 อันเป็นช่วงที่ตกอยู่ในสภาพระยะผ่านที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ระบบเศรษฐกิจสังคมแบบยังชีพที่มีผลผลิตด้านเกษตรกรรมเป็นหลักอันมีความเพียงพอในตัวเองสูงมาอย่างยาวนานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าอย่างเห็นได้ชัดเจนและเป็นช่วงเวลาของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า โดยการย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่อย่างหาดใหญ่และสงขลาเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

นอกเหนือจากงานศึกษาภาพรวมที่กล่าวมาแล้ว ก็เริ่มมีผู้ให้ความสนใจที่จะศึกษาสภาพเศรษฐกิจในระดับชุมชนหมู่บ้านบ้างแล้ว ดังนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา² ศึกษาวิจัยเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต โดยมุ่งศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของเศรษฐกิจของหมู่บ้านไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งความเปลี่ยนแปลงที่สืบเนื่องจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมในปี ค.ศ.1932 ซึ่งผู้วิจัยพบว่าเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง คงอยู่และผลิตซ้ำได้ด้วยตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งโลกภายนอก และมีความเพียงพอในตนเอง ในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต เป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและกันและต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

¹สงบ ส่งเมือง. “สภาพเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 35 หน้า.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. 2540. 137 หน้า.

จากภายนอกหมู่บ้าน ทั้งที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนาของรัฐและการเกิดของระบบทุนนิยม ระบบเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก เพราะชาวบ้านมักจะต่อต้านรัฐและระบบทุนนิยม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะ 3 ประการ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะของชุมชนหมู่บ้านที่มีความมั่นคง และลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่มุ่งเข้าไปเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านเป็นหลัก ในส่วนของเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ ผู้วิจัยพบว่าลักษณะโดยทั่วไปไม่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ จะแตกต่างกันก็เฉพาะในด้านของผลผลิตที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์มากกว่า จะอย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการเสนอภาพของเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยโดยทั่วไปอย่างกว้างๆ เท่านั้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์¹ ได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต ในประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ ประเด็นการผลิต ความสำคัญทางการผลิตและวัฒนธรรมของหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ และ ความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีตมี 3 ลักษณะสำคัญ คือ ลักษณะแรก สภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความสามารถเลี้ยงตัวเองได้โดยมีพื้นฐานจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งการปลูกข้าว ทอผ้า และหาอาหารจากธรรมชาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนเป็นเครือข่าย ทำให้แต่ละชุมชนมีความเพียงพอยิ่งขึ้น ลักษณะที่สอง เศรษฐกิจหมู่บ้านมีน้ำใจเป็นลักษณะพื้นฐาน ทำให้สถาบันหมู่บ้านมีเสถียรภาพคงตัวอยู่ได้ตลอดมา และลักษณะที่สาม เศรษฐกิจหมู่บ้านสามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากอำนาจรัฐและมีความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่โดยปราศจากอำนาจรัฐ

ศรินทร์ บุญโสธรสถิตย์² ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398 พบว่า ภายหลังสนธิสัญญาบาวริง ลักษณะการผลิตในชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกยังคงสภาพเหมือนก่อนมีสนธิสัญญาบาวริง กล่าวคือ จาก

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. 2540. 144 หน้า.

²ศรินทร์ บุญโสธรสถิตย์. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 2 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช. 2526. หน้า 239-243.

สภาพทางภูมิศาสตร์ทำให้ชาวภาคใต้มีการประกอบอาชีพหลายประเภท เช่น การทำนา ทำสวน จับปลา หาแร่ โดยมีลักษณะการผลิตที่สำคัญ คือ ใช้แรงงานในการผลิตเป็นหลัก เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตก็จะเป็นเครื่องมือที่มีส่วนประกอบแบบง่ายๆ เป็นการผลิตแบบพอเพียงเพื่อการยังชีพ อิทธิพลของระบบทุนนิยมที่เข้าไปกระทบหมู่บ้านยังคงเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก

ยงยุทธ ชูแว่น¹ ได้ศึกษาถึงลักษณะทางด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่าสภาพสังคมชาวนาในสมัยอยุธยา มี 2 สถานะสำคัญ คือ มีฐานะเป็นไพร่สัมพันธ์อยู่กับระบบการปกครองท้องถิ่น และกลุ่มที่เป็นข้าพระหรือเลกวัดซึ่งมีความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ที่ทางราชธานีสถาปนาขึ้นมา และสภาพสังคมเช่นนี้ได้เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่ออำนาจทางการเมืองการปกครองของราชธานีมีมากขึ้น ในทางด้านเศรษฐกิจ ในสมัยอยุธยาชุมชนชาวนาที่สังกัดระบบไพร่จะมีระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ และแบบ “สวนสาอากร” ในขณะที่ชาวนาที่เป็นข้าพระหรือเลกวัดก็จะเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจวัด ครั้นถึงปลายสมัยอยุธยาและช่วงรัตนโกสินทร์ ระบบเศรษฐกิจแบบ “สวนสาอากร” มีความเข้มข้นมากขึ้นในขณะที่เศรษฐกิจวัดลดลง ครั้นราวสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน

สารูป ฤทธิ์ชู² ได้ศึกษาเกี่ยวกับการค้าและสังคมเฉพาะในส่วน of ชุมชนเมืองสงขลาในช่วงเวลาเดียวกับงานวิจัยของยงยุทธ ชูแว่น ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองสงขลาในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าและมีความสัมพันธ์กับดินแดนลุ่มทะเลสาบส่วนอื่นๆ ในฐานะที่ดินแดนเหล่านั้นเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทต่างๆ ป้อนให้กับเมืองสงขลา

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้จะสามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่อดีตจน

¹ยงยุทธ ชูแว่น. “ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์,” ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 23 หน้า.

²สารูป ฤทธิ์ชู. “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา 2535. หน้า 65-81.

ถึงระยะเวลาที่ศึกษาวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งในส่วนของการศึกษาบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและเสถียรภาพของวัฒนธรรมในยุคการพิมพ์ ตลอดจนใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์และตีความภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจและสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

งานวิจัยที่เน้นศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมโดยตรงยังคงปรากฏน้อยมาก ทั้งนี้โดยทั่วไปแล้วจะมุ่งศึกษาเชิงสังคมและวัฒนธรรมมากกว่า โดยที่ประเด็นภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมจะเป็นเพียงประเด็นย่อยๆ ของการศึกษาเชิงสังคมเท่านั้น เท่าที่สามารถสำรวจได้ งานศึกษาในแง่มุมนี้โดยตรงในส่วนที่เป็นการศึกษาวรรณกรรมไทยโดยทั่วไป มีผลงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และของ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และ วิพุธ โสภวงศ์ ซึ่งมีผลการศึกษาดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์¹ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจสังคมซึ่งปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จากข้อมูลประเภทวรรณกรรม พบว่าด้วยบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เศรษฐกิจแบบส่งออกได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ส่งผลให้ชนชั้นนำของประเทศมีลักษณะเป็นกระฎุมพี ทำให้จารีตทางวรรณกรรมที่สืบทอดต่อมาจากสมัยอยุธยาคลอนคลายลง จารีตทางวรรณกรรมของประชาชนได้เข้าสู่ราชสำนักมากขึ้นตามลำดับ อันเป็นพัฒนาการของวรรณกรรมของชนชั้นสูงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีการพัฒนารูปแบบใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของตนเอง อันแตกต่างไปจากสมัยอยุธยาอย่างเห็นได้ชัด และมีการรับเอาจารีตทางวรรณกรรมของต่างชาติมาใช้ด้วย นอกจากนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์² ได้ชี้ให้เห็นถึงโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติของ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527. หน้า 1-234.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. “สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี,” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527 หน้า 235-297.

กระดุมพีที่สะท้อนอยู่ในผลงานของสุนทรภู่ ในบทความเรื่อง “สุนทรภู่ : มหากวีกระดุมพี” อันเป็นผลให้วรรณกรรมของสุนทรภู่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองไปเป็นเศรษฐกิจแบบการค้าและส่งออกที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา และยิ่งได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นในยุคที่ธุรกิจการพิมพ์มีความเจริญก้าวหน้านับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และวิพุธ โสภวงศ์¹ ศึกษา “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” โดยศึกษาจากผลงานนิราศของสุนทรภู่ นายมี และมหาฤกษ์ พบว่าในบริบททางเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการปูพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบพอยังชีพหรือแบบพึ่งตนเองไปสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา นิราศหลายเรื่องได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยที่ภาวะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพทางการเกษตร ประมง การค้าขาย ตลอดจนอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ซึ่งภาพสะท้อนเหล่านี้อาจใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ แต่ผู้เขียนก็ได้มีข้อเสนอแนะว่าจะต้องใช้อย่างระมัดระวังโดยการนำไปเปรียบเทียบกับตรวจสอบกับหลักฐานอื่นด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ด้วย

ในส่วนของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ แม้จะมีการกล่าวไว้บ้างในผลงานวิจัยหลายๆ เรื่อง แต่ก็ไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญในการศึกษา ในที่นี้จึงขอกล่าวเฉพาะเอกสารที่มีประเด็นศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมจากวรรณกรรมท้องถิ่นโดยตรง ดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์² ศึกษาเรื่อง คติที่เกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปักษ์ใต้ โดยมุ่งศึกษาภาพความสัมพันธ์ทางสังคม หน้าที่ของรัฐ กษัตริย์ และประชาชนจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ซึ่งมีกำเนิดมาจากจารึกของ “วัฒนธรรมราชภัฏ” จากการศึกษาพบว่า รัฐตามคติของประชาชนเป็นชุมชนทางการเมืองซึ่งสถาปนาอำนาจอธิปไตยของตนเอง รัฐจะ

¹ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และวิพุธ โสภวงศ์. “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช, 7 (2) : 36–57 ; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. “คติที่เกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปักษ์ใต้,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 3 ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช จากภาษาและวรรณกรรม, 2526. หน้า 63–87.

ดำรงอยู่เพื่อการผลิตเพื่อดำรงชีพ ลักษณะของรัฐจะเป็นรัฐที่มีขนาดเล็กทั้งในแง่ภูมิศาสตร์ ประชากร และความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล รัฐตามคติของประชาชนจึงมีความเสมอภาคทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจค่อนข้างสูง

จารี กาลดิษฐ์ ทิพยรัตน์¹ เรื่อง การศึกษาปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏใน เรื่องสั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2519 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัญหาสังคม ชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2529 ในด้านกลวิธีนำเสนอ ปัญหาสังคมและปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย จากเรื่องสั้นซึ่งตีพิมพ์ ในช่วงดังกล่าวจำนวน 72 เรื่อง ผลการศึกษาปรากฏว่า กลวิธีการนำเสนอปัญหาสังคม ชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2529 นั้นแยกได้ 4 ลักษณะ คือ กลวิธีการนำเสนอปัญหาสังคมโดยการสร้างโครง โดยการสร้างฉากและ โดย การสร้างตัวละคร และโดยการกำหนดมุมมอง ส่วนปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏใน เรื่องสั้นแยกศึกษาได้ 3 ด้าน คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลให้ผู้คนในชนบทภาคใต้ต้อง ประสบกับความเดือดร้อน ได้แก่ ปัญหาความยากจน ปัญหาการเอาเปรียบของนายทุน ปัญหาจากภัยธรรมชาติ ปัญหาจากการเพิ่มของประชากร และความเจริญทางด้าน เทคโนโลยี ปัญหาไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และปัญหาสินค้าราคาแพง ปัญหาด้าน สังคม เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ทั่วไป ได้แก่ ปัญหาความไม่ปลอดภัยใน ชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาเกี่ยวกับค่านิยมและความเชื่อ ปัญหาเกี่ยวกับ เส้นทางคมนาคม ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาการพนัน และปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรม ปัญหาด้านสุดท้ายคือ ปัญหาด้านการเมือง ได้แก่ ปัญหาที่สืบเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและนักการเมือง ชนกลุ่มน้อย และผู้ก่อการร้าย คอมมิวนิสต์

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้ ในส่วนแรกที่เป็นการศึกษาจากวรรณกรรมไทยโดยทั่วไปจะเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ของการนำเอากรอบแนวคิดและวิธีการศึกษามาใช้เป็นกรอบ แนวคิดและแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ตลอดจนสามารถนำผลการศึกษามาใช้เพื่อการ วิเคราะห์ตีความในการวิจัยครั้งนี้ได้ด้วย ในส่วนของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

¹จารี กาลดิษฐ์ ทิพยรัตน์. การศึกษาปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่อง สั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2519. 2532. 320 หน้า

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งในแง่ของแนวคิดและวิธีการศึกษาตีความวรรณกรรมโดยมุมมองของนักประวัติศาสตร์ ในขณะที่ผลงานของจารี กาลศิษฐ์ ทิพย์รัตน์ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาทั้งในแง่ของแนวทางในการศึกษาและการนำเอาผลของการศึกษาวิจัยนี้ไปใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมในบริบทของสังคมในช่วงเวลาที่สืบเนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวิจัย

เอกสารและงานวิจัยที่ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวิจัย ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยนำมาใช้เป็นกรอบความคิดและแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สามารถแยกกล่าว 2 ประเด็น คือ เอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคม ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นกรอบแนวคิดหลัก กับเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการวิเคราะห์ ตีความ และทำความเข้าใจภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม โดยจะกล่าวในรายละเอียดแต่ละประเด็น ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา

วรรณกรรมเชิงสังคม

วรรณกรรมย่อมมีความสัมพันธ์กับสังคม ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นผลผลิตของสังคมและเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงสังคมที่เด่นชัดและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ ทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งนพพร สุวรรณพานิช¹ ได้ประมวลแนวคิดและทฤษฎีของนักวิจารณ์แนวมาร์กซ์สมัยตะวันตกไว้ในบทความที่ชื่อ “มิติที่สามของวรรณคดี” สรุปความได้ว่า การศึกษาในแนวนี้นี้เริ่มต้นด้วยความตระหนักว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งสำคัญ การสืบค้นหาสัมพันธ์ภาพระหว่างวรรณกรรมกับสังคมจะทำให้เกิดความสมารถที่จะตอบสนองต่องานศิลปในด้านสุนทรียะได้อย่างลึกซึ้ง การวิจารณ์ในแนวนี้นี้จึงต้องเกี่ยวพันกับความพยายามที่จะเข้า

¹นพพร สุวรรณพานิช. “มิติที่สามของวรรณคดี,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 7 (11): 41–47 ;กรกฎาคม 2516.

ใจวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อกลางและเป็นการแสดงออกในสังคม Hippolite Taine นักวิจารณ์วรรณกรรมชาวฝรั่งเศส เห็นว่า วรรณคดีเป็นผลลัพธ์ของยุคสมัย เชื้อชาติ และสื่อกลางทางความหมาย จึงเน้นศึกษาวิจารณ์โดยการนำเอาผลงานวรรณคดีมาศึกษาโดยใช้วิธีการเช่นเดียวกับการศึกษาวิชาฟิสิกส์และธรรมชาติ แต่จุดอ่อนของ Taine ในทัศนะของนักวิจารณ์คนอื่นๆ คือ การลดคุณค่าของวรรณกรรมลงมาเป็นเพียงภาพย่อของสังคม โดยถือว่าสังคมเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดวรรณกรรม จนลืมนึกไปว่า ความเกี่ยวเนื่องกันของระหว่างสองสิ่งนี้ จะต้องเคียงคู่กันไป เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ส่วนคาร์ล มาร์กซ¹ ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาวรรณกรรมในแง่ของปัจจัยทางเศรษฐกิจ และบทบาทชนชั้นในสังคม ต่อมา Lucien Goldman ก็ได้นำความคิดของมาร์กซ์ประสมประสานกับแนวคิดทฤษฎี Structuralism ให้ความอธิบายที่เด่นชัดขึ้น กล่าวคือ Goldman มองวรรณกรรมกับสังคมในฐานะที่เป็นสิ่งเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ซึ่งจะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อวิเคราะห์แบบภาพทั้งภาพ โดยพิจารณาส่วนต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นภาพว่ามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร Goldman ให้ความสำคัญแก่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเนื้อหาของวรรณกรรมในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ของการยึดถือโลกทัศน์ภายนอกในสังคมหรือในกลุ่มหนึ่งของสังคม นอกจากนี้ สดองคัล นักเขียนนักวิจารณ์ชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่ง ได้กล่าวว่า วรรณกรรมเปรียบเสมือนกระจกเงา อันหมายถึงว่า วรรณกรรมเป็นเครื่องฉายให้เห็นแง่มุมต่างๆ ภายในโครงสร้างของสังคม หรือส่วนใดส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ เป็นความพยายามที่จะศึกษามิติที่สามของวรรณกรรมเพื่อให้ทราบซึ่งหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวเบื้องหลังของงานได้เด่นชัดขึ้น

ตรีศิลป์ บุญขจร¹ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม สรุปความได้ว่ามีความสัมพันธ์ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม วรรณกรรมสะท้อนภาพสังคม และวรรณกรรมมีอิทธิพลต่อสังคม แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเด็นของอิทธิพลของสังคมที่มีต่อวรรณกรรม และอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อสังคมมีลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์กันจึงเห็นสมควรอธิบายรวมกัน จึงแยกกล่าวถึงรายละเอียดของความสัมพัทธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมที่นำมาเป็นกรอบความคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็น 2 ประเด็น คือ กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม และภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

¹ ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 6-8.

1.1 กระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมกับบริบททางสังคม

โดยที่กวีหรือนักเขียนคือสมาชิกของสังคม มีชีวิตและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม ดังนั้นในการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ สังคมจึงย่อมมีอิทธิพลต่อกวีหรือนักเขียน ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ดังที่วิทย์ ศิวะศรียานนท์¹ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า กวีหรือนักประพันธ์ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมคือหน่วยหนึ่งของสังคมในยุคสมัยนั้นๆ สภาพเศรษฐกิจสังคมในยุคสมัยที่ผู้ประพันธ์มีชีวิตอยู่ตลอดจนแบบฉบับทางการประพันธ์ที่นิยมในยุคสมัยนั้นจึงมีอิทธิพลต่อกวีหรือนักประพันธ์ โดยมีอาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นวรรณกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงความคิด ความเห็น ความรู้สึกของผู้แต่งออกมาตามอำเภอใจไม่ หากเป็นการแสดงความรู้สึกของตนให้สບอารมณ์ผู้อื่น และ วรรณกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงออก (expression) เท่านั้น แต่ยังเป็นการติดต่อ (communication) อีกด้วย

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคมของนักวรรณคดีย่อมมิใช่การค้นหาข้อมูลหรือความรู้ทางสังคมจากวรรณกรรม แต่เป็นการศึกษาสังคมเพื่อให้เกิดความเข้าใจวรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น ดังที่ เจตนา นาควัชระ ได้กล่าวถึงการศึกษาบริบทของวรรณกรรมว่า “การนำเอาบริบทของวรรณกรรมมาใช้ในการประเมินค่าที่ได้ผลที่สุดก็คงจะต้องเป็นไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ... นั่นก็คือการศึกษาบริบทในมิติของประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะช่วยให้เราได้เข้าถึงความหมายและคุณค่าของตัวงาน หมายความว่า ความรู้เกี่ยวกับบริบทเป็นตัวสนับสนุนความชื่นชมที่เราอาจมีได้กับตัววรรณกรรม”²

นอกจากนี้ ควมน จิตรจ้านงค์³ ได้กล่าวถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมหรือตัวบทกับบริบทสอดคล้องกับคำกล่าวข้างต้น สรุปความได้ว่า เมื่อวรรณกรรมเป็นการสื่อสาร ในการศึกษาวรรณกรรมจึงจำเป็นต้องคำนึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบทด้วย โดยเฉพาะบริบททางวัฒนธรรมอันหมายรวมถึงชนบ สถาบันทางสังคม และเศรษฐกิจที่เป็นบริบทแวดล้อมบริบทของการส่งสารอีกทีหนึ่ง การศึกษา

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2531. หน้า 96–104.

²เจตนา นาควัชระ. แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์ เยอรมัน ฝรั่งเศส และอังกฤษ – อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20. 2539. หน้า 249.

³ควมน จิตรจ้านงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น. 2540. หน้า 11.

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบททางสังคมนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการเข้าถึงตัวงานวรรณกรรม และช่วยให้สามารถวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของงานแต่ละชิ้น แต่ละสังคม และแต่ละยุคสมัยได้ดียิ่งขึ้น ในการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสร้างเสพวรรณคดีกับบริบททางวัฒนธรรมจากอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดวงมน จิตรจันทน์¹ ได้ชี้ให้เห็นถึงบริบททางวัฒนธรรมอันหมายรวมถึงขนบประเพณีทางวรรณกรรม สถาบันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในประเด็นสำคัญ ได้แก่ วรรณคดีผูกพันกับการละเล่นของประชาชน วรรณคดีมูลนายและวรรณคดีไพร่ วรรณคดีลายลักษณ์กับ “การเกลากลอน” และการสร้างกุศล อิทธิพลวัฒนธรรมต่างประเทศกับวรรณคดีลายลักษณ์ พัฒนาการของฉันทลักษณ์ และสถานของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากแนวคิดและทฤษฎีของดวงมน จิตรจันทน์ ดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า บริบททางสังคมของวรรณกรรมน่าจะประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนที่เป็นขนบประเพณีในการสร้างเสพวรรณกรรมในยุคสมัยที่นักประพันธ์นั้นๆ มีชีวิตอยู่ กับส่วนที่เป็นสภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้ประพันธ์ได้รับรู้หรือมีประสบการณ์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสุธา ศาสตรี² ที่ได้กล่าวถึงแนวในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับสังคมสรุปความได้ว่า เริ่มด้วยการพิจารณาว่าผู้แต่งคือใคร มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมอย่างไร และต้องการสื่อสารสิ่งใดต่อสังคม โดยในส่วนของผู้แต่งจะต้องพิจารณาว่าทั้งในแง่ของ อิทธิพลของสังคมที่มีต่อผู้แต่ง และบทบาทของผู้แต่งที่มีต่อสังคม ในส่วนของสังคมของผู้แต่ง ให้พิจารณาผลกระทบของสังคมที่มีต่อวรรณกรรม 2 ประการ คือ บรรยายภาพในประเพณีวรรณกรรมหรือขนบประเพณีทางวรรณกรรมและแรงกระตุ้นจากสังคมซึ่งแบ่งย่อยออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ลักษณะของผู้อ่านหรือผู้เสพวรรณกรรมกับสภาพของสังคมซึ่งกระตุ้นให้มีการแต่งวรรณกรรม

ในแง่ของอิทธิพลของสังคมที่มีต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ตรีศิลปี บุญขจร³ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า กวีหรือนักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง ซึ่งสภาพของปัจจัยเหล่านี้จะเป็น

¹ดวงมน จิตรจันทน์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 15-66.

²สุธา ศาสตรี. วรรณคดีเปรียบเทียบ. 2525. หน้า 130-139.

³ตรีศิลปี บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 6.

สิ่งที่กำหนดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของนักเขียน นักเขียนจึงเสนอเรื่องราววรรณกรรมด้วย อิทธิพลของสังคม สภาพเศรษฐกิจและการเมือง นอกจากนั้นสังคมอาจมีอิทธิพลที่ทำให้ นักเขียนผลิตวรรณกรรมตามแนวโน้มของเศรษฐกิจและการเมืองในขณะนั้นอีกด้วย ในการ พิจารณาอิทธิพลของสังคมที่มีต่อนักเขียน ควรให้ความสนใจว่านักเขียนได้รับอิทธิพลจาก สังคมอย่างไรและนักเขียนมีท่าทีสนองตอบต่ออิทธิพลเหล่านั้นอย่างไรบ้าง

ในประเด็นเดียวกันนี้ ยุพร แสงทักษิณ¹ ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน สรุปความ ได้ว่า วรรณกรรมมิได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แต่จะต้องมีบ่อเกิดซึ่งได้แก่วัตถุดิบ และมีผู้ ผลิตซึ่งได้แก่นักประพันธ์ ดังนั้น สังคมย่อมจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือนักประพันธ์ใน ด้านที่ว่า เป็นแหล่งกำเนิดของเนื้อหา ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงเป็นตัวกำหนดรูปแบบของ วรรณกรรมนั้นๆ ให้สอดคล้องกลมกลืนกับเนื้อหาด้วยโดยปริยาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านกลวิธีการ นำเสนอหรือภาษาที่ใช้

เมื่อกวีหรือนักเขียนสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรม ผลงานของเขาย่อมเผยแพร่ไป สู่สาธารณชน เรื่องราว ความคิด ทัศนะ อุดมการณ์ ตลอดจนภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏ อยู่ในวรรณกรรมชิ้นนั้นๆ ถูกสื่อไปยังผู้เสพวรรณกรรม วรรณกรรมเหล่านั้นจึงอาจมีอิทธิ พลต่อผู้อ่านและสังคมในระดับหนึ่ง ซึ่งอิทธิพลดังกล่าวนี้ ตรีศิลปี บุญขจร² มีความเห็นว่า อิทธิพลที่นี้อาจเป็นไปได้ทั้งในด้านอิทธิพลภายนอก หรือการกระทำตามอย่างวรรณกรรม และอิทธิพลภายในคืออิทธิพลทางความคิด การสร้างค่านิยมและความรู้สึกนึกคิด นอกจากนี้ นั้นในส่วนของนักเขียน นักเขียนจึงมีบทบาทในฐานะผู้นำทางความคิดของสังคม และผู้นำ ทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง

นักวิจารณ์วรรณกรรมและนักเขียนที่ยึดถือแนวคิดการวิจารณ์วรรณกรรมเชิง สังคมของมาร์กซิสต์เป็นแนวทางในการวิจารณ์และสร้างสรรค์ผลงานจะให้ความสำคัญต่อ อิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมอย่างสูง และเห็นว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลที่จะก่อให้เกิด ความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคมได้ ดังที่ทีปกร หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวไว้ในบท ความ “ศิลปะเพื่อประชาชน” ตอนหนึ่งว่า

ศิลปะที่ส่งผลสะท้อนออกไปทำให้ประชาชนหลงละเมอเพื่อฝันไปกับความ เกษมสำราญแบบเอาตัวรอด, ชักจูงให้ประชาชนละเลยแกละลิมสภาพความเป็น

¹ยุพร แสงทักษิณ. วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง. 2538. หน้า 1-5.

²ตรีศิลปี บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 7.

จริงในสังคม, มอมเมาให้ประชาชนไร้สำนึกในฐานะทางสังคม (Social Consciousness), ไม่เป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ และไม่มีพลังอันช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และพัฒนาเคลื่อนไหวไปสู่สภาพที่ดีกว่าของชีวิต...

ศิลป(วรรณกรรม)ที่ส่งผลกระทบออกไปทำให้ประชาชนยึดมั่นอยู่กับความเป็นจริงของชีวิต, กระชับประชาชนให้สนิทแน่นอยู่กับสภาพความเป็นจริงของสังคม, นำประชาชนให้เกิดความสำนึกในฐานะทางสังคม, เป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ และมีพลังช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และความเคลื่อนไหวพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีกว่าของชีวิต¹

จะอย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของการศึกษาวิจัยนี้ ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะศึกษาถึงอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อสังคมโดยตรงได้ จึงเน้นที่จะนำเอาการศึกษาที่เกี่ยวกับกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในสังคมมาเป็นเครื่องมือในการตีความเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจถึงอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเท่านั้น

1.2 ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

ชลธิรา กลัดอยู่² ได้กล่าวถึงการสะท้อนภาพสังคมของวรรณกรรม สรุปความได้ว่า นอกจากวรรณกรรมจะแต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์ส่วนตัวแล้ว จะโดยที่ผู้แต่งจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม วรรณกรรมจะเป็นภาพสะท้อนทางสังคมด้วย ทำให้วรรณกรรมมีพันธกิจพื้นฐานอย่างแน่ชัดสองระดับ คือ ระดับสนองอารมณ์ส่วนตัว และระดับสะท้อนสังคมโดยไม่เจตนา และนอกจากนั้นแล้วอาจมีนักเขียนบางคนบางกลุ่มที่มีเจตนาที่จะสะท้อนภาพสังคมด้วย ทำให้ผลงานวรรณกรรมเหล่านั้นมีพันธกิจเพิ่มขึ้นอีกสองระดับ คือ ระดับการเสนอภาพสังคมโดยเจตนา และระดับการสนับสนุนหรือสร้างอุดมการณ์ ซึ่งเป็นชั้นอุดมคติ

ส่วนตรีศิลป์ บุญขจร³ กล่าวถึงลักษณะของการสะท้อนภาพสังคมใน

¹จิตร ภูมิศักดิ์.. ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน. โดยทิปกร (นามแฝง). 2540.

หน้า 31.

²ชลธิรา กลัดอยู่. “บทนำเสนอ.” ใน สองไทย. 2518 ไม่มีเลขหน้า.

³ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 5-6.

วรรณกรรม สรุปความได้ว่า การสะท้อนภาพสังคมมิใช่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ แต่เป็นภาพสะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งอาจสะท้อนทั้งในด้านที่เป็นรูปธรรมอันหมายถึงเหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคม และในค่านามธรรมซึ่งหมายถึงค่านิยมในชีวิตจิตใจของคนในสังคม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนหรือที่ Raymond Williams เรียกว่า “โครงสร้างของความรู้สึก” ดังนั้นวรรณกรรมจึงเป็นการตอบสนองทั้งทางด้านการกระทำและความคิดของมนุษย์ต่อสังคม ในการพิจารณาวรรณกรรมในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนของสังคมจึงควรให้ความสำคัญกับตัววรรณกรรม และกลวิธีในการเสนออุดมการณ์ที่อาจปรากฏในวรรณกรรมชิ้นนั้นๆ ด้วย รวมทั้งจะต้องตระหนักอยู่เสมอว่าภาพสังคมในวรรณคดีนั้นมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนในกระจกเงา ซึ่งสะท้อนความจริงบางส่วนและเป็นสิ่งที่ผู้แต่งเสริมแต่งอีกส่วน หาใช่ภาพความจริงทั้งหมดไม่

เสนีย์ เสาวพงศ์¹ ได้กล่าวถึงการประพันธ์กับสังคม สรุปความได้ว่า การประพันธ์หรือวรรณคดีเป็นการแสดงออกซึ่งสภาพ ความคิด และความรู้สึกของประชาชนด้วยศิลปะทางภาษาอย่างมีชีวิต เป็นการสะท้อนชีวิตโดยส่วนรวมอันหมายถึงการสะท้อนชีวิตมนุษย์ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนต่อสังคมและธรรมชาติ วรรณคดีจึงมีส่วนแตกต่างไปจากวิทยาการอื่นในแง่ที่ว่า วิทยาการต่างๆ เป็นการศึกษาและให้ความเข้าใจเรื่องชีวิตมนุษย์ แต่เพียงด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ ในขณะที่วรรณคดีหรือนักประพันธ์จะมุ่งแสดงชีวิตในส่วนรวมที่ประกอบด้วยสายใยอันยุ่งยากและซับซ้อนของปัญหาทางจิตวิทยา สภาพความเป็นอยู่ การผลิต วิทยาศาสตร์ และการเมืองที่รัดรีดชีวิตอยู่อย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นการสะท้อนอย่างสังเคราะห์ ไม่ใช่สะท้อนเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง และเป็นการสะท้อนทั้งสภาพที่สามารถมองเห็นได้และสะท้อนภาพชีวิตภายในหรือชีวิตทางจิตใจด้วย

ในทัศนะของเสนีย์ เสาวพงศ์ แม้ความเป็นจริงในชีวิตคือที่เกิดของวรรณกรรม แต่วรรณกรรมอาจจะไม่สะท้อนความจริงได้ทั้งหมดหรือตรงกับสภาพความจริงที่ปรากฏทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะมีความเป็นไปได้ที่บุคคลจะมีความคิดบิดเบือนไปจากความเป็นจริง เนื่องจากความสับสนและความแปรเปลี่ยนอยู่เสมอของความเป็นจริงทางสังคม (Social reality) ดังนั้น การที่จิตใจของมนุษย์เรารับรู้ (cognition) สิ่งหนึ่งสิ่งใดจากภายนอก และสะท้อนออกมาจากความสำนึกนั้น จึงมิได้มีลักษณะตรงดิ่งและนิ่งเหมือนภาพสะท้อนจากกระจกเงา แต่

¹เสนีย์ เสาวพงศ์. “การประพันธ์กับสังคม,” ใน มหาชนทรรศนะ. 2517. หน้า

จะมีลักษณะผสม และมีวิธิดำเนินคดีแล้ว อันทำให้เกิดความเพ้อฝันและความคลาดเคลื่อนส่วนบุคคล และการพลิกหนีไปจากความเป็นจริงได้ นอกจากนั้น การแสดงออกซึ่งความจริงในงานสร้างสรรค์จึงย่อมประกอบด้วยพรรณนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ

บรรจง บรรเจอดศิลป์¹ ได้กล่าวถึงภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมสรุปความได้ว่า โดยที่ชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการคลี่คลายขยายตัวทางเศรษฐกิจของสังคมคือที่มาหรือกำเนิดของวรรณกรรม เนื้อแท้และความหมายของวรรณกรรมจึงเป็นการสะท้อนความเป็นจริงที่มีอยู่ทางภววิสัย โดยในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นจะต้องคำนึงถึงรูปการและวิธีการในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นด้วย ในขณะที่เดียวกัน ภาระของวรรณกรรมไม่เพียงแต่จะสะท้อนความเป็นจริงเท่านั้น ยังต้องคิดเชื่อมโยงความเป็นจริงนั้นไปถึงสิ่งที่มีอยู่ในความหวังและสิ่งที่อาจเป็นไปได้ด้วย จากการวิจารณ์งานของศรีบูรพาบางชิ้น บรรจง บรรเจอดศิลป์จึงให้ข้อสรุปว่า ในการพิจารณาคุณค่าของวรรณกรรมหรือการวิจารณ์วรรณกรรมนั้นจึงมีหลักการที่สำคัญว่า “ดูวรรณคดีจากสังคมและดูสังคมจากวรรณคดี”

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคมก็ยังมีข้อโต้แย้งกันมาก ทั้งในแง่ของวิธีการศึกษาและผลที่ได้จากการศึกษา ดังจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันการศึกษาวรรณคดีเชิงสังคมอาจได้รับการปฏิเสธจากนักวรรณกรรมและนักวิจารณ์จำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ นักวิจารณ์ที่ยึดแนวคิดหรือทฤษฎีการวิจารณ์แนวใหม่ (New Criticism) ทั้งนี้เนื่องจากนักวิจารณ์กลุ่มนี้มีทัศนะว่า การศึกษาปัจจัยภายนอกวรรณกรรมมิใช่หัวใจของวรรณกรรม แต่ในทัศนะของผู้วิจัย ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำกล่าวของเจตนา นาควัชระ ที่ว่า “การศึกษาวรรณคดีจึงเทียบการศึกษาสังคมได้ยาก ความรู้เกี่ยวกับสังคมอันเป็นที่เกิดของวรรณกรรม จึงเป็นสิ่งจำเป็น”² เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจตัววรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นดังที่เจตนา นาควัชระ และ นิตยา มาศวิสุทธ์ กล่าวถึงการวิจัยวรรณคดีโดยยึดข้อมูลเกี่ยวเนื่องเป็นหลักว่า “เป็นการวิจัยที่ช่วยสร้างความเข้าใจในเรื่องของบริบทของวรรณกรรม

¹บรรจง บรรเจอดศิลป์. ศิลปวรรณคดีกับชีวิต. 2524. 132 หน้า.

²เจตนา นาควัชระ. “วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา,” ใน วรรณไวทยาการ : วรรณคดี. 2520. หน้า 13.

ได้อย่างดี”¹ และว่า

- การวิจัยทางสังคมวิทยาแห่งวรรณคดีที่ศึกษาระบบของการผลิตหนังสือของตลาดหนังสือ และรสนิยมของผู้อ่านเพื่อที่จะได้ซึ่งภาพที่เป็นเรื่องของระบบการอ่านหนังสือในสังคมหนึ่งในชั่วระยะเวลาหนึ่ง จัดได้ว่าเป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพราะเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ ในขณะที่การวิจัยทางวรรณคดีจะต้องชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางสังคมกับพลังสร้างสรรค์ที่อยู่ในตัววรรณกรรมด้วย โดยทั่วไปแล้วในการวิจัยทางวรรณคดีในปัจจุบันจะไม่เน้นเฉพาะตัวบริบท แต่จะพยายามประสานข้อมูลที่เป็นตัววรรณกรรมเข้ากับข้อมูลที่เป็นบริบทของวรรณกรรม²

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณคดีเชิงสังคม ผู้ศึกษาจะต้องใช้ความระมัดระวังอย่างมาก ดังที่ เจตนา นาควัชร และ นิตยา มาศวิสุทธิ์ ได้กล่าวถึงความสำคัญและข้อควรระวังในการใช้ศาสตร์สาขาอื่นมาเป็นประโยชน์ในการวิจัยทางวรรณคดีไว้ว่า

การวิจัยทางวรรณคดีจำเป็นจะต้องสัมพันธ์กับสาขาวิชาอื่น โดยนำเอาผลสัมฤทธิ์ของวิทยาการสาขาอื่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น ความรู้ทางด้านปรัชญาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งจะช่วยในการตีความวรรณกรรม ความรู้ในด้านสังคมศาสตร์จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของวรรณกรรม ... แต่การหยิบยืมเอาวิธีการวิจัยของศาสตร์อื่นมาใช้ในการวิจัยวรรณคดีจะต้องทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง³

นอกจากนี้ ในการศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมในวรรณกรรม สุมาลี วีระวงศ์⁴ ได้ให้ความเห็นว่า

มีข้อควรระวังว่า แม้สังคมจะเป็นภูมิหลังและแหล่งข้อมูลให้แก่วรรณคดีก็จริง

¹เจตนา นาควัชร และนิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย, 2526. หน้า 260.

²แหล่งเดิม. หน้า 261.

³แหล่งเดิม. หน้า 263.

แต่ผู้สร้างนั้นมี และได้ใช้สิทธิอย่างค่อนข้างเสรีในการเลือกสรร ดัดแปลง จำแลง ผสมผสานตลอดจนบิดผันข้อมูลดิบในมือด้วยเจตน์จำนงและจินตนาการ ที่มีอยู่ ภาพสะท้อนในวรรณคดี จึงเป็นภาพมาหาที่ผ่านขบวนการกรอง แก้ไข และขัดเกลามาแล้ว ไม่ใช่ภาพจริงแท้ แม้วรรณกรรมที่คนทั่วไปถือว่าเป็นบท บันทึกความจริง เช่น พงศาวดาร ประวัติศาสตร์นั้นเล่าก็เป็นเพียงการตีความ ประสพการณ์จากทัศนคติของบุคคลผู้หนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ในสถานหนึ่ง(ที่ค่อนข้างได้เปรียบ)ในสังคม การนำเอาข้อมูลจากวรรณคดีไปใช้เพื่อเป็นเหตุผล ยืนยันแนวคิดใดๆ จึงควรสอบทานกับข้อมูลชนิดอื่นๆ ด้วยความระมัดระวัง มิฉะนั้นจะกลายเป็นการสร้างภาพลวงซ้ำซ้อน ซึ่งแม้จะงามเพียงไร ก็ยังห่างไกล จากความถูกต้องเป็นธรรมอยู่นั่นเอง'

นอกจากนี้บุรฉัตร บุญสนิท² ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติม สรุปความได้ว่า เราจะต้อง ไม่ลืมว่าวรรณกรรมนั้นเกิดจากจินตนาการอิสระของนักเขียนซึ่งเกิดจากแรงบันดาลใจที่ แตกต่างกัน เรื่องทุกเรื่องจึงไม่สามารถนำกรอบคิดการวิเคราะห์วิจารณ์แบบเดียวกันมา พิจารณาได้ เรื่องบางเรื่องสามารถสะท้อนความจริงร่วมสมัยกับผู้เขียน แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกเรื่องจะสะท้อนความเป็นจริงร่วมสมัยเหมือนกันหมด การพิจารณาความสัมพันธ์ของ วรรณกรรมกับสังคมในทางหนึ่งจึงอาจจะพิจารณาได้ทั้งจากถ้อยคำที่ผู้เขียนบรรยายไว้ตรง ไปตรงมาหรือการหาภาพสะท้อนสังคมจากความหมายระหว่างบรรทัดที่แสดงให้เห็นถึง เจตนา น้ำเสียง และความคิดเห็นซึ่งนักเขียนซ่อนเอาไว้ในเรื่อง ซึ่งในประเด็นหลังนี้น่าจะ ให้ความ สนใจมากกว่าถ้อยคำที่สะท้อนสังคมอย่างตรงไปตรงมา

การใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการศึกษาสังคมในยุคสมัยใดยุคสมัยหนึ่ง จึง จำเป็นที่จะต้องใช้ความรอบคอบและระมัดระวังอย่างมาก ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์³ กล่าวไว้ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” สรุปความได้ว่า การที่

¹ สุมาลี วีระวงศ์. “8 คำถาม ว่าด้วย ‘นิยามและความเข้าใจทั่วไป’ เกี่ยวกับ (ทฤษฎี) วรรณคดี,” ภาษาและหนังสือ. 23 (1-2) : 2533-2534 ; หน้า 64.

² บุรฉัตร บุญสนิท. วรรณวิจารณ์. 2538. หน้า 224.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527. หน้า 5.

วรรณกรรมซึ่งตกทอดมาจากสมัยต่าง ๆ มีปริมาณมากและกระจายได้ดีกว่าเอกสารประเภทอื่น จะช่วยในการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ได้ดีขึ้น ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสังคมที่วรรณกรรมนั้นถูกสร้างขึ้น แต่การใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ก็ยังคงเป็นปัญหา ทั้งนี้ทั้งงานวรรณกรรมและเอกสารทางประวัติศาสตร์ยังทั้งลักษณะบางด้านที่ร่วมกันอยู่และบางด้านที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ในการศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจและสังคมจากงานวรรณกรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของงานเขียนทั้งสองประเภทนี้ ตลอดจนแนวทางในการนำข้อมูลภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคม ดังนี้

ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง¹ ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคมโดยเน้นใช้สังคมเป็นตัวตั้งแล้วพิจารณาว่าวรรณกรรมท้องถิ่น “อยู่” ในสังคมท้องถิ่นในสถานะใดและมีบทบาทอย่างไรในสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ โดยแบ่งประเด็นในการพิจารณาเป็น 2 ส่วน คือ

1. การเข้าใจลักษณะสังคมท้องถิ่นหรือสังคมชาวนา โดยถือว่าสังคมชาวนาเป็นหนึ่งในสังคม 4 ประเภทในโลก คือ สังคมล่าสัตว์ สังคมเพาะปลูกพืชสวนหรือสังคมชนเผ่า สังคมชาวนา และสังคมอุตสาหกรรม โดยที่สังคมล่าสัตว์และชนเผ่ามักจะอยู่อย่างอิสระและพึ่งตนเองเพราะเป็นสังคมขนาดเล็ก ในขณะที่สังคมชาวนาเป็นพัฒนาการทางสังคมที่มีการขยายตัวของประชากรและวิถีการผลิตและมีศูนย์กลางทางอำนาจการปกครอง สังคมชาวนาจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ สังคมที่เป็นศูนย์กลางการปกครองหรือเมืองกับสังคมชาวนาหรือท้องถิ่น ส่วนสังคมอุตสาหกรรมเป็นสังคมที่เน้นใช้เทคโนโลยีการผลิตด้วยเครื่องจักรและผลิตจำนวนมาก การจัดระเบียบในสังคมก็จะเน้นการแยกแยะหรือ “แบ่งหน้าที่” ในสังคม ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมเมือง ในทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปได้ไม่ได้ที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะอยู่โดดๆ จากอำนาจรัฐ ในทางการเมืองก็ขึ้นอยู่กับปกครองของรัฐ ในทางเศรษฐกิจก็ต้องผลิตข้าวและส่งให้รัฐ ในทางวัฒนธรรมก็ต้องรับความคิดและแบบแผนทางวัฒนธรรมจากเมืองมาปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบท้องถิ่น และมีการแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา และเมื่อมีการรับเอาระบบทุนนิยมจากตะวันตกเข้ามา ท้องถิ่นก็ได้รับผลกระทบนี้จากเมืองอีกทีหนึ่งด้วย

¹ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 83-99.

2. การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคม ในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคมสามารถศึกษาได้ใน 2 ประเด็น คือ การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในบริบทของสังคมท้องถิ่นและการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเปรียบเทียบ ในประเด็นแรก เป็นการมุ่งพิจารณาวรรณกรรมท้องถิ่นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งดำรงอยู่และมีบทบาทอยู่ในบริบทของสังคมท้องถิ่น ส่วนในประเด็นหลังเป็นการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นหนึ่งเปรียบเทียบกับวรรณกรรมของท้องถิ่นอื่นเพื่อคุณลักษณะความสัมพันธ์และลักษณะเด่นของวรรณกรรมแต่ละท้องถิ่น

สุมาลี บำรุงสุข¹ กล่าวถึงวิธีการใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ว่ามีวิธีการ 4 ประการด้วยกัน คือ

1. ความจำเป็นในการตรวจทานข้อเท็จจริงกับหลักฐานอื่นๆ ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ แล้ว ไม่ควรใช้ข้อมูลจากวรรณกรรมเป็นหลักฐานแต่เพียงอย่างเดียว
2. การวิพากษ์หลักฐาน มีทั้งการวิพากษ์ภายนอก คือการวิเคราะห์ความเป็นมาทั่วไปของวรรณกรรมที่ใช้เป็นหลักฐาน และการวิพากษ์ภายใน ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา ภาษา รูปแบบ และขนบต่างๆ ที่ใช้ในวรรณกรรมที่ต้องการศึกษา เพื่อให้สามารถเข้าใจความหมายที่ผู้เขียนต้องการจะสื่อ ระบุวัตถุประสงค์ และสามารถประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากวรรณกรรมที่ต้องการใช้เป็นหลักฐานได้
3. การวิเคราะห์ตีความหลักฐาน การวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานจากวรรณกรรม ควรแยกแยะให้ได้ว่าข้อมูลที่ศึกษานั้นเป็นข้อเท็จจริง ความคิดเห็นของผู้แต่ง หรือจินตนาการสร้างสรรค์ ในการนี้ผู้อ่านจะต้องมีความรู้ในสภาพเห็นการบ้านเมือง สภาพเศรษฐกิจ สังคม ในสมัยนั้นพอสมควร ประกอบกับการรู้ประวัติและแนวคิดของผู้แต่งจากงานอื่นๆ ด้วย
4. การศึกษาวรรณกรรมเชิงคุณภาพและปริมาณ การศึกษาผลงานวรรณกรรมจำนวนมากๆ ในสมัยหนึ่ง หรือช่วงเวลาต่อเนื่องกันนานพอควร เพื่อเปรียบเทียบหาลักษณะร่วมหรือต่าง ในบางครั้งก็สามารถสะท้อนลักษณะความเหมือนหรือความต่างที่น่าสนใจ

จากแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าว จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยเกิดความรู้ความเข้าใจลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมได้ชัด

¹สุมาลี บำรุงสุข. “มองประวัติศาสตร์สังคมผ่านวรรณกรรม.” วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช. 7 (2) : 58-71; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.

เจนขึ้น รวมทั้งจะช่วยให้เข้าใจถึงปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ ทฤษฎีนี้ในการศึกษาวรรณกรรมได้ในระดับหนึ่ง อันจะเป็นกรอบความคิดที่ช่วยให้ผู้วิจัย สามารถศึกษา วิเคราะห์ และตีความวรรณกรรมได้ชัดเจนขึ้น โดยที่ศิริพร จิตะฐาน ซึ่ง เน้นให้ความสำคัญกับสังคมมากกว่าตัววรรณกรรมโดยเอาสังคมเป็นตัวตั้ง ในขณะที่แนว คิดของสุธา ศาสตรี จะเน้นที่ตัววรรณกรรมมากกว่า ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหากสามารถ ประสานแนวคิดทั้ง 2 นี้เข้าด้วยกันได้ก็น่าจะ นำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในส่วนที่ว่า ด้วยกระบวนการในการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และ รอบด้านยิ่งขึ้น ในขณะที่แนวคิดและวิธีการศึกษาของนักประวัติศาสตร์อย่างเช่น สุมาลี บำรุงสุข ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างทฤษฎีวรรณกรรมกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ก็น่า จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม ที่ปรากฏในวรรณกรรมได้ดีขึ้นในระดับหนึ่ง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ สังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมยังคงเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมที่มีคุณค่าอยู่ แต่ ไม่ควรจะเป็นเพียงการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพสะท้อนที่ปรากฏในงานวรรณกรรม หรือ ศึกษาสังคมในยุคสมัยที่มีการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมขึ้นนั้นๆ เท่านั้น ควรจะศึกษา ภาพสะท้อนที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรม ในบริบทของสังคมนั้นๆ ด้วย เพื่อให้สามารถเข้าถึงความจริงและความลงที่ปรากฏอยู่ใน งานวรรณกรรมนั้นๆ ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. เอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้าน

แนวคิดและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้านที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะเป็นแนวคิดและวิธีการของนักเศรษฐศาสตร์ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ หรือกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง กับแนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

2.1 แนวคิดและวิธีการศึกษาของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง

แนวคิดและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้านของกลุ่มนักเศรษฐ ศาสตร์การเมืองมีพื้นฐานสำคัญมาจากทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียบของคาร์ล มาร์กซ์ เป็น หลัก โดยอาจมีแนวคิดอื่นบ้างแต่ก็ไม่เด่นชัดนัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา¹ ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยทั้งในแง่ของ ประวัติการศึกษา แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา และผลของการศึกษา สรุปความ ได้ว่า พัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเริ่มตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา และแพร่หลายมากขึ้นภายหลัง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ต่อมาก็กล่าวถึงการศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชนเผ่า ไทยนอกประเทศไทยปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นถึงลักษณะทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาสามารถเปรียบเทียบกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของหมู่บ้านไทย ในประเทศด้วย ในส่วนของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เน้นเสนอภาพรวม ของเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยสมัยก่อนที่สัมพันธ์กับระบบศักดินา การเข้ามาและการขยายตัว ของเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึง ปัจจุบัน และในส่วนสุดท้ายได้ กล่าวถึงทฤษฎีและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ไทย โดยเน้นกล่าวเฉพาะทฤษฎีของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง 3 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎี วิธีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ ทฤษฎีอนาธิปไตยนิยม และ ทฤษฎีสำนึกองค์กร การผลิตของ เอ วิ ชายานอฟ ทั้งนี้ในด้านวิธีการศึกษาจะเน้นการสัมภาษณ์แบบ ประวัติศาสตร์บอกเล่า

แกล คิลกวิทเธอร์ตัน² ได้กล่าวถึงวิธีการผลิตจากแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียของ Karl Marx และจากการศึกษาของ Ernest Mandel ไว้สรุปความได้ว่า มีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

1. ลักษณะที่สำคัญที่สุด คือ การไม่มีกรรมสิทธิส่วนบุคคลในที่ดิน
2. โดยเหตุดังกล่าว ระบบสังคมหมู่บ้านจึงมีพลังเกาะกลุ่มอย่างเหนียวแน่น และคงสภาพอยู่ได้เป็นเวลานาน
3. พลังอันเหนียวแน่นของหมู่บ้าน แสดงออกด้วยการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างการผลิตทางการเกษตรกับการผลิตทางหัตถกรรม
4. สภาพทางภูมิศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล เป็นปัจจัยสำคัญของผล

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2543. 125 หน้า.

²แกล คิลกวิทเธอร์ตัน. “วิธีการผลิตแบบเอเชียกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่ง ความด้อยพัฒนาของสังคมไทย,” ใน วารสารธรรมศาสตร์. 9 (1) : 87-91 ; กรกฎาคม-กันยายน 2522.

ผลิตทางการเกษตร การใช้ระบบชลประทาน (ขนาดใหญ่) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ
ปัจจัยการผลิตบางส่วน

5. ด้วยเหตุนี้ ทำให้รัฐรวบอำนาจอยู่ได้อย่างมั่นคง และสามารถรวมเอาผลผลิต
ส่วนเกินของสังคมเข้าไว้ในความครอบครอง

เมื่อพิจารณาถึงวิธีการผลิต และระบบเศรษฐกิจสำหรับสังคมไทยก่อนสมัยทุน
นิยม จะพบว่า ในด้านของความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคล การก่อตัวและพัฒนาการของ
สังคมไทยเกิดจากความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตและทรัพยากรอันได้แก่ที่ดินและ
น้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ผลิตในสังคมไทย จึงความสัมพันธ์
ระหว่างชนชั้นศักดินากับชาวนา ซึ่งมีลักษณะของการขูดรีดแรงงานส่วนเกินเป็นหลัก ใน
กรณีของการถือครองกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนั้น ประชาชนไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและ
น้ำ แต่มีสิทธิในการทำกิน พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต
ดังกล่าวในทางทฤษฎี การยอมรับในเงื่อนไขกรรมสิทธิ์ดังกล่าว มีผลในการควบคุมทาง
สังคมของพระมหากษัตริย์

นอกจากการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว การควบคุมทางการเมืองอันเป็นผล
ทำให้รัฐมีอำนาจเด็ดขาด โดยรัฐจะใช้ระบบควบคุมพฤติกรรมหรือการกระทำและความคิด
ในรูปของการกำหนดฐานะและความสัมพันธ์ของขุนนาง โดยอาศัยระเบียบการบริหาร
ราชการแผ่นดินควบคุมลงมาเป็นชั้น ๆ และบังคับด้วยกฎหมายต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ศาสนา
ทั้งพุทธและพราหมณ์ควบคุมด้านความคิดและอุดมการณ์

ภักพัฒนา ทิพย์ประไพ¹ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการ
อธิบายหมู่บ้านไทย” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการ
อธิบายหมู่บ้านไทย และมุ่งแสวงหาแนวคิดวิธีการผลิตแบบไทยเพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้าใจ
สังคมไทยอย่างแท้จริง ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการอธิบายชุมชน
หมู่บ้านไทยใน 2 ด้าน คือ ในด้านความสำคัญต่อการเข้าใจระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวม
และในด้านของความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางของประเทศ แนวคิดสำคัญที่นักวิชาการ
ใช้ในการอธิบายหมู่บ้านไทยคือแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชียของคาร์ล มาร์กซ์ แต่
แนวคิดดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีปัญหาข้อโต้แย้งอยู่ไม่น้อยอันเนื่องมาจากความไม่ชัดเจน
ของแนวคิด ดังนั้นผู้วิจัยจึงทดลองอธิบายวิธีการผลิตแบบเอเชียจากแง่มุมของหมู่บ้านเองใน

¹ภักพัฒนา ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย.

ประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น ประเด็นแรกกล่าวถึงชุมชนหมู่บ้านกับรัฐ และในประเด็นที่ 2 เป็นการวิเคราะห์วิถีการผลิตและการก่อรูปของสังคมใน 4 ประเด็น คือ พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์ โดยนำเอาแนวคิดนี้ไปใช้วิเคราะห์ผลงานศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้แล้ว พบว่า พื้นฐานที่สุดของวิถีการผลิตแบบเอเชียในสายตาของหมู่บ้าน คือ ระบบชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นเอกภาพทั้ง พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์ บนพื้นฐานของโลกทัศน์เรื่องความสอดคล้องกับธรรมชาติ ชีวิตชุมชน และการต่อสู้กับรัฐภายใต้กรอบวิธีคิดแบบเป็นองค์รวมในแบบของชาวบ้าน

2.2 แนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้านอีกแนวหนึ่ง ซึ่งแตกต่างไปจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว คือ แนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา ดังนี้ ยศ สันตสมบัติ¹ ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของระบบเศรษฐกิจ และองค์กรทางสังคมและการเมืองของสังคมมนุษย์ไว้สรุปความได้ดังนี้

1. ลักษณะทั่วไปของระบบเศรษฐกิจ ในสังคมแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหาร ไม่มีการกำหนดให้ทรัพยากรธรรมชาติใดๆ เป็นสมบัติส่วนตัว แต่จะมีสถานะเป็นของชุมชน ซึ่งสมาชิกร่วมเป็นเจ้าของและมีสิทธิใช้ประโยชน์ ไม่มีการซื้อขายหรือสืบทอดความเป็นเจ้าของในรูปแบบใดทั้งสิ้น ในขณะที่โลกทัศน์ของสังคมเกษตรกรรม ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและวัฒนธรรมการผลิต มนุษย์ไม่อาจประเมินค่าทรัพยากรเป็นสินค้าเพื่อการครอบครองโดยปัจเจกบุคคลได้ เพราะการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นวางอยู่บนพื้นฐานของระบบศีลธรรม นอกจากนั้นแล้วสังคมมนุษย์ทุกแห่งหนก็จะมีพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต มีการสั่งสมความรู้และเทคโนโลยี และสืบทอดความรู้และเทคโนโลยีเหล่านี้ มีการจัดการแรงงานที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยการผลิต เช่น ชนิดของเครื่องมือและแรงงานในระบบการผลิตหนึ่ง ๆ เป็นต้น ซึ่งในสังคมล่าสัตว์และเกษตรกรรม จะเป็นการแบ่งงานบนพื้นฐานของเพศและอายุ ตลอดจนการจัดการรูปแบบแรงงานภายในระบบเครือญาติ

ในส่วนของการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ อาจ

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2540. หน้า 68-169.

แบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทแรก เป็นการให้สินค้าและบริการเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตอบแทน (Reciprocity) ประเภทที่สอง เป็นระบบการกระจายตัวของสินค้าและบริการไปยังสมาชิกของสังคม (Redistribution) และประเภทที่สาม เป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราหรือการค้า (Money or Commercial Exchange) สูงและผลผลิตมีมากกว่าความต้องการ

2. ลักษณะทั่วไปขององค์กรทางสังคมและการเมือง การเมืองอาจ หมายถึง กระบวนการต่อสู้แย่งชิงอำนาจเพื่อการตัดสินใจในการควบคุมระบบการผลิต การแบ่งปันทรัพยากร และผลประโยชน์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคม หรือหมายถึงกระบวนการต่อสู้เพื่อยามความหมายของอำนาจ รูปแบบ และความชอบธรรมในการได้มาซึ่งอำนาจตัดสินใจ การกำหนดและปรับเปลี่ยนกติกาของสังคม ตลอดจนการควบคุมให้สมาชิกสังคมกระทำตามกติกาเพื่อความมีระเบียบและความสงบเรียบร้อย และการใช้บทลงโทษเมื่อเกิดการละเมิดกติกาของสังคม ในสังคมขนาดใหญ่จะมีการจัดตั้งระบบและสถาบันทางการเมืองในรูปแบบที่แน่นอนชัดเจน มีองค์กรทางการเมืองทำหน้าที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อต่อสู้แย่งชิงอำนาจตัดสินใจ มีการสร้างกติกาเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของกฎหมาย แต่ในสังคมขนาดเล็ก องค์กรทางการเมืองมักจะอยู่ในระบบเครือญาติหรือเพื่อนมิตร การตัดสินใจอาจถูกกำหนดด้วยการเจรจา และการแบ่งผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม การจัดตั้งองค์กรทางการเมืองในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ อาจแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบหลัก คือ กลุ่ม (Band) ชนเผ่า (Tribe) อาณาจักร (Chiefdom) และรัฐ (State) ซึ่งจะมีลักษณะและมาตรการในการจัดระเบียบทางสังคมการเมืองที่แตกต่างกัน

ยศ สันตสมบัติ จึงเสนอแนวทางในการศึกษาระบบเศรษฐกิจของสังคมมนุษย์ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยาว่า จะต้องศึกษาในประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ ข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิใช้สอยและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เทคโนโลยีและเครื่องมือการผลิต แรงงานและการผลิต การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ

นิยพวรรณ วรรณศิริ¹ กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจของมนุษย์ สรุปความได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของมนุษย์จะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางด้านการผลิต การแจกจ่าย และแลกเปลี่ยนทรัพยากร และการบริโภคผลผลิตอันเป็นกลไกซึ่งผูกพันอยู่กับหน้าที่ขององค์กรทางสังคม การเมือง กฎหมาย ศาสนา และศิลปะ ดังนั้น ในการศึกษาาระบบเศรษฐกิจของสังคมใดสังคมหนึ่ง จะศึกษาระบบเศรษฐกิจเดี่ยวๆ ไม่ได้ ต้องศึกษาสัมพันธ์ไปกับระบบ

¹นิยพวรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. 2540. หน้า 149-168.

สังคมอื่นๆ ด้วย เพราะพฤติกรรมมนุษย์จะเกี่ยวโยงไปกับระบบสังคมอื่นๆ ด้วย องค์ประกอบสำคัญของมานุษยวิทยาเศรษฐกิจจึงประกอบด้วย 3 ระบบใหญ่ ๆ คือ

1.การผลิต หมายถึง การใช้เทคโนโลยีหรือกรรมวิธีในการเปลี่ยนแปลงวัตถุดิบให้เป็นของกินและของใช้

2.การแจกจ่ายหมุนเวียนผลผลิต เป็นการศึกษาว่าสินค้าหรือผลผลิตถูกแจกจ่ายไปถึงผู้บริโภคได้อย่างไร

3.การบริโภค หมายถึงวิธีการกินและใช้ผลผลิต ตลอดถึงการบริการ การควบคุมการผลิตและการลงทุน ตลอดจนความเกี่ยวข้องระหว่างระบบเศรษฐกิจกับโครงสร้างส่วนอื่น ๆ ของสังคม

จากทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหรือหมู่บ้านนั้นควรจะได้ศึกษาในประเด็นสำคัญ คือ

1. ปัจจัยการผลิตและผลผลิต
2. ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าและการบริโภค
3. ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนต่างๆ
4. ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐและ สถาบันทางสังคม
5. ทัศนคติและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยได้นำเอาข้อสรุปนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดประเด็นในการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเภทร้อยกรอง รวมทั้งนำเอาแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวไปใช้ประกอบในการวิเคราะห์และตีความภาพสะท้อนนั้นๆ ร่วมกับทฤษฎีทางวรรณกรรมด้วย

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่น กลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472–2503) กับบริบททางสังคม

ในการศึกษาวรรณกรรม แม้ในปัจจุบันจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าจะต้องเน้นศึกษาที่ตัวบทหรือ “ภายใน” ตัวงานวรรณกรรมเป็นสำคัญ แต่ก็คงยากที่จะปฏิเสธความจริงที่เกี่ยวกับวรรณกรรมอีกด้านหนึ่งได้ นั่นคือผู้ศึกษาวรรณกรรมย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่า วรรณกรรมเป็นผลผลิตของสังคม สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ “ภายนอก” ของตัวงานวรรณกรรมจึงยังคงมีความสำคัญในอันที่จะต้องศึกษาควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้สามารถเข้าใจตัวผลงานวรรณกรรม และการดำรงอยู่ของวรรณกรรมในสังคมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) เฉพาะผลงานวรรณกรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์โดยนักประพันธ์ที่ถือกำเนิดและ/หรือดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นรวม 5 ประเภท คือ

วรรณกรรมนิทานประโลมโลก

วรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์

วรรณกรรมประวัติสถานที่และบุคคล

วรรณกรรมร้อยกรองสมัยใหม่

ผู้ศึกษาพบว่าในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจสังคมของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็ว นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงประมาณ พ.ศ.2503 กระบวนการสร้างเสพและพัฒนาการของวรรณกรรมในยุคนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนจากวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคเก่าในหลาย ๆ ด้านอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง และการปรับเปลี่ยนนี้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. สภาพสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503
2. กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม

สภาพสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษากระบวนการสร้างเสถียรภาพชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ผู้ศึกษาจึงขอกล่าวถึงสภาพของเศรษฐกิจสังคมของชุมชนดังกล่าวโดยสังเขป ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ในเขต 3 จังหวัด คือ พื้นที่อำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่จังหวัดพัทลุงทั้งหมด และพื้นที่อำเภอเมืองสงขลา อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอสทิงหมุ่ย อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง อำเภอรัตภูมิ อำเภอกลองหอยโข่ง และบางส่วนของอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีลักษณะลาดเอียงจากพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูงและเนินเขาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ลาดต่ำเรื่อย ๆ ไปสู่ที่ราบลุ่มชายทะเลรอบ ๆ ทะเลสาบ โดยมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ จะเริ่มจากบริเวณที่เป็นภูเขาสูงโดยมีเทือกเขาบรรทัดอันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขานครศรีธรรมราช ทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้เป็นแนวเขตทางด้านทิศตะวันตกไปจดกับแนวของเทือกเขาสนกาลาติริบางส่วนทางด้านทิศใต้ ถัดจากนั้นก็ลดต่ำลงเป็นพื้นที่เนินเขา และควน ซึ่งมีชื่อเรียกในภาษาท้องถิ่นเรียงจากเขตอำเภอชะอวดในตอนเหนือลงไปได้จนสุดเขตจังหวัดพัทลุงตามลำดับดังคำบอกเล่าของแสง ชูศรีอ่อน¹ แท่น คงทองศรี² ว่าและเขาหินแท่น ควนหินแก้ว เขาแดง เขาพับผ้า เขาเขียว เขาคลองโตน เขานกร้า เขาช่องกระจก เขาเจ็ดยอด เขายางแตก เขาลาดขวาง เขาหลวง และเขาเขียว แล้วไปเชื่อมต่อกับแนวภูเขาบรรทัดตอนล่างในเขตอำเภอรัตภูมิลงไป

¹แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2544.

²แท่น คงทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 73 หมู่ที่ 5 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544.

จนถึงบริเวณด้านทิศใต้ของอำเภอคลองหอยโข่ง โดยมีชื่อเรียกในท้องถิ่นเรียงลงไปตามลำดับว่า เขาแก้ว เขารูปช้าง และเขาจีน แล้วเชื่อมต่อกับแนวของภูเขาสันกาลาศีรีตอนบน หรือน้ำค้างซึ่งเป็นเทือกเขาทางตอนใต้ โดยที่สภาพของพื้นที่จากเทือกเขา และเนินเขา หรือควนหรือควนเหล่านี้จะค่อยลาดต่ำลงมาเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำตามลำดับจนถึงทะเลสาบ และมีพื้นที่ราบลุ่มในส่วนที่เป็นคาบสมุทรคั่นอยู่ระหว่างทะเลอ่าวไทยกับทะเลสาบอีกส่วนหนึ่งด้วย

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเทือกเขาและเนินเขาหรือควนดังกล่าวนี้นับเป็นต้นกำเนิดของลำคลองจำนวนมากที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ ดังที่ เรืองชัย ดันสกุล¹ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สายน้ำและ/หรือลำคลองนับร้อยสายที่กำเนิดจากเทือกเขาและภูเขาทางตะวันตกได้ไหลรวมกลายเป็นลำคลองสายสำคัญไหลลงสู่ทะเลสาบ สายน้ำสายสำคัญ ๆ ทางด้านทิศตะวันตกซึ่งเกิดจากแนวเขาบรรทัด เช่น คลองป่าพะยอม คลองท่าแนะหรือคลองควนขนุน คลองนาท่อมและคลองห้วยมอน คลองปากพะเนียด คลองท่าเชียด คลองป่าบอน คลองพรุห้อย คลองรัตภูมิ เป็นต้น ส่วนทางด้านทิศใต้มีคลองอยู่ตะเกา ซึ่งเกิดจากลำคลองสายเล็ก ๆ ไหลมารวมกัน เช่น คลองวาดจากเทือกเขาบรรทัดตอนล่าง คลองตำ คลองจำไทร คลองหอยโข่ง และคลองสะเดา จากเทือกเขาสันกาลาศีรี เป็นต้น

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้สามารถแบ่งเขตพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบได้เป็น 3 เขต คือ

1.1.1 เขตพื้นที่ภูเขาและ เนินเขาหรือควน

เขตพื้นที่ภูเขาและ เนินเขาหรือควน ได้แก่เขตพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกของเขตจังหวัดพัทลุงและเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งติดต่อกับจังหวัดตรัง เขตอำเภอรัตนบุรีที่ติดต่อกับจังหวัดตรังและสตูล และพื้นที่ซึ่งอยู่ถัดจากบางส่วนของเทือกเขาสันกาลาศีรีมาทางทิศเหนือ ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาสูงแล้วค่อยๆ ลดต่ำเป็นเนินเขาไปทางทิศตะวันออกและทิศเหนือตามลำดับ จากนั้นก็ลดต่ำเป็นเนินเตี้ยๆ หรือควนสลับกับที่ราบจนถึงทะเลสาบ มีลำคลองสายสำคัญๆ หลายสายที่เกิดจากภูเขาสูงส่งน้ำลงไปสู่ทะเลสาบ ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนลุ่มทะเลสาบทั้งมวล พื้นที่ในเขตนี้จึงอุดมสมบูรณ์ไป

¹ เรืองชัย ดันสกุล. “ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา,” วารสารทักษิณคดี, 3 (1) : 43–46 ; ตุลาคม 2535–มีนาคม 2536.

ด้วยป่าไม้ เป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสำหรับการหาของป่า ทำสวนและปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ

1.1.2. เขตที่ราบตอนกลาง

เขตที่ราบตอนกลางเป็นพื้นที่ลาดต่ำอยู่ถัดจากพื้นที่เนินเขาหรือควน ซึ่งจะมีลักษณะเป็นที่ราบที่ค่อยๆ ลดระดับต่ำลงเรื่อยๆ โดยที่ในบางแห่ง(โดยเฉพาะในเขตจังหวัดพัทลุง) มีภูเขาสูงเล็กๆ หรือ “เขาโคด” และเนินเขาปะปนอยู่บ้าง จากนั้นจึงเป็นพื้นที่ที่ลาดต่ำไปจนจดที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ เขตพื้นที่ราบตอนกลางนี้เป็นเขตที่มีพื้นที่กว้างขวางที่สุด มีความเหมาะสมในการประกอบอาชีพทำนามากกว่าพื้นที่อื่น ๆ

1.1.3 เขตพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ

เขตพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบ ป่าพรุ และพื้นที่เกาะในทะเลสาบ ได้แก่พื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งรอบๆ ทะเลสาบ ตั้งแต่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุงลงไปจนถึงเขตอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา และส่วนที่เป็นคาบสมุทรสตงพระทั้งหมด พื้นที่ป่าพรุบริเวณดอนเหนือและดอนใต้ของทะเลสาบ ซึ่งบริเวณที่สำคัญก็คือ “พรุควนเคร็ง” ทางตอนเหนือของทะเลสาบอันประกอบด้วยพื้นที่บางส่วนของอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช บางส่วนของอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และบางส่วนของอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นเกาะอันได้แก่ เกาะหมาก เกาะราบ เกาะเสือ เกาะโคบ เกาะนางคำ เกาะแกง และเกาะยวน ในเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และเกาะยอ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้มีชีวิตผูกพันอยู่กับการทำประมง และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่นๆ บ้าง และมีบางส่วนจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือชุมชนเมืองและชุมชนเมืองท่าที่สามารถติดต่อกับชุมชนอื่นหรือแม้กระทั่งต่างประเทศได้

1.2 กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบ

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวย่อมโดยตรงมีผลต่อกำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี สันนิษฐานได้ว่า กำเนิดของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา น่าจะอยู่ในเขตพื้นที่ชายฝั่งรอบๆ ทะเลสาบ อันได้แก่ พื้นที่บนคาบสมุทรสตงพระทั้งหมด และพื้นที่ชายฝั่งทะเลสาบด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ ได้แก่บริเวณตั้งแต่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เรื่อยมาจน

กระทั่งถึงอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา จากนั้นจึงค่อยๆ ขยายตัวไปสู่บริเวณเขตพื้นที่ราบตอนกลางและเขตเชิงเขาในยุคต่อๆ มา ดังจะกล่าวในรายละเอียด ดังนี้

1.2.1 กำเนิดและพัฒนาการของชุมชนชาวนา

ชุมชนแรกๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ ชุมชนชาวนา ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบว่า มีร่องรอยของชุมชนโบราณ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เขตที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบและเขตที่ราบตอนกลาง ดังการศึกษาของธราพงษ์ ศรีสุชาติ¹ ได้กล่าวถึงชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ สรุปความได้ว่า ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ เป็นชุมชนโบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรสทิงพระตั้งแต่หัวเขาแดงในเขตอำเภอสิงหนคร ไปจนถึง ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประกอบด้วยชุมชนใหญ่ ๆ 6 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนโบราณอู่ตะเภา - ระโนด อันได้แก่ ตำบลท่าบอน บ้านโคกทองและบ้านมะขามเฒ่า ตำบลระโนด กลุ่มชุมชนโบราณพังยาง บริเวณลุ่มน้ำคลองพังยาง คลองโกคาและคลองบ้านโพธิ์ อำเภอระโนด กลุ่มชุมชนโบราณสีหยัง - เจดีย์งาม ในเขตตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด ชุมชนโบราณเขาคูหา ชะแม ซึ่งประกอบชุมชนเขาคูหา ชุมชนบ้านพะโคะ ชุมชนยางคอกควาย บ้านวัดกระ ตำบลชุมพล และชุมชนบ้านชะแม ตำบลดีหลวง อำเภอสทิงพระ ชุมชนโบราณ สทิงพระ ในเขตตำบลกระดังงา ตำบลจะหังพระ ตำบลบ่อดาน ตำบลบ่อแดง และตำบลคูซูด ในอำเภอสทิงพระ และชุมชนโบราณปะโตใบ เขตตำบลม่วงงาม ตำบลร้านแดง ตำบลวัดขนุน ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร

ในส่วนของพื้นที่ฝั่งตะวันตกทะเลสาบสงขลาซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่พื้นที่ในจังหวัดพัทลุงและบางส่วนของจังหวัดสงขลาปัจจุบัน ก็มีหลักฐานว่าได้มีชุมชนเกิดขึ้นใกล้เคียงกับชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ และชุมชนเหล่านี้ก็ได้มีการสัมพันธ์ทั้งทางด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตและการถ่ายทอดวัฒนธรรมกันกับพื้นที่ฝั่งตะวันออกตลอดมา ดังที่ธราพงษ์ ศรีสุชาติ และอมรา ขันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ² ได้กล่าวถึงแหล่งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ใน

¹ธราพงษ์ ศรีสุชาติ. "สทิงพระ : ชุมชนโบราณ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9, 2529, หน้า 3650 - 3653

²ธราพงษ์ ศรีสุชาติ และอมรา ขันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ. "ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3, 2529, หน้า 1024

พื้นที่จังหวัดพัทลุงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 สรุปได้ว่ามี 6 แห่ง คือ แหล่งถ้ำพระ แหล่งถ้ำเขากทะเล แหล่งถ้ำคูหาสวรรค์ แหล่งบ้านควนพร้าว แหล่งวัดวัง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง และแหล่งวัดเขียนบางแก้ว (โคกเมืองและโคกพระจุลา) ที่ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน ในขณะที่ปรีชา กาญจนาคคมและมณูญ ทรงกัลยาณวัตร¹ กล่าวไว้ว่ามี 4 แห่ง คือ บริเวณบ้านพระเกิด อำเภอปากพะยูน บริเวณเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน บริเวณคูหาสวรรค์ และบริเวณเขาชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง

ชุมชนโบราณดังกล่าวข้างต้น ขงยุทธ ชูแว่น² ได้สันนิษฐานจากหลักฐานการศึกษาของศรีศักร วัลทิโกคม ว่าได้ก่อตัวขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นอย่างน้อย โดยพบว่าได้มีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งก่อให้เกิดเป็นชุมชนน้อยใหญ่ในพื้นที่ราบรอบๆ ทะเลสาบ อันได้แก่พื้นที่คาบสมุทรสะทิงพระอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร และพื้นที่ราบชายฝั่งด้านในอันได้แก่พื้นที่ในเขตอำเภอควนขนุน อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว และอำเภอปากพะยูนจังหวัดพัทลุง อำเภอกวนเนียง และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่พบศาสนสถานหรือสิ่งก่อสร้างใดที่แสดงให้เห็นการตั้งชุมชนที่ชัดเจน จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา จึงพบร่องรอยของชุมชนโบราณที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือเมือง ซึ่งพัฒนาการขึ้นตามสันทรายในแผ่นดินบกทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งทะเลสาบ รวมไปถึงบริเวณอื่น ๆ รอบทะเลสาบสงขลา ดังจะเห็นได้จากซากของวัดวาอาราม ซึ่งเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา ชุมชนที่มีคูน้ำล้อมรอบ สระน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภคของชุมชน และเอกสารสำคัญที่กล่าวถึงวัดและชื่อบ้านเมือง

ชุมชนดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนชาวนา แม้ว่าจะมีบางชุมชนที่ขยายตัวชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่เป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับต่างชาติเกิดขึ้นในบริเวณที่ติดต่อกับทะเลฝั่งอ่าวไทยแล้วด้วย เช่น ชุมชนสทิงพระที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมาตั้งแต่โบราณ และชุมชนที่หัวเขาแดงที่พัฒนามาจากจุดจอดพักเรือสินค้าของชาวต่างชาติ เป็นต้น

¹ปรีชา กาญจนาคคมและมณูญ ทรงกัลยาณวัตร. "พัทลุงในอดีต," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 63.

²ขงยุทธ ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์," ใน โลกของกลุ่มทะเลสาบ. 2541. หน้า 64-65.

แต่ชุมชนหลักของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมานั้น ยังคงเป็นชุมชนชาวนามาตลอด หลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงการดำรงอยู่และการขยายตัวของชุมชนชาวนาในบริเวณนี้ในสมัยอยุธยา ก็คือ ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1 ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชุมชนชาวนากับวัด และแผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช ที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของหมู่บ้าน วัดวาอาราม และเรือสำเภาไว้บนบริเวณถนนสมุทรสทิงพระไว้อย่างชัดเจน

1.2.2 กำเนิดและพัฒนาการของชุมชนประมง

ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาที่เป็นชุมชนดั้งเดิมได้แก่ ชุมชนที่อยู่ชายทะเลรอบ ๆ ทะเลสาบ ทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก แต่การทำประมงของชุมชนเหล่านี้ก็ยังไม่อาจถือได้ว่าเป็นอาชีพ แต่เป็นการทำเพื่อการบริโภค มักใช้เวลาว่างจากการทำนาทำการประมง ชุมชนประมงที่สำคัญเกิดขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อกลุ่มชนมุสลิมได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณหัวเขาแดงตรงข้ามกับเมืองสงขลา หลังจากนั้นชุมชนมุสลิมก็ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบ ชุมชนมุสลิมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำการประมง ชุมชนประมงที่มีขนาดใหญ่ได้แก่ชุมชนในเขตตำบลคูขุด กลุ่มบ้านหาดไขเต่า กลุ่มบ้านควน กลุ่มท่าเสา-บ้านใหม่ บ้านหัวเขา กลุ่มลำปำ กลุ่มปากพะยูน เป็นต้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์¹ กล่าวถึงการแพร่กระจายเข้ามาของชาวมุสลิมในภาคใต้ฝั่งตะวันออกไว้สรุปว่า ชาวประมงริมฝั่งทะเลตะวันออกส่วนมากจะเป็นมุสลิม ซึ่งอพยพเร่ร่อนโดยทางเรือมาจากทะเลทางตอนใต้ ครั้งแรก ๆ ก็อาจจะเข้ามาตั้งเพิงพัก ตามเกาะแก่งหรือตามริมฝั่งน้ำเพื่อจับปลาตามช่วงฤดูกาล นาน ๆ เข้าก็เริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น เมื่อมีผู้อพยพเร่ร่อนมาเพิ่มเติมสมทบก็เริ่มขยายขยายกลายเป็นชุมชนขึ้นมาตามลำดับ เกาะหมากซึ่งอยู่ลึกเข้ามาในทะเลสาบโดยมีทะเลสาบตอนนอกเป็นส่วนเชื่อมต่อกับทะเลฝั่งตะวันออกหรืออ่าวไทย สามารถหลบพายุในฤดูกาลมรสุมได้อย่างดี มีกุ้งปลาชุกชุม เหมาะสำหรับการหากินและอยู่อาศัย ก็ย่อมมีโอกาสได้ต้อนรับชาว

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. 2540. หน้า 62.

มุสลิมจากทะเลทางตอนใต้ดังกล่าวนี้เช่นกัน ดังที่ ‘กะ เกื่อทองสั้น’ ชาวบ้านแหลมหลา ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อายุ ๖๔ เล่าให้ฟังสรุปว่า ชาวมุสลิมเข้ามาอยู่ที่ตำบลเกาะหมากประมาณ ๔ หรือ ๕ ชั่วอายุคนมาแล้ว ในช่วงแรกพวกเขาเข้ามามีตั้งเพิงหรือ ‘ทับ’ ชั่วคราวหาปลาอยู่ที่บ้านแขกและบ้านอาจจาด หลังจากนั้นก็เริ่มขยับขยายไปตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนที่ชัดเจนขึ้นที่เกาะหมาก สังเกตได้จากความเก่าแก่ของมัสยิดและกุโบร์ ก่อนจะกระจายชุมชนไปที่บ้านช่องฟืน เกาะเสือ บ้านท่าทอน และมีอัตราส่วนประมาณร้อยละ ๔๐ ของประชากรตำบลเกาะหมากในปัจจุบัน

พัน จิตประสงค์ ชาวบ้านโพธิ์ชี ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อายุ ๖๓ ปี กล่าวถึงสภาพทางธรรมชาติที่มีผลต่ออาชีพและที่อยู่อาศัยของผู้คนในตำบลเกาะหมากไว้สรุปว่า เกาะในทะเลสาบสงขลาส่วนมากจะมีลักษณะทางกายภาพไม่แตกต่างกัน คือทางฝั่งตะวันตกมักมีสภาพเป็นโขดหินและหน้าผาสูงชัน ในขณะที่ฝั่งตะวันออกจะมีสภาพเป็นที่ราบชายฝั่ง เนื่องจากลมตะวันตกจะพัดแรงและยาวนานกว่าลมตะวันออก ทางฝั่งตะวันตกของเกาะจึงอยู่ในสภาพที่ต้องปะทะคลื่นลมที่แรงและยาวนานกว่าฝั่งตะวันออก ชาวจีนจึงมักจะเลือกบริเวณทางฝั่งตะวันออกของเกาะเป็นที่อยู่อาศัย เพราะเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ในขณะที่ชาวมุสลิมก็จะเลือกบริเวณฝั่งตะวันตกของเกาะเป็นที่ตั้งเพิงพัก เพราะยังไม่มีผู้คนอาศัยและสะดวกในการออกเรือหาจับสัตว์น้ำ

1.2.3 กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนเชิงเขา

ในขณะที่บริเวณที่ราบลุ่มรอบๆ ทะเลสาบและบางส่วนของเขตที่ราบตอนกลางได้เกิดมีชุมชนน้อยใหญ่เกิดขึ้นโดยทั่วไป ในเขตพื้นที่เชิงเขาและควนยังคงมีสภาพเป็นป่าเขาที่มีผู้คนเข้าไปอาศัยอยู่น้อย ไม่ปรากฏร่องรอยของชุมชนขนาดใหญ่ที่มีอายุใกล้เคียงกับชุมชนในเขตที่ราบลุ่มมากนัก เท่าที่มีหลักฐานชัดเจน แต่ก็เชื่อว่ามีชุมชนเกิดขึ้นตามริมลำคลองสายสำคัญๆ และตามเส้นทางข้ามคาบสมุทรหลาย เช่น ชุมชนชะรัด ชุมชนกงหรา ชุมชน

¹ ‘กะ เกื่อทองสั้น’ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 2 ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

² พัน จิตประสงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 หมู่ที่ 4 ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2542.

ตะโหมด ชุมชนบ้านนา ชุมชนนาหวง ที่อยู่ในเส้นทางพัทลุง-ปะเหลียน* เป็นต้น การกำหนดอายุของชุมชนเหล่านี้กระทำได้ยาก แต่หากจะสันนิษฐานจากศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและการประกอบพิธีกรรมของชุมชน ชุมชนแรกๆ ของในเขตจึงน่าจะอยู่ที่กงหราเนื่องเพราะวัดแรกๆ ของชุมชนเชิงเขาที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนก็คือวัดกงหรา ซึ่งพระครูอริยสังวรณี¹ ระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2110

ในพื้นที่บริเวณเชิงเขาบรรทัดจะพบชุมชนดั้งเดิมเช่นนี้กระจายอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม พบว่าในช่วงก่อน 100 ปีที่ผ่านมา ชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้ยังไม่ได้ขยายออกไปจนหนาแน่นไปด้วยผู้คนดังที่เห็นในปัจจุบัน ชุมชนหลายๆ แห่งปรากฏผู้คนอาศัยอยู่เพียงชุมชนละไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้นเอง ดังที่หมัด สะแหละ² เล่าว่าบ้านนาบอน ในอำเภอกงหรา ในรุ่มปู้ มีครัวเรือนอาศัยอยู่เพียง 4-5 ครัวเรือนเท่านั้น เช่นเดียวกับบ้านท่าเหวียง ตำบลเขาปู้ อำเภอศรีบรรพต ซึ่งแคล้ว สุกหอม³ เล่าถึงคนในชุมชนที่นั่นสรุปความได้ว่า เชื่อว่าบ้านท่าเหวียงว่ามีอายุไม่น้อยกว่า 200 ปีมาแล้ว เพราะปู่ของตนก็ถือกำเนิดที่นี่ แต่ในตอนที่ยังเด็กๆ นั้น มีผู้คนอาศัยอยู่ประมาณ 9 ครัวเรือน เท่านั้น

ชุมชนเชิงเขาเหล่านี้มีการขยายตัวอย่างชัดเจนขึ้นในช่วงประมาณ 100 ปีมานี้ เช่นบ้านคลองหะหลัง ในอำเภอกงหรา พบว่ามีอายุในช่วงประมาณ 130 ปี ที่ผ่านมา ดังที่ แสง

* เส้นทางพัทลุง – ปะเหลียน เป็นเส้นทางทางบกจากเมืองพัทลุงไปยังเมืองปะเหลียนซึ่งเป็นเมืองท่าของพัทลุงยุคโบราณ ประกอบด้วยเส้นทางหลักๆ คือ จากปะเหลียนผ่านด่านช่องนกร้า กงหรา ชะรัด เขาชัยสน เข้าสู่เมืองพัทลุง หรือออกสู่ทะเลสาบทางคลองปากเพนียดและคลองหานโพธิ์ สายหนึ่ง จากปะเหลียนผ่านช่องเขาตระ บ้านตะโหมด แล้วเดินทางตามลำคลองสายต่างๆ ออกสู่ทะเลสาบสายหนึ่ง และจากปะเหลียนผ่านด่านช่องหรือกะช่อง นาหวง บ้านนาถึงเมืองพัทลุง อีกสายหนึ่ง

¹พระครูอริยสังวรณี. “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง,” ใน เนกขัมมานุสรณ์. 2521. หน้า 28.

²หมัด สะแหละ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 71 หมู่ที่ 8 ตำบลคลองเฉลิม อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2545.

³แคล้ว สุกหอม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัยสุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดตะแพน ตำบลตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

ชูศรีอ่อน¹ เล่าว่าประวัติดูหมิ่นเริ่มต้นมาจาก นายหิม นะแหละ ได้นำครอบครัวอพยพมาจากอำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง เริ่มมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินที่บริเวณบ้านป่าแก่ ซึ่งอยู่ถัดไปทางฝั่งตะวันออกของบ้านคลองหะหลังระยะเวลาหนึ่ง แต่เมื่อทราบข่าวว่าเกิด "ใช้น้ำ" ระบาดอยู่ทางฝั่งตะวันออกที่อยู่ทางได้นำลงไป เขาจึงได้นำครอบครัวทั้งหมดซึ่งขณะนั้นมีลูกอยู่ถึง 8 คน หลบใช้น้ำหนีขึ้นมาทางเหนือน้ำตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านคลองหะหลัง ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่นายแสงเองก็ได้โยกย้ายจากบ้านไร่เหนือมาตั้งครอบครัวอยู่ที่นี้ตั้งแต่อายุประมาณ 20 ปีเศษ

ส่วนที่ตำบลตะพาน พระครูสมุห์ผ่อง²เล่าว่ามีอายุนานกว่าร้อยปี แต่ก็เพียงชุมชนเล็กๆ ที่อยู่กันไม่กี่ครัวเรือน มีเส้นทางพลีสำหรับเดินทางติดต่อกับชุมชนที่เขาปู่ และสามารถเดินทางไปยังควนขนุนและปากคลองได้ และคนที่นี่ก็เป็นคนที่เดินทางมากจากเขตที่ราบตอนกลางและชายฝั่ง

ในส่วนของทะเลสาบตอนล่าง มีเส้นทางข้ามคาบสมุทรอยู่ 1 แห่งเส้นล่างสุดที่อยู่ในประเทศไทยคือ เส้นทางที่คลองอู่ตะเภาเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางในประเทศไทย และไปต่อกับเส้นทางที่เป็นคลองขุด บางส่วนออกไปแถวลอร์สตาร์ ซึ่งแผนที่โบราณเรียก "เคตะ" ทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย บริเวณช่องแคบมะละกา เส้นทางสายนี้ ชาญณรงค์ เทียงธรรม กล่าวไว้ว่า

ลำคลองอู่ตะเภาสายนี้สามารถใช้เป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรเพื่อขนถ่ายสินค้าติดต่อระหว่างฝั่งทะเลตะวันออกได้ โดยเชื่อมต่อกับประเทศมาเลเซียผ่านทางแม่น้ำดักกามาก่อนออกไปสู่บริเวณปากอ่าวปูลิส และเชื่อมต่อไปยังประเทศไทยในเขตอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ก่อนไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาตอนนอกในตำบลคูเต่า และตำบลบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ซึ่งจากจุดนี้สามารถที่จะเดินทางเชื่อมต่อไปยังแถบเมืองพัทลุง หรือเมืองสติงพระในอดีตได้อย่างสะดวกหรือไม่ก็สามารถที่จะเดินทางเชื่อมต่อไปยังฝั่งทะเลอื่น ๆ ทาง

¹แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543

²พระครูสมุห์ผ่อง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่วัดตะพาน ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

ทะเลอ่าวไทยได้อย่างสะดวกเช่นกัน'

กล่าวคือ เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการค้าที่ชุมชนริมลำคลองอยู่ตะเภานำเอาสินค้ามาแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับชุมชนในเขตทุ่งราบชายทะเลสาบสงขลาตอนล่าง และขยายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อเส้นทางรถไฟตัดผ่าน

บนเส้นทางของลำคลองสายนี้จึงเป็นที่ตั้งของชุมชนสำคัญ ๆ ของกลุ่มทะเลสาบตอนล่าง ที่บางชุมชนอาจมีอายุในช่วงต้นรัตนโกสินทร์หรือถึงปลายอยุธยา โดยมีหาดใหญ่เป็นจุดศูนย์กลางที่สำคัญในการติดต่อกับเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของชุมชนกลุ่มทะเลสาบและภาคใต้ฝั่งตะวันออก และติดต่อกับดินแดนที่อยู่ตอนในของผืนแผ่นดินใหญ่ที่สำคัญ เช่น พะตุง พังงา บ้านปริก สะเดา และเชื่อมต่อกับเส้นทางที่เป็นคลองขุดในประเทศมาเลเซียเพื่อไปออกทะเลทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรที่เคดะห์

จะเห็นได้ว่า กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเกิดขึ้นอย่างหนาแน่นในเขตที่ราบลุ่มชายทะเลและคาบสมุทรสทิงพระ และค่อยๆ บางเบาลงในเขตพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในผืนแผ่นดินใหญ่ การตั้งชุมชนก็จะอยู่บริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ราบชายทะเลและริมแม่น้ำลำคลองสายหลักๆ ที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการคมนาคมขนส่ง ชุมชนหลักของกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีพัฒนาการมาแต่โบราณมาแล้วจึงเป็นชุมชนชาวนา ในขณะที่ชุมชนในเขตป่าเขาทางทิศตะวันตกเกิดขึ้นทีหลังและเป็นชุมชนขนาดเล็กที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป มีอาชีพหลักคือหาของป่าและทำสวนทำไร่

2. เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472

สังคมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวนา หรือสังคมเกษตรมาตั้งแต่อดีต ซึ่งขุ่ยท ชูแว่น¹ ได้กล่าวถึงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนากลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สรุปความได้ว่า ในสมัยอยุธยา ระบบสังคมของชุมชนชาวนามี 2 แบบ คือ ชาวนาส่วนที่อยู่ในระบบไพร่ซึ่งถูกควม

¹ชาญณรงค์ เทียงธรรม "แถมเมืองโบราณที่บ้านพรุ" สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม

2546 จาก <http://www.paktai.org/case/case>

²ขุ่ยท ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์." ใน โลกของกลุ่มทะเลสาบ. 2541. หน้า 86-88.

คุมดูแลโดยขุนนางหรือนายระดับย่อยที่เป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์กับชาวนาส่วนที่เป็นข้าพระหรือเลขวัดที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น สังคมชาวนาที่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ก็ลดบทบาทลง ในขณะที่ในระบบไพร่ก็มีความสำคัญมากขึ้นจนกลายเป็นสังคมส่วนใหญ่ในเวลาต่อมา แม้ชุมชนชาวนาดังกล่าวจะดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพเหมือนกัน แต่ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกลับมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ส่วนที่อยู่ในระบบไพร่ก็จะมีพันธะทางด้านเศรษฐกิจกับขุนนางหรือนายตามระบบส่วยสาอากร การเกณฑ์แรงงานจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บส่วยสินค้าเป็นหลัก แล้วระบายออกสู่เมืองท่าที่สงขลา ในขณะที่ส่วนที่เป็นข้าพระหรือเลขวัด ก็จะต้องอยู่ในระบบเศรษฐกิจของวัดอย่างเคร่งครัด ผลผลิตในที่ดินของวัดซึ่งมีมากเกินบริโภคก็อาจจะขายเป็นสินค้าไปยังต่างประเทศได้

ระบบเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนาดังกล่าวได้แตกสลายลงหลายครั้งเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก ทั้งจากการถูกรุกรานของแขกสัดัดและการที่ต้องตกอยู่ในสมรภูมิของสงครามระหว่างราชธานีกับหัวเมืองมลายู ชุมชนชาวนาต้องสูญเสียทรัพย์สินและแตกกระจายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ โดยเจ้าเมืองหรือขุนนางไม่อาจปกป้องได้ ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นชาวนาก็ถูกเอารัดเอาเปรียบมากขึ้น โดยการทำต้องเสียภาษีอากรประเภทต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ชาวนาจำนวนไม่น้อยจึงมีการรวมตัวกันเพื่อปกป้องตนเองโดยมีผู้นำนอกระบบหรือ “นายหัว” เกิดขึ้นโดยทั่วไป

ในทางการเมืองการปกครอง สงบ ส่องเมือง¹ ได้กล่าวถึงฐานะของหัวเมืองภาคใต้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สรุปความได้ว่า ในหัวเมืองภาคใต้หัวเมืองแต่ละเมืองมีฐานะเป็นกรมหนึ่ง ซึ่งเจ้าเมืองมีฐานะเป็นเจ้ากรม ซึ่งกรมกองต่าง ๆ มีขนาดไม่เท่ากัน กรมใหญ่ประกอบด้วยกรมเล็ก ๆ หลายกรม แต่ละกรมแบ่งเป็นกอง กองแบ่งเป็นหมู่ กรมใหญ่ ๆ ประกอบด้วยกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมวัง นครบาล พระคลัง และเกษตรราชการ ซึ่งเจ้ากรมใหญ่ 6 กรมนี้มีฐานะเป็นเสนาบดี หัวเมืองภาคใต้ที่มีฐานะเป็นกรมดังกล่าวเช่น สงขลา และนครศรีธรรมราช โดยมีเจ้าเมืองเป็นเจ้ากรม มีการแบ่งกรมเหล่านี้เป็นกรมย่อย ๆ ในแต่ละหัวเมือง เป็นหลายกรม เช่น กรมพระปลัด ขกกระบัตร มหาดไทย เมือง วัง คลัง นา

¹สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้. 2525. หน้า

เป็นต้น ส่วนการจัดแบ่งบุคคลในสังคมออกได้ 4 ประเภท คือ เจ้าขุนนาง ไพร่ และทาส ซึ่งแต่ละประเภทจะมีฐานะทางสังคมต่างกัน โดยเจ้าจะประกอบด้วยเจ้านายซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ ส่วนขุนนางประกอบด้วยข้าราชการที่ไม่ใช่เจ้า โดยต้องเป็นผู้ถือศักดินา 400 ขึ้นไป ส่วนพวกมหาดเล็กถือว่าเป็นขุนนางทั้งหมด และมีสิทธิพิเศษยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน ได้รับสิทธิเข้าเฝ้าในการออกขุนนาง มีสิทธิแต่งทนายไปศาล ได้รับพระราชทานเครื่องยศตามตำแหน่ง ได้รับยกเว้นภาษีที่ดิน เป็นต้น ส่วนผู้ที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 ไไร่ ถือเป็นไพร่ทั้งหมด โดยไพร่ที่ถือศักดินาระหว่าง 25 - 10 ไไร่ แบ่งออกเป็นไพร่หลวง ไพร่ส่วย ไพร่สม ซึ่งไพร่สมนั้นเป็นไพร่หัวเมืองที่สังกัดมูลนายในเมืองต่าง ๆ ต้องทำงานหนัก รับใช้ศักดินา ส่วนทาส มี 7 ประเภท ตามลักษณะการได้มาซึ่งทาส คือทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสมรดก ทาสท่านให้ ทาสเชลย ทาสคนไทย และทาสคนโซ อย่างไรก็ตามหากจะแบ่งชนชั้นทางสังคมไทยก็สามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทเท่านั้น คือ “ผู้ดี” และ “ไพร่” ซึ่ง “ผู้ดี” ได้แก่เจ้าและขุนนาง ส่วนที่เหลือก็คือ “ไพร่”

อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้คนในสังคมของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาจะมีฐานะทางสังคมเพียง 2 ประการดังกล่าวแล้ว แต่พุทธศาสนาและศาสนาอิสลามก็มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมบริเวณนี้มาก โดยเฉพาะศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาประจำชาติมานาน มีผลและอิทธิพลทางการเมืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังที่ สงบ ส่องเมือง ได้กล่าวถึงการใช้พุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการควบคุมหัวเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับเมืองหลวง ว่า

ในสมัยอยุธยารัฐบาลกลางพยายามใช้นโยบายประสมผสานหัวเมืองทางภาคได้เข้ากับเมืองหลวง โดยใช้สถาบันศาสนาคือพระสงฆ์ และวัด มีการส่งพระสงฆ์จากส่วนกลาง หรือพระจากหัวเมืองเข้าไปบวชในอยุธยาออกมาเป็นเจ้าอธิการวัดสำคัญ ๆ พร้อมทั้งส่งช่าง วัสดุก่อสร้าง ออกมาช่วยสร้างโบสถ์ เจดีย์ และวิหารในวัดเหล่านั้น เป็นต้นว่าการสร้างวัดราชประดิษฐ์บนเขาพะโคะ หรือการสร้างวัดเขียน วัดสทัง ที่บางแก้ว มีการจัดการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นมา และมีการกลั่นปาวัดเล็ก ๆ ขึ้นกับวัดสำคัญ ๆ ยกผลประโยชน์ทางด้านภาษีอากรและไพร่ไว้เป็นไพร่ของวัด ทำให้หัวเมืองภาคใต้บางเมืองโดยเฉพาะพัทลุงและนครศรีธรรมราช มีความสัมพันธ์กับราชธานีทางศาสนา วัฒนธรรม

ศักดิ์นา และจารีตประเพณีอย่างมาก¹

วัดในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญมากต่อชุมชน เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรม จัดงานสังสรรค์ งานรื่นเริง พระสงฆ์เป็นสมาชิกผู้ทรงเกียรติของสังคม มีอิทธิพลทางสังคมสูงมาก กลายเป็นคนกลางที่จะเชื่อมต่อระหว่างขุนนางกับไพร่ทำให้เกิดเสถียรภาพทางสังคมในระดับหนึ่ง ในขณะที่ศาสนาอิสลามซึ่งแผ่เข้ามาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาช้ากว่าศาสนาพุทธ แต่ผู้คนในบริเวณทะเลสาบสงขลาไม่น้อยที่นับถือศาสนาอิสลามและก็มีบทบาทมากเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับหัวเมืองใกล้เคียงทางตอนใต้คาบสมุทรมลายูคงจะเห็นได้ว่าบางช่วงสมัยเจ้าเมืองนับถือศาสนาอิสลามเช่นเมืองพัทลุง เมืองสงขลาที่เขาแดง เป็นต้น การที่เจ้าเมืองบริเวณนี้นับถือศาสนาอิสลามเป็นผลดีต่อราชธานีหลายยุคหลายสมัยที่ราชธานีใช้หัวเมืองเหล่านี้ใกล้เคียงขัดแย้งของหัวเมืองอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาอิสลามเช่นเดียวกันได้ ทั้งยังก่อให้เกิดการคานอำนาจซึ่งกันและกันได้ และก่อให้เกิดการแข่งขันทางการค้าโดยไม่มีศาสนาмаกิดกัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ได้มีกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลได้อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยจำนวนมาก โดยเฉพาะภาคใต้ซึ่งเป็นชายฝั่งและเมืองท่าทำให้สังคม ภาคใต้มีผลกระทบหลายประการ ดังที่ สงบ ส่องเมือง² ได้กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า การเข้ามาสู่ภาคใต้ของชาวจีนนั้นได้มีผลกระทบต่อภาคใต้หลายประการ เช่น ประชากรเพิ่มขึ้น เกิดชนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม ซึ่งอยู่นอกระบบไพร่ ใช้ชีวิตอย่างเสรี และรับผิดชอบต่อสังคมไทยเพียงเสียเงินค่าผูกปี 3 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 4 - 6 บาทเท่านั้น อีกทั้งยังมีความอดทน มีความขยันขันแข็ง และมีความจัดเจนทางเศรษฐกิจมากกว่าคนพื้นถิ่นเดิมซึ่งผูกพันอยู่กับระบบไพร่ และวัฒนธรรม- ศักดินา จึงสามารถทำธุรกิจได้กว้างขวาง เช่น การทำเหมืองแร่ การประมง และหัตถกรรม นอกจากนั้นกลุ่มชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่รับเอาเทคนิควิธีการต่าง ๆ จากภายนอกเข้าสู่สังคมไทย ทั้งด้านการค้า อุตสาหกรรม และวัฒนธรรมจนชาวจีนเหล่านี้สามารถยกฐานะทางสังคมขึ้นมาได้จนได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้เป็นเจ้าเมือง เช่นเมืองสงขลา

¹สงบ ส่องเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุงพุทธศตวรรษที่ 20 - 25,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2528. หน้า 163.

²สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษากรณีภาคใต้. 2525. หน้า 76 - 77.

หลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริงเมื่อปี พ.ศ.2398 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอันเนื่องมาจากการแผ่อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจการค้าและวัฒนธรรมของชาติตะวันตกที่ส่งผลกระทบต่อศูนย์กลางอำนาจของไทย ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

พรภิรมย์ เชียงกุล¹ ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริง สรุปความได้ว่า หลังผลักดันทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งเงินตราและการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทุนิยมตะวันตก ทำให้ไทยต้องเปิดประตูการค้าเสรีแทนการผูกขาดที่มีมาแต่เดิม ตลอดจนปัญหาการเมืองภายในที่ศูนย์กลางของอำนาจตกอยู่ในมือของตระกูลขุนนาง ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือ การสถาปนารัฐชาติ โดยการเปลี่ยนระบบการบริหารจากระบบ “กินเมือง” มาเป็นระบบ “เทศาภิบาล” ที่รวบรวมเอาหัวเมืองน้อยใหญ่มาอยู่ได้บังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย เปลี่ยนแปลงพันธะผูกพันระหว่างไพร่กับมูลนายที่มีมาแต่เดิมไปเป็นพันธะผูกพันของพลเมืองกับรัฐหรือประเทศชาติ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ จัดระบบบริหารราชการแผ่นดินโดยตั้งอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง จัดเป็นระบบเทศาภิบาลที่มีการจัดการปกครองลดหลั่นกันเป็นมณฑล จังหวัด(หรือเมือง) อำเภอ และหมู่บ้าน ครอบคลุมทั่วราชอาณาจักร เปลี่ยนสถานของขุนนางข้าราชการที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบกินเมืองมาเป็นข้าราชการที่รับเงินเดือนจากส่วนกลางทั้งหมด

ความเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ แม้เน้นที่การเมืองการปกครอง แต่ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังที่ วิไลเลขา ถาวรธนสารกล่าวว่า “การจัดตั้งระบบเทศาภิบาลเป็นหลักฐานอย่างดีที่แสดงให้เห็นว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้มีการขยายตัวทางระบบบริหารขึ้นได้ และในขณะเดียวกัน การขยายตัวทางการบริหารก็ช่วยส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจด้วย”² และความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ วิไลเลขา ถาวรธนสาร กล่าวว่าสืบเนื่องมาจาก

การดำเนินงานอย่างระมัดระวังและเต็มไปด้วยความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของผู้

¹พรภิรมย์ เชียงกุล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1. 2535. หน้า 6-8.

²วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. 2545.

นำไทย ... แต่ความสามารถของผู้นำจะไม่เป็นผลถ้าไม่ได้เทคโนโลยีทางการคมนาคมสมัยใหม่เข้ามาสนับสนุน ทางรถไฟมีบทบาทสำคัญที่สุดในการผนวกดินแดนของไทยเข้าด้วยกัน ... การพัฒนาการคมนาคมทางน้ำก็มีบทบาทไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองด้วยเรือพระที่นั่งกลไฟเป็นส่วนใหญ่ การเสด็จประพาสนี้มีผลสำคัญยิ่งต่อความรู้สึกของประชาชน ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกร่วมกันใจ และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ ในขณะที่เดียวกับที่รู้สึกถึงการเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองมากกว่าแต่ก่อน¹

และสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการปฏิรูปประเทศคือ บุคลากรผู้มีความรู้แผนใหม่และเข้าใจมาตรฐานการทำงานแบบใหม่เป็นอย่างดีด้วยคตินั้นรัฐจึง

จัดให้บุคลากรมีความรู้ความสามารถอย่างเร่งด่วน ทั้งโดยการจัดการศึกษาแผนใหม่ขึ้นในประเทศไทย และการส่งนักเรียนไทยไปเรียนในต่างประเทศ ... การศึกษาแผนใหม่เริ่มจากการตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังใน พ.ศ.2413 แล้วขยายไปสู่โรงเรียนในกรมมหาดเล็กหลวง ต่อมาจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนแบบใหม่ขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด²

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางการเงินการคลังที่สำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อหัวเมืองต่างๆ อย่างชัดเจนก็คือ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2416 ซึ่งสมภพมานะรังสรรค์³ กล่าวถึงบทบาทของหอรัษฎากรพิพัฒน์ ว่ามีบทบาทสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก กำหนดหลักเกณฑ์การปฏิบัติและหน้าที่ความรับผิดชอบของเจ้าพนักงานบัญชีกลางและเจ้าจำนวน ส่งผลให้เจ้าจำนวนต้องบังคับการส่งมอบเงินประมูลภาษีของเจ้าภาษีนาขอากรอย่างเข้มงวดกวัดขันยิ่งขึ้น และประการที่ 2 การกำหนดหลักการปฏิบัติและหน้าที่

¹ วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. 2545. หน้า 118.

² แหล่งเดิม หน้า 120-121.

³ สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 5-6.

รับผิดชอบของเจ้าภาษีนายอากร กำหนดให้เจ้าภาษีนายอากรต้องส่งเงินประมูลภาษีแก่รัฐบาลอย่างเข้มงวด เช่น ต้องใช้เงินล่วงหน้า และส่งภาษีให้รัฐบาลเป็นประจำทุกเดือน ในขณะที่แก่เดิมนั้นเก็บได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะเจ้าภาษีนายอากรยกยอกหรือเก็บเงินไว้ทำธุรกิจของตนโดยไม่ส่งให้หลวงตามกำหนด เงินจึงค้างมากและกระทบกระเทือนรายได้ของแผ่นดิน

การเข้มงวดกวัดขันดังกล่าวส่งผลกระทบ 2 ประการ คือ ประการแรก ประชาชนต้องทำงานหนักเงินเพื่อเพิ่มผลผลิต จะได้นำผลผลิตส่วนเกินมาใช้เสียภาษีที่เก็บอย่างเข้มงวดกวัดขันขึ้น เพื่อเจ้าภาษีนายอากรจะได้นำเงินส่งหลวงได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย และประการที่ 2 ประชาชนบางส่วนอาจลดหรือละทิ้งการผลิตเพื่อขาย เพราะเห็นว่าไม่คุ้มต่อการที่ต้องเสียภาษี แล้วหันกลับไปหาการผลิตแบบยังชีพ เป็นต้น

ในช่วงเดียวกัน ก็ได้มีการพัฒนาระบบขนส่งสื่อสารตามแบบตะวันตก ระบบการขนส่งแต่เดิม ภายในประเทศจะใช้แม่น้ำลำคลองเป็นหลักโดยใช้เรือประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ในขณะที่การการส่งสินค้าไปขายยังต่างประเทศจะใช้เรือใบและหรือเรือสำเภา ต่อมาในช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เศรษฐกิจโลกเติบโตกว่าช่วงก่อนหน้านั้นมาก สืบเนื่องมาจากตัวเร่งสำคัญ 2 ประการ คือ ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจตะวันตกและการลดค่าระวางขนส่งทางเรือระหว่างประเทศอันเนื่องมาจากการพัฒนาของเทคโนโลยีเรือเดินสมุทร สิ่งที่เกิดขึ้นนี้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของไทยอย่างเห็นได้ชัด ดังที่สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวไว้ว่า

การปฏิวัติการขนส่งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ ‘ตัวแปร’ ที่นำไปสู่การเพิ่มพลวัตของเศรษฐกิจไทยอย่างมีนัยสำคัญ การที่ระบบการขนส่งระหว่างประเทศ กล่าวคือเรือกลไฟ (steamships) ได้รับการพัฒนาขึ้นจนนำไปสู่การลดต้นทุนค่าระวาง (Freight rate) ได้ส่งผลให้การค้าระหว่างประเทศคึกคักขึ้น¹

ระบบการขนส่งทางบก ได้มีการสร้างทางรถไฟและรถยนต์เพื่อเชื่อมต่อระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวง เช่น การสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – เชียงใหม่ในปี พ.ศ.2424 ทาง

¹สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 22.

รถไฟสายกรุงเทพฯ-โคราช ในปี พ.ศ.2434 กล่าวเฉพาะในเขตพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้เริ่มเปิดใช้ทางรถไฟสายได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2458 นับเป็นเส้นทางคมนาคมหลักที่มีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสูง ดังที่สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวไว้ว่า

สำหรับภาคใต้ นั้น การสร้างทางรถไฟเลียบชายฝั่งตะวันออก ยังมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มพูนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีประจักษ์พยานจากการขยายตัวของเหมืองดีบุกซึ่งก่อนหน้านี้จะทำกันในฝั่งตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ให้คือปคลานขยายตัวมายังตะวันออก เช่นเดียวกับสวนยางพาราซึ่งค่อยๆ ขยับขยายขนานไปกับเส้นทางรถไฟที่สร้างขึ้น¹

สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวถึงสภาพของเศรษฐกิจไทยในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2453-2475 สรุปความได้ว่า ในปี พ.ศ.2453 การขยายตัวของการส่งออกข้าวไทยมีแนวโน้มชะลอตัวลงเมื่อเทียบกับก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2400-2453 การส่งออกข้าวของไทยมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นประมาณ 5.7 %/ปี โดยเฉลี่ย ขณะที่ช่วงระหว่างปี 2453-2493 อัตราการส่งออกเพิ่มเพียง 1.2 %/ปี เท่านั้น ในขณะที่อัตราการผลิตข้าวหลังปี พ.ศ. 2453 เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ย 2.0%/ปี แสดงว่าผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นนั้นถูกบริโภคโดยชาวนาเอง ซึ่งยังคงผลิตข้าวเพื่อเป้าหมายยังชีพอยู่ จะอย่างไรก็ตาม ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่จะมาจากชาวนาภาคกลางมากกว่าภาคอื่นๆ ในขณะที่ชาวนาในภาคอื่นๆ ยังผลิตข้าวเพื่อขายค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะภาคใต้ จากการสำรวจของ Zimmerman พบว่า ชาวนาทำนาเพื่อขายประมาณ 14% ของปริมาณการผลิตรวมของภาค

3. เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503

สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจชนบทของไทยว่า “ระบบเศรษฐกิจของชาวนาไทยในช่วงก่อนปี 2493 ยังคงอยู่ในระยะต้นๆ ของการเข้าสู่ระบบตลาดเท่านั้น โดยที่พวกเขาได้เข้าสู่ระบบตลาดโดยผลิตสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการ (ข้าว) ขณะเดียวกันก็ใช้ผลผลิตนั้นเพื่อการบริโภคเองของครัวเรือนด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาเศรษฐกิจ

¹สมภพ มานะรังสรรค์ แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 35.

²แหล่งเดิม. หน้า 62-63.

ตกต่ำทั่วโลก (Great depression) ที่เกิดในปี 2474 จึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อไทยอย่างร้ายแรง เหมือนที่(76) Myint เข้าใจ ทั้งนี้เพราะชาวนาซึ่งเป็นประชากรกว่า 85 % ของไทยยังคงผลิตข้าวเพื่อบริโภคเองเป็นหลัก และทำสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ขึ้นใช้เอง

ผลจากการสำรวจของ Zimmerman¹ พบว่าชาวนาใช้เทคนิคการทำนาเหมือน ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่ที่ทำนาเพื่อขายหรือเพื่อบริโภคเอง และเป็นวิธีการทำนาแบบง่าย ๆ เหมือนที่บรรพบุรุษเคยทำมา ไม่มีการใช้ปุ๋ย ขาดการคัดเมล็ดพันธุ์ หรือใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยอื่นๆ ซึ่งสมภพ มานะรังสรรค์ ให้ความเห็นว่าที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องมาจากการที่ “พวกเขามีแรงงานโคและกระบือจำนวนมากไว้ใช้งาน โดยที่ใช้แรงงานสัตว์ดังกล่าวมีต้นทุนที่ต่ำกว่า”²

ซึ่งก็สอดคล้องกับที่ ถัด พรหมมานพกล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจของจังหวัดพัทลุงในช่วงทศวรรษ 2470 ว่า

การอาชีพของราษฎรพื้นเมืองแท้ๆ ก็คือการทำนาทำไร่ อันเป็นอาชีพที่ราษฎรพัทลุงอาศัยดำรงชีพมาตั้งแต่ก่อนๆ และนอกจากจะพอเพียงครอบครัวแล้ว ยังมีเหลือส่งไปขายชาวจังหวัดสงขลาอีก แต่ว่าโดยส่วนมากแล้ว ในสมัยก่อนคนยังน้อย เนื้อที่นาที่หักร้างว่างพงใหม่มีมาก ครั้นถึงบัดนี้คนทวีมากขึ้น เนื้อที่นาถูกแบ่งแยกออกไป ในที่สุดชาวนาตกอยู่ในฐานะยากจนทำนาได้ข้าวไม่ค่อยพอรับประทาน ทั้งนี้เชื่อว่าที่ราบจะทำนาไม่มี แต่ว่าชาวนามักคิดที่เดิมขอมจนอยู่กับบ้าน ถ้าชาวนาได้ขยับขยายอพยพไปหักร้างว่างพงในที่ราบต่างๆ เชื่อว่าการทำนาจะดีขึ้น ทั้งความจนจะหมดไป³

นอกจากนี้แล้ว ถัด พรหมมานพ ยังได้กล่าวถึงอาชีพอื่นๆ ของประชาชนใน

¹สมภพ มานะรังสรรค์ แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 78. (อ้างอิงมาจาก Zimmerman C C. Siam : Rural Economic Survey . 1930-3. 1931. p. 77,331.)

²แหล่งเดิม. หน้า 83.

³ถัด พรหมมานพ. “ภูมิศาสตร์จังหวัดพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. 2478. หน้า 200.

ทศวรรษ 2470 ไว้อีกด้วย เช่นการทำสวน ทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ และการค้าขายไว้ว่า

นอกจากทำนาแล้ว ราษฎรที่อยู่ตามป่าตามเขามักทำไร่บนเนินเขาและในป่า โดยการถางป่าปลูกข้าวไปชั่วระยะปีหนึ่งๆ ทำให้ป่าหมดไป ทางที่ดีถ้าราษฎรถางป่าปลูกข้าวแล้วเปลี่ยนที่นั่นเป็นสวนต้นไม้ยืนต้นแล้วบำรุงรักษาอาจจะได้รับผลดียิ่งขึ้น ดีกว่าปลูกข้าวแล้วทิ้งให้เป็นป่าตามเดิม

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว อาชีพอื่นๆ เช่น ทำสวนก็มีกันเล็กๆ น้อยๆ ไม่พอจะถือเป็นเครื่องเลี้ยงชีพได้ ส่วนการค้าขายก็ตกอยู่กับพวกคนจีน พวกพื้นเมืองมีสินค้าเล็กน้อยนำขายเพื่อซื้ออาหารเสื้อผ้าและเบ็ดเตล็ดต่างๆ โดยพวกจีนเป็นผู้รวบรวมแล้วขายส่งได้กำไรมาก มีคนไทยทำบ้างแต่น้อย การเลี้ยงสัตว์ที่จะถือเอาเป็นอาชีพทีเดียวก็ไม่ได้ นอกจากเลี้ยงไว้ใช้งานเป็นส่วนมาก การช่าง, การทอผ้า, รับจ้าง ก็ไม่เป็นล่ำเป็นสัน มักทำแต่พอเพียงให้มีใช้เท่านั้น'

ชุมชนชาวนาในบริเวณอื่นก็คงจะมีสภาพที่ไม่แตกต่างกันนัก ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่อง “คำแนะนำชาวนากิ่งอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา” ของ ขุนไชยมณีพงศ์¹ ที่เห็นว่าการทำนาตามแบบเดิมที่ชาวนาทำอยู่นั้นทำกันเพียงแค่พอกินพอใช้เท่านั้น เช่น การมีที่ดินแต่เพียงเล็กน้อยและทำนาเพียงบางส่วน ปล่อยให้ที่นาบางส่วนรกร้างว่างเปล่า อีกทั้งยังไม่นิยมใช้ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิต นอกจากนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นวิถีชีวิตของชาวนาว่า ไม่ได้ใช้เวลาว่างจากฤดูทำนาเพื่อประกอบอาชีพอื่นเป็นการเพิ่มรายได้ และมักจะชอบเล่นการพนัน ดังความตอนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงภัยของการพนันว่า

การพนันเป็นศัตรูร้ายแรงของชาวนา ขอให้ท่านมองดูเสียให้ทั่วทุกบ้านว่าผู้ที่เล่นการพนันคนไหนที่มั่งมีอยู่เย็นเป็นสุขเพราะเล่นการพนันมีบ้างหรือไม่ เชื่อว่าใน 100 คนจะหาสักคนเดียวไม่ได้ มีแต่ฉิบหายและเดือดร้อนเป็นส่วนมาก เมื่อเราเห็นผลร้ายอยู่เช่นนี้ จงช่วยกันงดเว้น ผู้ที่ประพฤติดูอยู่ก่อนแล้วรีบตัดเลิก

¹ ถัด พรหมมาณพ. “ภูมิศาสตร์จังหวัดพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2479. 2478. หน้า 200-201.

² ขุนไชยมณีพงศ์. “คำแนะนำชาวนากิ่งอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา,” ศรีธรรมราชศึกษา. 5 (6) : 507-515 ; เมษายน 2475.

เสีย ผู้ที่ไม่รู้จักเล่นการพนันอย่าฝึกหัดขึ้น พ่อแม่ช่วยกันห้ามปรามและแนะ
สั่งสอนบุตรหลานของตนจงแข็งแรง'

กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางเศรษฐกิจสังคม

ในการศึกษาวรรณกรรม แม้เราจะต้องมุ่งเน้นศึกษาที่ตัวบทหรือ “ภายใน” ตัวงานวรรณกรรม แต่เมื่อพิจารณาถึงประเพณีการสร้างเสพวรรณกรรมตามแนวคิดของ Haugom Stein Olsen¹ ที่ถือว่าประเพณีการสร้างเสพวรรณกรรมเป็นสถาบันและบทประพันธ์เป็นพฤติกรรมที่มีความมุ่งหมาย จึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจความมุ่งหมายที่ตรงกันของผู้สร้างและผู้เสพ ความมุ่งหมายเป็นสิ่งที่ควบคุมการผลิตงาน และให้คำอธิบายเกี่ยวกับชนบและมโนทัศน์ของบรรทัดฐานในสถาบันวรรณกรรม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวงานกับบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นปรากฏการณ์ “ภายนอก” ของตัวงานวรรณกรรมจึงยังคงมีความสำคัญที่จะช่วยให้สามารถเข้าถึงตัวบทของงานวรรณกรรมแต่ละ ตลอดจนฐานะการดำรงอยู่ของวรรณกรรมในสังคมแต่ละยุคสมัยได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) เป็นผลงานวรรณกรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์โดยนักประพันธ์ที่ถือกำเนิดและ/หรือดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นในห้วงเวลาที่เศรษฐกิจสังคมของชุมชนมีการเคลื่อนเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นความพยายามที่จะเข้ามามีส่วนร่วมหรือจัดการเกี่ยวกับการการผลิตและผลผลิตเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ การพัฒนาระบบการสื่อสารคมนาคมเพื่อสร้างความสะดวกเร็วในการจัดการปกครองและรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ ตลอดจนการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่มุ่งสร้างสำนึกความเป็นชาติ อันเป็นไปตามนโยบายสร้าง “รัฐชาติ” รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่เริ่มดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และทวีความเข้มข้นขึ้นตามลำดับดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยพบว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อกระบวนการสร้างเสพและพัฒนาการของวรรณกรรมในยุคนี้เป็นอย่างมาก ทำให้มีการปรับเปลี่ยนจาก

¹ขุนไชยมนิพงศ์. “คำแนะนำชาวนาถึงอำเภोजะทั้งพระ จังหวัดสงขลา.”

ศรีธรรมราชศึกษา. 5 (6) : 507-515 ; เมษายน 2475.

²ดวงมน จิตรจันงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 10-11. (อ้างอิงมาจาก. Haugom Stein Olsen. The Structure of Literary Understanding. 1978. pp 49-50.)

วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคเก่าในหลายๆ ด้านอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งมีทั้งการปรับเปลี่ยนที่เกิดจากผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมโดยตรง และปรับเปลี่ยนโดยรับเอาอิทธิพลบางประการจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นที่ทั้งผู้สร้างและเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นได้มีโอกาสรับรู้ จะอย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าได้มีความพยายามสืบทอดวัฒนธรรมทางวรรณกรรมแบบเดิมไปพร้อมๆ กันด้วย ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

1. บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรม

บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรมในที่นี้ผู้วิจัยเน้นที่จะกล่าวถึงสภาพของบรรยายภาพและขนบนิยมบางอย่างในการสร้างเสพวรรณกรรมที่สั่งสมและสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เพื่อให้สามารถเห็นถึงพัฒนาการของการสร้างเสพงานวรรณกรรมที่มีทั้งในส่วนของ การสืบทอดประเพณีทางวรรณกรรมในอดีตและการปรับเปลี่ยนอันเปิดจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและอิทธิพลจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นที่เข้ามาพร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 วรรณกรรมมุขปาฐะ : พิธีกรรมและการละเล่น

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สังคมชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นสังคมชาวนาหรือสังคมเกษตรกรรมซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมการสื่อสารที่สำคัญคือการสื่อสารแบบมุขปาฐะที่สื่อกันระหว่างปากต่อปาก สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ผู้คนมี “เวลาว่าง” จากการประกอบอาชีพมากพออย่างสังคมเกษตรกรรม ดังคำกล่าวของ Shattuck ที่บอกว่า “วรรณคดีมุขปาฐะเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับสถาบันพื้นฐานของการใช้เวลาว่าง ซึ่งได้แก่การชุมนุมทางสังคม งานฉลอง และพิธีต่างๆ”¹ ประเพณีมุขปาฐะเหล่านี้ย่อมมีทั้งการขับกล่อม การร้องรำทำเพลง การละเล่นหรือการแสดงต่างๆ ตลอดจนการสวดหรือขับร้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะเน้นเพื่อความสุข หรือความหวังในชีวิต ดังที่ดวงมน จิตรจำนงค์ ได้ให้ข้อสรุปว่า

การร้องรำทำเพลงเป็นกิจกรรมที่แทรกอยู่ในชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าสนใจก็คือการเล่น ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นการมหรสพ มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ

¹ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์

แต่การเล่นนั้นไม่ใช่พิธีกรรม ที่มีความสำคัญในพิธีกรรมก็เพราะเป็นเครื่อง
แสดงว่าพิธีกรรมนั้นนำความสุขขึ้นมานาสู่ชุมชน ในขณะที่พิธีกรรมให้

- ความหวัง และเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองมั่นคง ก็เป็นเวลาอันเหมาะสม
สำหรับการสื่อและการรับประสบการณ์ทางสุนทรียะ'

ประเพณีมุขปาฐะที่ได้รับการสร้างสรรค์ สั่งสมและสืบทอดในหมู่ชนลุ่มทะเล
สาบสงขลาที่มีปรากฏอยู่โดยทั่วไปมีหลายประเภท มีทั้งที่ใช้สื่อเพื่อความบันเทิงในสังคม
โดยตรง ใช้เพื่อประกอบในการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ตลอดจนใช้เพื่อการสื่อสารระหว่าง
ในสังคมและ/หรือระหว่างสังคม ซึ่งประเพณีมุขปาฐะเหล่านี้ได้ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์
กับวิถีการดำรงชีวิตของสังคมเกษตรกรรมทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงบางประเภท ดังนี้

1.1.1. เพลงกล่อมเด็ก

เพลงกล่อมเด็กหรือเพลงร้องเรือเป็นบทเพลงที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุม
ชนมาเป็นเวลาช้านาน บทบาทสำคัญนอกเหนือจากเป็นการใช้เพื่อขับกล่อมให้เด็กนอน
หลับแล้ว สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ พบว่ายังมีบทบาทในด้านอื่นๆ อีก ได้แก่ บทบาทในการ
สร้างความบันเทิงใจทั้งแก่ผู้ร้องและผู้ฟัง ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างชาวบ้าน ปลุกฝัง
คุณสมบัติความเป็นกุลบุตรกุลธิดา ปกป้องรักษาปทัสถานของสังคม และปกป้องสิทธิและ
หน้าที่อันพึงมีพึงได้โดยชอบธรรม ในขณะเดียวกัน ด้วยลักษณะโครงสร้างทางฉันทลักษณ์
ที่มีพัฒนาการมาจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะตัวและลักษณะเนื้อหาที่สามารถสื่อสารความรู้
ความคิดของผู้ขับร้องไปยังผู้ฟัง ทำให้เพลงกล่อมเด็กมีบทบาทสำคัญในสังคมทั้งในฐานะที่
เป็นงานวรรณกรรมโดยตัวของมันเองและในฐานะที่เป็นสื่อถ่ายทอดงานวรรณกรรมท้องถิ่น
เรื่องอื่นๆ ดังเช่น การกล่าวถึงวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระสุธนนางมโนห์ราว่า

ครือน้องเหอ
เจ็ดองค์ลงมา

น้องคือนางโนรา
เล่นน้ำในกลางสระสง

'ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น. 2540. หน้า 15.

'สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัย วิเคราะห์สาระศิลปะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้.
2524. หน้า 55-91.

นายพรานจับได้	เอาไปถวายพระองค์
ลงเล่นน้ำในกลางสระสง	หลงด้วยนายพรานปา
ลมพัดเหอ	พัดมาคึกคึก
พระศรีสุนทรไปรบศึก	รำลึกถึงนางโนรา
กาหนมเมียดันขอสร้อย	ไม่รักเท่าก้อยเกษา
รักนางโนรา	เป็นบ้าวังเวงใจ'

จากการศึกษาของสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ วรรณกรรมท้องถิ่นที่นิยมนำมาแต่งเพลงกล่อมเด็กได้แก่ เรื่องนางมโนห์รา(หรือพระสุนทร-มโนห์รา) และเรื่องนางเมรี (พระรถ-เมรี) รองลงมาได้แก่เรื่องวรวงศ์ นางอุทัย สังข์ทอง รามเกียรติ์ พระอภัยมณี ไกรทอง และไชยเชษฐ์ เป็นต้น และจากบทบาทสำคัญของเพลงกล่อมเด็ก จึงมีความเป็นไปได้สูงที่เพลงกล่อมเด็กจะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดวรรณกรรมท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้เป็นอย่างดี บรรยายภาพของครอบครัวที่ผู้หญิงเลี้ยงลูกอยู่กับบ้านด้วยบทเพลงที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์จึงเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมทางวรรณกรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่น่าสนใจยิ่ง

1.1.2. เพลงบอก

การเล่นเพลงบอก นับเป็นประเพณีมุขปาฐะที่อาจเกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการสื่อสารข่าวสารเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ ดังที่ชวน เพชรแก้ว² กล่าวไว้ว่า เป็นการบอกกล่าวป่าวร้องรายละเอียดเกี่ยวกับการประกาศสงกรานต์ประจำปี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสังคมชาวนาหรือสังคมเกษตรกรอย่างแนบแน่น ทั้งนี้เพราะการประกาศสงกรานต์เป็นการทำนายเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ การทำนายเกี่ยวกับปริมาณน้ำฝน โดยถือเอาจำนวนนาฬิกาให้น้ำและจำนวนหัวฝนที่ตกในที่ต่างๆ ตามคำทำนายของผู้รู้หนังสือที่มี “ตำรา” อยู่ในครอบครอง

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัย วิเคราะห์สารัตถะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้. 2524. หน้า 65.

²แหล่งเดิม.

³ชวน เพชรแก้ว. เพลงบอกและนักเล่นเพลงบอกรุ่นเก่าของเมืองนครศรีธรรมราช. 2523. หน้า 3.

ในด้านหนึ่งจึงหมายถึงการให้กำลังใจหรือความหวังในการทำนาในแต่ละปีแก่คนในสังคมชาวนา ในขณะที่เดียวกันคำ “ประกาศสงกรานต์” มีอยู่ใน “ตำรา” หรือในประเพณีลายลักษณ์ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชาวนากับสังคมเมืองหรือผู้ปกครอง การแจ้งข่าวการทำนาเกี่ยวกับ “ปริมาณน้ำฝน” ประจำปี จึงผ่านสื่อกลางที่เป็น “ปราชญ์” ในชุมชน โดยประเพณีมุขปาฐะ ย่อมแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ทางวรรณกรรมและวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนากับสังคมเมืองได้อย่างชัดเจน

ในขณะที่เดียวกันในวันว่างหรือวันสงกรานต์ของชุมชนสังคมชาวนาก็มีกิจกรรมเพื่อสนุกสนานร่าเริงต่าง ๆ เพลงบอกจึงสามารถปรับเปลี่ยนจากบทบาทของการ สื่อสารไปสู่การสื่อความบันเทิง และก็พัฒนาจากเดิมที่เล่นกันเฉพาะใน “วันว่าง” หรือ วันสงกรานต์ก็พัฒนาไปสู่การเล่นเพื่อความสนุกสนานในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการแข่งขันเพื่อแสดงภูมิปัญญาและปฏิภาณไหวพริบของนักเล่นเพลงบอก

1.1.3. หนังตะลุงและมโนห์รา

แม้เพลงบอกจะสามารถพัฒนาไปสู่การเล่นเพื่อความบันเทิง ทั้งเล่นในเชิงของการแข่งขันประชันกันในเชิงกลอน แต่คงไม่สามารถที่จะให้ความบันเทิงแก่ชุมชนได้เหมือนกันหนังตะลุงและมโนห์รา ทั้งนี้เพราะตะลุงและมโนห์รานั้นถือได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างประเพณีมุขปาฐะและการเล่นได้เป็นอย่างดี

ทั้งหนังตะลุงและมโนห์ราถือเป็นประเพณีมุขปาฐะที่เป็นทั้งการเล่นและใช้ในการประกอบพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการสื่อความบันเทิงที่ออกมาในรูปของ “การเล่าเรื่องประกอบภาพ” ของหนังตะลุงที่อาศัยวรรณกรรมเป็นแกนหลักในการให้ความบันเทิง และการสื่อออกมาในรูปของ “นาฏการ” ที่มีผู้รำและ “ทำบท” อย่างมโนห์ราที่ให้สุนทรียะทั้งทางด้านการแสดงของเหล่านักแสดงและในเชิงของผลงานวรรณกรรมที่ออกมาในรูปของการ “ทำบท” และการแสดงเป็นเรื่อง ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในชุมชนลุ่มทะเลสาบ ในขณะที่เดียวกัน “การเล่น” นี้ ก็ยังมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตสังคมชาวนาที่ยังคงเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่อาจมีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม หนังตะลุงและมโนห์ราจึงเป็นการเล่นที่สำคัญยิ่งในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น “การแก้บน” อันเนื่องมาจากการพยายามแสวงหาที่พึ่งของผู้คน หรือการสืบทอดความคิดความเชื่อบางประการจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งในพิธีโรงครูของมโนห์รา เป็นต้น

1.1.4 บทสวดทำขวัญ

ในวิถีชีวิตของสังคมชาวนาที่ยังคงผูกพันอยู่กับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมเพื่อสร้างความหวัง กำลังใจ หรือแม้กระทั่งเพื่อปิดเป่าภัยอันตรายต่างๆ จึงปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในชุมชนลุ่มทะเลสาบ พิธีกรรมสำคัญๆ เหล่านี้ล้วนอาศัยประเพณีมุขปาฐะเป็น “สื่อ” ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง บทสวดทำขวัญที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพจึงมีอยู่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นทำขวัญข้าว ที่มีทั้งการทำขวัญข้าวในนาและการทำขวัญข้าวบนขี้ข้าวที่หมอบทำขวัญต้อง “สวดคำขวัญ” เพื่อสื่อกับ “แม่โพสพ” หรือ “แม่ไผสพ” ให้ยังคงงอกงอกอยู่เพื่อให้สามารถทำนาได้ผลดีตลอดไป บททำขวัญสัตว์เลี้ยงที่เกี่ยวข้องกับการทำนาอย่างเช่นวัวและควายก็เป็นการสื่อกับเทพเจ้าผู้ปกปักรักษาวัวควายให้ช่วยดูแลวัวควายที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ตลอดจนบททำขวัญเด็ก ทำขวัญนาค ทำขวัญคู่บ่าวสาว หรือแม้กระทั่งทำขวัญบุคคลต่างๆ ในบางโอกาสที่วิถีชีวิตต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างทันทีทันใดหรือรุนแรง ก็ย่อมเป็นกำลังใจเพื่อต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในชีวิตได้เป็นอย่างดี

บททำขวัญต่างๆ ดังกล่าวล้วนมี “ภาษา” เป็นตัวสื่อ ทั้งเพื่อประสิทธิภาพในการสื่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ(ตามความเชื่อ)หรือสื่อกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง การใช้บทสวดที่เป็นร้อยกรองจึงถือได้ว่าเป็น “คำสวดอันชวน” ที่เหมาะสมที่สุด ฐานะและบทบาทของบทสวดทำขวัญเหล่านี้จึงเป็นทั้งตัวสื่อในการประกอบพิธีกรรมและผลงานวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชน

1.1.5 การสวดหนังสือ

ทั้งเพลงบอก หนังสือสูง มโนห์รา ตลอดจนการสวดทำขวัญในโอกาสต่างๆ สามารถที่จะแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี แต่ด้วยข้อจำกัดเฉพาะตนของประเพณีการเล่นและพิธีกรรมแต่ละประเภท การสื่อสารในเชิงวรรณกรรมจึงอาจมีข้อจำกัดบ้างในการสร้างเสริมบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมเมื่อเปรียบกับการสวดหนังสือที่เป็นประเพณีสำคัญในการสร้างเสริมบรรยากาศทางวรรณกรรมได้อย่างดีที่สุด เพราะการสวดหนังสือเป็นการถ่ายทอดประเพณีลายลักษณ์ไปสู่ชาวบ้านโดยอาศัยสื่อที่เป็นมุขปาฐะ วรรณกรรมลายลักษณ์ที่เป็นผลงานของ “ผู้รู้หนังสือ” จึงได้รับการเผยแพร่ไปสู่ผู้คนในสังคมของ “ผู้ไม่รู้หนังสือ” ได้เป็นอย่างดี วรรณกรรมจำนวนมากทั้งที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นโดยกวีในท้องถิ่นเองหรือ

วรรณกรรมที่ได้รับมาจากท้องถิ่นอื่นจึงแพร่กระจายไปสู่ชุมชนชาวในลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้อย่างกว้างขวาง จึงไม่เป็นที่แปลกในที่วรรณกรรมของสุนทรภู่อย่างเรื่องพระอภัยมณี โศกนาฏกรรม ลักษณวงศ์ หรือวรรณคดีเรื่องอื่นๆ จึงเป็นที่รู้จักของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบ สงขลาเป็นอย่างดี ทั้งๆ ที่ผู้คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือแม้แต่เล็กน้อย ยิ่งใน ยุคที่ “หนังสือวัดเกาะ” จากกรุงเทพฯ แพร่เข้าสู่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเพณีมุขปาฐะ ประเภท “สวดหนังสือ” จึงปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไป จนกลายเป็นแหล่งบันทึกสำคัญที่ ผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถ “เสพ” งานวรรณกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากที่สุด

1.2 วรรณกรรมลายลักษณ์ : สร้างไว้ในพระศาสนา

สังคมชาวนา เป็นสังคมที่แม้จะคู่เป็นสังคมอิสระ แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว สังคมชาวนาจะมีความสัมพันธ์กับสังคมเมืองมาตลอด ดังนั้น แม้จะมีข้อสรุปว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมชาวนาเป็นการถ่ายทอดด้วยประเพณีมุขปาฐะ แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธ การดำรงอยู่ของประเพณีลายลักษณ์อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมหลวงได้ ดังที่ศิริพร จู ตะฐาน ณ ถลาง กล่าวไว้ว่า

วัฒนธรรมหลวงเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง ซึ่งมี ราชสำนักเป็นแหล่งรับวัฒนธรรมจากภายนอก ประเพณีการถ่ายทอดวัฒนธรรมหลวงใช้ลายลักษณ์อักษร มีกฎหมาย มีคำรา มีคัมภีร์ทางศาสนา มีระบบระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน เรียกได้ว่าวัฒนธรรมหลวงเป็นวัฒนธรรมที่ใช้ตัวหนังสือ มีปัญญาชน มีนักปราชญ์ราชบัณฑิต เป็นผู้รักษาและถ่ายทอดแบบแผนต่างๆ ในขณะที่วัฒนธรรมราษฎร์มักไม่มีรากฐานอยู่ที่ดำรงดำรงอันเป็น ลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมก็อาศัยความทรงจำและประเพณี การบอกเล่า

โดยเหตุที่วัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ไม่ได้เป็นอิสระขาดจาก กัน หากแต่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอยู่ตลอดเวลา ... ความสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรมราษฎร์และวัฒนธรรมหลวงมีลักษณะเป็นปฏิสัมพันธ์ในลักษณะ

‘ยืมกันไป ยืมกันมา’¹

ในสังคมชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเพณีลายลักษณ์เกิดขึ้นเมื่อใดยังไม่อาจที่จะหาข้อสรุปได้อย่างแน่ชัด จากการศึกษาของชัยวุฒิ พิชะกุล² สรุปได้ว่าวรรณกรรมลายลักษณ์ที่สามารถระบุอายุได้ ที่เก่าที่สุด คือ หนังสือพระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ซึ่งเขียนร่วมกับ “แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช” ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.2153 เป็นหนังสือบุคขาว นอกจากนี้ก็มีที่เขียนเป็นหนังสือเพลซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกัลปนาวัดในเมืองพัทลุง(ซึ่งหมายความว่าทั้งบริเวณฝั่งตะวันออกและตะวันตกของทะเลสาบ) และตำนานที่เกี่ยวกับเมืองพัทลุงอีกหลายเล่มที่เขียนขึ้นในราวปลายสมัยอยุธยา ได้แก่ พระตำราบรมราชูทิศพระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ซึ่งระบุว่า เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2242 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ เป็นผู้นำไปจากวัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ไปเก็บไว้ที่หอวชิรญาณ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2456) หนังสือเพลนางเลียดขาว ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2272 พระตำราพระราชาธิศพระราชทานสำหรับอาราม ณ เมืองนคร เมืองพัทลุง (ซึ่งมี 2 ฉบับ คือ ฉบับอักษรไทย และฉบับอักษรเบี่ยงภาษาขอมปนไทย) พระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ฉบับ พ.ศ.2272 และพระเพลวัดบางแก้ว ซึ่งเขียนขึ้นประมาณปี พ.ศ.2242 ถึงแม้ว่าวรรณกรรมเหล่านี้จะไม่มีภาระระบุเกี่ยวกับผู้แต่งทำให้ไม่อาจระบุที่มาของหนังสือได้อย่างชัดเจน แต่จากหลักฐานอันเป็นที่มาของต้นฉบับที่เก็บได้ดังกล่าวย่อมชี้ชัดว่า ประเพณีลายลักษณ์ได้เกิดขึ้นในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในหมู่ปราชญ์ของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น อันเป็นการชี้ชัดว่า สถาบันศาสนาเป็นสถาบันสำคัญที่มีบทบาทต่อการสร้างสรรคัวรรณกรรมลายลักษณ์ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยอาจมีบทบาททั้งเป็นผู้ส่งเสริมให้มีการสร้างสรรคังานวรรณกรรมและ/หรือเป็นสถาบันที่สร้างผู้รู้หรือ “ปราชญ์” ของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการที่วัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาตลอดมาตั้งแต่อดีต หรือแม้แต่ในยุคที่มีการจัดการศึกษาแผนใหม่แล้ว วัดยังคงบทบาทนี้ต่อมาอีกยาวนาน

นับตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มีหลักฐานที่เกี่ยวกับประเพณีลาย

¹ศิริพร จิตะฐาน ณ ถลาง. “ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับศิลปวัฒนธรรมประเภทอื่น,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น .. การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 44.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. หน้า 20-36.

ลักษณะของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมากขึ้นตามลำดับและ
เฟื่องฟูที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังที่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ว่า

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการลง
วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 อาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้อำนวยการการศึกษาทั่วภูมิภาคทั่วราชอาณาจักร เป็น
ผลให้มีการแต่งและคัดลอกวรรณกรรมท้องถิ่นที่เขียนด้วยอักษรไทยถึงขนาดที่
เรียกได้ว่า เป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมท้องถิ่น¹

ประเพณีลายลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมที่
สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงยุคที่มีการพิมพ์หนังสือในบริเวณลุ่มทะเลสาบมีลักษณะบาง
ประการที่น่าสนใจและชี้ให้เห็นถึงบรรยากาศของการสร้างเสพวรรณกรรมก่อนเข้าสู่ยุคของ
การพิมพ์ ดังนี้

1.2.1 วัสดุที่ใช้ในการบันทึกหรือจารวรรณกรรม

วัสดุที่ใช้ในการบันทึกหรือจารวรรณกรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย หนังสือใบลานหรือ
สมุดข่อย กระดาษเพลลา ใบลาน แผ่นหิน ที่นิยมใช้มากที่สุดคือหนังสือใบลาน

หนังสือใบลานหรือสมุดข่อย เป็นกระดาษที่ทำจากเปลือกข่อยหรือเปลือกไม้ปริศนา
แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ใบลานกับใบลานดำ ประพันธ์ เรื่องณรงค์ ได้กล่าวถึงลักษณะและ
ประเพณีนิยมในการใช้หนังสือใบลานของชาวภาคใต้ไว้ว่า

หนังสือใบลานของชาวภาคใต้ทั่วไปมีหลายขนาด แต่ละขนาดจะสัมพันธ์
กับเนื้อหาที่เขียน เช่น ถ้าใช้บันทึกวรรณกรรมประเภทศาสนาเพื่อเป็นพุทธ
บูชาหรือต้องการถวายวัด ที่นิยมกันมาก ได้แก่ การสร้างหนังสือพระมาลัย
โดยบันทึกอักษรขอมบาลีหรือขอมไทย และมีภาพวาดประกอบอย่างสวยงาม
ลงในหนังสือใบลานขนาดใหญ่ มีความกว้าง 15-20 เซนติเมตร และความยาว 70
เซนติเมตรขึ้นไป ส่วนเรื่องอื่นๆ เช่นนิทานชาดก นิทานประโลมโลก ตำนาน
พงศาวดาร ทำด้วยหนังสือใบลานขนาดกลาง มีความกว้าง 10-13 เซนติเมตร และ

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้,” ใน น้าบ่อทราย 2536. หน้า

มีความยาว 34-40 เซนติเมตร ส่วนหนังสือขนาดเล็ก มีความกว้าง 8-9 เซนติเมตร และมีความยาวเพียง 15-16 เซนติเมตร ... ใช้บันทึกตำราหรือ คาทาอาคม เป็นต้น'

หนังสือเป็นวัสดุที่ใช้ในการจารวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้รับความนิยมมากที่สุด สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ ระบุว่า นิยมใช้ควบคู่กับการใช้ใบลาน แต่นิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ตลอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนวรรณกรรมที่จารลงบนใบลานนั้น ยังไม่ได้มีผู้สนใจที่จะรวบรวมและศึกษาอย่างจริงจัง

นอกจากหนังสือแล้ว กระดาษเพลาก็เป็นวัสดุอีกประเภทหนึ่งที่นิยมใช้สำหรับบันทึกวรรณกรรมประเภทเป็นการเฉพาะ กระดาษเพลจะมีลักษณะคล้ายกระดาษที่ทำจากสมุดข่อย แต่จะบางกว่า แต่เดิมใช้เขียนหนังสือตัวคินสอ เกี่ยวกับกระดาษเพลหรือหนังสือเพลานี้ ชัยวุฒิ พิชะกุล กล่าวว่า

สำหรับชาวพัทลุงแล้ว คำว่าเพลหรือหนังสือเพลก็คือสมุดข่อยหรือสมุดไผ่จีนเย็บแบบสมุดฝรั่ง และจารเรื่องราวของวัด ดำเนินสถานที่ พระกัลปนาวัด ซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชอุทิศไว้สำหรับวัดนั้นๆ เรียกว่า หนังสือเพล บางทีเรียกว่าหนังสือพระกัลปนาวัด หรือสมุดพระตำรา หรือเพลพระตำรา ก็เรียก'

1.2.2 การใช้ภาษาและตัวอักษร

วรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่ามีตัวอักษรใช้ 2 แบบ คือ อักษรไทยและอักษรขอม อักษรไทยที่ใช้ส่วนใหญ่จะคล้ายกับอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่จะจารเป็นสำเนียงของท้องถิ่น วรรณกรรมที่นิยมจารด้วยตัวอักษรไทยโดยทั่วไปแล้วจะเป็นเรื่องทางโลก เช่น นิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ตำราต่างๆ ส่วนอักษรขอมนิยมใช้จาร

'ประพนธ์ เรืองณรงค์. "หนังสือสมุด" ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17. 2542. หน้า 8330.

'สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้" ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 14. 2542. หน้า 7052.

'ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. หน้า 4.

เรื่องราวทางธรรมหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ภาษาที่ใช้มีทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาบาลี เรียกว่าขอมไทยและขอมบาลีตามลำดับ ประพันธ์ เรื่องณรงค์ กล่าวถึงหนังสือที่เขียนด้วย อักษรขอมว่า “ชาวบ้านถือว่าคือเป็นเรื่องที่มีความขลังหรือมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่เรื่อง ธรรมะ เวทมนตร์คาถาศักดิ์สิทธิ์ ผู้สร้างและผู้อ่านตลอดจนผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์อย่างยิ่ง”¹

1.2.3. ประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวกับหนังสือ

ประเพณีความเชื่อที่สำคัญที่มีผลต่อการสืบทอดวรรณกรรมท้องถิ่น มีหลาย ประการ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการจารว่าจะต้องไม่ผิด ถ้าผิดจะต้องทำวงกลมล้อมคำผิด ไว้อย่างบรรจง ซึ่งเรียกว่า “พระธรรมผิด” ในการจารก็จะต้องทำอย่างประณีตบรรจงให้ ขนาดตัวอักษรเสมอกันโดยตลอด และจะต้องเขียนไว้ได้บรรทัดเสมอเพื่อแสดงความเคารพ ครู นอกจากนี้ก็ยังเชื่อว่า หนังสือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะต้องเก็บไว้ในที่เหมาะสมเท่านั้น ซึ่ง ความเชื่อเหล่านี้น่าจะเป็นกุศโลบายเพื่อให้การสืบทอดวรรณกรรมสำคัญๆ มีความถูกต้อง และสามารถเก็บรักษาหนังสือวรรณกรรมนั้นๆ ไว้ให้มีอายุยาวนานอีกด้วย

1.2.4 จุดมุ่งหมายของการแต่งและ/หรือการสร้างหนังสือ

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์² ได้สรุปจุดมุ่งหมายในการแต่งหรือสร้างหนังสือวรรณกรรม แบบเก่าว่า มีจุดมุ่งหมายสำคัญ 5 ประการ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ คือ

ประการที่ 1 เพื่อเป็นพุทธานุชา เกิดจากคติความเชื่อที่ว่า การสร้างหนังสือไว้ใน พระพุทธศาสนาเป็นวิทายาทาน จะเกิดผลบุญนำตนและผู้อ่านให้ได้พบแต่ความสุข เป็นมหา กุศล เป็นอานิสงส์ให้หลุดพ้นจากนรกได้ถึงแดนสวรรค์ ได้เกิดในยุคพระศรีอาริย์ และเป็น ทางไปสู่นิพพาน

ประการที่ 2 เพื่อประโยชน์เฉพาะกิจ ได้แก่ การแต่งเพื่อใช้ประโยชน์ให้ถูกต้อง แม่นยำ แต่งเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและความเชื่อสู่ศิษยานุศิษย์ วรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมาย ลักษณะนี้ได้แก่ วรรณกรรมประเภทตำรายากลางบ้าน ตำราคุณลักษณะของคนและสัตว์ ตำรา

¹ประพนธ์ เรื่องณรงค์. “หนังสือขอม.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17. 2542. หน้า 8330.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า 82-84.

คุณิมิต คุณกษัยาม คุณโชคชะตา เวทมนตร์คาถาเพื่อให้เกิดสิริมงคลและเกิดโทษ ไสยศาสตร์ ศาตรา เป็นต้น

ประการที่ 3 เพื่อเสริมสร้างศรัทธาเฉพาะเรื่อง โดยผู้แต่งมีปณิธานที่จะสดุดีหรือเชิดชูสิ่งที่ตนนับถือ เช่นบทไหว้ลายลักษณ์อันเป็นบทสวดบูชาพระพุทธบาท ดำนานพระบรมธาตุ ดำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช เพลนางเลียดขาว เป็นต้น

ประการที่ 4 เพื่อใช้สวดอ่านให้รู้ภาษาไทยแตกฉาน เป็นการสร้างงานวรรณกรรมเพื่อใช้ประโยชน์ในการฝึกอ่านสวดหนังสือเพื่อให้ผู้เรียนอ่านหนังสือแตก

ประการที่ 5 เพื่อการอบรมสั่งสอนให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รู้ถึงสัจแห่งชีวิตเพื่อให้เป็นคนทันโลก มีจริยธรรมและคุณธรรม เป็นบุคคลที่มีคุณค่าในสังคม ได้แก่วรรณกรรมประเภทสุภาษิตคำสอน

1.3. พัฒนาการของวัฒนธรรมทางหนังสือ : จากตัวเขียนสู่ตัวพิมพ์

สภาพทางเศรษฐกิจสังคมภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ.2439 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่างๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2453-2468 ดังที่ชาติ ศิลปกรรมี กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ทรงสามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งกับกลุ่มอำนาจเก่าต่างๆ ได้ลุล่วงไปได้ด้วยดี และสร้างความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนาระบบการสื่อสาร การสร้างถนนและทางรถไฟ ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนระดับต่างๆ ตลอดจนช่วงเวลา 15 ปี ที่ทรงเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชได้เจริญถึงจุดสุดยอดทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม¹

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมภายหลังการปฏิรูปการปกครองที่ส่งผลโดยตรงต่อบรรยากาศการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีอย่างน้อย 4 ประการ คือ การพัฒนาทางด้านการสื่อสารคมนาคม การพัฒนาทางด้านการศึกษา และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการพิมพ์

¹ชาติ ศิลปกรรมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453-2468. 2529 หน้า 155-157.

ในด้านการสื่อสารคมนาคม การติดต่อระหว่างชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลากับภูมิภาคอื่นของประเทศในช่วงก่อนปฏิรูปการปกครองจะใช้เส้นทางเดินเรือเป็นหลัก โดยเฉพาะการติดต่อกับกรุงเทพฯ ดังที่ บุญชู บุรินทรภิบาลกล่าวไว้ว่า

โดยมากอาศัยทางทะเลใช้เรือเป็นพาหนะ แต่เรือที่ใช้ในสมัยนั้นเป็นเรือใบเรือแจวขนาดย่อมๆ ไม่สะดวกแก่ผู้ที่จะโดยสารไปมา และชาวเรือก็ไม่ค่อยมีความชำนาญชำนาญต่อการเดินเรืออย่างสมัยปัจจุบัน เมื่อมีราชการเกี่ยวข้องอย่างจำเป็นที่สุดจึงจะไปมากันได้ และนานๆ จึงจะมีสักครั้งหนึ่ง บางปีก็ไม่มีเลย ... ส่วนทางบกก็ไปมาถึงกันได้ แต่ต้องเดินเท้าหรืออาศัยม้า ช้างเป็นยานพาหนะ และการไปมาต้องกินเวลาราว 2-3 เดือนจึงจะถึง'

ต่อมาได้มีการเปิดเดินเรือเมล์ระหว่างกรุงเทพฯ – กลันตัน ในปี พ.ศ.2432 ดังที่การสื่อสารแห่งประเทศไทย ได้กล่าวไว้ว่า “กรมไปรษณีย์จัดหาเรือกลไฟมาเดินรับส่งผู้ไปรษณีย์ สินค้า และคนโดยสาร ... (จาก) กรุงเทพฯ ไปสงขลาและกลันตัน”² และการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้จนสามารถเปิดเดินรถไฟได้ตลอดสายจากกรุงเทพฯ ถึงสถานีนาประดู่ มณฑลปัตตานีได้ในปี พ.ศ. 2459 และขยายเส้นทางเดินรถจนกระทั่งเชื่อมต่อกับทางรถไฟของสหพันธรัฐมาลายูที่สุไหงโกลลกในปี พ.ศ.2464 การตั้งที่ทำการไปรษณีย์ตามสถานีรถไฟต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ.2449 ตลอดจนการเปิดไปรษณีย์เคลื่อนที่บนรถคว้นสายใต้เป็นขบวนแรกในปี พ.ศ.2478 เหล่านี้ล้วนเป็นผลให้การขนถ่าย “ถุงเมล์” เพื่อจัดส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ประเภท “จดหมายใส่ซองปิดผนึก ไปรษณียบัตร หนังสือพิมพ์จดหมายเหตู และหนังสือพิมพ์อื่นๆ”³ การขนส่งสินค้าและการเดินทางเป็นไปอย่างสะดวกยิ่งขึ้น เป็นผลให้การคมนาคมสื่อสารระหว่างชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลากับชุมชนภายนอกเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็วกว่าเดิมมาก

¹บุญชู บุรินทรภิบาล. “นำเที่ยวพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. 2478. หน้า 203.

²การสื่อสารแห่งประเทศไทย. 100 ปีการไปรษณีย์ไทย. 2526. หน้า 35.

³วัชร สายสิงห์ทอง (บรรณาธิการ). ย้อนอดีตการสื่อสารไทย. 2524. หน้า 79-

ด้านการจัดการศึกษา การริเริ่มจัดการศึกษาแบบใหม่ในระบบโรงเรียน ตาม “ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117” ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ได้เสนอให้ขยายการจัดการศึกษาตามหัวเมืองร่วมกับฝ่ายคณะสงฆ์ที่มีพระศิริธรรมมุนีเป็นผู้อำนวยการ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2443 จำนวน 5 โรงเรียน ดังปรากฏในเอกสารเรื่อง “รายงานพระสงฆ์ตรวจจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.118” ของ พระศิริธรรมมุนี (ม่วง)¹ ว่า ในเขตเมืองพัทลุงมี 3 โรงเรียน คือ โรงเรียนอภยานาวาส ที่วัดวัง อำเภอแขวงกลางเมือง โรงเรียนรองราชบริรักษ์ ที่วัดมะขามทอง อำเภออุดร และโรงเรียนเทวภักดีภูตเฉลิม ที่วัดห้วยรก อำเภอแขวงปากพะยูนหรือแขวงทักษิณ และในเมืองสงขลาอีก 3 โรงเรียน คือ โรงเรียนมหาวิทยาลัยราชูวิทยา ที่วัดมัชฌิมาวาส โรงเรียนกุมมาพิสมัย ที่วัดจะทิ้งพระ และโรงเรียนหฤทัยวิทยา ที่วัดน้ำขาว อำเภอจะนะ แต่ขยายตัวของโรงเรียนในช่วงนี้ก็ยังคงค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเมื่อมีการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464” ปี พ.ศ.2464 โรงเรียน “ประชาบาล” ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากจนเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2474 เป็นต้นมา เมื่อพระยาพิบูลย์พิทยาพรรคได้ดำเนินการจัดตั้ง “โรงเรียนวัด” ตามแนวความคิดของพระธรรมวโรดม ผู้บัญชาการการคณะมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้โรงเรียนระดับประถมศึกษาขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนรอบๆ ทะเลสาบและริมทางรถไฟ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามนโยบายนี้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ในเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุง 61 โรงเรียน จังหวัดสงขลา 77 โรงเรียน โดยในจำนวนนี้มี 63 โรงเรียนที่อยู่ในเขตอำเภอระโนด อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอกำแพงเพชร ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ราบรอบๆ ทะเลสาบมากกว่าในเขตพื้นที่เชิงเขาและควน และที่จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 127 โรงเรียน ทำให้การศึกษาที่แต่เดิมจำกัดอยู่เฉพาะในวัดที่มีกลุ่มผู้เรียนค่อนข้างจำกัด ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนที่อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐเพิ่มขึ้นตามลำดับ เป็นผลให้ผู้อ่านออกเขียนได้มีจำนวนมากขึ้น และการเรียนหนังสือก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเด็กผู้ชายเหมือนในอดีตอีกต่อไป

¹ ล้อม เพ็งแก้ว. “พัทลุงในวรรณกรรม,” ใน รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 192-196. (อ้างอิงมาจาก พระศิริธรรมมุนี. “รายงานพระสงฆ์ตรวจจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช” ราชกิจจานุเบกษา. 17 : 9-13 ; ธันวาคม, 119.)

ในด้านเทคโนโลยีการพิมพ์ ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการพิมพ์ที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ได้ทำให้ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีด้านการพิมพ์ได้ทำให้ “หนังสือ” ได้กระจายไปสู่คนทั่วไปมากขึ้น วรรณคดีไทยที่เคยเขียนและอ่านกันเพียงในราชสำนัก บ้านเจ้านาย และตามวัดได้ขยายวงกว้างออกไปสู่ประชาชนทั่วไป การมีโรงพิมพ์เกิดขึ้น ทำให้มีการเก็บหนังสือที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนมาพิมพ์ ทำให้หนังสือหลายชนิดแพร่หลายมากขึ้น และสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ได้สะดวก¹ เมื่อผสมผสานเข้ากับความก้าวหน้าทางด้านการคมนาคมสื่อสารและการจัดการศึกษาที่แพร่หลายไปสู่ประชาชนทั่วไปมากขึ้น หนังสือประเภทต่างๆ ที่เผยแพร่อยู่ในกรุงเทพและหัวเมืองใกล้เคียงก็สามารถแพร่กระจายได้กว้างขวาง ดังนั้นผู้คนในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีโอกาสที่จะได้ซื้อและอ่านหนังสือจากกรุงเทพฯ ได้ไม่ยากนัก โดยในยุคแรกๆ กลุ่มคนที่ซื้อหนังสือซึ่งส่งจากกรุงเทพฯ น่าจะเป็นกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ และพระภิกษุที่ได้เดินทางไปศึกษาต่อในเมืองหลวง ต่อเมื่อการจัดการศึกษาได้ขยายตัวไปยังตำบลต่างๆ หลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2468 หนังสือเหล่านี้จึงค่อยๆ แพร่กระจายไปยังปัญญาชนในชุมชนที่ห่างไกลออกไปตามลำดับ ในบรรดาหนังสือต่างๆ ที่พิมพ์เผยแพร่ในยุคนี้ ที่เป็นที่ความนิยมของคนในชนบทโดยทั่วไปเป็นอย่างมากเห็นจะเป็น “หนังสือวัดเกาะ”

หนังสือวัดเกาะ คือ หนังสือที่ตีพิมพ์โดยโรงพิมพ์ “วัดเกาะ” หรือชื่อเป็นทางการว่า โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ แต่เนื่องจากตั้งอยู่ย่านวัดเกาะ คนทั่วไปจึงเรียกว่าโรงพิมพ์วัดเกาะ และเรียกหนังสือของโรงพิมพ์นี้ว่า “หนังสือวัดเกาะ” และเมื่อโรงพิมพ์อื่นๆ พิมพ์หนังสือประเภทเดียวกันออกมาในลักษณะเดียวกัน ก็มักจะเรียกว่า “หนังสือวัดเกาะ” ไปด้วย

เดือนใจ สินทะเกิด² ได้กล่าวถึงลักษณะและประเภทของหนังสือวัดเกาะ สรุปความได้ว่า หนังสือวัดเกาะในยุคแรกๆ เป็นหนังสือขนาด 8 หน้ายกพิเศษ ต่อมาก็เปลี่ยนเป็น 16 หน้ายก มีความหนาประมาณ 2-3 ยก พิมพ์ด้วยกระดาษบุฟ เรียงด้วยตัวโคๆ หลายสิบเล่มจบ เพราะเรื่องที่น่าสนใจพิมพ์ขายนั้นล้วนเป็นเรื่องยาวๆ ทั้งสิ้น ราคาจำหน่ายในยุคแรกๆ เล่มละ 1 สตึง ยุคหลังจึงขึ้นราคาเป็น 1 บาท ในหน้าแรกของหนังสือจะเป็นการสรุป

¹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย,” ใน วรรณไวทยาการ : วรรณคดี. 2520. หน้า 79.

²เดือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”. 2527.. หน้า 26-31.

เนื้อเรื่องนั้นๆ ก่อนที่จะขึ้นเนื้อเรื่อง หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์วัดเกาะจะมีทั้งเป็นหนังสือเก่าและเรื่องที่แต่งขึ้นมาใหม่ สามารถแบ่งได้เป็น 8 ประเภท คือ หนังสือพงศาวดารจีน วรรณคดีชั้นครู วรรณคดีชาวบ้าน เรื่องเกี่ยวกับศาสนา สุภาษิตคำสอน คำรา กลอนกลีเก ประเพณีและเรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆ เช่น เพลงเรือ เพลงลำตัด บทเพลงทำขวัญ เป็นต้น

นอกจากโรงพิมพ์วัดเกาะแล้ว ในยุคเดียวกันนี้ก็มีโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือลักษณะเดียวกับหนังสือวัดเกาะอีกหลายโรง เช่น โรงพิมพ์อาหรับราตรี สะพานหัน โรงพิมพ์บางกอกน้อย โรงพิมพ์ห้างสมุด โรงพิมพ์พานิชสุภผล โรงพิมพ์ศิริเจริญ โรงพิมพ์ไทย โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร โรงพิมพ์บรรณพัฒนาการ และโรงพิมพ์นายเทพ เป็นต้น และอาจเป็นเพราะหนังสือวัดเกาะได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วไปมาก หนังสือจากโรงพิมพ์เหล่านี้ก็จะพิมพ์ออกมาในลักษณะเดียวกันกับหนังสือวัดเกาะ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะรูปแบบและขนาดของหนังสือ หรือแม้กระทั่งบทกลอนบอกราคาด้านหนังสือก็เป็นแบบเดียวกันหนังสือวัดเกาะ ดังบทกลอนบอกราคาด้านหนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะพิมพ์ว่า

เล่มละสลึงพึงรู้ท่านผู้ซื้อ
ร้านหนังสือวัดเกาะเพราะนักหนา
ราษฎร์เจริญโรงพิมพ์ริมรรคา
เชิญท่านมาซื้อดูคงรู้ดี
ได้ลงพิมพ์คราวแรกแปลกๆ เรื่อง
อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุขชี
ท่านซื้อไปอ่านฟังให้มันมี
เจริญศรีศิริสวัสดิ์พัฒนาเอ๋ย'

จากหน้าปกในของหนังสือเรื่อง พระเทวีนางกุลา ซึ่งพิมพ์โดยโรงพิมพ์อาหรับราตรีก็มีทำนองเดียวกันว่า

หนังสือเล่มละสลึงราคาขาย
ที่ร้านนายศรีย่านตะพานหัน
เรื่องออกใหม่หลายอย่างต่างๆ กัน

¹ชลลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” วารสารอักษรศาสตร์. 3 (2) : 92 ; กรกฎาคม 2524.

สนุกครันแต่ลืมนำควรพิง
 ถ้า मैं ท่านผู้ใดซื้อไปอ่าน
 จงตำราญสิ้นทุกข์เป็นสุขขัง
 ให้ปรากฏยศลือมีชื่อดัง
 จงมั่งคั่งสุขขังพลึงเอย¹

เป็นที่น่าสนใจว่า ความแพร่หลายของ “หนังสือวัดเกาะ” จะอยู่ในสังคมชนบท หรือสังคมชาวนามากกว่า ดังที่ศ วรเสถียร ได้บันทึกถึงความนิยมหนังสือวัดเกาะของ ชาวชนบทไว้ว่า

พอสิ้นฤดูทำนา ทางโรงพิมพ์ก็จะเอาหนังสือบรรทุกเรื่องจนเพียบแปะ แจว ไปตามลำคลองสู่ย่านชนบท ภายในไม่ช้าก็แจวเรือเปล่ากลับมาจนเอาไปอีก ทำให้วรรณคดีไทยซึ่งเคยเขียนและอ่านกันเพียงในราชสำนัก บ้านเจ้านาย และตามวัด ได้ขยายวงออกไปสู่ประชาชนทั่วไป²

หรือจากคำบอกเล่าของสุดจิตต์ รินทกุล บุตรสาวของนายสินหรือสิงห์ เจ้าของ โรงพิมพ์วัดเกาะ จากการสัมภาษณ์ของเอนก นาวิกมูลว่า

มีปีหนึ่งที่ขายข้าวได้ราคาดี (คุณสุดจิตต์ยังเล็ก) นางทองคำ(ภรรยาของนาย สิน) เล่าว่าตนเองต้องขายหนังสือหน้าร้านตั้งแต่เช้ายันเย็น จนแทบไม่ได้พัก กินข้าวเลย เพราะมีคนแห่กันมาซื้อตลอดวัน ขายเล่มละสลึง ถ้า 6 เล่มคือ 1 บาท บางคนซื้อ 20-30 บาท ก็มี ... ภาควิชาที่ได้ดีที่สุดในยุคนี้ได้แก่ภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดนครศรีธรรมราช³

การที่หนังสือวัดเกาะเป็นที่นิยมของคนในชนบทนี้ ชลดา เรื่องรักย์ลิจิต ให้ ความเห็นสรุปความได้ว่า น่าจะเนื่องมาจากในยุคนั้นร้อยแก้วเริ่มแพร่หลายและเป็นที่นิยม ของนักอ่านในเมืองหลวง ตลาดสำคัญของหนังสือวัดเกาะจึงเปลี่ยนเป็นชนบท เพราะ

¹เตือนใจ สีนทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”. 2527.. หน้า 24.

²ศ วรเสถียร. ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ไทย. 2506.

หน้า 53.

³เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539. หน้า 35-36.

ชนบทยังไม่ถูกหนังสือร้อยแก้วและชีวิตสมัยใหม่ซึมซับเข้าไปเหมือนในเมืองหลวง ซึ่งความเห็นนี้น่าจะถูกต้อง ทั้งนี้เพราะจากคำบอกเล่าของสุจิตต์ รินทกุล ที่ให้สัมภาษณ์แก่ เอนก นาวิกมูลว่า “ครั้งหนึ่งทางโรงพิมพ์ ได้พิมพ์เรื่องปลาบู่ทองเป็นร้อยแก้วขึ้น ปรากฏว่าขายไม่ออก เลยทำให้โรงพิมพ์ทราบว่าคนยังนิยมอ่านหนังสือกลอนเล่มละสลึงอยู่มาก”¹ และนี่ก็น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ “หนังสือ” วัดเกาะได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยังคงอยู่ในบรรยากาศและประเพณีวรรณกรรมร้อยกรอง

นายสิงห์ได้ตั้งโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2432 แต่หนังสือวัดเกาะจะเริ่มมีจำหน่ายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและใกล้เคียงในปีใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด จากการสอบถามผู้สูงอายุที่สนใจวรรณกรรมท้องถิ่นก็ล้วนยืนยันว่า เคยเห็นหรืออ่านหนังสือวัดเกาะมาตั้งแต่เริ่มอ่านออกเขียนได้ เมื่อพิจารณาจากพัฒนาการของการคมนาคมสื่อสารและความนิยมในการเดินทางสู่เมืองหลวงเพื่อศึกษาต่อของคนในชุมชน ทำให้เชื่อได้ว่า น่าจะมีแพร่หลายแล้วตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2472 เป็นเวลานานพอสมควร และในช่วงทศวรรษ 2480 หรือก่อนหน้านี้นี้ก็มีร้านขายหนังสือที่รับหนังสือจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายแล้ว ได้แก่ ร้านบัวเฮง ที่สงขลา และร้าน สอฮวนเด็ก ที่พัทลุง

จากหนังสือ “บัญชีหนังสือ พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอฮวนเด็ก พัทลุง”² ซึ่งมีรายชื่อหนังสือประเภทต่างๆ เฉพาะที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ห้วงสมุทที่มีจำหน่ายอยู่ขณะนั้นมีมากกว่า 280 รายการแบ่งเป็นหนังสือประเภทนิทานประโลมโลก (ซึ่งมีมากที่สุด คือ 59 เรื่อง) นิราศ สุภาษิต เพลง คำลาว แห่เทศน์ นิทาน ธรรมะ บทสวดมนตร์ กฎหมาย ตลอดจนตำราต่างๆ ทำให้เห็นความแพร่หลายของหนังสือวรรณกรรมจากกรุงเทพฯ ในชุมชนลุ่มทะเลสาบในช่วงทศวรรษ 2480 หรือก่อนหน้านั้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ในหนังสือ “นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ” ของ จิตต์ภิรมย์ หรือ กิมที นาวิกมูล ก็ได้บันทึกบรรยากาศของการขายหนังสือในงานรัฐธรรมนูญของจังหวัดพัทลุง* ในปี พ.ศ.2492 ไว้ทำให้เห็นถึงบรรยากาศทางวรรณกรรมและ “หนังสือวัด

¹เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539 หน้า35. (อ้างอิงมาจาก บัญชีหนังสือ พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอฮวนเด็ก พัทลุง)

²แหล่งเดิม. หน้า98.

*งานรัฐธรรมนูญที่รู้จักกันดี คืองานที่จังหวัดตรัง ซึ่งยังคงมีอยู่กระทั่งปัจจุบัน และในนิราศเรื่องนี้ก็ไม่ได้ระบุชัดว่าเป็นงานรัฐธรรมนูญซึ่งจัดขึ้นที่ใด แต่เมื่อพิจารณาจาก

เกาะ” ที่มีจำหน่ายอยู่ในปีนั้นได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

มาถึงร้านขายหนังสือเสียงอื้ออึง เล่มละสี่สลึงหรือหนึ่งบาท มีทั้งเรื่อง
มหุสศทศชาติ ทั้งนิราศรถไฟไปหัวหิน มีทั้งเรื่องแต่งอ่อนศรณลินทร์ ทั้ง
โคมิน โคนุตร วรานุชเรนทร ทั้งดาวเรืองดาวจายกระด่ายทอง ทั้งเรื่องพิสน
น้องการะเกศ ทั้งเหล่าเทศต่างๆ เรื่องนางอัน มีทั้งเรื่องไก่อฟ้าพระสุธน ทั้ง
เรื่องนางแสนกล และกลโก่ง ทั้งเรื่องกลั่นกรอบแก้ว แก้วสองภาค เรื่องนาง
นาคพระโขนงและโม่งป่า สุภาษิตสอนใจพระอภัยคารา ทั้งเรื่องแก้วหน้าม้า
จำปาทอง มีทั้งรามสิล ทนวงศ์ สุวรรณหงษ์ พระพิมลสวรรค์สุวรรณลอยล่อง
มีทั้งเรื่องรามเกียรติ์ คะเพียนทอง ทั้งพาลีสอนน้อง เจณสองบาท ... ทั้งหนุ่ม
สาวเฒ่าแก่มาแวะซื้อ เรื่องพิลึกกึกกือ ฉันทะซื้อสักเล่ม อีกคนหนึ่งถามมา
หน้ายิ้มแย้ม ฉันทะซื้อตั้งห้าเล่มขอแถมบางпенไร เจ้าของร้านคนเดียวเที่ยว
ลอกแลก บ้างถามซื้อพระยาเกลดกวางไว้ตรงไหน เจ้าของร้านเรียกหาดา
ว่องไว ถือเอาไปเล่มนี้สี่สลึง ...

จิตต์ภิรมย์. นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ

การแพร่เข้ามาของหนังสือวัดเกาะที่สามารถเข้าสู่ชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เร็ว
ขึ้นเพราะการคมนาคมสื่อการที่สะดวกรวดเร็วเช่นนี้นับจะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การตั้ง
โรงพิมพ์และจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นขึ้นที่สงขลาอันเป็นหัวเมืองศูนย์กลางการ
ค้าที่สำคัญ ก่อนที่จะขยายตัวไปสู่หัวเมืองอื่นๆ ในเวลาต่อมา แม้จะไม่ปรากฏหลักฐาน
แน่ชัดว่า โรงพิมพ์ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มมีเมื่อไร แต่จากหนังสือประเภทต่าง ๆ
ที่พบในช่วงนี้ก็สามารถระบุได้แน่ชัดว่า ในปี พ.ศ.2472 มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นแล้วอย่างน้อย 2
โรง คือ โรงพิมพ์สมบูรณ์ – โอสธ และโรงพิมพ์พานิช (ปัจจุบันคือโรงพิมพ์สงขลาพานิช)
และในช่วงเวลาไล่เลี่ยหลังจากนั้นก็มิ โรงพิมพ์อักษรศิริ และโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ ส่วน
หัวเมืองอื่นๆ ในช่วงนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พบ
ว่ามีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในชุมชนต่างๆ เป็นจำนวนมาก ดังจะกล่าวในรายละเอียดในหัวข้อ

การบรรยายถึงการเดินทางไปเที่ยวงานที่ใช้เวลาในการเดินทางจากบ้านถึงบริเวณงานไม่มาก
นัก เมื่อพิจารณาถึงบ้านของผู้แต่งที่อยู่ในตัวเมืองพัทลุงก็ทำให้เชื่อว่่าน่าจะเป็นงานที่พัทลุง
มากกว่า

การพิมพ์และเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น

สิ่งที่น่าสนใจในประเด็นของการพิมพ์หนังสือวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 – 2503 ก็คือ หนังสือวัดเกาะจะมีอิทธิพลต่อหนังสือที่พิมพ์ในชุมชนสูงมาก ทั้งลักษณะรูปเล่มที่จัดพิมพ์และเนื้อหาของเรื่องที่พิมพ์ รวมทั้งความนิยมของผู้อ่านที่เป็นแบบเดียวกันกับความนิยมในการอ่านหนังสือวัดเกาะ

หนังสือวรรณกรรมที่พิมพ์ในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะพิมพ์โดยใช้ขนาดและลักษณะรูปเล่มแบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ คือ มีขนาด 16 หน้ายก หนาประมาณ 2-3 ยก ถ้าเป็นเรื่องยาวก็จะพิมพ์ต่อกันหลายๆ เล่มจึงจะจบ เล่มละ 2 ยก เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่เดียวกันหากเป็นเรื่องที่ไม่ยาวนานก็อาจจะเล่มเดียวจบ อาจจะมีความหนา 5-6 ยก หรือมากกว่านั้น เรื่องที่นิยมพิมพ์เป็นเล่มบางๆ หลายเล่มจบส่วนใหญ่ก็จะเป็นประเภทวรรณกรรมประโลมโลก หรือนิยายหนังตะลุง กระดาษที่ใช้พิมพ์เป็นกระดาษบรื๊ฟ ส่วนปกก็จะเป็นกระดาษชนิดเดียวกับเนื้อใด แต่อาจจะใช้เป็นกระดาษสีเพื่อให้ดูสวยงาม นอกจากนั้นบนปกก็อาจพิมพ์กรอบลายไทยรอบๆ ชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง และรายละเอียดการพิมพ์อื่นๆ และมีจำนวนไม่น้อยที่มีการพิมพ์ภาพบนปกด้วย เช่น หนังสือเรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว และเรื่อง ลอยวาริน สีนสุบรรณ ฉบับพิมพ์หลังปี พ.ศ.2490 จะมีผู้วาดภาพประกอบด้วย คือ นายพิน พรหมบริรักษ์ ชาวบ้านดอนตัน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ปกหน้าหนังสือเรื่องลอยวาริน สินสุบรรณ เล่ม 6

หรือบางเรื่องก็วาดรูปปกหน้าเป็นรูปหนังสือเล่มที่เป็นตัวละครในเรื่อง เช่น ในเรื่องแก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ เล่มที่ 13 เป็นภาพของ ฤาษีขำขื่น ซึ่งเป็นอาจารย์ของตัวละครฝ่ายธรรมในเรื่อง ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ปกหน้าหนังสือเรื่อง แก้วสองภาค เล่ม 13

นอกจากนั้น ก็จะมีบทกลอนเชิญชวนให้ซื้อหนังสือและบอกราคาหนังสือแบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ ดังคำกลอนที่ปกหนังสือเรื่อง “เสือเอื่อน” ของ ขอบ หัทยานนท์ว่า

ซื้อหนังสือเสือเอื่อนไว้เตือนจิต	เชิญเถิดมิตรซื้อไปอ่านเมื่อฉานชาย
ตรงไหนๆ คุณไปหาซื้อมิได้	ผมจำหน่ายราคากะไม่แพง
หนึ่งบาทถ้วนควรซื้อหนังสือเสือ	อร่อยเหลือคณิกไม่พักแหล่ง
จะซื้อย่อยซื้อปลีกอีกไม่แพง	เชิญแสวงซื้ออ่านเถิดท่านเอ๋ย
	(ขอบ หัทยานนท์ : หนังสือเรื่องเสือเอื่อน)

จากการที่หนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นมีลักษณะแบบเดียวกันกับ “หนังสือวัดเกาะ” คนโดยทั่วไปจึงรู้จักในชื่อของ “หนังสือวัดเกาะ” ที่รู้จักกันดีอยู่แล้วในขณะนั้น ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยสอบถามผู้สูงอายุหลายต่อหลายคน เมื่อถามถึงหนังสือวัดเกาะก็มักจะรวมหนังสือประเภทเดียวกันที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ในท้องถิ่นเป็นหนังสือวัดเกาะไปด้วย

กล่าวโดยสรุป นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2570 เป็นต้นมา เหตุปัจจัยภายนอกทั้งในเรื่องของความเจริญทางการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร การจัดการศึกษาแบบใหม่ที่ขยายตัวจนคนทั่วไปมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนให้สามารถ “อ่านออกเขียนได้” ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ตลอดจนเข้ามาของ “หนังสือวัดเกาะ” และเทคโนโลยีทางการพิมพ์ ได้ส่งผลให้วัฒนธรรมทางหนังสือของชุมชนลุ่มทะเลสาบเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีลายลักษณ์ที่เป็น “ตัวเขียน” ก็คลี่คลายสู่ “ตัวพิมพ์” เป็นผลให้วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทลายลักษณ์ที่ต้องอาศัยประเพณีมุขปาฐะในการสืบทอดก็เปลี่ยนแปลงไปเป็น “การพิมพ์” ที่สามารถกระจายผลงานวรรณกรรมได้กว้างขวางขึ้น

2. ผู้สร้างและผู้เสพวรรณกรรม

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม สุธา ศาสตรี้ ได้ให้แนวทางในการศึกษาไว้ว่าเริ่มจาก “การพิจารณาผู้แต่งว่าคือใคร มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างไร และต้องการสื่อสิ่งใดต่อสังคม”¹ สังคมของผู้เสพวรรณกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานของนักประพันธ์ แต่ขณะเดียวกัน นักประพันธ์ก็มีอิสระที่จะสร้างสรรค์ผลงานหรือนำเสนอเนื้อหาสาระตามที่ตนเองต้องการ

จากการศึกษาถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมข้างต้น พบว่าความคลี่คลายของการสร้างเสพวรรณกรรมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่น่าสนใจยิ่ง ดังนี้

2.1 นักประพันธ์ผู้สร้างผลงานวรรณกรรม

เกี่ยวกับผู้สร้างผลงานวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ยุคก่อนมีการพิมพ์ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์กล่าวไว้ว่า “เนื่องจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ส่วนใหญ่แต่งเพื่อเป็นพุทธบูชาหวังได้บุญเป็นหลัก ผู้แต่งไม่ต้องการจะได้ชื่อเสียง จึงมักเป็นวรรณกรรมประเภทนิรนาม คือไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง”² คำที่ใช้ในความหมายว่าทำให้เกิดงานวรรณกรรมว่า แต่ง เขียน และสร้าง จึงอาจมีความหมายทั้งที่หมายถึงผู้ประพันธ์ก็ได้ ในขณะที่คำว่า เขียน และ สร้าง อาจเป็นเพียงการคัดลอก หรือการกระทำเพื่อให้เกิดการคัดลอกไว้เป็นลายลักษณ์ก็ได้ ดังนั้นข้อ

¹สุธา ศาสตรี้. วรรณคดีเปรียบเทียบ. 2525. หน้า 131.

²สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้,” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ความที่ระบุว่าเป็นผู้แต่ง ผู้เขียน หรือผู้คัดลอกที่ปรากฏในหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ในยุคเก่าจึงไม่อาจที่จะหาข้อสรุปเกี่ยวกับผู้ประพันธ์ผลงานวรรณกรรมแต่ละชิ้นได้ การกำหนดบุคคลสมัยที่แต่งของวรรณกรรมแต่ละเรื่องจึงเป็นปัญหาสำหรับผู้ศึกษาไม่น้อย เป็นผลให้การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในเชิงสังคมกระทำได้ยากขึ้น เพราะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้แต่ง บุคคลสมัยที่แต่ง และบริบททางสังคมของผู้แต่งเป็นข้อมูลที่ไม่อาจสืบค้นหาข้อเท็จจริงที่แน่นอนได้ แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังที่เริ่มมีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่นได้ทำให้ปัญหานี้ได้ลดลง ทั้งนี้เพราะตัวตนของผู้ประพันธ์ปรากฏอย่างชัดเจนในตอนต้นหรือตอนท้ายของเรื่อง ดังตัวอย่างจากเรื่อง “ภานิดพาเสือก” ของ ทอง นวลศรี ว่า

ผมชื่อทองนวลศรีมิใช่ปราชญ์
อยู่ตะเคียนเทศเหนือจดหัวไทร
หมู่ที่สองนายสมปองเป็นผู้ใหญ่
เปรียบเหมือนไทรใบดกร่มปกพอ

บอกกับญาติตามตรงอย่าสงสัย
ปัจฉิมไปพัทลุงเขตทุ่งต่อ
ทองอาศัยอยู่ใกล้บอกไม่หลอ
มีเหล้ากอโคใหญ่ใจเบิกบาน
(ทอง นวลศรี : ภานิดพาเสือก)

หรือที่ปกหน้าของหนังสือเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ของ เสือ ชำนาญภักดี ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ สงขลา เมื่อปี พ.ศ.2481 ได้ระบุผู้ประพันธ์ไว้ว่า

หนังสือนี้มีราคาสิบห้าสตางค์
นักแต่งดีมีชื่อพยัคฆา
ประโลมโลกโสทรน้อยชอยภานิด
ล้วนโลดโผนมากอย่างต่างๆ กัน

ชื่ออ่านบ้างแก้ทุกข์เป็นสุขา
ตั้งเคหาอยู่ที่ย่านบ้านดอนคัน
คติคิดแต่คำตลกขัน
เสือประพันธ์นะท่านผู้อ่านเออ
(เสือ ชำนาญภักดี : กลืนกรอบแก้ว)

นอกจากนี้ในบทไหว้ครูเสือกก็กล่าวถึงประวัติการศึกษาของตนเองไว้ว่า

องค์พระครูวิจารณ์ท่านผู้สอน
อีกท่านเป็นอุปัชฌาย์ผู้การณ

ในทางกลอนขาดเหลือช่วยเกื้อหนุน
เสียดกบุญคุณวางหว่างเศียรรา

.....

ขอไหว้คุณบิดุณชนนี
เป็นครูเดิมเริ่มสอน ... การ
ชักนำให้ได้เรียนเขียนหนังสือ

พระคุณมีมากกว่าสุธาสถาน
ไหว้อาจารย์สั่งสอนเก่าก่อนมา
แก่ภูมิเณระนำปล้ำเสดสา

เริ่มน โมกขอและกอกา

นับว่าเป็นครูเดิมเริ่มสอนตั้ง

ขอเดชะท่านผู้พระคุณมี

แล้วให้ข้าสอนอ่านชำนาญดี

ยกคุณตั้งใส่หว่างหว่างเกศี

ให้ข้านี้ลูสมอารมณ์ปอง

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

การที่นักประพันธ์ได้ระบุชื่อและประวัติส่วนตัวบางด้านไว้อย่างชัดเจนซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมรุ่นเก่า เข้าใจว่าน่าจะมาจากสาเหตุ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก เป็นการรับอิทธิพลความคิดจากหนังสือที่ตีพิมพ์จากกรุงเทพฯ ซึ่งมีจำหน่ายแพร่หลายแล้ว ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 หรือก่อนหน้านั้นเป็นต้นมา ทั้งหนังสือประเภท “หนังสือวัดเกาะ” และหนังสือประเภทอื่นๆ ซึ่งหนังสือเหล่านี้ส่วนใหญ่จะระบุผู้แต่งไว้อย่างชัดเจน และประการที่ 2 อาจเป็นผลมาจากการรับรู้เกี่ยวกับเรื่องลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.120 (พ.ศ.2445) ดังจะเห็นได้ว่าหนังสือส่วนใหญ่ที่พิมพ์จำหน่ายในยุคนี้จะมีข้อความไว้ที่หน้าปกว่า “สงวนลิขสิทธิ์” หรือ “ลิขสิทธิ์สงวนไว้ตามพระราชบัญญัติ”

วรรณกรรมท้องถิ่นที่แต่งและพิมพ์ในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472 – 2503 จึงมีหลักฐานที่แน่ชัดเกี่ยวกับตัวตนของผู้สร้างสรรค์งาน อีกทั้งประวัติชีวิตของนักประพันธ์เหล่านี้บางคนก็ยังคงเป็นที่รู้จักและอยู่ในความทรงจำของผู้คนในชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับนักประพันธ์จากการสอบถามผู้เกี่ยวข้องและจากที่ปรากฏอยู่ในเอกสารผลงานประพันธ์ต่างๆ ตลอดจนข้อมูลบริบททางสังคมของนักเขียน ผู้วิจัยพบว่านักประพันธ์ในยุคนี้ได้ผ่านการหล่อหลอมทางความคิดและความเชื่อบางประการที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้นกว่าในยุคก่อน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ระบบความคิดความเชื่อ และการแสดงบทบาทหน้าที่ของคนในสังคมของแต่ละคน ทำให้สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

2.1.1 กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้าน

กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้านในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงนักประพันธ์ที่อยู่ในเพศฆราวาส และได้รับการศึกษาตามแบบเก่าจากวัด หรือได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนเพียงระดับการศึกษาชั้นต้น ดำรงชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนเช่นเดียวกับผู้คนโดยทั่วไป เพียงแต่เป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างไปจากคนทั่วไปบ้าง นักประพันธ์ในกลุ่มนี้ที่เด่นๆ และมีผลงานที่สร้างชื่อเสียงในช่วงก่อน พ.ศ.2490 มีหลักฐานค่อนข้างน้อย ที่มีผลงานหลงเหลือให้ศึกษาได้ ได้แก่ เสื่อ ชำนาญภักดี(หรือเสื่อ คอนคัน) แดง นักปราชญ์และทอมนวลศรี พื้นฐานครอบครัวจะเป็นชาวบ้าน ได้รับการศึกษาชั้นต้นตามแบบเดิมจากวัด และ

บางคนก็ได้ผ่านการบวชเรียนมาระยะหนึ่ง ดังที่แดง นักปราชญ์ ได้บันทึกไว้ในบทไหว้ครู เรื่อง พลเรือนสอนบุตร ว่า

ไหว้อาจารย์ท่านเลื้อเมืองเรืองระหง	จิตต์บรรจงนอบนบเคารพสาม
ท่านสอนให้เข้าใจในสูตรนาม	พยายามข้าเจ้าให้เล่าเรียน
ขอไหว้อาจารย์เส้งวัดบ่อโค	สอนนอโมเข้าคำนำให้เขียน
ท่านอุทิศสำหรับพยายามตั้งความเพียร	สอนให้เรียนจัดเจนเขมรไทย

(แดง นักปราชญ์ : พลเรือนสอนบุตร)

การศึกษาของนักประพันธ์ทั้ง 3 นี้ เสือ ชำนาญภักดี นับเป็นผู้ที่ได้มีโอกาสเรียนรู้ ทางด้านการประพันธ์ดีกว่าคนอื่นๆ เพราะได้มีโอกาสบวชเรียนที่วัดจะทิ้งพระและเป็นศิษย์ ทางการประพันธ์ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ(ชู) กวีที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ดังที่ล้น ละอองอุทัย¹ เล่าว่า เสือเป็นศิษย์เอกทางการประพันธ์ของท่านพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ได้รับการถ่ายทอด วิชาความรู้ทางด้านนี้มากกว่าผู้ใด ฝีมือทางการประพันธ์ของเสือจึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แม้กระทั่ง แแดง นักปราชญ์ เองก็ยังกล่าวยอมรับความสามารถของเสือไว้ในบทไหว้ครู ของเรื่องแก้วผรود ว่า

ผมไม่ใช่นักกวีปรีชาหาญ	ไม่ชำนาญลำดับศัพท์อักษร
ผมไร้ความศึกษาปัญญาอ่อน	ถ้าปากยกกลอนไม่สวยช่วยชดเชย
เพียงแต่พอทำได้ไม่ปรากฏ	ไม่หมดจดเจิดจาดเหมือนปราชญ์เสือ
คำพาทีพิปรายไม่เฟื่องเฟื้อ	เหมือนพายเรือในอ่างเที่ยวขว้างล่า

(แดง นักปราชญ์ : แก้วผรود)

ผลงานของนักประพันธ์ทั้ง 3 คนนี้ในช่วงก่อน พ.ศ.2490 มีไม่มากนัก กล่าวคือ แแดง นักปราชญ์ มีผลงานเรื่องแรก คือ “หนังสืออดข้าว”^{*} หรือ “เรื่องอดน้ำอดข้าว” ซึ่งบุญ

¹ นายล้น ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้าน เลขที่ 4 หมู่ที่ 8 ตำบลอุซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543.

^{*} เรื่องอดข้าว บางทีมีผู้เรียกว่า “นิราศอดข้าว” เนื่องจากผู้แต่งได้บันทึกเหตุการณ์ ความอดอยากที่เกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ โดยมีการกล่าวถึงชื่อตำบลหมู่บ้านไว้ชัดเจน คล้ายกับ เป็นการพรรณนาการเดินทางแบบนิราศ แต่ไม่มีการกล่าวถึงการเดินทางของกวี

ภักดี สุขด้วง¹ กล่าวว่าตีพิมพ์จำหน่ายประมาณปี พ.ศ.2472 และเรื่อง “พลเรือนสอนบุตร” ซึ่งแต่งก่อนปี พ.ศ.2488 ทอง นวลศรี แต่งเรื่อง “คำกลอนสอนใจ” และ “เรื่องข้าวแห้ง” ซึ่งผ่อง นวลศรี² และ เชื้อน สามารถ³ คิดขึ้นโดยตรงกันว่าพิมพ์จำหน่ายครั้งแรกประมาณปี พ.ศ.2476 ส่วนเสือ ชำนาญภักดี มีผลงานสำคัญคือเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ซึ่งพิมพ์จำหน่ายครั้งแรกในปี พ.ศ.2481 แต่คงจะพิมพ์ไม่จบเรื่องในชุดนี้ เพราะเล่มที่ 10 ระบุว่าพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2494

นอกจากนักประพันธ์ทั้งสามคนนี้แล้ว ในยุคแรกๆ ก็มียุคประพันธ์อื่นๆ ที่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มนี้ อีกหลายคน ได้แก่ เขียน พยัคฆมาศ สัน สังข์สุวรรณ อิน สุขะศิริวัฒน์ เป็นต้น แต่ยังไม่พบผลงานของนักประพันธ์เหล่านี้ในปริมาณที่มากพอหรือเห็นความต่อเนื่องในการสร้างผลงานการประพันธ์ได้

ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงปี พ.ศ.2503 ถือได้ว่าเป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตัวพิมพ์ กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้านที่มีชื่อเสียงและมีผลงานแพร่หลายในยุคนี้ ส่วนหนึ่งจะเป็นนักประพันธ์ที่มีผลงานมาในยุคก่อนหน้านี้ เช่น เสือ ชำนาญภักดี แดง นักปราชญ์ ทอง นวลศรี และนักประพันธ์ที่มีผลงานแพร่หลายอย่างชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2490 เช่น หนูแก้ว (โชคชัย) นครจันทร์ ชัย จันรอดภัย ชาญ ไชยจันทร์ พาสน์ พลชัย หนูฟอง จันทภาโส ชอบ หัทยานนท์ พร้อม รัชฎาญจน์ พร้อม วรรณบวร สีนวล มากนวล ฐ จันทรแก้ว สะมะแอ วงศ์สะอาด จิ เส็มหมาด เป็นต้น

จากการสอบถามเรื่องราวเกี่ยวกับกวีพื้นบ้านในยุคนี้ พบว่าพื้นฐานทางสังคมไม่ได้แตกต่างไปจากกวีพื้นบ้านในยุคที่ผ่านมาเท่าไรนัก แม้ว่ากวีบางคนจะได้รับการศึกษาสูงกว่าการศึกษาระดับพื้นฐานแบบเก่า และ/หรือการศึกษาขั้นต้นจากระบบโรงเรียนเป็นครู

¹บุญภักดี สุขด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ 6 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

²ผ่อง นวลศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 487/4 หมู่ที่ 4 ต.ราษฎร์บำรุง ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2544.

³เชื้อน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

หรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา เช่น กรณีของชาญ ไชยจันทร์ ซึ่งเคยเป็นครูโรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง ต่อมาก็ออกจากราชการมาตั้งโรงพิมพ์ที่จังหวัดพัทลุง หนูแก้ว นครจันทร์ บวชเรียนจนมีความรู้ขั้นเปรียญธรรม และได้มีโอกาสเป็นครูที่โรงเรียนวัดท่าบอนขณะที่ยังอยู่ในสมณเพศ ต่อเมื่อโรงเรียนขยายตัวและรับนักเรียนหญิงเข้าเรียนด้วยจึงลาสิกขาบวชรับราชการเป็นครูในขณะที่สินวล มากนวล เคยรับราชการครูในเขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

การที่นักประพันธ์ในกลุ่มนี้กำเนิดและใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในสังคมชนบท เข้าในบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมในสังคมชนบทเป็นอย่างดี ลักษณะการสร้างผลงานวรรณกรรมจึงยังคงลักษณะของความเป็นพื้นบ้านอยู่อย่างชัดเจน นักประพันธ์ในกลุ่มนี้จึงเป็นผู้ที่สามารถสืบทอดประเพณีทางวรรณกรรมบางส่วนเอาไว้ ในขณะที่เดียวกัน การที่มึความรู้และประสบการณ์มากกว่าผู้คนโดยทั่วไป กวีกลุ่มนี้จึงปรับเปลี่ยนวิธีการในการนำเสนอผลงานของตนต่อสังคมให้เหมาะสมกับยุคสมัยยิ่งขึ้น โดยการใช้เทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาจัดพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายแทนการเขียนด้วยลายมือ

นอกจากนี้ นักประพันธ์หลายคนก็มีที่มืบทบาทอย่างอื่นนอกเหนือจากการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมแล้ว ที่เด่นชัดมากที่สุดก็คือ การทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการทางด้านสุขภาพอนามัยของคนในสังคม อย่างเช่น แดง นักปราชญ์ ทอง นวลศรี ฐู จันทรแก้ว ชัย จันรอดภัย ชอบ หัทยานนท์ เป็นต้น โดยนักประพันธ์เหล่านี้ให้การรักษาพยาบาลหรือขายยาแผนโบราณแก่ประชาชนชนทั่วไป และหลายคนจะขายยาและหนังสือไปพร้อม ๆ กัน

2.1.2. นักประพันธ์กลุ่มปัญญาชนรุ่นใหม่-ข้าราชการ

นักประพันธ์ในกลุ่มนี้จะเป็นกวีที่มีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูง บางคนมีโอกาที่จะศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ และมักจะเป็นกลุ่มข้าราชการ ลักษณะผลงานของกวีกลุ่มนี้ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบทกวีแบบใหม่ที่เน้นเสนอความคิดมากกว่าความบันเทิงหรือสนุกสนาน กวีในกลุ่มนี้ได้แก่ หลวงสาราลักษณ์ประพันธ์ ขุนวิจารณ์จรรยา หรือ ช. เหมะรักษ์ (โชติ เหมะรักษ์) ขุนมนตรีบริรักษ์ (พ. ศิริธร) วรรณ คกะสุวรรณ ขุนพรหมมนตรี ดำเนินบุญรัตเศรณี เป็นต้น ผลงานของนักประพันธ์ในกลุ่มนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เฉพาะผลงานร้อยกรอง ผลงานเท่าที่สืบค้นได้ขณะนี้ถือได้ว่าเป็น “ร้อยกรองสมัยใหม่” ทั้งสิ้น และจะเป็นผลงานที่ลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประเภทหนังสือที่ระลึกในโอกาสต่างๆ หรือในวารสาร ไม่มีการพิมพ์เป็นเล่มเพื่อจำหน่าย วารสารที่สำคัญและมีผลงานของกวีในกลุ่มนี้

โดยสมำเสมอ คือ “ศรีธรรมราชศึกษา” ของ กองกรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งเริ่มพิมพ์จำหน่ายตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2471 ส่วนจะหยุดการพิมพ์จำหน่ายในปีไหนนั้นไม่สามารถยืนยันได้ นอกจากนี้ก็ยังมีในหนังสือที่ระลึกอื่นๆ เช่น หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่ จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479 หนังสือ “กาญจนานุสรณ์” ที่ระลึกในงานเปิดโรงเรียนกาญจนานุกุล และที่เป็นผลงานรวมเล่ม เช่น หนังสือยุทธภูมิตกกับประสิทธิพร ของ ดำเนิน บุญรัตเศรษฐี (2481) มงคลสูตร วิชาคบรรยาย ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ เป็นต้น

2.1.3 กลุ่มพระสงฆ์

พระสงฆ์ที่สร้างสรรค์งานวรรณกรรมที่พบในแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาทางธรรมในระดับสูง มีโอกาสศึกษาจากกรุงเทพฯ แม้ว่านักประพันธ์ในกลุ่มนี้จะมีผลงานในลักษณะเดียวกันกับนักประพันธ์ในกลุ่มพื้นบ้าน แต่โดยที่มีโอกาสทางการศึกษาที่สูงกว่า และมีจำนวนไม่น้อยที่ได้มีโอกาสรับรู้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากเมืองหลวง ทำให้ฐานะและบทบาททางสังคมของนักประพันธ์กลุ่มนี้แตกต่างไปจากนักประพันธ์กลุ่มพื้นบ้าน โดยกลุ่มพระสงฆ์จะเป็นผู้นำทางด้านคุณธรรมและปัญญาในสังคม บทบาททางวรรณกรรมสำคัญของพระสงฆ์กลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมด้วยตนเอง และเป็นผู้เก็บรวบรวมเผยแพร่งานวรรณกรรมเก่า กล่าวเฉพาะผลงานประพันธ์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ส่วนใหญ่แล้วประเภทวรรณกรรมคำสอนที่แปลหรือเรียบเรียงมาจากภาษาบาลีหรือเรื่องราวพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ผลงานส่วนใหญ่จะมีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง นักประพันธ์ในกลุ่มนี้ เช่น พระมุนีสาร โสภณ (พระธรรมเมธาจารย์) วัดภูผาภิมุข พัทลุง พระมหาจวน พระมหาช่วง อดุลเวที (พระราชศีลสังวร) วัดมณีมาวาส สงขลา พระอนุศาสนาจารย์จิตต์รัตนโชติ (วัดประดู่เรียง พัทลุง) พระครูนิเทศธรรมาภรณ์ (น. อุไรกุล) พระมหาอุทัยพิสิสค์พงษ์ (วัดท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา) สามเณรฐานิสฺสโร แก้ว จันทวัฒน์ (วัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา) เป็นต้น

บทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งของนักประพันธ์กลุ่มพระสงฆ์ก็คือ การเก็บรวบรวมหนังสือประเภทต่างๆ ทั้งที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่นและที่นำมาจากต่างถิ่น ซึ่งมีทั้งที่เป็นหนังสือหลักคำสอนทางศาสนา ตำราเรียน วารสารและนิตยสาร หนังสือที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ตลอดจนงานวรรณกรรมท้องถิ่น อันเป็นการสร้างเสริมบรรยากาศทางวรรณกรรม เสริมสร้างวัฒนธรรมการอ่านให้แพร่หลายไปสู่ประชาชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

2.2 ผู้เสพวรรณกรรม

ในด้านของผู้เสพวรรณกรรม การเสพวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาได้แสดงให้เห็นถึงการคลี่คลายจากการเสพด้วยการฟังไปสู่การเสพด้วยการอ่านมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของวัฒนธรรมทางวรรณกรรมที่อยู่ในช่วงของความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด

จากการศึกษาพบว่า การเสพวรรณกรรมประเภทร้อยกรองของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงเวลาดังกล่าว พ.ศ. 2472 – 2490 จะเสพในฐานะที่เป็นสื่อความบันเทิงประเภทหนึ่ง และเสพทั้งโดยการอ่านและการฟัง โดยผู้ที่เรียนหนังสือจนสามารถอ่านออกเขียนได้ก็จะใช้วิธีการอ่านหรือสวดหนังสือตามแบบโบราณ ทั้งเป็นการอ่านหรือสวดเพื่อความเพลิดเพลินของตนเองและอ่านหรือสวดให้ผู้อื่นฟัง ดังที่ฉั่ว ทิพย์วารี เล่าว่า

ในวัยเด็กเคยอ่านหนังสือวัดเกาะ และสวดหนังสือให้ยายฟัง นอกจากนั้นเมื่อเดินทางไปขายกระเบื้องกับเตี้ยในที่ต่าง ๆ ต้องนั่งเรือเป็นเวลานาน จึงมักจะนำหนังสือติดตัวไปด้วยไว้อ่านในยามว่าง และเมื่อเรือจอดท่าหน้าบ้านใครก็มักจะได้นั่งเฝ้ารอสวดหนังสืออยู่เสมอ ๆ¹

สอดคล้องกับที่เชื่อน สามารถคิด² เล่าว่า เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 อ่านออกเขียนได้แล้ว ชอบอ่านหนังสือมาก จะทำหน้าที่อ่านหนังสือให้คนแก่ๆ ที่บ้านฟังอยู่เสมอ เรื่องที่อ่านหรือสวดมีทั้งนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ หนังสือประเภทสุภาษิตต่างๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกก็จะจดจำจากการรับฟังแล้วสวดเพื่อความเพลิดเพลินในขณะที่ทำภารกิจต่างๆ ก็มีไม่น้อย ดังที่ฉั่ว ทิพย์วารี³ เล่าว่า บางคนกำลังขึ้น

¹ฉั่ว ทิพย์วารี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1 หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2543.

²เชื่อน สามารถคิด อายุ 64 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2545.

³ฉั่ว ทิพย์วารี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1 หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2543.

ตาลอยู่ที่ท้องหนังสือวัดเกาะไปด้วย เช่นเดียวกับที่พระอนุสาสนาจารย์ยัตต์ รตนโชต
บันทึกไว้ในคำนำของหนังสือเรื่อง เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ตอนหนึ่งว่า

ถึงสมัยที่ข้าพเจ้าออกเทศน์เวลาใด กำลังเคาะไปตามหนทางมักจะได้ยินชาย
หนุ่มๆ และเด็ก กล่าวเป็นทำนองหนังสือตะลุงแทบจะตลอดทาง และเรื่องที่น่ามา
กล่าว โดยมากข้าพเจ้าจับได้ว่าจำมาจากหนังสือต่างๆ เช่น เรื่องพระอภัยมณี
ลักษณะวงศ์ กายเพชร นิราศเดือน นิราศนรก เป็นต้น¹

จะเห็นได้ว่า การเสพวรรณกรรมของผู้คนกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยทั่วไปในยุคนี้
นิยมอ่านหรือสวดหนังสือวัดเกาะเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่วรรณกรรมหนังสือบูดที่มีมาแต่
เดิมนั้นก็น่าจะยังคงมีการใช้สวดอยู่ แต่อาจเป็นเพราะจำนวนหนังสือไม่แพร่หลายเหมือน
หนังสือวัดเกาะ ตลอดจนไม่สามารถที่จะนำติดตัวไปไหนต่อไหนได้ ทำให้ความนิยม
หนังสือจากวัดเกาะมีมากกว่า ในขณะที่หนังสือบูดนั้นยังคงมีใช้สวดอยู่ในหมู่ของนักสวด
หนังสือ ดังที่ แสง ชูศรีอ่อน² กล่าวว่าเรื่องที่ตนเองชอบสวดมากก็คือเรื่องพระรณเมรี ส่วน
หนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นก็น่าจะได้รับความนิยมพอๆ กับ “หนังสือวัดเกาะ” ดังที่เชื่อน
สามารถคิด³ เล่าว่า ตอนเด็กๆ เคยพบกับทอง นวลศรี เคยอ่านและสวดหนังสือ “คำกลอน
สอนใจ” ด้วย นอกจากนั้นก็เคยสวดหนังสือเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” และสามารถจำเรื่องกลืน
กรอบแก้วบางตอนได้

นอกจากนี้ ในหนังสือ “คำกลอนสอนใจ” ทอง นวลศรี ก็กล่าวไว้ชัดว่า

หนังสือผมเล่นนี้มีแก๊งอวด	ผู้ใดสวดจำไว้คงได้ผล
เรื่องพ่อแม่เรื่องขัดประวัติดคน	เรื่องมีจนเรื่องนายท่านได้ฟัง
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

นอกจากนี้ หากพิจารณาจากสถิติการพิมพ์จำหน่ายของวรรณกรรมในยุคนี้ที่มี

¹พระอนุสาสนาจารย์ยัตต์ รตนโชต. เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? 2476 หน้า ก.

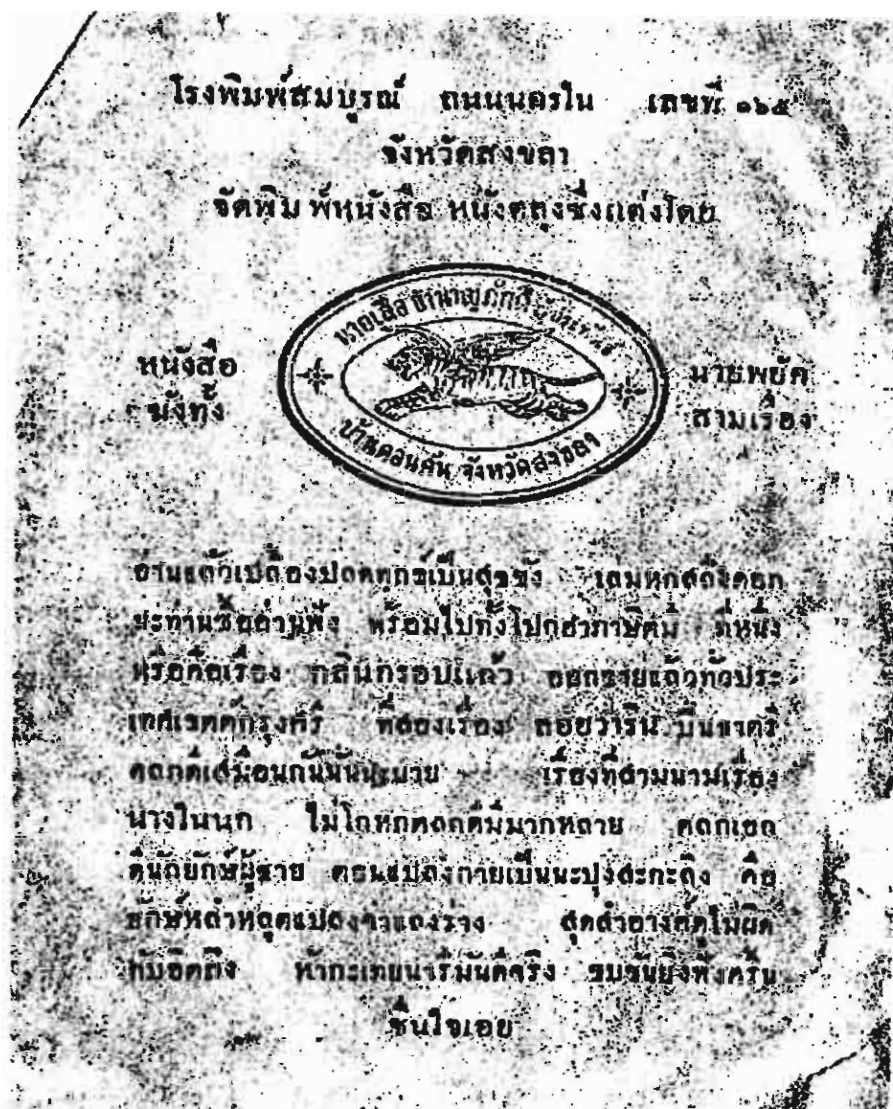
²แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16
หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543.

³เชื่อน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่
110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนค จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

จำนวนพิมพ์ค่อนข้างสูง คือ โดยทั่วไปแล้วจะพิมพ์ประมาณ 1000 – 3000 เล่ม/ครั้ง และหนังสือบางเรื่องพิมพ์มากกว่าหนึ่งครั้ง เช่น กลิ่นกรอบแก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี บางเล่มต้องพิมพ์ถึงสามครั้ง (เล่มที่ 1, 2) บางเล่มพิมพ์ 2 ครั้ง (เล่มอื่นๆ ทั้งหมด) นิยายหนังสือเรื่องแก้วผรود ของ แดง นักปราชญ์ที่ระบุว่า พิมพ์ครั้งที่ 4 จำนวน 2000 เล่ม ในปี พ.ศ.2500 เรื่อง คำกลอนสอนใจ ของทอง นวลศรี ที่มีสถิติการพิมพ์ถึง 13 ครั้ง(ถึงปี พ.ศ.2511) มีออกพิมพ์เกือบสี่หมื่นเล่ม เรื่องสายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร พิมพ์อย่างน้อย 2 ครั้ง โดยครั้งที่ 2 พิมพ์ในปี พ.ศ.2504 จำนวน 2000 เล่ม เรื่อง ภาษิตพาสื่อของ ทอง นวลศรี ที่พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2496 ถึง 6000 เล่ม ตัวอย่างเหล่านี้นับเป็นสถิติการพิมพ์ที่น่าสนใจที่แสดงให้เห็นถึงความเฟื่องฟูของการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ได้อย่างชัดเจนยิ่ง และย่อมแสดงให้เห็นว่า การเผยแพร่วรรณกรรมโดยการอ่านได้มีปริมาณมากขึ้นตามลำดับ

จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากวรรณกรรมเหล่านี้ได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเก็บรวบรวมผลงานวรรณกรรมเหล่านี้ได้ทั้งหมด สถิติข้อมูลต่างๆ บางส่วนจึงอาศัยข้อมูลที่มีการระบุไว้ในหนังสือบางเล่มที่เก็บรวบรวมได้ ดังนั้น สถิติข้อมูลเหล่านี้จึงน่าจะมีการสืบค้นหาข้อเท็จจริงต่อไป เช่น การที่ในหนังสือเรื่อง “แก้วสองภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ เล่มที่ 16 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2492 ระบุว่า หนังสือหนังสือเรื่องแก้วสองภาค ที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2492 เป็น หนังสือหนังสือเรื่องที่ 28 ที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์โอสถ สงขลา ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมประเภทนี้ได้รับความนิยมอย่างสูงยิ่ง และการที่ผลงานหลายเรื่องของนักประพันธ์บางคนได้รับการตีพิมพ์จำหน่ายไปพร้อมๆ กัน อย่างกรณีของ หนูแก้ว นครจันทร์ ที่เริ่มพิมพ์เรื่อง แก้วสองภาค นางแก้ว และพราหมณ์ประสิทธิ์ ไปพร้อมๆ กันตั้งแต่ปี พ.ศ.2492 ก็เป็นข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่แสดงถึงกระแสความนิยมอ่านวรรณกรรมประเภทนี้ในทศวรรษ 2490 ได้เป็นอย่างดี

นอกจากสถิติการพิมพ์ที่น่าสนใจแล้ว หากพิจารณาจากข้อความเชิงโฆษณาที่ปรากฏอยู่ภายในเล่มหรือที่ปกของหนังสือแต่ละเล่มที่ตีพิมพ์ในช่วงนี้ ย่อมที่จะชี้ให้เห็นถึงความนิยมในการเผยแพร่วรรณกรรมของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี เช่น ที่ปกหลังของหนังสือเรื่องกลิ่นกรอบแก้ว ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2494 มีข้อความโฆษณาหนังสือทั้ง 3 เรื่องของเสือ ชำนาญภักดี ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ปกหลังหนังสือเรื่องกลืนกรอบแก้ว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2494

หรือที่ปกหลังหนังสือเรื่อง “แก้วสองภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ มีข้อความโฆษณาหนังสือที่หนูแก้วแต่งและจัดพิมพ์จำหน่ายไว้ ดังนี้

แจ้งความ

หนังสือที่ หนูแก้ว นครจันทร์ เขียน คือ นิราศท่าบอน เล่มเดียวจบ
 นิราศสงขลา 2 เล่มจบ นิราศระโนด นิราศพัทลุง นิราศสตูล นิราศศิษย์ คิหิ
 ปฏิบัติคำกลอน

เรื่องหนังสือ

พราศประสิทธิ์ มี 25 เล่ม นางแก้ว มี 25 เล่ม แก้วสองภาค มี 25 เล่ม นางสาว
 ชาวคง มี 25 เล่ม

เรื่องเหล่านี้จะจัดพิมพ์เป็นลำดับไป

หากใครต้องการรับไปจำหน่าย โปรดติดต่อกับนายโชคชัย นครจันทร์ บ้านหน้า
 วัดท่าบอน ตำบลท่าบอน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา หรือติดต่อได้ที่ =

โรงพิมพ์สมบูรณ์ โอสธ

๑๖๕ ถนนนครใน จังหวัดสงขลา

จะให้กำไรอย่างงาม และอยากหาที่ขายทั่วไป'

เมื่อพิจารณาถึงตัวผู้เสพวรรณกรรม จากข้อมูลข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่าการส
 เพวรรณกรรมด้วยการอ่านได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากข้อมูลสถิติการพิมพ์ทั้งในส่วนของ
 ยอดจำนวนพิมพ์และจำนวนครั้งที่จัดพิมพ์ ทำให้สามารถมองเห็นได้ว่าผู้ที่ “อ่านออกเขียน
 ได้” ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เพิ่มปริมาณขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้
 หมายความว่า การเสพด้วยการฟังก็ยังคงมีอยู่ควบคู่กัน

ผู้เสพในระดับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ยังคงนิยมเสพวรรณกรรมร้อยกรองประเภท
 นิทานประโลมโลกมากกว่าวรรณกรรมประเภทอื่นๆ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะมีเนื้อเรื่องที่สนุก
 สนาน่าติดตาม สามารถให้ความบันเทิงได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ เรื่องประเภทนี้ยังเหมาะ
 สำหรับการนำไปใช้สวดหนังสือและแสดงหนังสือมากกว่าเรื่องประเภทอื่น จึงย่อมได้รับ
 ความนิยมสูงกว่า ดังนั้นจึงไม่เป็นเรื่องที่น่าแปลกประการใดที่หนังสือเหล่านี้ล้วนเป็น
 ประเภทที่จัดพิมพ์เพื่อจำหน่ายทั้งสิ้น ในขณะที่วรรณกรรมประเภทอื่นๆ ส่วนใหญ่จะแพร่
 หลายอยู่ในวงแคบกว่านิทานประโลมโลก การจัดพิมพ์ก็จะพิมพ์เพื่อแจกเป็นที่ระลึกใน
 โอกาสต่างๆ มากกว่าจะจัดพิมพ์เพื่อจำหน่าย

เรื่องที่ได้รับการนิยมนิยามจากผู้อ่านในระดับชาวบ้านอีกประเภทหนึ่งก็คือ วรรณกรรมคำสอน ซึ่งจากสถิติการพิมพ์ผลงานวรรณกรรมคำสอนของนักประพันธ์บางคน พบว่ามียอดการพิมพ์ที่สูงมาก

3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹ กล่าวถึงรูปแบบของวรรณกรรมว่า แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รูปแบบของลักษณะคำประพันธ์อันได้แก่ ฉันทลักษณ์ทางการประพันธ์ประเภทต่างๆ และรูปแบบซึ่งเป็นขนบนิยมในการดำเนินเรื่อง เช่น การเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ขนบในการพรรณนาความในนิราศ เป็นต้น ดังนั้นในการวิเคราะห์รูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นใน ยุคการพิมพ์ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ทั้งที่ลักษณะคำประพันธ์ และขนบนิยมในการเดินเรื่อง

3.1 ลักษณะฉันทลักษณ์

ในขณะที่วรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าใช้นิยามใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็น พื้น มีใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนบ้างแต่ไม่มากนัก แต่ ฉันทลักษณ์ที่ใช้ในยุคนี้ใช้กลอน เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกหรือเรื่องหนัง ตะลุงและวรรณกรรมคำสอน เกือบทั้งหมดจะแต่งเป็นกลอนสุภาพ ส่วนฉันทลักษณ์ ประเภทอื่นๆ พบว่ามีการใช้เกือบทุกชนิด ทั้งกาพย์ โคลง ฉันท์ ร่าย ตลอดจนฉันทลักษณ์ ของเพลงพื้นบ้านบางประเภท ทั้งของท้องถิ่นภาคใต้และภาคกลาง เช่น กลอนเพลงบอก กลอนเพลงพวงมาลัย กลอนคอกสร้อย เป็นต้น

3.1.1 กลอน

คำประพันธ์ประเภทกลอนเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมสูงสุดในยุคนี้ มีทั้งที่แต่งเป็นกลอนสุภาพ กลอนกลบท กลอนหก กลอนสี่ กลอนเพลงบอก กลอน คอกสร้อย และ กลอนสักวา โดยพบว่ากลอนสุภาพ เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุด วรรณกรรมที่นิยมแต่งด้วยกลอนสุภาพ มีทั้งที่เป็นนิทานประโลมโลก นิยาย หนังตะลุง วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิราศ และร้อยกรองสมัยใหม่ ส่วนกลอนกลบท เป็นกลอนที่นิยมใช้ในการแต่งวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุง โดยผู้ประพันธ์จะ

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. 2525. หน้า 43.

แต่งตามแบบที่กำหนดไว้ในหนังสือ “ขสภิต” อันเป็นหนังสือที่หนังสือตระกูลยี่สิบถือเป็นแบบในการแสดงมาตั้งแต่โบราณมาตั้งแต่ในอดีต วรรณกรรมที่ปรากฏกลอนกลบทย่อมมากและมีความโดดเด่นมาก คือ เรื่องกลั่นกรอบแก้ว นอกจากนั้นแล้วในวรรณกรรมหนังสือตระกูลยี่สิบยังมีกลอนหกและกลอนสี่แทรกอยู่ด้วย ซึ่งเป็นการแต่งให้สอดคล้องกับศิลปการแสดงของหนังสือตระกูลนั้นเอง

กลอนเพลงบอก เท่าที่พบ เป็นคำประพันธ์ที่แทรกอยู่ในหนังสือเรื่อง “ตำนานพระบรมธาตุคำกลอน” ของ พระมหาอุทัย พิลิสต์พงษ์ วัดท่าหิน อำเภอสทิงพระ

สำหรับกลอนคอกสร้อย กลอนสักวา กลอนเพลงพวงมาลัย ซึ่งเป็นกลอนเพลงของภาคกลาง พบในผลงานของนักประพันธ์รุ่นใหม่ เช่น เรื่องคอกสร้อยกสิกรรม ของ วรรณ กภสุวรรณ และเรื่อง “เพลงพวงมาลัย” ของ ชุนมนตริบริรักษ์ เป็นต้น

3.1.2 กาพย์

กาพย์ คำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในการแต่งวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มาตั้งแต่ยุคเก่า แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคนี้ใช้กาพย์น้อยลงกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกซึ่งแต่เดิมนิยมแต่งด้วยกาพย์ชนิดต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ จะอย่างไรก็ตาม กาพย์ก็ยังเป็นที่นิยมอยู่บ้างในกรณีที่มีการแต่งวรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา หรือคำสอน เช่น เรื่อง เทศนาสัมปทา กาพย์ยานี เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ของ พระอนุศาสนาจารย์จิตต์ รตนโชติ เรื่องลายลักษณ์พระบาท ของนายไผ่วงศ์ อุดตโรพร ประวัติพระบรมสารีริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สัน สังข์สุวรรณ เป็นต้น กาพย์ที่พบในยุคนี้มี 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28

3.1.3 โคลง

โคลง คำประพันธ์ประเภทโคลงนิยมใช้แต่งวรรณกรรมขนาดสั้นที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมสมัยใหม่มากกว่าที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องยาว โคลงที่ใช้พบเฉพาะโคลงสี่สุภาพเท่านั้น ส่วนโคลงประเภทอื่นๆ ไม่พบในขณะนี้ เช่นผลงานเรื่อง การศึกษานิเทศ ของ ชุนมนตริบริรักษ์ ยุทธภานิต ของ คำเนิน บุญรัตเศรษฐี เป็นต้น

3.1.4 ฉันท์

ฉันท์ ฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ไม่ค่อยนิยมใช้กันมากนัก มีวรรณกรรมเพียง

ไม่กี่เรื่องที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทนี้ เท่าที่พบมีเรื่อง กุกกุโรวาทชาดกคำฉันท์ ของ สามเณรฐานิสฺสโร แก้ว จันทรวัดน์ ซึ่งแต่งด้วยฉันท์และกาพย์ เป็นต้น

3.1.5 ร่าย

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทง่ายที่ค้นพบมีเพียงเรื่องเดียว คือ ผลงานวรรณกรรมคำสอนซึ่งแปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลี ของขุนมนตริบวรวิทย์ (พ. ศิริธร) โดยผู้ประพันธ์จะเรียกว่า “กลอนร่าย” เป็นวรรณกรรมคำสอนขนาดสั้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าในยุคนี้มีการแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์หลายชนิดในเรื่องเดียวกัน เรื่องใช้หลากหลายมากก็คือเรื่อง “พระบรมธาตุคำกลอน” ของ พระมหาอุทัย พิสิสฺสพงศ์ ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่างๆ คือ กาพย์ยานีหรือยานีลำน้า กาพย์ฉิ่ง กาพย์สุรางคนางค์ อินทรวชิรฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ กลอนแปด กลบทสะบัดสะบั้ง และ กลอนเพลงบอก หรือเพลงบอก 22

3.2 ขนบนิยมทางการประพันธ์บางประการ

ขนบนิยมหรือธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์ เป็นลักษณะทางการประพันธ์ที่ยึดถือเป็นแบบแผน ในวรรณกรรมแบบเก่า มีขนบนิยมที่น่าสนใจหลายประการ ดังผลการวิจัยของอุดม หนูทอง¹ ที่ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทนิทานประโลมโลก พบว่าในนิทานประโลมโลกจะมีขนบนิยมที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ การไหว้ครู การออกตัวของกวี และการบรรยายหรือการพรรณนาเข้าแบบ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ก็พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ส่วนใหญ่จะยังคงรักษาขนบนี้เอาไว้ ยกเว้นวรรณกรรมของนักประพันธ์กลุ่มสมัยใหม่ที่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามวรรณกรรมสมัยใหม่ในเมืองหลวง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.1 การไหว้ครู

วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ส่วนใหญ่ยังคงมีบทไหว้ครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่เป็นเรื่องขนาดยาว แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาของบทไหว้ครูของวรรณกรรม

¹อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก. ม.ป.ป.

ในยุคนี้กับวรรณกรรมแบบเก่า พบว่ามีเนื้อหาหลายประการที่แตกต่างกัน และน่าจะเป็น
ขนบอย่างหนึ่งด้วย เนื้อหาของบทไหว้ครูของวรรณกรรมแบบเก่าที่เหมือนกันก็คือการไหว้
พระรัตนตรัย นอกจากนั้นก็จะมีไหว้เทวดา เช่น พระวิษณุ พระอิศวร จากนั้นก็จะเป็น
การไหว้บิดามารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ และไหว้ลายลักษณ์ เป็นต้น เช่นบทไหว้ครูใน
เรื่อง สุวรรณหงส์ ว่า

หัดดั่งดั่งเกล้าผม	ถวาทบังคมไครรัตน
นบบาทพระศาสดา	งามรจนาทั้งคู่เคียง
กงจักรลายลักษณ์ใหญ่	รูปสัตว์ในเต็มรายเรียง
ร้อยแปดประการเที่ยง	ข้าโอนเอียงเศียรบูชา
นบธรรมคำพรอรรถ	โดยพระตรัสเทศนา
ดั่งต้นพระโสดา	อรหัตตาปริโยสาน
มรรคสี่แลผลสี่	จัดผู้มีสี่ประการ
หนึ่งเล่าพระนิพพาน	ครบเป็นเก้าแควมรรคผล
ปฏิบัติปิฎกโสตร	ไหลจากโอษฐ์พระทศพล
โสฬสเป็นประณม	เทพทุกกรมภูมิเทวัญ
จงช่วยอวยวรา	แก้ตัวข้าผู้แต่งฉันท
นิยายให้พ้องกัน	จะนิพนธ์ประโยคกลอน
	(หลวงพทุทธราชศักดิ์ : สุวรรณหงส์)

ในขณะที่ในวรรณกรรมยุคการพิมพ์ส่วนหนึ่งจะยังคงไหว้ครูตามเนื้อหาเดิมอยู่
และเพิ่มเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวกับชาติและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการชมบ้านเมือง ดังเช่น

ไหว้คุณแก้วทั้งสามนามรัตน	นะมัตถุรัตนังตั้งเกษา
องค์พระพุทธเจ้าเข้าสู่ศัตถ์	ส่องโลกาให้สว่างทางธรรมโม
ได้สั่งสอนเทศนาพระธรรมโม	ยังสู่ทิศนิพพานท่านสุขโข
ยังพระธรรมคำสอนอภรรนาถ	ไว้ในโลกาโลกาของเรา
ทั้งแปดหมื่นสี่พันนั้นไม่เบา	เป็นบทบาทมีหลักเหมือนปีกเสา
เรียกพระไตรปิฎกยกเป็นสาม	ผู้ใดเอาปฏิบัติขจัดมาร
ยังพระสงฆ์รักษาพยายาม	พระสงฆ์ตามปฏิบัติขจัดหนาม
	สืบรอยตามพุทธเจ้าดังกล่าว

อรหัตต์ทั้งหลายได้ชูคำ
 อริยะสงฆ์องค์กัสสปปรารภมา
 แลให้วิญญชนนีนชนกนาถ
 ท่านปกปักรักษาซึ่งกายี
 อยู่ในครรภ์ท่านนั้นสูดนม
 เครื่องเผ็ดร้อนแม่มีได้รับภูษา
 ส่วนว่าพ่อเป็นทุกข์ให้ขุกเขิญ
 งานทุกสิ่งสารพัดจัดเตรียมไว้
 ทั้งน้ำร้อนก้อนเส้าเผ้าถนอม
 ลำบากเหลือเมื่อเราทรมาน
 ยังอีกคุณอุปัชฌาย์อาจารย์สวด
 ทั้งคุณครูผู้สอนซึ่งวิชา
 ยังบุญคุณจนเจิมเฉลิมภพ
 แก่กษัตริย์ถัด ๆ กันมาไว
 ภูมิพลอดุลยเดชเกษกระษัตริย์
 องค์พระราชินีผู้ปรีชา
 ในประเทศขอบเขตชาวไทยพุทธ
 บ้านเมืองเราเหล่าไทยในดินดอน
 ทางเหนือใต้ได้มี ร.ฟ.ท.
 ส่งสินค้าแจกจ่ายรายตำบล
 บริษัทการบินถิ่นเวหน
 อากาศยานผ่านผืนบินคะเน
 บรรทุกคนขนสินค้ามาจังหวัด
 จากดอนเมืองมาได้ไม่เคียดร้อน
 ถึงสงขลาคลัตลยไปสิงคโปร์
 เรือกลไฟใหญ่่น้อยลอยคงคา
 ขาตลิ่งเรือวิ่งเที่ยวส่งคน
 เรือน้อยๆ เข้าคลองไม่ต้องเดิน
 โลกนิยมชมชอบประกอบศิลป์

ที่ได้ทำโอวาทพระศาสนา
 สังกายนาร้อยกรองถูกต้องดี
 ขอกราบบาทยกวางหว่างเกษีย
 ให้เป็นที่รอดพ้นตลอดมา
 บำรุงพร้อมประคองเคียงเคียงรักษา
 กลัวกายาถูกนั้นจะอันตราย
 ต้องจำเป็นพยายามความทั้งหลาย
 มคหมอได้หามาพยาบาล
 จัดไว้พร้อมพื้นไฟในสถาน
 อยู่ในครรภ์กันดานพระมารดา
 ท่านได้บวชเข้าพเจ้าคราวนั้นหนา
 ให้ศึกษาขีดเขียนเล่าเรียนไป
 รักษาหลบแหล่งหล้าสุธาใหญ่
 จนถึงในรัชกาลที่ผ่านมา
 เถลิงรัชไพโรพลชนสุชา
 ได้ปกครองไพร่ฟ้าสถาวร
 อุดมสุดคั่งคับสลับสละน
 อยู่ถาวรสนุกไปทุกคน
 เล่นติดต่อกันตามจังหวัดไม่ขัดสน
 มีรถยนต์นำพาถึงคาม
 รับส่งคนเร็วพลันมิหันเห
 ข้ามทะเลมหาสมุทรไม่หยุดย่อน
 มนุษย์ผัดหมุนทันไม่ผันผอน
 ลงนครภูเกิดเสร็จแล้วมา
 นับว่าไซว์ตามสมัยใจहरणा
 เข้าเทียบท่าอย่างสบายให้เจริญ
 ไม่ตกหล่นพากันก็สรรเสริญ
 เพราะเจริญตามสมัยวิสัยตา
 ทำเครื่องบินลอยเร่ตามเวหา

วิทยาศาสตร์ฉลาดขึ้นนานา
 วิทย์ส่งเสียงสำเนียงบอก
 ช่วงฉลาดจับธาตุเข้ามาพลัน
 ต่อแต่นี้สุดที่จะแจ้งบอก
 ฉันทุเล่เล่นเป็นกลอนอักษรไทย

ทำไฟฟ้าสว่างเหมือนกลางวัน
 อยู่บางกอกฟุ้งเมืองเราอาสนัน
 ผสมกันดินน้ำและไฟลม
 เพราะท่านออกเที่ยวควรรู้สมัย
 ต่อนี้ไปจะแสดงแจ้งกิจจา
 (พระคลี ทิฎฐปณฺญ : กตัญญูคำกลอน)

นอกจากนั้น ในบางเรื่องอาจมีการไหว้ผู้นำหรือผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านและกำนันด้วย ดังบางตอนจากเรื่อง “ภามิตพาเลือก” ของ ทอง นวลศรี

หมู่ที่สองนายสมปองเป็นผู้ใหญ่
 เปรียบเหมือนไทรใบดกร่มปกพอ
 เจ้าตำบลเป็นคนที่มีหลัก
 ชื่อนายเลือนๆ ชื่อล้อมานาน
 ท่านปกครองตำบลเป็นคนใหญ่
 ตำบลเกรียะเป็นสุขสนุกกรัน
 ทั้งพ่อค้าชาวนาสบายสิ้น
 แปรคหมู่บ้านท่านยกไม่ตกต่ำ

ทองอาศัยอยู่ใกล้บอกไม่หลอ
 มีเหล้ากอโคใหญ่ใจเบิกบาน
 อาริรักทั่วไปแผ่ไพศาล
 ทางราชการจัดให้ได้กำนัน
 เพื่อเย็นใจเป็นสุขไปทุกหลัน
 เพราะกำนันชื่อสุดยุติธรรม
 เจ้าท้องถื่นซุซุบอุปถัมภ์
 จัดให้ทำสวนครัวทั่วทุกคน
 (ทอง นวลศรี : ภามิตพาเลือก)

3.2.2 การออกตัวของกวี

การออกตัวของกวี เป็นลักษณะของการแสดงออกถึงการถ่อมตัวของผู้ประพันธ์ โดยมักจะกล่าวในทำนองว่าเพ่งหัดแต่งบ้าง มีความรู้ความสามารถน้อยบ้าง ลักษณะการออกตัวเช่นนี้ยังคงอยู่มีอยู่ แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหลายๆ เรื่อง ผู้ประพันธ์จะบอกเรื่องราวส่วนตัวไว้ด้วยว่าอยู่ที่ไหน ได้รับการศึกษาอย่างไร เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ข้าชื่อพร้อมนามสกุล-รักษากาญจน์
 ขอคุณครูอุปัชฌาย์ผู้อาจารย์
 ที่ประคองรู้เรื่องราวเล่าแถลง
 สู้ทนยากอยากทำเป็นคำกลอน

ไม่เชียวชาญเชิงกลอนอักษรสาร
 โปรดประทานช่วยอ่านวยพร
 ย่อมเห็นแจ้งจริงประจักษ์ตามอักษร
 แต่ยังอ่อนด้วยไม่เคยเลลขความ
 (พร้อม รักษากาญจน์ : ราตรีสวรรค์)

3.2.3 การบรรยายหรือพรรณนาเข้าแบบ

ในการพรรณนาความที่มีลักษณะของการชมธรรมชาติ ชมความงามของตัวละคร ชมบ้านเมือง หรือบทพรรณนาคร่ำครวญต่าง ๆ ล้วนมีแบบแผนในการเขียน เช่น มักถือเอาความไพเราะของถ้อยคำมากกว่าความจริง ดังตัวอย่างบทชมธรรมชาติในเรื่องแก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ ว่า

ออกทุ่งนาอากาศปราศเมฆหมอก	อาทิตย์เพ่งเปล่งออกทะลอส่อง
คือพยับแดดกลักร้อนพระองค์	จักระพงศ์เหงื่อพรายไพร่นาจร
พอบ่ายคล้อยหน้อยหนึ่งถึงป่ากว้าง	มีทุกอย่างควนเงินเนินสิงขร
พฤษชาติดาดดาอรชร	ต่างซับซ้อนก้านใบเล็กใหญ่โต
ต้นไม้ดอกออกช่อละออเอี่ยม	ดูยอดเยียมอย่างยิ่งเคียงกิ่งไถ
ทั้งเหลืองแดงขาวม่วงพวงใดๆ	ชื่อขงโคโยทะกาसारะภี
มีสลับซับซ้อนซ้อนกิ่งใบ	คู่องใสงามระยับสลับสี
พระพายพัดกวัดแกว่งแสดงดี	เกสรศรีฟุ้งกระจายตามสายลม
แมลงภู่มู่ผึ้งบินคลึงเกล้า	แล้วเลยเข้าอาบละอองฟุ้งผสม
เสียงหึ่งหือพือปีกหลักสายลม	แล้ว ... มาลีบาน

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

หรือในบทการเดินทางของตัวละครในเรื่อง “ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ” ของ เสือชำนาญภักดี ที่บรรยายไปตามขนบทางการประพันธ์มากกว่าที่จะบรรยายถึงสภาพความเป็นจริง ว่า

ฝ่ายองค์พระลอยวารินปิ่นนระรา	ทรงปีกษาสีอำนาจชาติประสม
ฝ่ายเจ้าสัตว์อัฉนาปิกปีกกวักลม	เทือนพนมเนินผาสุธาคล
ทียบดินโลกโคดผลูตูเมฆ	กวัคปีกดั่งเทือก้องห้องเวหน
ทรรทิกมารร้ายนำไพร่พล	ลอยเมฆบนตามนายไม่ห่างไกล
ด้วยอำนาจฤทธิ์พลยักษ์	เสียงคึกคักเทือนลำเนาภูเขาใหญ่
ราชสีห์หิมิงหิงวังกใจ	กวางช้างไพรชอกซอนวิ่งซ้อนกาย

(เสือนำชำนาญภักดี : ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ)

การพรรณนาถึงธรรมชาติและสัตว์ป่าที่ปรากฏในคำประพันธ์ที่ยกมานี้จึงเป็นเพียง

การพรรณนาไปตามขนบมากกว่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความจริงได้ทั้งหมด

3.3 ขนบนิยมบางประการของวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง

หนังตะลุงเป็นศิลปการแสดงที่มุ่ง “เล่าเรื่อง” หรือเล่านิทาน แต่เดิมไม่ได้มีการแต่งเรื่องเพื่อการแสดงหนังตะลุงโดยเฉพาะ แต่นายหนังตะลุงจะนำเอาเรื่องจากวรรณคดีหรือนิทานชาดกมาดัดแปลง ดังที่ฉิ้น อรมุต¹ และอ้อม จิตต์ภักดี² เล่าว่า หนังในยุคเก่าที่นิยมนำเอา วรรณคดีเก่าๆ มาดัดแปลงเพื่อใช้แสดง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ จันทโครพ คาวี สังข์ทอง โกมินทร์ พระอภัยมณี เป็นต้น ต่อมาจึงมีการคิดโครงเรื่องขึ้นมาเองบ้าง มีผู้คิดโครงเรื่องให้บ้างโดยนายหนังจะนำเอาไปดัดแปลงใช้เอง แม้แต่เรื่องหนังตะลุงที่มีผู้เขียนขึ้นและพิมพ์ขาย ถ้าจะนำไปใช้แสดงก็จะดัดแปลงให้เหมาะสมอีก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงโดยตรงในยุคแรกๆ จึงน่าจะไม่มี แต่ด้วยความที่หนังตะลุงเป็นศิลปการแสดงที่ได้รับความนิยมสูง จึงเริ่มมีผู้แต่งเรื่องขึ้นมาเพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงหนังตะลุงมากขึ้นแล้วในทศวรรษ 2480 ดังจะเห็นได้จากผลงานเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ของ เสือ ชำนาญภักดี ที่มีขนบนิยมบางประการสอดคล้องกับการแสดงหนังตะลุง และหลังจากนั้นก็พบว่ามีการแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงที่พิมพ์จำหน่ายอีกหลายเรื่องในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และมีน่าสังเกตว่า วรรณกรรมที่ใช้เพื่อแสดงหนังตะลุงเหล่านี้ได้มีพัฒนาการที่เกี่ยวกับขนบนิยมทางการประพันธ์ให้สอดคล้องกับการแสดงหนังตะลุงเรื่อยมา

ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุง ใช้รูปแบบทางการประพันธ์ประเภทกลอน โยกลอนที่ใช้จะมีทั้งกลอนสุภาพ กลอนกลบท กลอนหก กลอนสี่ ตามลักษณะและบทบาท ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ในการดำเนินเรื่องก็จะมีการแทรกบทเจรจาทั้งที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว ผสมผสานกันไป ซึ่งจากการศึกษา วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงบางเรื่อง พบว่า วรรณกรรมที่ใช้เพื่อการแสดงหนังตะลุงมีพัฒนาการทางรูปแบบคำประพันธ์ที่น่าสนใจดังนี้

¹ฉิ้น อรมุต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกโส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดธรรมโฆษณ์ ตำบลตงทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

²อ้อม จิตต์ภักดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกโส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 452/3 ตลาดครึกภูมิ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2544.

ประการที่ 1. ช่วงแรกถึงต้นทศวรรษ 2490 เป็นยุคที่แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภท ร้อยกรองล้วน มีการสอดแทรกบทเจรจาของตัวละครไว้ด้วย แต่เจรจาเป็นร้อยกรอง หรือ การกำหนดให้ตัวละครขับกลอนได้ตอบกันนั่นเอง ผลงานที่เด่นชัดที่สุด คือ เรื่องกลืนกรอบ แก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี

นอกจากนั้นแล้ว รูปแบบของวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกหรือนิทาน คำกลอน นับเป็นรูปแบบที่สอดคล้องและสามารถปรับไปใช้ในการแสดงหนังตะลุงได้เป็นอย่างดี ในยุคนี้จึงเกิดวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุงขึ้นแล้ว และเรื่องที่มีการพิมพ์ จำหน่ายในช่วงแรกๆ น่าจะเป็น เรื่อง กลืนกรอบแก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี นั่นเอง รูปแบบ การประพันธ์ของเรื่องกลืนกรอบแก้ว เพียงแต่รูปแบบของกลืนกรอบแก้วยังไม่เป็น วรรณกรรมหนังตะลุงโดยสมบูรณ์แบบเหมือนยุคหลังๆ แต่สิ่งที่น่าจะยืนยันได้ถึงการใช้ ประโยชน์เพื่อการแสดงหนังตะลุงของวรรณกรรมเรื่องนี้ นอกเหนือจากคำบอกเล่าของผู้คน รอบทะเลสาบแล้วก็คือตัวของวรรณกรรมเองที่มีหลายตอนที่ผู้ประพันธ์แต่งบทเจรจาเป็นคำ กลอนตามแบบของหนังตะลุงรุ่นเก่า ดังเช่น บทเจรจาระหว่างสร้อยจินดา กับ พาลพิภพมาร ว่า

โฉมเจ้าสร้อยจินดาอุพาพัศตร์ ไม่คร้ามยักษ์ตอบไปด้วยใจหาญ
ฮ้ายอุบาทว์ชาติสุนัขยักษ์สาทาล ไปเอามารคามึงให้ถึงใจ ให้ถึงจิตที่เื่อง
คิดอยากบุตรา ยักษ์ชั่วช้าพุดเลือกเกลือกไกล อันตัวเราไม่ปลงตกลงใจ
ยอมบรลัสมิให้ต้องเป็นสองชาย

เจ้าไม่เอากับพี่นี่บอกตรง ที่จะคงชีวาอย่าหนีหมายฯ
ไม่เอาแน่ท่านจงมล้างให้วางวาย มิเสียดาในชีพชีวันต์ เราเปล่า
หัตถ์ยักษ์ทำระยำจิตต์ อาวุธคิดหัตถาคงอาสันต์ พี่ทิ้งบองลงดูมาสู้กัน
จะจูบให้ตายฉันไม่ทันรบ
จูบแม่หมีจึงจะสมอารมณ์มาด จูบไม่พลาจบให้ตายได้ทำศพฯ
ได้ฟังนางเจ้าหัตถาว่าจะคบ เห็นงามครบถอยหายเสียดาบนาง
แล้วปลอบว่าตัวพี่นี้หวลโกรธ ชายขอโทษนวลน้องอย่าหมองหมางฯ
ท่านอย่าปล่อยให้เมื่อเหนื่อยลูกกาง เอ็งด่วนมล้างเราให้บรลัสมิราญฯ
(เสือ ชำนาญภักดี : กลืนกรอบแก้ว)

ประการที่ 2 ช่วงต้นทศวรรษ 2490 ถึง 2503 เป็นยุคที่เริ่มมีการสอดแทรกบท

บรรยายและเจรจาที่เป็นร้อยแก้วลงไปด้วย เช่น ในเรื่อง ลอยวารินสินสุบรรณ เล่ม 6 ของ เสือ ชำนาญภักดี มีแทรกไว้บางตอนดังนี้

ฝ่ายองค์พระหน่อเนื้อลอยวาริน	ทรงสัตว์บินข้ามเงินเนินไพรสาณฑ์
พร้อมพหลพลพวกระบิร	ตามภูบาลเจ้าพระยานำหน้าจร
เห็นท้าวเหาะลอยถ้ำพาสงสัย	ต่างคู่ไปที่ทางหว่างสิงขร
เห็นเป็นกองทัพใหญ่ในคงคอง	พงศนิกรลอยวารินผินพักตรา
พระคำรัสตรัสด้วยทรรทิ	พวกข้าศึกหรือพวกใดในป่าหา
หรือกองทัพยกพราจากพารา	คุณลุงถ้าเรายู่ดูแปลกใจ

(ต่อไปนี้พระลอยวารินเห็นพระยาปราบพาล เหาะลอยถ้ำเป็นอัน สงสัย แล้วดูไปในป่าเห็นกองทัพอยู่กลางมรรคา แล้วตรัสปรึกษามารทริก นั้นะพีมารทริก คุณดูไปในหว่างเขาโน้นซิ ดูเหมือนจะเป็นกองทัพ และ คุณลุงท่านก็เหาะลอยถ้ำเรายู่ คงจะมีเหตุสักอย่างเป็นแน่

ทรรทิกตอบว่าถูกแล้วพระเจ้าคะ คงจะมีเหตุเสียจริง เจ้าพระยาปราบพาลท่านรอถ้ำพระองค์อยู่)

ทรรทิกตอบว่าทัพข้าศึก	ที่ก็นึกประหลาดจิตต์คิดสงสัย
อีกเจ้าพระยาถ้องค์พระทรงชัย	ต้องคว่นไปถามดูให้รู้การ

(เสือ ชำนาญภักดี : ลอยวาริน สินสุบรรณ)

จากพัฒนาการของรูปแบบดังกล่าวจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมในกลุ่มนี้เป็น วรรณกรรมที่มีเป้าหมายในการแต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังสืออย่างชัดเจน และสามารถ นำไปปรับใช้ได้ที่น่าสนใจ โดยจะมีทั้งเรื่องที่ทำให้ผู้แสดงหรือนายหน้าไปปรับใช้ และ ที่ให้นายหน้าสามารถนำไปใช้ในการแสดงได้ทันที ทำให้เชื่อได้ว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การแต่งวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกส่วนใหญ่จะแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการ แสดงหนังสือมากกว่าจะเพื่อการอ่านอย่างเดียว โดยวรรณกรรมเหล่านี้จะมีการใช้บท กลอนในลักษณะต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้แสดงได้ดีกว่าใช้วรรณกรรมหรือหรือวรรณคดี เก่าๆ เช่น การใช้กลอนหก กลอนสี่ และกลอนกลบท เป็นต้น มีการสอดแทรกบทเจรจาทั้ง ที่เป็นการเจรจาเป็นบทกลอนและเจรจาเป็นร้อยแก้ว มีการเขียนบทบรรยาย และบางครั้งก็มี การสอดแทรกบทเพลงให้ตัวละครขับร้องอีกด้วย ดังเช่น ในเรื่อง “สายเลือดทรยศ” ของ พร้อม วรรณบวร เป็นต้น

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเหล่านี้ยังปรากฏขนบของการแสดงหนังตะลุงประการหนึ่งก็คือ จะมีการสอดแทรกบทพรรณนาหรือบทบาทของตัวละคร(ที่มักจะเป็นตัวตลก) ที่ไม่สอดคล้องกับเวลาและยุคสมัยของเรื่อง หรืออาจจะเรียกว่าเป็น “บทนอกเรื่อง” หรือ “บทไม่เข้าเรื่อง” โดยในเรื่อง “กลั่นกรอบแก้ว” จะเห็นพัฒนาการของขนบนี้อย่างชัดเจนที่สุด โดยในครั้งแรกของเรื่องซึ่งจากหลักฐานการตีพิมพ์ทำให้เชื่อได้ว่า แต่งขึ้นก่อนปี พ.ศ.2190 จะไม่ปรากฏลักษณะที่เป็น “บทนอกเรื่อง” ชัดเจนนัก ในขณะที่เนื้อเรื่องในครั้งหลังนั้นจะปรากฏอย่างชัดเจน ดังปรากฏในบทของ “ครูบี” ว่า

ที่ปรากฏชัดเจนเป็นเรื่องแรกๆ ก็เห็นจะเป็นในเรื่องแก้วสองภาค ดังจะเห็นได้จากการที่เท่งและหนูขี้มียศเป็นทหารชั้นสิบตรี ในขณะที่เนื้อเรื่องเป็นเรื่องยุคโบราณ หรือการเดินทางไปเอาตัวยาเพื่อมารักษาแก้วสองภาคที่เท่งเดินทางไปถึงกรุงเทพฯ ก่อนแล้วจึงนั่งเครื่องบินมาลงที่สงขลา โดยสารรถไปต่อไปถึงพัทลุง เพื่อจะเอาวานยาที่ทำมึนเมา การเดินทางกลับเมืองของเจ้าชายที่มีการแจ้งข่าวด้วยโทรเลข และนำรถยนต์มารับ ดังคำกลอนบางตอนว่า

ในที่แรกๆ ไปถึงกรุงเทพฯ	จะเล่าพอสังเขปตามเหตุผล
ได้ขอบัตรอนุญาตประจำตน	ช่วยรื้อนรณได้ชัดจากรัฐบาล
ไปดอนเมืองโดยสารเครื่องบินจำกัด	ของบริษัทไทยพาดังว่าขน
สองชั่วโมงถึงสงขลาไม่ช้านาน	จะโดยสารรถไฟไปไม่ทัน
คืนนั้นพักสงขลาแสนสนุก	เพื่อปล่อยทุกข์เฝ้าแกะชะแรขันธุ์
ไปสนามเทศบาลวิกาลนั้น	ไค้แก่นักกรรมงามฆ่าแล้วร้าว
	(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

ซึ่งลักษณะเช่นนี้ในยุคหลังๆ ก็มีปรากฏชัดเจนขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นขนบอย่างหนึ่งของเรื่องหนังตะลุงในยุคต่อมา เช่นในเรื่อง แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์ ที่มีการแทรกบทพูดร้อยแก้วไว้ด้วยตลอด

(คำพูด) เมื่อนางภิกษุณีเข้ามาณรู้เรื่องเรียบร้อยแล้ว จึงตรัสบอกกับหนุมานตามเหตุผลที่เป็นไปทุกสิ่งทุกประการ

กระบี่ไพรพิงท่านพระมารดา	ดังสายฟ้าฟาดกายให้ดับภัย
สุทธิดัดถันมัสการมารดาไทย	ข้าจะไปตอบแทนที่แก่นเคือง
ภิกษุณีตอบความตามขนบ	ในการรบนี้ไม่หอบไม่เหวี่ยง

แม้จะเกียจจะเล่าให้ยาวเรื่อง

ไปถึงเมืองก็ไม่หบการรบรา

.....

- (คำพูด) นางภิกษุณีบอกหนุมานว่า น้ำทิพย์ขวดนี้เทวดาท่านประทานให้ ถ้าผู้ใดยังไม่หมดอายุ ท่านบอกว่าตามแต่จะตายด้วยเหตุผลอะไร อาจจะคืนเป็นขึ้นมาได้ หนุมานตอบว่าถ้าเช่นนั้น เชิญมารดาออกจากถ้ำ ข้าพเจ้าจะจ้างเอาก้อนศิลาขนาดใหญ่ ปิดปากประตูถ้ำไว้ให้มีชีวิต แล้วเชิญชวนนางภิกษุณีเป็นการคว่น

(ขึ้นกลอน) ขณะนั้นภิกษุณีผู้มีเวท

พร้อมด้วยยาหนุมานชาญฉกรรจ์

ไม่คิดคร้ามขามเข็ดระเห็ดเหาะ

หมายสำคัญมั่นจิตทิสอุคร

สำแดงเดชเดชากล้าขยัน

บากพักตร์หันขึ้นระหว่างกลางอัมพร

จิตจำเพาะธานีศรีไกรสร

ไม่หยุดหย่อนกระโดดคืบถึงเวียงชัย

(แดง นักปราชญ์ : แก้วผรอด)

พัฒนาการของการใช้รูปแบบคำประพันธ์ในวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุงนี้ น่าจะมีความสัมพันธ์กับขนบการแสดงหนังตะลุง ที่เพิ่มบทเจรจาเรื่อยแก้วของตัวละครเข้าไป แทนที่จะร้องโต้ตอบกันเป็นกลอนแบบโบราณ และน่าจะพัฒนาไปสู่การแต่งวรรณกรรมหนังตะลุงที่ผู้ประพันธ์เขียนบทเจรจาอย่างละเอียดรวมไปกับบทกลอน กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของวรรณกรรมประเภทนี้ในยุคต่อมาในที่สุด

จึงเป็นที่น่าสนใจว่า กวีในยุคนี้จะได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนจาก “หนังสือวัดเกาะ” และนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ที่มีจำหน่ายอย่างแพร่หลายในยุคนั้นคงจะพบว่าคนในบริเวณลุ่มทะเลสาบในยุคที่ศึกษานิยมอ่านเรื่อง “พระอภัยมณี” หรือรู้จักเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่มากกว่าเรื่องอื่นๆ ในขณะที่คำประพันธ์ประเภทกาพย์ที่นิยมกันมากในยุคเก่าก็น่าจะลดความนิยมลง

4 เนื้อหาของวรรณกรรม

ลักษณะด้านเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่พบในยุคนี้จะมีเนื้อหาที่หลากหลาย มีทั้งที่เป็นนิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ดำนานและประวัติศาสตร์ นิราศ บทความ คำราชาและโหราศาสตร์ และร้อยกรองเสนอความคิด แต่ในที่นี้จะกล่าวในรายละเอียดเฉพาะวรรณกรรมที่เลือกศึกษาเท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก

วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกส่วนใหญ่ที่แต่งขึ้นในช่วงนี้จะมุ่งเน้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุง หรือประพันธ์โดยใช้ท่วงทำนองของการแสดงหนังตะลุง และเชื่อได้ว่าเป็นเรื่องที่กวีคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาเองมากกว่าที่จะนำเอาเค้าโครงเรื่องหรือแต่งใหม่จากเรื่องของท้องถิ่นอื่นโดยตรงเหมือนกับพบในวรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าบางเรื่อง เรื่องในกลุ่มนี้ เท่าที่สำรวจพบแล้ว เช่น กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกนกโนนาง และ ลอยวารินสินศุภรณ ของ เสือ ชำนาญภักดี แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว ของ หนูแก้ว นครจันทร์ แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์ สายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นก็ยังคงปรากฏชัดเจนในด้านของแนวคิดและอนุภาคของเรื่อง เช่น เรื่องกลิ่นกรอบแก้ว น่าจะได้รับอิทธิพลแนวคิดเกี่ยวกับการ “อวดารลงมาเพื่อปราบยักษ์” จากเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเป็นเรื่องที่นิยมใช้ในการแสดงหนังตะลุงในยุคโบราณ โดยตัวละครสำคัญ ๆ จะเป็นเทวดาที่จุติลงมาเพื่อร่วมมือกันปราบยักษ์ที่สร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษยโลก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์ ตัวละครที่เป็นฝ่ายมนุษย์ก็จะมีทั้งลิง หมี และนก เหมือนเรื่องรามเกียรติ์ แต่จะเดินเรื่องเร็วกว่า ในขณะที่เรื่องแก้วสองภาคก็จะมีอนุภาคที่กล่าวถึงตัวละครเอกคือแก้วสองภาคถูกศรของศัตรูแล้วจะต้องหายามาช่วยชีวิตให้ทันก่อนที่จะถูกแสดงพระอาทิตย์เช่นเดียวกับการถูกหอกโมกขศักดิ์ของพระลักษมณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ในเรื่องแก้วผรอด ก็มีตัวละครสำคัญ คือ หนุมาน ซึ่งมีลักษณะและบทบาทแบบเดียวกับในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ามีวรรณกรรมนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงที่มีกลวิธีในการวางโครงเรื่องน่าสนใจมาก คือ ผลงานของ หนูแก้ว นครจันทร์ 3 เรื่อง ได้แก่ แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว โดยผู้แต่งน่าจะแต่งเรื่องแก้วสองภาคก่อนเรื่องอื่นๆ จากนั้นก็นำเอาตัวละครจากแก้วสองภาคไปแต่งเป็นเรื่องใหม่อีก พรายประสิทธิ์ ในเรื่อง “พรายประสิทธิ์” ก็คือภาคหนึ่งของ “แก้วสองภาค” ที่ผู้ประพันธ์นำไปเป็นตัวละครแยกไปเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในขณะที่ “นางแก้ว” ก็คือพฤติกรรมตอนหนึ่งของแก้วสองภาคนั่นเอง

กล่าวได้ว่า เนื้อหาของวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงเท่าที่พบในยุคนี้จะเป็นเรื่องประเภทจักรๆ วงศ์ๆ ทั้งหมด แม้แต่เรื่อง “สมบัติพระสุลี” ของ ปอ คนวัด ซึ่งใช้ชื่อของนวนิยายแปล ก็มีเนื้อหาเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ เช่นกัน

นอกจากวรรณกรรมที่แต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงแล้วก็มีวรรณกรรมนิทาน

ประโลมโลกประเภทที่ระบุว่าแต่งจากเค้าเรื่องจริงที่ถือได้ว่าเป็นเรื่องของท้องถิ่นโดยตรง ที่สำรวจพบมี 2 เรื่อง คือ เรื่องขุนแก้ว หรือเมืองสิด-เหมะเว ของ นายจิ เส็มหมาด และสะมะแอ วงศ์สะอาด เล่ากันว่าแต่งขึ้นจากเรื่องราวความรักระหว่างเมืองสิดซึ่งเป็นชาวปะเหลียน กับเหมะเวซึ่งเป็นบุตรสาวของ “นายเกอชะรัต” ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเรื่อง “เสือเอื่อน” ของชอบ หัทยานนท์ ซึ่งแต่งขึ้นจากเรื่องราวของโจรกลุ่มหนึ่งที่มีเสือเอื่อนเป็นผู้นำและอิทธิพลอยู่ในแถบรอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุง สงขลาและ นครศรีธรรมราช ในช่วงปลายทศวรรษ 2490

4.2 วรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนที่พบในยุคนี มีเนื้อหา 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

4.2.1 วรรณกรรมคำสอนที่อิงอยู่กับคำสอนทางพุทธศาสนา

เนื้อหาวรรณกรรมคำสอนลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผลงานการประพันธ์ของพระภิกษุ หรือผู้ที่ศึกษาทางศาสนามาค่อนข้างสูง มีทั้งที่เป็นผลงานที่ระบุว่าแปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลีในคัมภีร์ต่างๆ และที่ดัดแปลงจากคำสอนทางพุทธศาสนา ได้แก่เรื่อง โลกวัตตภาพิต ของ พระมหาเรือง วุฑฒินญาโณ พระวินัยค้ำกลอน ของ ช. เหมะรักษ์ เป็นต้น วรรณกรรมคำสอนในลักษณะนี้มักจะเป็นเรื่องที่ระบุว่าแปลมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏจึงไม่อาจที่จะสรุปได้ว่าเป็นสภาพเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในท้องถิ่นจริง ๆ

4.2.2 วรรณกรรมคำสอนที่อิงอยู่กับเหตุการณ์ความเป็นไปในสังคม

เนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนในกลุ่มนี้จะมีลักษณะสำคัญ คือ จะเป็นการนำเอาสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาปรับเป็นคำสอน วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้มักจะนำเอาเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมมาใช้เป็นอุทาหรณ์ในการสอน หรือดัดเตือนให้บุคคลในสังคมได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขและความก้าวหน้าในชีวิต แม้ว่าคำสอนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะตั้งอยู่บนหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นพุทธศาสนาในระดับชาวบ้าน และเน้นเลือกเอาคำสอนที่ปรับใช้ได้ในชีวิตประจำวันของบุคคลทั่วไป ได้แก่ เรื่อง เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ของพระอนุสาสนาจารย์จิตต์ รตนโชด พลเรือนสอนบุตร ของ แดง นักปราชญ์ และ คำกลอนสอนใจ และภาพิตพาเสือก ของ ทอง นวลศรี เป็นต้น

4.3 วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์

วรรณกรรมประเภทตำนานและประวัติศาสตร์ เท่าที่พบ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่จากเริ่มเดิมทีเคยมีการสร้างสรรค์ไว้แล้ว เช่น เรื่อง พระบรมธาตุคำกลอน ของ พระมหาอุทัย พิลิสต์พงษ์ แต่งจากหนังสือเรื่องตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ประวัตินางเลียดขาวและตำนานเมืองพัทลุง ของ หมื่นจบเจริญการ แต่งจากหนังสือ “คำรา พระเพลง” ของวัดเขียนบางแก้ว ประวัติพัทลุง-ครึ่งทั้งสามสมัย ของ ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย แต่งโดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ส่วนเรื่องประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สัน สูงขั้วสุวรรณ แต่งจากเหตุการณ์จริง เป็นต้น

4.4 วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาและความเชื่อ

วรรณกรรมในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่แปลมาจากคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผลงานของพระภิกษุหรือสามเณรที่ศึกษาทางธรรมในชั้นที่สูงกว่าพระภิกษุสามเณรทั่วๆ ไป เช่น กุฎกูโรวาทชาดกคำฉันท์ ของสามเณรฐานิสฺสโร แก้วจันทวัฒน์ เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีผลงานของนักประพันธ์ที่เป็นฆราวาสด้วย เช่น ถายลักษณ์พระบาท ของ นายโป้ต้อง อุดตโรพร เจ้าของโรงพิมพ์สมบุรณ์ไอสถ และเรื่อง พระพุทธเจ้าคำกลอน ของ นายเขียน พยัคฆมาศ

4.5 บทร้อยกรองสมัยใหม่

ร้อยกรองสมัยใหม่ที่ปรากฏในชุมชน เป็นบทร้อยกรองที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลจากบทร้อยกรองสมัยใหม่ที่เป็นกระแสหลักของสังคมไทยในสมัยนั้น ทั้งนี้ เพราะตัวนักประพันธ์ที่แต่งร้อยกรองลักษณะนี้นั้นอยู่ในกลุ่มของชนชั้นนำในสังคมหัวเมือง ร้อยกรองกลุ่มนี้จะมีลักษณะรูปแบบเป็นร้อยกรองขนาดสั้น มีเนื้อหาที่มุ่งให้คำแนะนำ สั่งสอน หรือแสดงความคิดเห็นเป็นหลัก โดยไม่ได้แต่งเป็นเรื่องเหมือนร้อยกรองแบบเก่า บท ร้อยกรองลักษณะนี้มักจะแพร่หลายในหนังสือซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ผู้แต่งจะเป็นกวีในกลุ่มของปัญญาชนรุ่นใหม่ หรือข้าราชการมากกว่าที่จะเป็นกวีชาวบ้าน เช่น ดอกสร้อยกลีกรรรม ของ วรรณ ภคสุวรรณ การศึกษานิเทศ ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ บิดากับ บุตรสนทนาเรื่องผู้ดี ของ ข. เหมะรักษ์ เป็นต้น ที่รวมพิมพ์เป็นเล่มก็มีบ้าง เช่น ผลงานของ ขุนมนตรีบริรักษ์ ดำเนิน บุญรัตเศรษฐี แต่ไม่ได้เป็นการพิมพ์จำหน่ายเหมือนร้อยกรองประเภทนิทานประโลมโลก

5. การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

แหล่งพิมพ์วรรณกรรมที่สำคัญในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2472 จนกระทั่งประมาณสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 คือเมืองสงขลา และค่อยขยายตัวไปสู่พัทลุง หาดใหญ่ และชะอวดในช่วงต้นทศวรรษ 2490 เป็นอย่างช้า จากหลักฐานที่เป็นหนังสือซึ่งตีพิมพ์ในท้องถิ่น พบว่าในยุคแรกๆ ที่สงขลา มีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นแล้วไม่น้อยกว่า 4 โรง คือ โรงพิมพ์สมบุญ ไรต์ (โรงพิมพ์สมบุญ หรือ โรงพิมพ์สมบุญการพิมพ์) ของนายไต้ตอง (หรือไผ่ตอง) อุดตโรพร โรงพิมพ์พานิช (ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงพิมพ์สงขลาพานิช) ของนายจั่นก็ (กิตติ) วรรณพฤกษ์ โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ ของนายอยู่เลียง ดันปีชาติ และโรงพิมพ์อักษรศิริ ของนายฟูกุ่น และ ในทศวรรษ 2490 การพิมพ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในชุมชนเมืองอีกหลายแห่ง โดยในตัวเมืองสงขลาเองก็มีเพิ่มขึ้น เช่น สุเมธการพิมพ์ ของ นายสุเมธ บัลลพวาณิช ส่วนที่อำเภอหาดใหญ่ เช่น โรงพิมพ์ดุสิต มี นายทวี เอกธิระ เป็นผู้พิมพ์โฆษณา และโรงพิมพ์เลิศชัย ของ นายเลิศ พ่วงพี และโรงพิมพ์หาดใหญ่ ของ นายเขียน ไสยวรรณ

ส่วนที่จังหวัดพัทลุง ในอำเภอเมืองพัทลุง ก็มีโรงพิมพ์พัทลุง ของ นายเขียน ไสยวรรณ โรงพิมพ์ครูชาญ ของครูชาญ ไชยจันทร์ โรงพิมพ์โชติการพิมพ์ ของ นายโชติ อ่อนเปี่ยม ที่ตลาดปากคลอง อำเภอควนขนุน ก็มี ปากคลองการพิมพ์(ร้านสุทธิธรรมเภสัช) มีนายจำรัส สุทธิธินอมเป็นผู้พิมพ์และโฆษณา ที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็มีโรงพิมพ์ชะอวดการพิมพ์ ของนางเพ็ญ โรงพิมพ์พัฒนาสัมพันธ์ ของ นายสมพงษ์ บัวพันธุ์ และโรงพิมพ์พัฒนาการไรต์ ของ นายอู๋ ไบ์ถาวร

5.1 จุดประสงค์ในการพิมพ์หนังสือ

ในด้านการจัดพิมพ์หนังสือ พบว่าโรงพิมพ์ในยุคนี้มีการประเภทต่างๆ โดยมีจุดประสงค์ในการพิมพ์อย่างน้อย 3 ประการ คือ

5.1.1 การพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ เช่น พิมพ์แจกเนื่องในโอกาสทำบุญครบรอบอายุ งานศพและงานบรรจุอัฐิ งานอุปสมบท งานฉลองศาสนสถาน ศาสนาวัตถุ งานฉลองอาคารสถานที่ที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานทอดกฐินและทอดผ้าป่า และในโอกาสเข้าพรรษาหรือออกพรรษา ตลอดจนการพิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณาการ โดยไม่จำเป็นต้องมีโอกาสดำเนินการใดๆ เป็นต้น ผู้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้มีทั้งพระภิกษุที่ต้องการเผยแพร่งานของตนเอง วัด ข้าราชการ และคหบดีในชุมชน ตลอดจนนักประพันธ์

อื่นๆ ที่ต้องการพิมพ์ผลงานเผยแพร่เพื่อ “สร้างขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา” จะอย่างไรก็ตาม ในยุคแรกๆ ยังไม่พบว่าประชาชนทั่วไปจะนิยมพิมพ์หนังสือแจกในโอกาสต่างๆ ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากประเพณีการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นที่ระลึกนี้ยังไม่แพร่หลายไปสู่กลุ่มประชาชนโดยทั่วๆ ไป จนกระทั่งในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา จึงเริ่มปรากฏให้เห็นบ้าง

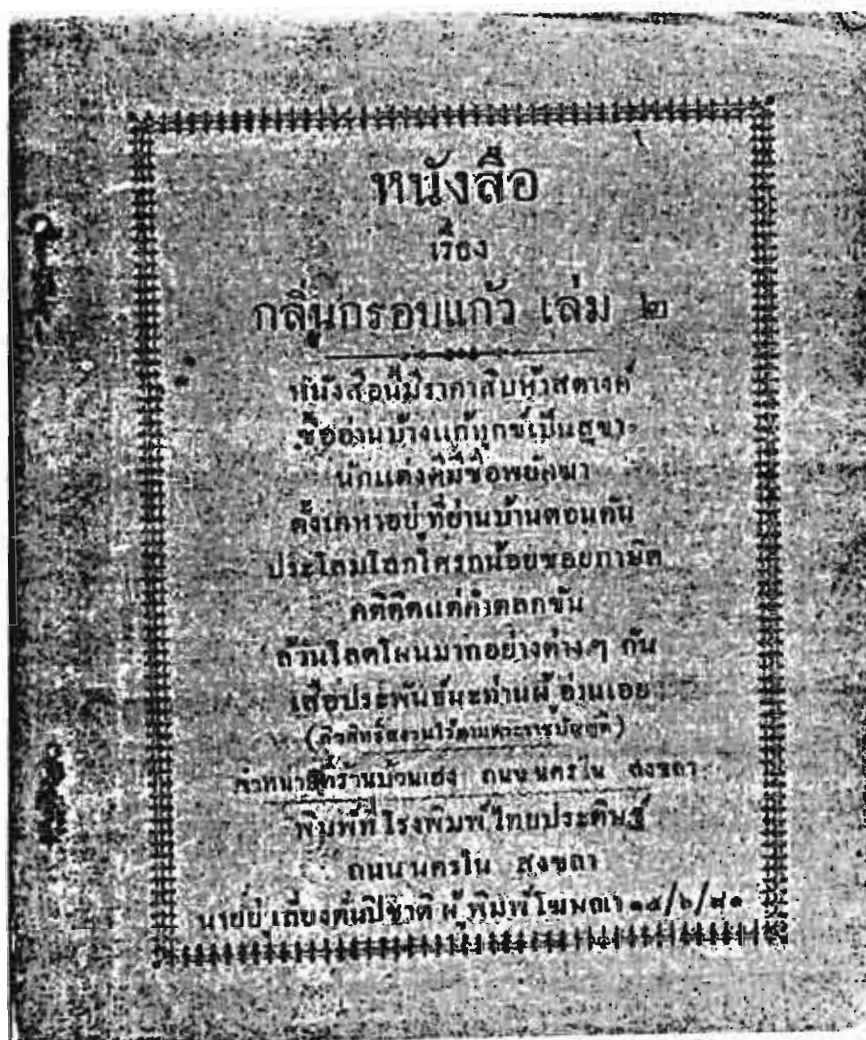
ลักษณะของเนื้อหาของหนังสือที่พิมพ์แจกส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมคำสอนทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง และเนื้อหาที่ให้ความรู้ด้านต่างๆ ที่น่าสนใจก็คือ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การกล่าวถึงความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การชี้ให้เห็นความสำคัญของการเสียภาษีอากร การปกครองแบบประชาธิปไตย ความสำคัญของการปกครองท้องถิ่น และความสำคัญของการศึกษา เป็นต้น

5.1.2 การพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่าย จะมีลักษณะการพิมพ์ที่เป็นแบบเดียวกับหนังสือเล่มบางๆ ที่เรียกกันติดปากว่า “หนังสือวัดเกาะ”^{*} กล่าวคือ จะเป็นหนังสือขนาด 16 หน้ายก พิมพ์ด้วยกระดาษรีฟ สำหรับเรื่องที่มีขนาดยาวจะนิยมพิมพ์เป็นเล่มบางๆ หนาประมาณ 2-3 ยก ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ยาวนักก็จะพิมพ์เล่มเดียวจบ หนาประมาณ 3-5 ยก ปกจะเป็นชื่อหนังสือ ชื่อผู้แต่ง และคำกลอนเชิญชวนให้ซื้อหนังสืออยู่ในกรอบที่มีลวดลายแบบต่างๆ หรือบางเรื่องก็จะมีภาพลายเส้นประกอบด้วย นอกจากนี้ก็มักจะมีการระบุความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ไว้อย่างชัดเจน เนื้อหาของวรรณกรรมที่พิมพ์เพื่อจำหน่ายส่วนใหญ่จะเป็นวรรณกรรมนิราศ วรรณกรรมคำสอน นิทานประโลมโลก และอาจจะมีวรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาบ้าง

สำหรับนิทานประโลมโลก ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องที่ผู้แต่งและผู้จัดพิมพ์ระบุว่า เป็น “เรื่องหนังสือ” จะเป็นเรื่องขนาดยาวมากกว่า 10 เล่ม เช่น เรื่องแก้วสองภาค นางสาวขาวคง นางแก้ว และพราหมณ์ประสิทธิ์ ของ หนูแก้ว นครจันทร์ แต่ละเรื่องจะมีความยาว 25 เล่มจบ เรื่องแก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์ ยาว 42 เล่มจบ เป็นต้น

^{*} คำว่า “หนังสือวัดเกาะ” แม้จะเป็นคำที่ใช้เรียกชื่อหนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ซึ่งตั้งอยู่ที่หน้าวัดเกาะ กรุงเทพฯ แต่ในความเข้าใจของคนทั่วไปจะมีความหมายที่กินความรวมไปถึงหนังสือแบบเดียวกันที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์อื่นๆ ด้วย เช่น โรงพิมพ์ห้างสมุด โรงพิมพ์ศิริเจริญ โรงพิมพ์พานิชสุภผล โรงพิมพ์สะพานหัน โรงพิมพ์นายเทพ และโรงพิมพ์บางกอกน้อย เป็นต้น

ที่น่าสังเกต คือ วรรณกรรมที่พิมพ์จำหน่ายทุกเรื่องจะเป็นวรรณกรรมร้อยกรอง ผู้วิจัยยังไม่พบหนังสือต้นฉบับวรรณกรรมร้อยแก้วที่พิมพ์จำหน่ายในยุคนี้เลย อีกทั้งยังพบว่า วรรณกรรมในลักษณะนี้จะมีจำนวนพิมพ์ที่สูงกว่าหนังสือที่พิมพ์แจก โดยส่วนใหญ่แล้วจะมีจำนวนพิมพ์อยู่ระหว่าง 1000-3000 เล่ม ราคาของหนังสือจะพิมพ์บอกไว้พร้อมกับบทกลอนชักชวนให้ซื้อหนังสือ แบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ ดังตัวอย่างข้อความปกหน้าเรื่องกลั่นกรอบแก้ว เล่ม 2 ซึ่งพิมพ์โดยโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ จัดจำหน่ายโดยร้านบ้านเฮง ดังนี้

ภาพที่ 4 ปกหนังสือเรื่องกลั่นกรอบแก้วเล่ม 2

5.1.3 การพิมพ์เพื่อจำหน่ายหารายได้สมทบทุนก่อสร้างศาสนสถาน
หนังสือที่พิมพ์ในลักษณะนี้มีทั้งที่ ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของนายสัน
สังข์สุวรรณ ซึ่งระบุว่า จัดพิมพ์ขึ้น “เพื่อบอกบุญแทนฎีกา สร้างพระวิหาร” โดยไม่ได้ระบุ
ราคาหนังสือเอาไว้

5.2 การเผยแพร่วรรณกรรม

การเผยแพร่วรรณกรรมประเภทต่างๆ ในยุคนี้จะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการจัดพิมพ์ คือพิมพ์เพื่อขายและพิมพ์เพื่อแจกเป็นธรรมบรณการ หรือเป็นของชำร่วยในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้

5.2.1 การจัดจำหน่ายหนังสือ ในการจำหน่ายหนังสือประเภทต่างๆ มี 3 ลักษณะ คือ โรงพิมพ์ผู้จัดพิมพ์เป็นผู้จำหน่ายเอง ร้านจำหน่ายหนังสือรับไปจำหน่าย และผู้เขียนนำไปจำหน่ายด้วยตนเอง

ในกรณีที่ผู้จัดพิมพ์เป็นผู้จำหน่ายเอง ก็จะระบุไว้ในหนังสือว่าให้ติดต่อซื้อได้ที่โรงพิมพ์หรือร้านขายหนังสือที่น่าจะอยู่ในเครือเดียวกันหรือเจ้าของเดียวกันกับเจ้าของโรงพิมพ์ เช่น หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบูรณ์โอสธ ก็จะระบุให้ติดต่อได้ที่โรงพิมพ์โดยตรง หนังสือที่พิมพ์จากโรงพิมพ์พานิชก็จะจัดจำหน่ายโดยร้านสงขลาพานิช หนังสือของโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ จะจัดจำหน่ายโดยร้านบัวนงของนายบี กบิลกาญจน์ เป็นต้น นอกจากนั้นก็จะมีการลงพิมพ์โฆษณาในตอนท้ายหรือที่ปกหลังของหนังสือแต่ละเล่มด้วย เช่น ปกหลังของเรื่อง “แก้วสองภาค” ก็จะโฆษณาผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ที่กำลังจัดพิมพ์ทั้งหมดไว้ว่า

แจ้งความ

หนังสือที่หนูแก้ว นครจันทร์ เขียน คือ นิราศท่าบอน เล่มเดียว
จบ นิราศสงขลา 2 เล่มจบ นิราศระโนด นิราศพัทลุง นิราศสตูล นิราศ
ศิษย์ คหิปฏิบัติคำกลอน

เรื่องหนังสือ

พรายประสิทธิ์ มี 25 เล่ม นางแก้ว มี 25 เล่ม แก้วสองภาค มี
25 เล่ม นางสาวชาวดง มี 25 เล่ม เรื่องเหล่านี้จะจัดพิมพ์เป็นลำดับไป

...

โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสธ

165 ถนนนครใน จังหวัดสงขลา

จะให้กำไรอย่างงาม และอยากหาที่ขายทั่วไป'

'หนูแก้ว นครจันทร์. แก้วสองภาค เล่มที่ 16 2492. ปกหลัง.

นอกจากนั้นก็จะมีร้านขายหนังสือในเมืองรับไปจำหน่าย เช่น ร้านเจ๊กเตียน ในเมืองสงขลา ร้านสอฮวนเต็ก ที่พัทลุง เป็นต้น หรือในบางแห่งก็อาจเป็นเพียงเพิงขายหนังสือ เช่น ที่พัทลุง แสง ชูศรี¹ อ่อน² เล่าว่า ก่อนที่เมืองพัทลุงจะย้ายจากลำปำมาตั้งอยู่ที่ตำบลทูลหาสวรรค์ในปัจจุบัน ที่บริเวณที่ตั้งเมืองปัจจุบันมีตลาดแล้ว และมักจะมีการนำหนังสือกลอนประเภทหนังสือวัดเกาะ รวมทั้งหนังสือซึ่งพิมพ์ในท้องถิ่นมาวางจำหน่ายตามริมถนนหรือร้านซึ่งเป็นเพิงเล็ก ไม่มีชื่อร้าน ซึ่งตรงกับที่หิด คงทองศรี³ เล่าว่า ตอนสาว ๆ ลุงจะให้ไปอ่านหนังสือให้ฟังบ่อย ๆ เรื่องที่อ่านเท่าที่จำได้ก็มี เรื่องพระอภัยมณี ลักษณะวงศ์พระรถเมรี โสนน้อยเรือนงาม และนิราศเดือน หนังสือเหล่านี้จะมีขายที่ตลาดพัทลุง โดยในตอนนั้นจะทำเพิงเล็ก ๆ และวางแผงขาย

ที่อำเภอระโนด ผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการแพร่หลายของวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ ได้แก่ร้านบุญส่ง พานิช ของนายบุญส่ง นาวิกมูล และ “ลุงแ่ง” ซึ่งตั้งแผงขายหนังสืออยู่ที่ตลาดระโนด ปัจจุบัน “ลุงแ่ง” เสียชีวิตแล้ว ส่วนภรรยาของ “ลุงแ่ง” ชื่อ “พิน” ยังมีชีวิตอยู่ แต่ได้โยกย้ายไปอยู่กับลูกต่างจังหวัด นางสุจิต ถาวรประสิทธิ์⁴ เล่าว่า ลุงแ่ง สนุกสนมกับบิดา (หนูแก้ว หรือโชคชัย นครจันทร์) มาก เป็นผู้ที่ติดต่อนำหนังสือของหนูแก้ว นครจันทร์ ไปขายครั้งละมาก ๆ นอกจากนั้น กลบ บัวแดง⁵ ยังเล่าว่า ลุงแ่งจะรับหนังสือต่างๆ มาจากสงขลาและพัทลุง เพื่อขายในตลาดระโนด

นอกจากนี้แล้ว ยังมีวิธีการขายที่สำคัญ คือ การที่ผู้แต่งและ/หรือคนขายของเร่ นำไปเร่ขายตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ในงานวัด ในตลาดนัด งานเทศกาลต่าง ๆ บนรถไฟ หรือตามหมู่บ้านชนบท เช่น ทอง นวลศรี นำหนังสือที่ตนจัดพิมพ์ไปขายพร้อม ๆ กับการขายยา

¹แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543.

²หิด คงทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 5 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ ธันวาคม พ.ศ. 2543.

³สุจิต ถาวรประสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 33/1 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545.

⁴กลบ บัวแดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 106 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2545

สีพื้นที่ทำเอง และยานิคอื่น ๆ ส่วนแดง นักปราชญ์ ในยุคแรกๆ อาจขายด้วยตนเอง แต่ในช่วงหลังๆ ก็ให้บุตรชาย คือ นายอำนวย ประพันธ์บัณฑิต(ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นผู้เร่ขายพร้อมๆ กับการเร่ขายยา เป็นต้น

ในงานเทศกาลต่าง ๆ ก็จะมีร้านขายหนังสือ ซึ่งมีขายทั้งหนังสือที่ส่งจากกรุงเทพฯ และหนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่น ดังที่ จิตต์ภิรมย์ ได้บันทึกบรรยากาศของร้านขายหนังสือในงานฉลองรัฐธรรมนูญ ดังนี้

...มาถึงร้านขายหนังสือเสียงอื้ออึง เล่มละสี่สลึงหรือหนึ่งบาท มีทั้งเรื่องมหิทธิฤทธิ์ชาติ ทั้งนิราศรถไฟไปหัวหิน มีทั้งเรื่องแดงอ่อนสรณลันทร ทั้งโคมิน โคนุตร วรรณวรรณ ทั้งดาวเรืองดาวจายกระต่ายทอง ทั้งเรื่องพี่สอนน้องการะเกศ ทั้งเหล่าเทศต่างๆ เรื่องนางอัน มีทั้งเรื่องไถ่ฟ้าพระสุธน ทั้งเรื่องนางแสนกล และกลโก่ง ทั้งเรื่องกลั่นกรอบแก้ว แก้วสองภาค เรื่องนางนาคพระโขนงและโม่งป่า สุภาษิตสอนใจพระอภัยมณี ทั้งเรื่องแก้วหน้าม้า จำปาทอง มีทั้งรามสีล ทนวงศ์ สุวรรณหงษ์ พระพิมสุวรรณศรี สุวรรณลออทอง มีทั้งเรื่องรามเกียรติ์ ตะเพียนทอง ทั้งพาลีสอนน้อง เจนสองบาท ... ทั้งหนุ่มสาวเฒ่าแก่มาแหวะซื่อ เรื่องพิลึกกึกกือ ฉันจะซื่อสักเล่ม อีกคนหนึ่งถามมาหน้าอึ้งอึ้ง ฉันซื้อตั้งห้าเล่มขอแถมบางเล่มไป เจ้าของร้านคนเดียวเที่ยวลอมแลก บ้างถามซื้อพระยาเกล็ดขาวไว้ตรงไหน เจ้าของร้านเรียกหาตัวองไว้อื้อเอาไปเล่มนี้สี่สลึง ...

(จิตต์ภิรมย์. นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ)

วิธีการขายอีกแบบหนึ่งที่นิยมกันก็คือ การที่ผู้ขาย(หรืออาจจะเป็นผู้ประพันธ์เอง) นำหนังสือไปวางขาย แล้วสวดหนังสือเรื่องเด่นๆ ให้ผู้ผ่านไปผ่านมาได้ฟังและเลือกซื้อ ดังเช่น เสือ ชำนาญภักดี ซึ่งเป็นนักสวดด้วย อรรถ อรุณพันธ์¹ เล่าว่าเคยพบกับเสือ ชำนาญภักดี เมื่อครั้งที่เริ่มรับราชการที่โรงเรียนลือวิทยาสิต เมื่อมีงานวัดหรืองานแข่งหนังสือจะดูเสือมักจะไปเที่ยวเป็นประจำ และมักจะนำหนังสือที่ตนเองแต่งไปขายด้วย โดยจะไปนั่งสวดหนังสือเรื่องต่างๆ ให้ผู้ผ่านไปมาได้หยุดฟังและเลือกซื้อหนังสือ ซึ่งมีทั้งหนังสือที่แต่ง

¹อรรถ อรุณพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุภิส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 63/1 หมู่ที่ 3 ตำบลบ่อदान อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543

เองและ “หนังสือวัดเกาะ” ด้วย ส่วน พระอุ จันทรแก้ว¹ ให้สัมภาษณ์ว่า ผลงานที่ท่านแต่งนั้นจัดพิมพ์เองทุกเรื่อง ไม่ได้ขายลิขสิทธิ์ให้กับโรงพิมพ์ เมื่อจัดพิมพ์เสร็จก็นำไปขายตามที่ต่าง ๆ โดยจะหานักสวดเดินทางไปด้วยกัน ส่วนตนเองไม่ได้เป็นผู้สวด ปัจจุบันก็ยังพิมพ์ขายอยู่ โดยถูกเป็นผู้ดำเนินการและจะขายให้กับผู้ที่มาติดต่อซื้อไปขายอีกต่อหนึ่ง

5.2.2 การแจกหนังสือในโอกาสต่างๆ การพิมพ์หนังสือเพื่อแจกในโอกาสต่าง ๆ เป็นกิจกรรมที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา จัดเป็นวิธีการเผยแพร่วรรณกรรมที่มีประโยชน์อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การเผยแพร่วรรณกรรมที่ไม่ได้เป็นงานบันเทิงคดี ซึ่งส่วนหนึ่งจะไม่ค่อยมีโอกาสดัดพิมพ์จำหน่าย ทำให้วรรณกรรมเหล่านี้ได้มีโอกาสดูแพร่หลายไปสู่ประชาชนทั่วไปได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น วรรณกรรมที่เผยแพร่โดยการแจกจ่ายในโอกาสต่างๆ นี้ ส่วนใหญ่แล้วจะมีเนื้อหาที่มุ่งเน้นการให้ความรู้และ/หรือเป็นวรรณกรรมคำสอนมากกว่าที่จะเป็นหนังสือที่ให้ความบันเทิง

6. วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี

ประเพณีและการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะประเพณีและการละเล่นที่เป็นสื่อในการเสพงานวรรณกรรมของผู้คนในชุมชน ดังนี้

6.1 ประเพณีการพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ

ประเพณีการพิมพ์หนังสือแจกเนื่องในโอกาสต่างๆ นับเป็นประเพณีสำคัญที่นิยมปฏิบัติกันในหมู่ของเจ้านายผู้มีความรู้ เป็นประเพณีสำคัญที่น่าจะมีเฉพาะของสังคมไทย ดังที่วิภา กงกะนันทน์ กล่าวไว้ว่า “ประเพณีการพิมพ์หนังสือเพื่อบริจาคเป็นที่ระลึกในงานศพดูเหมือนจะเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น”² จากข้อเขียนของกัปตัน

¹ พระอุ จันทรแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย ตุ๊กไส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดสะทัง อำเภอบางขัน จ.นครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2545.

² วิภา กงกะนันทน์. กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย 2540. หน้า 117.

อัลเฟรด จอห์น ลอฟตัส (Capton Alfred John Loftus)¹ เรื่อง A NEW YEAR'S PAPER ON THE DEVELOPMENT OF THE KINGDOM OF SAIM ได้ระบุที่มาของเรื่องบางเรื่องที่เขานำมารวมไว้ในงานเขียนชิ้นดังกล่าวว่า นำมาจากหนังสือชื่อ Siam Directory of 1889 ซึ่งเป็นหนังสือพระบรมราชานุสรณ์ของพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาของพระเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2431 แสดงให้เห็นว่าการพิมพ์หนังสือแจกในโอกาสต่างๆ น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 และน่าจะได้รับความนิยมจนกลายเป็นประเพณีดังที่วิภา กงกะนันท์² กล่าวไว้สรุปความได้ว่า ผู้ที่ริเริ่มและสนับสนุนให้ประชาชนตีพิมพ์หนังสือเพื่อใช้เป็นของขวัญหรือของที่ระลึกในโอกาสต่างๆ เช่นในงานวันเกิด หรืองานศพ แทนการให้ของชำร่วยอย่างอื่น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระสมตคอมรพันธุ์ เมื่อครั้งทรงรับผิชอบหอพุทธศาสนสังคหะในระหว่างปี พ.ศ.2443-2448 โดยหอสมุดสำหรับพระนคร(หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน) จะรับหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาว่าผู้ใดควรที่จะเลือกต้นฉบับเรื่องใดไปตีพิมพ์ในโอกาสไหนจึงจะเหมาะสม และหอสมุดสำหรับพระนครก็ได้ดำเนินการเช่นนี้มาตลอด เป็นผลให้หนังสือประเภทวรรณคดีไทยหรือหนังสืออื่นๆ ที่มีคุณค่าแต่ยากที่จะมีการตีพิมพ์ได้มีโอกาสดังตีพิมพ์เผยแพร่ อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างให้เจ้านายและพระสงฆ์ตามหัวเมืองนิยมตีพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ด้วย โดยเฉพาะในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่รับเอาประเพณีนี้มาปฏิบัติในยุคต่อมา

จากหลักฐานหนังสือที่ระลึกซึ่งเก็บรวบรวมได้ ผู้วิจัยพบว่า ประเพณีการพิมพ์หนังสือแจกในโอกาสต่างๆ ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา น่าจะเริ่มมาแล้วตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2467 เป็นอย่างน้อย โดยหนังสือที่ระลึกที่เก่าที่สุดเท่าที่สำรวจพบแล้วในขณะนี้ เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์เนื่องในงานปลงศพพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) เจ้าคณะแขวงอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีด้วยกัน 2 เล่ม คือ เรื่อง “หนังสืออัฐิฐานธรรม” ของ สมเด็จพระวันรัต วัดโสมนัสวิหาร จัดพิมพ์โดยพระญาณเวที เจ้าคณะจังหวัดนครศรีธรรมราช พระครูวินยาภิวัตน์ และนายเปลื้อง ประโมจน์ย์ พิมพ์ที่โรงพิมพ์บุญถาวรวัฒนะ กรุงเทพฯ และเรื่อง “ธรรมบทเทศกถา” ของ พระดิสุสสโร ทับ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ห้างสมุด กรุงเทพฯ

¹เสาวลักษณ์ กิษานนท์ (ผู้แปล). “เอกสารเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ เรื่องวิวัฒนาการของอาณาจักรสยาม,” ใน รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2. 2535. หน้า 198.

²วิภา กงกะนันท์. กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย. 2540. หน้า 116-117.

การพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นที่ระลึกในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา ไม่ได้มีเฉพาะที่แจกในงานศพเท่านั้น ยังมีที่พิมพ์แจกในโอกาสอื่นอีกหลายโอกาส เช่น งานอุปสมบท งานทอดกฐิน วันเข้าพรรษา-ออกพรรษา งานฉลองศาสนสถานหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

แม้ว่าหนังสือที่จัดพิมพ์เพื่อแจกจ่ายในโอกาสต่างๆ จะมีจำนวนไม่น้อย หรือหากพิจารณาจากจำนวนเรื่องที่พิมพ์แล้ว หนังสือประเภทนี้จะมีจำนวนค่อนข้างมาก แต่หนังสือที่ยังคงรู้จักกันดีเป็นที่จดจำกันมาจนถึงปัจจุบันกลับเป็นหนังสือที่จัดพิมพ์เพื่อจำหน่าย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหนังสือที่พิมพ์แจกส่วนใหญ่จะเป็นร้อยแก้ว มุ่งเน้นสอนอย่างตรงไปตรงมาหรือให้ความรู้โดยตรง ซึ่งน่าจะแพร่หลายอยู่เฉพาะในกลุ่มของปัญญาชนและข้าราชการมากกว่า ในขณะที่หนังสือประเภทร้อยกรองจะมุ่งเน้นให้ความบันเทิงมากกว่า และมีกิจกรรมต่อเนื่องที่ช่วยในการเผยแพร่และสืบทอดได้ดีกว่า คือ การสวดหนังสือ และการใช้ในการแสดงหนังตะลุง ส่วนการเล่นเพลงบอก และโนรา ยังไม่พบข้อมูลว่ามีการนำเอาวรรณกรรมฉบับพิมพ์ไปใช้

6.2 การสวดหนังสือ

การสวดหนังสือเป็นประเพณีและสื่อความบันเทิงที่สำคัญของชาวภาคใต้โดยทั่วไป ปราณี ขวัญแก้ว ได้กล่าวถึงประเพณีการสวดหนังสือในภาคใต้ไว้ว่า

การอ่านหนังสือของชาวชนบทเรียกว่า ‘สวดหนังสือ’ คือจะมีผู้สวดคนเดียว คนอื่นจะเป็นผู้ฟัง ผู้สวดจะต้องมีความชำนาญและสวดได้ไพเราะ แต่ละหมู่บ้านจะมีคนสวดหนังสือคนหนึ่ง หรือสองคนรับจ้างสวดตามบ้านแล้วแต่ใครจะว่าจ้าง ค่าจ้างตกลงกันเอง มักจะเลี้ยงอาหารมากกว่าจะคิดค่าจ้างเป็นเงิน ผู้สวดคนใดเสียงไพเราะจะมีคนจ้างสวดทุกคืน เรื่องที่นิยมสวดเป็นนิทานร้อยกรอง เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ได้แก่เรื่อง วรวงศ์ พระรถเมรี สุวรรณศิลป์ เป็นต้น¹

ในกรณีที่เป็นการสวดตามวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการสวดที่วัดมหาธาตุ

¹ปราณี ขวัญแก้ว. วรรณคดีชาวบ้านจาก “บุคคำ” ตำบลร่อนพิบูลย์. 2517. หน้า

นครศรีธรรมราช จะเรียกว่า “สวดด้าน” ตามสถานที่สวด ดังที่ เปรมจิตต์ ชนะวงศ์¹กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สวดด้าน เป็นการสวดหนังสือนิทานต่างๆ ในวันพระ ที่เรียกว่าสวดด้าน เพราะการสวดกระทำที่ “พระด้าน” ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เรื่องที่ใช้สวด เดิมใช้เรื่องประเภทนิทาน ทั้งชาดกและนิทานทั่วไป เช่น สุบิน วันคาร ทินวงศ์ สีเสา กระต่ายทอง พระรถเสน เสือโค เป็นต้น ในสมัยหลังๆ เรื่องที่ใช้สวดก็มีหนังสือจากโรงพิมพ์ด้วย เช่น รามเกียรติ์ พระอภัยมณี สุวรรณศิลป์ สังข์ทอง

การสวดหนังสือเป็นสื่อความบันเทิงที่ได้รับความนิยมในชุมชนอย่างสูง การที่ปราณี ขวัญแก้วกล่าวถึงผู้สวดหนังสือที่มักจะมืออยู่ทุกหมู่บ้าน ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นสื่อความบันเทิงที่หาได้ง่ายและไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก แตกต่างไปจากหนังตะลุงและมโนห์ราที่นานๆ ครั้งจึงจะมีโอกาสได้ดู จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นสื่อบันเทิงหลักของชุมชน และจากการสอบถามผู้สูงอายุในชุมชนต่างๆ ย่อมเป็นข้อยืนยันถึงความนิยมการสวดหนังสือได้เป็นอย่างดี เช่น ที่บ้านหัวป่า กลบ บัวแดง² (อายุ 71 ปี- พ.ศ.2545) เล่าถึงการสวดหนังสือว่า การสวดหนังสือจะมีตามบ้านต่างๆ อยู่เสมอ โดยพอค่ำๆ ก็จะได้ยินการสวดหนังสือกันอยู่เป็นประจำ และมีจำนวนมากที่หนุ่มๆ จะใช้วิธีการสวดหนังสือเพื่อ “จีบหญิง” คนสวดหนังสือที่เก่งๆ จะมีผู้รับไปสวดเป็นประจำ การสวดหนังสือถือเป็นความบันเทิงประเภทหนึ่ง ในไม่กี่ประเภท ได้แก่ หนังตะลุง โนรา ส่วนเพลงบอกนั้นจะได้ฟังก็ต่อเมื่อถึงฤดูว่าง(เดือนเมษายน) ในบ้านหัวป่า ที่สวดกันบ่อยตั้งแต่สมัยที่กลบ บัวแดง ยังอยู่ในวัยเด็ก คือ ที่บ้านผู้ใหญ่มีอง คนสวดหนังสือที่มีชื่อได้แก่นายวง เพชรคง (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ซึ่งสวดหนังสือได้เพราะมาก

ที่หนองถั่ว ค่ำบดตะเคียน และระโนด เชื่อน สามารถคิด³ (อายุ 63 ปี – 2545) เป็นนักสวดหนังสือคนหนึ่งของบ้านหนองถั่ว เล่าว่าเริ่มสวดหนังสือตั้งแต่อายุได้ประมาณ 14-15 ปี จะไปสวดหนังสือตามบ้านต่างๆ คนแก่ๆ ของฟังกันมาก หนังสือที่ใช้สวดอยู่เสมอ

¹เปรมจิตต์ ชนะวงศ์. “สวดด้าน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16 หน้า 7820.

²กลบ บัวแดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 106 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2545.

³เชื่อน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

คือ สุภานิตสอนหญิง กลิ่นกรอบแก้ว และแก้วสองภาค และนายเชื่อนยังเล่าต่อไปว่า เมื่อ ก่อนเมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยวข้าว คนจะไปปรับลูกจ้างจากปากพะยูนและเขาชัยสน (พัทลุง) มา เก็บเกี่ยวที่บ้าน โดยลูกจ้างเหล่านี้จะมาพักอยู่ที่บ้านของคนจนกระทั่งว่าเกี่ยวข้าวหมดจึงจะ กลับ ลูกจ้างเหล่านี้จะชอบฟังการสวดหนังสือมาก ในขณะที่พ่อ นวลศรี¹ บุตรชายของ ทอง นวลศรีเล่าว่า ประมาณก่อนปี พ.ศ.2500 การสวดหนังสือจะเป็นที่นิยมกันมาก คน แก่ๆ มักจะให้ลูกหลานสวดหนังสือให้ฟังเป็นประจำ เรื่องที่สวดกันมากก็มีเรื่องพระอภัย มณี เช่นเดียวกับที่ควนเนียง สัน ศิริวัฒน² ชาวบ้านกรอบ เล่าว่าเคยสวดหนังสือมาตั้งแต่ หนุ่มๆ ในขณะนั้นเล่าว่า ที่ควนเนียงในยุคนั้นมีนักสวดหนังสือที่ตนเองไม่น้อยกว่า 5 คน ส่วนใหญ่เสียชีวิตไปแล้ว ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ คือ นายคล้าย(ไม่ทราบนามสกุล) บ้านอยู่ใกล้วัด โพธิธรรมาราม ตำบลห้วยลึก แต่ปัจจุบันสวดไม่ได้แล้ว

ส่วนในพื้นที่ที่อยู่ในเขตชุมชนเชิงเขาก็มีประเพณีนี้ ดังที่แสง ชูศรีอ่อน³ ชาวบ้าน คลองหะหลิง อำเภอกงหรา นักสวดที่มีผู้รับไปสวดตามบ้านอยู่มิได้ขาด ก็เล่าว่าได้เรียน หนังสือและฝึกสวดหนังสือที่วัดกงหราเก่า บ้านไร่เหนือ และเริ่มสวดหนังสือตั้งแต่หนุ่มๆ มี ผู้นิยมมาฟังกันมาก สวดเรื่อยมาจนกระทั่งสื่อความบันเทิงประเภทโทรทัศน์แพร่หลายใน หมู่บ้าน จึงเลิกไป ส่วน แจ็ก อ่อนดั่ง⁴ (อายุ 73 ปี - ปลายปี 2544) ลูกคู่หนังสือและนัก สวดหนังสือชาวบ้านกำแพงเพชร อำเภอรัตนภูมิ เล่าว่าตนเองเป็นลูกคู่หนังสือซึ่งเคยเดิน ทางไปแสดงในหลายที่หลายแห่งตั้งแต่สงขลา ระโนด หัวไทร จนถึงสุราษฎร์ธานี และตน ยังเป็นนักสวดกลอนอีกด้วย สถานภาพนักสวดกลอนของลูกก็ไม่มีชื่อเสียงเพราะเป็นการ

¹พ่อ นวลศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 487/4 หมู่ที่ 4 ถนนราษฎร์บำรุง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2545.

²สัน ศิริวัฒน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 5 ตำบลควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2545.

³แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2543.

⁴แจ็ก อ่อนดั่ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บริเวณวัดจุ่ม ปะ (บ้านกำแพงเพชร) อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2544

สวดเฉพาะในบ้านเท่านั้น ไม่ถูกเชิญไปสวดที่อื่นๆ เหมือนกับนักสวดคนอื่นๆ อย่างไรก็ตาม การสวดกลอนของเขาก็มีคนในละแวกบ้านเข้ามาฟังอยู่เหมือนกัน หนังสือที่ชอบนำมาสวด และคนละแวกนั้นชอบที่จะฟังก็มีพระอภัยมณี กลิ่นกรอบแก้ว จันทโครบ แก้วหน้าม้า นิราศเดือน นิราศแท่นดงรัง ซึ่งก็สอดคล้องกับคำบอกเล่าของ นายเผียน โชติพิช (อายุ 90 ปี - 2545) ชาวนาแห่งบ้านภูหาสวรรค์ พัทลุงที่เล่าถึงการสวดหนังสือว่า เมื่อตอนที่ตนหนุ่มๆ นั้นมีการสวดหนังสือกันมาก เรื่องที่นิยมสวดกันก็มีเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา และสังข์ทอง เป็นต้น สำหรับเรื่องกลิ่นกรอบแก้ว เคยได้ยืมหนังสือมาเล่น แต่ไม่ได้อ่าน

จะเห็นได้ว่า การสวดหนังสือเป็นที่นิยมของคนในเขตชุมชนลุ่มทะเลสาบอย่างสูง และจากการสอบถามผู้รู้ข้างต้น ก็พอที่จะสรุปประเพณีการสวดหนังสือได้ว่า การสวดหนังสือ อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การสวดเพื่อเป็นสื่อความบันเทิงของผู้ฟัง ซึ่งลักษณะนี้จะเป็นไปในแบบที่ “นักสวด” จะไปสวดตามบ้านต่างๆ ตามที่มีผู้มา “รับ” ไปสวด ในยามว่างหลังจากเสร็จภารกิจการทำงานในชีวิตประจำวัน กับอีกลักษณะหนึ่งที่เป็นการสวดเพื่อความเพลิดเพลินของผู้สวดเอง ซึ่งมักจะเป็นการสวดหรือขับร้องบทกลอนในยามว่างหรือในขณะที่ทำงานอยู่ก็ได้ หรือการสวดหนังสืออยู่กับบ้าน ตลอดจนการนำหนังสือติดตัวไปอ่านหรือสวดขณะเดินทาง เป็นต้นวรรณกรรมที่ใช้สวด จากข้อมูลที่พบ แม้ว่าหนังสือที่ใช้สวดนั้นจะมีลักษณะเนื้อหาอย่างไรก็ได้ แต่ความนิยมของสังคมจะมี 2 ประเภทหลัก คือ วรรณกรรมนิทานประโลมโลก และวรรณกรรมคำสอน หนังสือที่ใช้สวดจะเป็นหนังสือทั้งที่พิมพ์จากกรุงเทพฯ (หนังสือวัดเกาะ) และหนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่น โดยนักสวดแต่ละคนมักจะมี “เรื่องเอก” ของตนเอง เช่น เสือ ชำนาญภักดี บ้านคอนคัน นิยมสวดเรื่องมโหสถ. (หนังสือวัดเกาะ) และผลงานประพันธ์ของตนเอง แสง ชูศรีอ่อน ชอบสวดเรื่องพระรถเมรี (ฉบับท้องถิ่น) สัน ศิริวัฒน์ ชาวบ้าน อำเภอกวนเนียง สวดเรื่องพระอภัยมณี และกลิ่นกรอบแก้ว เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณกรรมที่พิมพ์ในท้องถิ่นประเภทนิทานประโลมโลกที่นิยมอ่านหรือสวดกันมากที่สุดและแพร่หลายที่สุด คือ กลิ่นกรอบแก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี ในขณะที่เรื่องอื่นๆ นั้นกล่าวถึงในแง่ของการนำไปสวดน้อยมาก เมื่อพิจารณาจากรูปแบบคำประพันธ์แล้ว เข้าใจว่าน่าจะเป็นเพราะเรื่องกลิ่นกรอบแก้วแต่งเป็นร้อยกรองตลอดเรื่อง และมีศิลปะในการประพันธ์จนเป็นที่กล่าวขวัญถึงกันโดยทั่วไป ในขณะที่วรรณกรรมประเภทนี้เรื่องอื่นๆ นั้นพยายามแต่งให้สอดคล้องกับการนำไปใช้ในการแสดงหนังตะลุง ไม่ว่าจะเป็นการแทรกบทเจรจาร้อยแก้ว และการระบุตัวละครที่เป็นตัวตลกหนังตะลุงไว้

อย่างชัดเจน ทำให้อาจไม่เหมาะสมต่อการที่จะนำไปสวดก็เป็นได้

6.3 หนังสวด

ในด้านของหนังสวด พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทนิทานประโลมโลกตั้งแต่หลังปี พ.ศ.2472 เป็นต้นมา (ที่เก่าที่สุดที่พบขณะนี้ คือ พ.ศ.2481) จะมุ่งแต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังสวดอย่างชัดเจน และมีความเป็นไปได้สูงว่าจะมีความสอดคล้องกับขนบนิยมในการแสดงหนังสวดในแต่ละยุค เช่น ในช่วงทศวรรษ 2480 – 2490 จะแต่งเป็นกลอนตลอดเรื่อง โดยไม่มีการแทรกบทพากย์หรือบทเจรจาที่เป็นร้อยแก้ว บทเจรจาของตัวละครที่ปรากฏจะเป็นการเจรจาเป็นบทกลอนทั้งสิ้น

ประเพณีและการละเล่นที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นในช่วงนี้มีทั้งประเพณีการสวดหนังสือที่ยังคงมีความแพร่หลายอยู่ในหมู่บ้าน รูปแบบการสวดหนังสือก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก จึงไม่ขอกล่าวซ้ำในที่นี้ แต่จะกล่าวถึงเฉพาะหนังสวด ซึ่งถือได้ว่าเป็นการละเล่นที่มีความเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นที่เกิดขึ้นและนิยมกันในยุคนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการแสดงหนังสวดที่พบมี 2 ลักษณะ คือ

6.3.1 วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสวดอ่าน แล้วมีการนำไปดัดแปลง เพื่อใช้ในการแสดงหนังสวด วรรณกรรมลักษณะนี้จะแต่งเป็นกลอนล้วนๆ ไม่มีการระบุบทเจรจาเอาไว้ บทเจรจาในเรื่องก็จะมีลักษณะของการขับกลอนโต้ตอบกันในลีลาของหนังสวดอย่างชัดเจน ดังนั้น แม้จะไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อใช้ในการแสดงหนังสวดโดยตรง แต่ก็เชื่อได้ว่าผู้ประพันธ์ได้แต่งให้เอื้อต่อการนำไปดัดแปลงได้ด้วย วรรณกรรมในลักษณะนี้ได้แก่ ผลงานของเสื่อ ชำนาญภักดี เรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกโนนาง และลอยวารินสินสุบรรณ

6.3.2 วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังสวด และมีการพิมพ์จำหน่ายไปพร้อมๆ กันด้วย โดยผู้ประพันธ์จะเพิ่มขนบบางอย่างของหนังสวดลงไปในตัววรรณกรรม ยุคต้นทศวรรษ 2490 เราจะพบลักษณะของวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังสวดได้ชัดเจนจากผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ ที่มักจะมีการพิมพ์ไว้เสมอว่า “หนังสือหนังสวด” ซึ่งแต่งให้เอื้อต่อการนำไปใช้แสดงหนังสวด มีตัวละครที่เป็นตัวตลกหนังสวดอย่าง เ่ง หนูน้อย ยอดทอง เป็นต้น และเริ่มมีบทบรรยายร้อยแก้วแทรกบ้างแล้ว แต่ยังไม่ชัดเจนและเป็นระบบ ส่วนผลงานของแดง นักปราชญ์ ก็เริ่มมีบทบรรยายร้อยแก้วสอดแทรกไว้โดยตลอด แต่ยังไม่ได้เขียนบทเจรจาของตัวละครเป็นร้อยแก้ว เหมือนกับเรื่อง

ที่แต่งขึ้นในต้นทศวรรษ 2500 อย่างเรื่อง “สายเลือดทรยศ” ของ พร้อม วรรณบวร ที่สามารถนำไปใช้ในการแสดงหนังตะลุงได้ทันที

ตัวอย่างเรื่องหนังตะลุงของแดง นักปราชญ์

ฝ่ายโฉมเจ้าแก้วผรอสอดสุวรรณ	ชักชวนกันทั้งหลายฝ่ายที่มา
เลยเสด็จขึ้นนั่งบัลลังก์อาสน์	พลอำมาตย์เฝ้าแน่นอยู่แน่นหนา
ไม่เห็นองค์บิดรชนมา	ดวงสุดาตริสตามไปตามเคลง
ว่าบิดรมารดาข้าอยู่ไหน	จงบอกไปให้สิ้นอย่ากินแหนง

(คำพูด) ฝ่ายเสนาอริบดี ครั้นได้ขึ้นพระราชบุตรศรีธรรมาถึงพระราชบิดาและมารดา แล้วจึงทูลความตามเหตุการณ์ที่เป็นไป ว่ายังมียักษ์อยู่คนหนึ่งมีนามกรว่ายักษ์โครธา และลูกชายของมันชื่อว่าพิโรธ อยู่เมืองโมหะ กริพลมาตั้งทัพพลรบอยู่หน้าพระนคร แล้วมันก็หลบเข้ามาจับสมเด็จพระราชบิดาของเจ้าไป เอาไปทำคุกคุมขังไว้กลางแจ้ง จ้องจำด้วยข้อหาทำประการ แล้วมันให้ราชสัสเข้ามา ว่าถ้าแก้วผรอดมาถึงเมื่อไร แล้วก็ให้ส่งตัวแก้วผรอดไปถวายให้กับมัน แล้วมันจะคืนพระราชบิดาของเจ้าให้กลับมามีอย่างเดิม ถ้าไม่มันจะฆ่าพระราชบิดาของเจ้า ให้ถึงความตายอย่างแน่นอน ข้าพเจ้าทั้งหลายประชุมปรึกษากันว่า พวกเราไม่มีทางไหนที่จะคิดกลอุบายรบกับพวกมันได้ เพราะเจ้านายของเรามันจับอยู่ในเงื้อมมือของมันเสียแล้ว ... ในเวลานี้พวกไพร่พลเมืองมีความเดือดร้อนเสียเป็นอันมาก ตลอด ช้าง ม้า โค กระบือ สุกร ไก่ พร้อมด้วยเครื่องใช้และอาหฺลยต่างๆ อย่าง พวกพลยักษ์ได้ทำลายหมด (ขึ้นกลอน) แก้วผรอสอดสุวรรณครั้นได้ฟัง ทิบบัลลังก์แผ่ฤทธิ์ประสิทธิ์หาญ ได้ทราบเรื่องบิดรชนมาน เหมือนพระกาฬมาล้วงเอาดวงใจ ว่าอ้ายยักษ์ ... ราชาติหากิน มาดูหมิ่นลูกเสื่อเหลื่อวิสัย กูจะพลิกแผ่นดินให้สิ้นไป ไว้โยเทือกเขาเหล่านารายา

แดง นักปราชญ์ : แก้วผรอด)

จะเห็นได้ว่า ร้อยแก้วที่แทรกนั้นทั้งบทบรรยายและบทเจรจาจะเขียนต่อเนื่องกัน ไม่มีการแยกให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตอนไหนเป็นคำบรรยาย ตอนหนึ่งเป็นบทเจรจาของตัวละครใด ในขณะที่เรื่องหนังตะลุงของพร้อม วรรณบวร จะแยกบทเจรจาของตัวละครแต่ละตัวค่อนข้างชัด และบางครั้งก็มีการระบุไว้ด้วยว่าตัวละครใดเป็นผู้พูด ดังตัวอย่าง

คนึงจึงปลดเปลื้องเครื่องกำตรัย ลูกขึ้นผลัดภูษาผ้าชุดใหม่
 นุ่งผ้าริ้วผ้าร้ายคล้ายเชิญใจ เข้าบ้านใครขอทานย่านตำบล
 ขอเงินทองข้าวสารทุกบ้านช่อง กลิ้งกับทองลงเห็นว่าเป็นผล

...

กลิ้งที่เราขอได้หลายๆ ร้อย ทุนน้อยๆ สมสดวงค์สร้างรถไฟ
 เมื่อกลับบ้านทำเรือนเสาไม้หล่อ ไปติดต่อสุราษฎร์ขายหาคใหญ่
 เป็นเจ้าแก่สัทธิมิธไฟ ภูขึ้นใบสมัครไว้ตั้งหลายวัน

(คำพูด) ยอดทองถาม ใบสมัครไรมึงละอ้ายกลิ้ง ใบสมัครเจ้าแก่ภู
 แหละอ้ายทอง เขารับแล้วเหออ้ายกลิ้ง ไม่รับที่อ้ายทองเหอ ปรี๊ดที่เขาไม่
 รับละอ้ายกลิ้ง ภูเงินไม่พอที่ละอ้ายทอง เอาเอาเท่าใดละอ้ายกลิ้ง เขาเอาห้า
 พันก่อนนิอ้ายทอง แล้วมึงขาดเงินเท่าใดละอ้ายกลิ้ง ยังขาดอยู่สี่พันเก้า
 ร้อยเก้าสิบเก้ากับบาทหนึ่งและอ้ายทอง สะ สะ สะ คกลงไม่บาทเดียวที เออ
 ไปนี้ะทองทำการเดินทางขอทานเรื่อยไป

(ขึ้นบท) ย่อมสะพายขายแต่งแปลงกายา เป็นข้าขอทานทายนัน
 ชมนกไม้ไผ่กลางดงรัน ดอกบุหลันบานแซมแถมผกา
 (พร้อม วรรณบวร : สายเลียดทรยศ)

6.4 โнора

โนราหรือนมโนห์ราเป็นศิลปการแสดงที่แพร่หลายอยู่ในชุมชนควบคู่กับหนังตะลุง
 แต่จากการศึกษาพบว่า มีการนำเอาวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ไปใช้เพื่อแสดงน้อย
 มาก ทั้งนี้เพราะโนราแต่เดิมจะไม่นิยมเล่น ดังที่สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ว่า

โดยปกติโนราไม่เน้นการเล่นเป็นเรื่อง แต่ถ้ามีเวลาแสดงมากพอ หลังจาก
 อดการรำการร้องและการทำบทแล้ว อาจแถมการเล่นเป็นเรื่องให้ดู เพื่อความ
 สนุกสนาน โดยเลือกเรื่องที่รู้กันดีแล้วบางตอนมาแสดง เลือกเอาตอนที่ต้องใช้
 ตัวแสดงน้อยๆ (2-3 คน) ... เน้นการตลกและการขับบทกลอนแบบโนราให้ได้
 เนื้อความตามท้องเรื่อง'

'สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "โนรา" ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 5. 2529.

สำหรับเรื่องที่นิยมนำมาเล่น คือ เรื่องพระรถเมรี และเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา และอาจมีเรื่องอื่นๆ อีก ได้แก่ สังข์ทอง สินนุราช ไกรทอง ลักษณวงศ์ โคบุตร คาราวงศ์ พระอภัยมณี จันทโครบ สังข์ศิลป์ไชย และนางขอมพระกลั่น รวม 12 เรื่อง วรรณกรรมเหล่านี้ที่จริงแล้วจะเป็นเรื่องที่ใช้ในการแสดงประกอบพิธีกรรม ที่เรียกว่า “โนราโรงครู” หรือ “โนราลงครู” ที่เรียกว่า “บทสิบสอง” ซึ่งในการแสดงจริงๆ จะตัดตอนมาทำบทเรื่องละสั้นๆ เท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม ในช่วงที่โนราได้เปลี่ยนแปลงแนวในการแสดง เป็นเพิ่มการแสดงละครหลังจากแสดงการรำรำแบบโบราณแล้ว ได้เริ่มแต่งวรรณกรรมเพื่อประกอบการแสดงด้วย เพียงแค่ผลงานประพันธ์เหล่านี้คงจะเขียนเพียงเพื่อเป็นบทให้ผู้แสดงได้อ่านและท่องจำเท่านั้น เท่าที่สำรวจพบในขณะนี้วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงโนราเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่อง ขอดขุนพล พิมพ์โดยโรงพิมพ์พัทลุง เมื่อปี พ.ศ.2501 ซึ่งที่หน้าปกหนังสือระบุไว้ว่าเป็นเรื่องของมโนห์กิมผ่อง บ้านท่าสำเภานะนือ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

6.5 เพลงบอก

เพลงบอกเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตผู้คนในภาคใต้เช่นเดียวกับหนังตะลุงและโนรา ชวน เพชรแก้ว¹ กล่าวว่า แต่เดิมเพลงบอกคงจะนิยมเล่นกันในวันสงกรานต์ เพื่อป่าวประกาศเรื่องราวที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนศักราช นางสงกรานต์ จำนวนนาคน้ำ จำนวนห้าฝนที่จะตก ซึ่งสอดคล้องกับที่ กลบ บัวแดง² กล่าวว่า แต่เดิม โอกาสที่จะได้ฟังเพลงบอกมีเพียงในช่วงวันสงกรานต์เท่านั้น แต่ภายหลังก็มีการเล่นในโอกาสอื่นๆ มากขึ้น เช่น งานบุญต่างๆ งานบวชนาค งานแต่งงาน เป็นต้น

อุดม หนูทอง³ กล่าวถึงบทกลอนที่นำมาร้องเพลงบอกว่า กลอนเพลงบอกเป็นกลอนปฐกษัตริย์หรือกลอนคั่น ผู้ขับร้องเพลงบอกได้เก่งจะต้องมีความรอบรู้ มีไหวพริบและปฏิภาณดี เนื้อหาของเพลงบอกที่นำมาขับร้องกันก็มีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับโอกาสที่แสดง

¹ชวน เพชรแก้ว. เพลงบอกและนักเพลงบอกรุ่นเก่าของเมืองนครศรีธรรมราช.

2523. หน้า 5.

²กลบ บัวแดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 106 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2545.

³อุดม หนูทอง. “เพลงบอก” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 6. 2529. หน้า 2544.

หากเป็นการประชันกันก็จะ “ด้นกลอน” ได้ตอบกับในทำนองเพลงปฏิพากษ์เพื่อแสดง ปฏิภาณไหวพริบและต่อสู้กันในเชิงกลอน หรือหากเป็นการแสดงให้งานบุญประจำปี ก็อาจ ขับร้องเนื้อหาที่เกี่ยวกับงานที่จัดขึ้น ประวัติสถานที่ หรือยกย่องผู้จัดงานก็ได้ แต่เนื่องจากการ ขับร้องเพลงบอกเป็นการ “ด้นกลอน” ดังนั้นจึงยากที่จะนำเอาเนื้อหาของกลอนเพลง บอกมาศึกษาวิเคราะห์ได้

จากการรวบรวมผลงานของนักเพลงบอกรุ่นเก่าของชวณ เพชรแก้ว¹ ทำให้เรา ทราบว่า เนื้อหาของกลอนเพลงบอกมีมากมายหลายลักษณะ และได้มีการนำเอาวรรณกรรม เรื่องต่างๆ มาขับร้องด้วย เช่น วรรณกรรมเรื่องพระยาจักร์ทนต์ นิพพานสูตร นกกระเจา และตำนานพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช เพลงบอกจึงน่าจะเป็นการเล่นที่มีบทบาทในการเผยแพร่วรรณกรรมในยุคการพิมพ์ด้วย

นอกจากนั้นก็ยังเป็นที่น่าสนใจว่า มีวรรณกรรมฉบับพิมพ์บางเรื่องแต่งด้วยคำ ประพันธ์ประเภทกลอนเพลงบอก เช่น เรื่องเพลงบอกและกลอนเวียน ของ ชอบ หัทยานนท์ และในวรรณกรรมเรื่อง “ตำนานพระบรมธาตุกลอน” ของ พระมหาอุทัย พิสิสดีพงษ์ วัด ทำหิน ตำบลทำหิน อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา บางตอนจะแต่งด้วยกลอนเพลงบอก ซึ่งผู้ประพันธ์เรียกว่า “เพลงบอก 22”

6.6 การสวดมาลัย

ประเพณีการสวดมาลัย เป็นประเพณีประจำงานศพ แต่เดิมพระเป็นผู้สวดซึ่งสวด หลังจากการสวดมนต์แล้ว พระที่สวดมีจำนวน 4 รูป หรือ 1 เติง ใช้ตาลปัตรบังหน้าบท สวดได้จากหนังสือมาลัยหรือที่เรียกว่า พระมาลัยกลอนสวด ประเพณีสวดมาลัยนอกจากมี จุดมุ่งหมายเพื่ออุทิศส่วนกุศลแล้ว ยังมุ่งให้เป็นรายการแสดง แก่ความเจ็บเหงาในขณะ ที่ เฝ้าศพและเพื่อไม่ให้เจ้าภาพหรือญาติผู้ตายเศร้าโศกเกินไปด้วย

ผู้สวดมาลัยคณะหนึ่งเรียกว่า “วงมาลัย” วงหนึ่งๆ ที่พอเหมาะสมควรมี 4-6 คน เป็นแม่เพลง 2 คน เรียกว่า “แม่คู่” หรือ “ด้นเพลง” ส่วนที่เหลือเป็น “ลูกคู่” หรือ “คู่หู” ลูกคู่มี หน้าที่ร้องรับการสวดของ แม่เพลงในการสวดนั้นจะมีการแสดงท่า ประกอบด้วย โดยทุกคน ในวงจะร่วมกันแสดงท่าและเสียงประกอบให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่ร้องสวด เครื่องดนตรี

¹ชวณ เพชรแก้ว. เพลงบอกและนักเพลงบอกรุ่นเก่าของเมืองนครศรีธรรมราช.

ไม่ต้องมีประกอบ ส่วนเครื่องแต่งกายจะแต่งอย่างไรก็ได้ แต่ส่วนใหญ่แต่งตามปกติ จะมีอยู่บ้างบางวงที่มีการแต่งตัวตามนักแสดงหรือบทสวด

- เมื่อมีผู้ตาย เจ้าภาพจะไปบอกกล่าวให้วงมาลัยรู้เพื่อให้ไปสวด การสวดจะเริ่มขึ้นหลังจาก พระสวดพระอภิธรรมแล้วเสร็จ โดยเริ่มจากบท "ตั้งมน" เพื่อเป็นการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย และ "ไหว้คุณ" คือไหว้ครูอาจารย์และสิ่งที่เคารพนับถือ ต่อจากนั้น จึงสวดบท "ในกาล" อันเป็นบทเริ่มเนื้อเรื่องในหนังสือพระมาลัย ที่เรียกบท "ในกาล" เพราะว่าคำขึ้นต้นของการสวดตอนนี้ขึ้นว่า "ในกาลอันลับล้น..." เนื้อหาของบทนี้เป็นการเล่าประวัติของพระมาลัย เกี่ยวกับการโปรดสัตว์ทั้งในสวรรค์และนรกผู้ร้องบทนี้จะเป็นผู้ชาย เมื่อจบบทในกาลแล้วก็จะขึ้นบท "ล้านนอก" หรือเรียกว่า "เบ็ดเตล็ด" เรื่องที่นำมาร้องมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดีต่างๆ เช่น ขุนช้าง ขุนแผน สังข์ทอง พระอภัยมณี อิเหนา จันทโครพ ฯลฯ การแทรก "ล้านนอก" การแทรกล้านนอกเข้ามาเพื่อเปลี่ยน บรรยากาศให้สนุกสนาน ในบทล้านนอกนี้อาจจะใช้ท่องทำนองเพลงลำตัด เพลงฉ่อย เพลงนา ก็ได้ แต่ส่วนมากนิยมลำตัด แต่เดิม การเล่น "ล้านนอก" หรือเรื่องเบ็ดเตล็ดไม่มี เพิ่งจะมีขึ้นในภายหลังเพื่อให้การสวดมาลัยสนุกสนานยิ่งขึ้น

จากการสอบถามผู้สูงอายุบางท่าน ไม่ปรากฏว่ามีการนำวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในยุคการพิมพ์ไปใช้ในการแสดง แต่เรื่องที่แสดงดังกล่าวน่าจะมาจาก "หนังสือวัดเกาะ" มากกว่า

7 อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น

ในการศึกษาถึงอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นที่มีต่อวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในที่นี้เป็นเพียงการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพอย่างกว้างๆ ว่าวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น โดยเฉพาะก็คือวรรณกรรมภาคกลางมากน้อยแค่ไหน มีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด โดยไม่ได้วิเคราะห์ในรายละเอียด ซึ่งจากการศึกษาอย่างกว้าง ๆ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา กับวรรณกรรมภาคกลางจะเป็นการรับอิทธิพลทั้งทางด้านรูปแบบและเนื้อหา โดยการรับอิทธิพลนี้น่าจะเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยสำคัญ คือ

7.1 นโยบายรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สำคัญคือการพัฒนากระบวนการสื่อสารคมนาคม และการจัดการศึกษาแผนใหม่ ที่มุ่งให้เด็กสามารถอ่านเขียนภาษาไทย (กลาง) ได้เป็นอย่างดี มีการพยายามปลูกฝังแนวคิดตามวิทยาการสมัยใหม่ในหมู่ของเยาวชน

อย่างเห็นได้ชัด

7.2 การศึกษาต่อในระดับสูงของคนในท้องถิ่น อันได้แก่ พระสงฆ์ ที่มีการเดินทางไปเรียนพระปริยัติธรรมชั้นสูงจากกรุงเทพฯ ซึ่งมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว (ดูจากประวัติพระที่รวบรวมได้) และกลั่มเจ้านายและ/หรือผู้มีฐานะดีในชุมชนเมืองที่มีโอกาสเดินทางไปศึกษาต่อในกรุงเทพฯ (ดูรายละเอียดในบทร้อยกรอง “ศึกษานิเทศก์” ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ ที่ระบุชื่อผู้ที่เดินทางไปศึกษาต่อในชั้นที่สูงขึ้นที่กรุงเทพฯ) นักประพันธ์ในกลุ่มนี้จึงมีผลงานที่เป็น “บทร้อยกรองสมัยใหม่” ที่ได้รับอิทธิพลจากร้อยกรองสมัยใหม่ที่กำลังเติบโตในขณะนั้น ผลงานของ “วรรณ กภสุวรรณ” น่าจะเป็นตัวอย่างของกรที่ได้รับอิทธิพลที่ชัดเจนที่สุด คือสามารถเห็นได้ชัดว่ารับอิทธิพลจากผลงานของ “ครูเทพ” ทั้งในด้านของรูปแบบและเนื้อหา

7.3 การแพร่กระจายของ “หนังสือวัดเกาะ” ถือได้ว่าเป็นเหตุปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชนมากที่สุด อิทธิพลสำคัญของหนังสือวัดเกาะก็คือการกระตุ้นให้เกิดวัฒนธรรมการอ่านอย่างแพร่หลาย หนังสือวัดเกาะได้กลายเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อการเสพวรรณกรรมของคนในท้องถิ่นอย่างสูง ส่งผลให้มีการแต่งและพิมพ์หนังสือตามแนว “หนังสือวัดเกาะ” ออกจำหน่ายคู่กับหนังสือวัดเกาะ แต่ก็มีน่าสังเกตว่าวรรณกรรมที่แต่งขึ้นใหม่ในยุคนี้ไม่ได้เป็นการคัดลอกมาหรือเลียนแบบจากต้นฉบับของภาคกลาง ทั้งไม่ได้เป็นวรรณกรรมที่นำมาจาวรรณกรรมยุคเก่าโดยตรง แต่จะเป็นการสร้างสร้งงานขึ้นมาใหม่มากกว่า แม้กระทั่ง ดำนานพระบรมธาตุคำกลอน ของพระมหาอุทัย พิสิสดีพงษ์ ก็เป็นเพียงการแต่งขึ้นใหม่โดยอาศัยเค้าเรื่องเดิม ไม่ได้เป็นการ “คัดลอก” หรือเหมือนกันในยุคที่ผ่านมา

อิทธิพลของหนังสือวัดเกาะที่มีต่อการสร้างสร้งงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบในยุคการพิมพ์ที่ชัดเจนที่สุดจึงน่าจะเป็นอิทธิพลทางด้านรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบคำประพันธ์หรือรูปแบบการจัดพิมพ์ ดังจะเห็นได้ว่า ในรายชื่อหนังสือที่จัดพิมพ์จากกรุงเทพฯ ทั้งหมด ไม่มีชื่อวรรณกรรมที่ตรงกับที่พิมพ์ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาเลย ดังตัวอย่างรายชื่อหนังสือของโรงพิมพ์ห้างสมุด ซึ่งพิมพ์ไว้ที่ปกหลังหนังสือเรื่อง นิราสลาบวช ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2467 ว่า

รายชื่อหนังสือประโลมโลกที่พิมพ์ที่โรงพิมพ์ห้างสมุด

เลขที่ 1120 สำเพ็ง พระนคร

กาภิ 3 เล่ม โกมินทร์ 40 เล่ม ไกรทอง 7 เล่ม ขุนช้างขุนแผน 42

เล่ม จักรนารายณ์ 39 เล่ม จันทโครบ 29 เล่ม จันทคาธ 16 เล่ม ดาวเรือง 4 เล่ม ดาวกระจาย 3 เล่ม ปลาตะเพียนทอง 24 เล่ม ทินวงศ์ 20 เล่ม
 - นางกะเชอกันร้ว 2 เล่ม นางแสนกล 3 เล่ม นางเปี้ยเดียว 13 เล่ม บุนท นาวงศ์ 5 เล่ม ปลาบู่ทอง 4 เล่ม พิภพทอง 23 เล่ม พระมณีสूरียง 4 เล่ม พระประจงบเลขา 36 เล่ม เพ็ชรมงกุฎ 3 เล่ม พระประทุม 9 เล่ม พระรต 8 เล่ม พระยาภง 3 เล่ม พระยาแกรก 2 เล่ม พระสุธน 6 เล่ม พระนาวัน 6 เล่ม พระอภัยมณี 45 เล่ม โม่งป่า 40 เล่ม เมฆอรุณ 15 เล่ม มะเคื้อทอง 11 เล่ม ระเด่นลันได 12 เล่ม รามเกียรติ์ 81 เล่ม ลักษณวงศ์ 40 เล่ม ศรีธนชัย 10 เล่ม สังข์ทอง 30 เล่ม สุวรรณหงส์ 16 เล่ม สังข์ศิลป์ชัย 13 เล่ม สอึงทอง 26 เล่ม แสงหิรัญ 9 เล่ม อิเหนา 37 เล่ม พระทีเสาร์ 3 เล่ม ภูเขาเทวัน 10 เล่ม ปลาทุสุริวงษ์ 10 เล่ม¹

หรือจากรายชื่อที่เอนก นาวิกมูล² ได้รวบรวมจากหนังสือ “บัญชีหนังสือโรงพิมพ์ ห้างสมุด” ปี พ.ศ.2480 แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. หนังสือคำกลอนประโลมโลก ได้แก่ กากี โกมินทร์ ภูเขาเทวัน ทินวงศ์ นางกะเชอกันร้ว ปลาทุสุริวงษ์ พระอภัยมณี โม่งป่า บัวแก้วบัวทอง ทินกร ธนุขรรค์ ฯลฯ (มีเกือบ 60 เรื่อง)
 2. หนังสือนิราศ ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศน้ำท่วม นิราศชมตลาดสำเพ็ง นิราศเป็นทหาร นิราศระยะทางเชิงใหม่ นิราศสนามจันทร์ ฯลฯ (20 กว่าเรื่อง)
 3. สุภาษิตคำกลอน ได้แก่ สุภาษิตขี้เมา อาวาสโวหาร สุภาษิตสอนเด็ก สวัสดิรักษา สุภาษิตขี้ยา สุภาษิต ก. ข้อ ปู่สอนหลาย-หลายสอนปู่ ฯลฯ (ราว 20 เรื่อง)
 4. เพลงพื้นเมือง ได้แก่ เพลงฉ่อยนายเป่ ฯลฯ
 5. แห่เทศน์
 6. นิทานคำกลอน ได้แก่ เงินพูดได้ เกรตรง สีเกลอ ฯลฯ (10 กว่าเรื่อง)
 7. ชาดก ธรรม ได้แก่ เจ็ดตำนาน สิบพันทุมาร มงคลสูตร พระเจ้าเปิดโลก สิบสองตำนาน ปรมัตถ์คำกลอน ฯลฯ (50 กว่าเรื่อง)
- เป็นที่น่าสังเกตว่า รายชื่อหนังสือเหล่านี้จำนวนไม่น้อยจะตรงกับวรรณกรรมแบบ

¹นิราศลาวบวช. 2467. ปกหลัง.

²เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539. หน้า 91-92.

เก่าจากหนังสือบอกมากกว่า

ในด้านเนื้อหา แม้ว่าวรรณกรรมในยุคนี้จะมีลักษณะของการสร้างสรรค์ขึ้นมาเองในท้องถิ่น ไม่ได้เป็นการแต่งใหม่หรือคัดลอกจากเรื่องเดิมหรือเรื่องที่ได้รับมาจากภาคกลาง แต่ก็พบว่ายังคงมีอิทธิพลของวรรณกรรมภาคกลางอยู่ในหลายต่อหลายเรื่อง เช่น เรื่องกลั่นกรอบแก้ว มีแนวคิดหลักอยู่ที่การลงมาเกิดของเหล่าเทวดาเพื่อปราบมารเหมือนกับเรื่องรามเกียรติ์ ตัวละครสำคัญ ๆ จึงคือเทวดาที่ลงมาเกิดเพื่อช่วยตัวเองของเรื่องในการปราบยักษ์ที่สร้างภัยอันตรายแก่มนุษย์โลก ในเรื่องแก้วพรอด ก็มีตัวละครหลายตัวที่มีอิทธิพลจากเรื่องรามเกียรติ์ เช่น หนุมาน มีบทบาทลักษณะเดียวกันกับหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องราตรีสวรรค์ ที่ดำเนินเรื่องเหมือนกับเรื่องพระอภัยมณีตอนศรีสุวรรณเข้าเมืองรมจักร เป็นต้น

สรุป

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา อาจส่งผลกระทบต่อสังคมหมู่บ้านค่อนข้างน้อย หรืออาจจะไม่กระทบเลยสำหรับในบางชุมชน แต่สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ได้ขยายตัวไปยังหัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะเมืองสงขลา ซึ่งเป็นหัวเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้ามาแต่เดิม และเมืองหาดใหญ่ที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วภายหลังมีการเปิดเดินรถไฟสายใต้ในปี พ.ศ.2459 ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ย่อมเป็นที่รับรู้ของกวีหรือนักประพันธ์ทั้งโดยประสบการณ์ตรง อันเกิดจากการเดินทางไปต่างชุมชนมากกว่าผู้คนที่ทั่วไป หรือจากการบอกเล่า การศึกษา หรือการอ่านหนังสือที่มีอยู่อย่างแพร่หลายในยุคนั้น ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นจึงมีผลกระทบต่อกระบวนการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมในยุคนี้ค่อนข้างชัดเจน

ในด้านของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมแบบเก่าไปเป็นการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมในสังคมทุนนิยมที่ค่อนข้างชัดเจน คือ

1. กวีผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมแสดงตัวตนอย่างชัดเจน มีการแสดงความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ในผลงานประพันธ์ของตนเอง โดยการระบุข้อความว่า “สงวนลิขสิทธิ์” หรือ “ลิขสิทธิ์สงวนไว้ตามพระราชบัญญัติ” ไว้ที่ ในขณะที่วรรณกรรมรุ่นเก่าโดยทั่วไปจะไม่ระบุชื่อผู้แต่ง ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการขาย

2. กวีมีรายได้จากผลงานประพันธ์ของตน โดยการจัดพิมพ์จำหน่าย ทั้งในรูปแบบ

ของการลงทุนจัดพิมพ์และจำหน่ายเอง และการขายลิขสิทธิ์ให้กับโรงพิมพ์ โดยการจัดพิมพ์จำหน่ายเองนั้นมักจะเป็นเรื่องขนาดเล็ก ในขณะที่เรื่องขนาดยาวจะขายลิขสิทธิ์ให้กับโรงพิมพ์ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะมีทุนจำกัด ดังที่นางบุญภักดี สุขด้วง¹ ให้สัมภาษณ์ว่า ผลงานวรรณกรรมคำสอนของแดง นักปราชญ์ ทุกเรื่องจะลงทุนพิมพ์และจัดจำหน่ายเอง ในขณะที่เรื่องหนังสือจะขายลิขสิทธิ์ให้กับโรงพิมพ์ โรงพิมพ์เป็นผู้จัดพิมพ์และจำหน่ายเอง

วัฒนธรรมทางการเสพวรรณกรรม เปลี่ยนแปลงจากการฟังไปสู่การอ่านอย่างชัดเจนมากขึ้นตามลำดับ เปลี่ยนจากรูปแบบที่ “ตายายเล่านิทานให้ลูกหลานฟัง” ไปสู่รูปแบบที่ “ลูกหลานอ่านหรือสวดหนังสือให้ตายายฟัง” คนอ่านหนังสือมักจะเป็นคนในวัยหนุ่มมากกว่าผู้สูงอายุ แต่จะอย่างไรก็ตาม การเสพวรรณกรรมตามแบบเก่าก็ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะการฟัง “สวดหนังสือ” ที่ยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลายควบคู่ไปกับการเสพผ่านการดูหนังสือซึ่งเริ่มมีการนำเอานิทานประโลมโลกจากหนังสือวัดเกาะและผลงานประพันธ์ของนักประพันธ์ในท้องถิ่นมาแสดง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 อาจไม่สามารถทำลายโครงสร้างเก่าของเศรษฐกิจภาคใต้² แต่การเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศก็ได้เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นอำนาจการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินที่มีการปรับปรุงให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพมากขึ้น การจัดระเบียบการพัฒนาอุตสาหกรรมให้เป็นรูปเป็นร่าง การพัฒนาทางด้านการเกษตร และการพัฒนาการคมนาคมขนส่งให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น³ เหล่านี้ย่อมส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ความรู้ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองและการพัฒนาประเทศได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ไม่น้อย แม้ว่าความรู้เหล่านี้จะไม่ได้รับการถ่ายทอดสู่ชาวบ้านทั่วไปโดยตรง แต่ระดับปัญญาชนแล้ว่อม

¹บุญภักดี สุขด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ 6 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2544

²สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง พุทธศตวรรษที่ 20-25,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 172.

³สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มการพัฒนาเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 106-129.

ที่จะมีโอกาสรับรู้ได้ ในขณะเดียวกัน โดยที่ความนิยมในการพิมพ์หนังสือมีเพิ่มขึ้น กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมของท้องถิ่นจึงไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงการเข้าไปผูกพันกับ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ การจัดพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายหรือเพื่อการค้าจึงมีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ นักประพันธ์จำนวนไม่น้อยต่างก็มีผลตอบแทนเป็นเงินตรา ไม่ว่าจะโดยพิมพ์จำหน่ายเองหรือการได้รับค่าลิขสิทธิ์จากโรงพิมพ์

บทที่ 4

วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคม ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ เป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการรุกเข้ามาของทุนนิยมจากโลกตะวันตก แม้ระบบเศรษฐกิจสังคมของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายังเป็นระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมหรือระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพอยู่ แต่ร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมหลายต่อหลายเรื่องได้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงทศวรรษ 2470-2500 สังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่ง

หากพิจารณาสภาพชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาที่ศึกษา สังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวนา ซึ่งมีลักษณะดังที่ ศิราพร จูตะฐาน ณ ถลาง¹ ได้กล่าวไว้คือ เป็นพัฒนาการทางสังคมที่มีการขยายตัวของประชากรและวิธีการผลิตและมีศูนย์กลางทางอำนาจการปกครอง สังคมชาวนาจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ สังคมที่เป็นศูนย์กลางการปกครองหรือเมืองกับสังคมชาวนาหรือท้องถิ่น ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมเมือง ในทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปไม่ได้ที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะอยู่โดดๆ จากอำนาจรัฐ มีรับความคิดและแบบแผนทางวัฒนธรรมจากเมืองมาปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบท้องถิ่น ในทางการเมืองก็ขึ้นอยู่กับได้การปกครองของรัฐ ในทางเศรษฐกิจก็ต้องผลิตข้าวและส่งให้รัฐ และเมื่อมีการรับเอาระบบทุนนิยมจากตะวันตกเข้ามา ท้องถิ่นก็ได้รับผลกระทบนี้จากเมืองอีกทีหนึ่งด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาทั้งในส่วนของบริษัทของวรรณกรรมและภายในตัวงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นจะมีความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวเป็นอย่างมาก ในการมองภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมจากวรรณกรรมในที่นี้จึงพิจารณาจากมุมมองของความสัมพันธ์ข้างต้น

เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพทางเศรษฐกิจ สามารถแบ่งชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ออกได้เป็น 3 กลุ่มตามอาชีพหลักของแต่ละชุมชน คือ ชุมชนประมงในเขตชายทะเล ชุมชนชาวนาในเขตทุ่งราบ และชุมชนชาวสวนในเขตเชิงเขา

¹ศิราพร จูตะฐาน ณ ถลาง. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 83-99.

แต่เมื่อศึกษาข้อมูลทางด้านวรรณกรรม ผู้ศึกษาพบว่า ผลงานวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบใน ยุคการพิมพ์ ส่วนใหญ่จะเป็นผลงานของนักประพันธ์ที่อยู่ชุมชนชาวนา ภาพสะท้อนที่ ปรากฏให้งานวรรณกรรมเหล่านี้จึงเป็นภาพของเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนามากกว่า ชุมชนอื่น ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากปัจจัยสำคัญ คือ

1. ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ การก่อเกิดและพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบ สงขลาได้เริ่มต้นในเขตที่ราบลุ่มและชายทะเล ชุมชนในเขตนี้จึงมีพัฒนาการด้านต่างๆ ก่อนชุมชนเชิงเขา และชุมชนชาวนาหลายแห่งก็ได้พัฒนาเป็นชุมชนเมืองแล้วในต้นทศวรรษ 2470

2. ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะหลังจากการ “เปิดประเทศ” ในปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา ข้าวเป็นสินค้าของที่สำคัญของประเทศ รัฐจึงเน้นส่งเสริมการ ทำนามากกว่าอาชีพอื่น ซึ่งนโยบายดังกล่าวได้ส่งผลต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วใน ต้นทศวรรษ 2470 ให้มีการขยับพื้นที่ทำนาให้มากขึ้น

3. ในยุคที่มีการปฏิรูปการจัดการศึกษา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ในเขต ชุมชนชาวนาจะมีโรงเรียนระดับประถมศึกษามากกว่าชุมชนเชิงเขา และโรงเรียนที่เปิด สอนสูงกว่าระดับประถมปีที่ 4 ล้วนอยู่ในเขตทุ่งราบ

4. ชุมชนชายทะเล ชุมชนนี้จะมีทั้งที่ประอาชีพทำประมง ทำนา และบางส่วน จะทำสวนด้วย เนื่องจากเขตชายทะเลในบางพื้นที่จะมีส่วนที่เป็นเนินเขาหรือควนด้วย ได้แก่บริเวณทะเลสาบตอนเหนือ และในเขตอำเภอปากพะยูน ชุมชนชายทะเลเหล่านี้จึง มีทั้งที่ทำนา ทำประมง และทำสวน ในส่วนของผู้ทำประมงเป็นอาชีพหลักส่วนใหญ่จะ นับถือศาสนาอิสลามและให้ความสำคัญกับการศึกษาค่อนข้างน้อย วรรณกรรมที่เป็นผล งานของผู้ที่นับถืออิสลามจึงไม่ปรากฏ ที่พบมีเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่อง “ขุนแก้ว” หรือ “เมืองสิด - แหมะเว” ของนายจิ และ สะมะแอ วงศ์สะอาด ชาวตำบลชะรัด ซึ่งเนื้อหา จะเกี่ยวข้องกับชุมชนเชิงเขา

ในศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาระหว่าง พ.ศ.2472-2503 ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่พบส่วนใหญ่จึงเป็นภาพของสังคมชาวนา ในเขตทุ่งราบมากกว่าชุมชนเชิงเขาและชุมชนชายทะเลที่ประกอบอาชีพประมง

สำหรับงานวรรณกรรมที่นำมาศึกษาวิเคราะห์มี 5 ประเภท คือ

- 1.วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก
- 2.วรรณกรรมประเภทคำสอน

3.วรรณกรรมประเภทตำนานและประวัติศาสตร์

4.วรรณกรรมที่เกี่ยวกับประวัติสถานที่และบุคคล

5.ร้อยกรองสมัยใหม่

จากการศึกษา พบว่าเนื้อหาของวรรณกรรมดังกล่าวได้สะท้อนภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในด้านต่างๆ ดังนี้

1.ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

2.ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และการบริโภค

3.ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน

4.ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐและสถาบันทาง

สังคม

5.ทักษะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงปี พ.ศ.2472-2503 เป็นสังคมการเกษตร ซึ่งมีลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมดังที่ ยศ สันตสมบัติ¹ ได้กล่าวถึงไว้สรุปความได้ว่า เป็นสังคมที่มนุษย์ได้เริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการเก็บหาเอาจากธรรมชาติ มาเป็นการผลิตด้วยตนเอง เช่น การเพาะปลูกธัญพืชและเลี้ยงสัตว์เป็นอาหาร การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้มนุษย์สามารถควบคุมความแน่นอน และเพิ่มปริมาณอาหารสำหรับเก็บสะสมเพื่อใช้บริโภคในระยะยาวได้ แต่การกลไกกรรมในยุคแรก ๆ ก็ยังเป็นการเพาะปลูกในที่ดินแปลงเล็ก ๆ ด้วยเครื่องมือและเทคนิคง่าย ๆ ไม่มีการใช้แรงงานสัตว์ ไถคราด หรือระบบชลประทาน เป็นการกลไกกรรมแบบไร่หมุนเวียน ลักษณะทางสังคมเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้นตามจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและมีการตั้งถิ่นฐานที่ค่อนข้างถาวร ทำให้สถานภาพทางสังคมเริ่มปรากฏและเริ่มมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกสังคม การแบ่งงานซึ่งแต่เดิมเคยถูกกำหนดโดยเพศและอายุก็เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เริ่มมีสถานภาพหรือตำแหน่งหน้าที่อันเกิดจากความชำนาญพิเศษ เช่น ช่างฝีมือด้านต่าง ๆ

ต่อมาก็ได้พัฒนาใช้กำลังการผลิตและเทคโนโลยีให้ก้าวหน้ากว่าการทำไร่หมุน

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2540. หน้า 54-62.

เวียน เช่น ใช้แรงงานสัตว์หรือเครื่องจักรเข้าช่วยผ่อนแรง มีการไถคราดดินก่อนการเพาะปลูก มีการใช้ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิต มีระบบชลประทานและเทคนิคการควบคุมน้ำที่สลับซับซ้อน เกิดเป็นการกสิกรรมแบบเข้มข้น ทำให้การรวมตัวและการจัดตั้งองค์กรทางสังคมมีลักษณะที่ยั่งยืนกว่าเดิมและเป็นทางการมากขึ้น ในสังคมชาวนาบางแห่ง ความสามารถในการสะสมผลผลิตส่วนเกิน ความแตกต่างในขนาดของการถือครองที่ดิน รวมทั้งขนาดของระบบเครือญาติ อาจนำไปสู่ความแตกต่างทางชนชั้นได้อย่างชัดเจน

โดยลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่สามารถแบ่งเขตพื้นที่ออกได้เป็น 3 เขตดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 3 แม้ว่าชุมชนทั้ง 3 เขตนี้จะมีลักษณะร่วมกันอยู่ คือเป็นสังคมการเกษตรเหมือนกัน แต่โดยข้อจำกัดของสภาพภูมิศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนาการของชุมชนที่แตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย ในการศึกษาภาพสะท้อนทางด้านลักษณะการผลิตและผลผลิตที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น จึงแบ่งศึกษาโดยยึดอาชีพหลักของแต่ละชุมชนเป็นตัวกำหนดในการแบ่งกลุ่มชุมชนได้ 4 กลุ่ม คือ ชุมชนทำนา ชุมชนทำสวนทำไร่ ชุมชนประมง และชุมชนเมืองซึ่งเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนผลผลิตที่สำคัญ ทั้งในส่วนของการแลกเปลี่ยนผลผลิตภายในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาและชุมชนภายนอก

จะอย่างไรก็ตาม จากการศึกษาสภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนปี พ.ศ.2503 อาจกล่าวได้ว่าไม่สามารถจะนำความหมายของคำว่า 'อาชีพ' ไปใช้ในชุมชนได้อย่างชัดเจน การแยกชาวนาออกจากชาวประมง หรือแยกชาวประมงออกจากอาชีพหัตถกรรมนั้น เป็นเพียงการทำความเข้าใจชุมชนในอดีตจากสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลของการพัฒนาเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดการแบ่งงานหรืออาชีพอย่างชัดเจนแล้วนั่นเอง ในยุคก่อนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ลักษณะการผลิตของชุมชนทำนา ชุมชนทำสวนทำไร่ และชุมชนทำประมงจึงเกือบจะไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ ชาวนาจะใช้เวลาในการทำนาประมาณครึ่งปี ส่วนวันเวลาอีกครึ่งปีหลังจากฤดูทำนา พวกเขาก็อาจทำสวนทำไร่ หาปลาล่าสัตว์ หรือทำหัตถกรรม ในขณะที่ชาวประมงซึ่งมีที่นาหรือที่สวน อาจจะใช้เวลาสำหรับนาหรือสวนของพวกเขาตามฤดูกาล หรือในวันเวลาที่ว่างเว้นจากการจับปลาพวกเขาก็อาจใช้เวลาส่วนหนึ่งสำหรับงานหัตถกรรมหรือการประดิษฐ์เครื่องมือทำมาหากิน เช่น ขูดหรือต่อเรือ จักสานหรือประดิษฐ์เครื่องมือจับปลา เป็นต้น ดังนั้น การกล่าวถึงชุมชนแต่ละชุมชนโดยถือเอาผลผลิตที่เด่น ๆ ของชุมชนเหล่านั้นมาเป็นตัวแบ่ง จึงมีอาจที่จะแบ่งได้อย่างเด็ด

ขาด เป็นเพียงการแบ่งเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยรวมเท่านั้น

การกล่าวถึงลักษณะการผลิตและผลผลิตของแต่ละชุมชนในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงเน้นกล่าวถึงลักษณะการผลิตและผลผลิตที่มีอยู่ในชุมชนแต่ละชุมชน โดยยึดเอากิจกรรมทางการผลิตและผลผลิตที่สำคัญของชุมชนนั้น ๆ มาเป็นตัวแบ่งได้ 4 ลักษณะ คือ ชุมชนทำนา ชุมชนทำสวนทำไร่ ชุมชนประมง และชุมชนเมือง

1. ลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนทำนา

ชุมชนทำนา หมายถึงชุมชนที่ทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยอาจมีกิจกรรมการผลิตประเภทอื่นเสริมบ้าง เช่น การทำสวนครัว การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน การจับสัตว์น้ำ และการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรอง พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ให้ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิตที่เกี่ยวกับการทำนา ตลอดจนปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการทำนาได้ชัดเจนที่สุด ในขณะที่กิจกรรมการผลิตประเภทอื่นนั้นมีการกล่าวถึงไว้บ้าง โดยส่วนหนึ่งจะเป็นการกล่าวถึงความพยายามของรัฐที่ต้องการให้ชาวนาทำอาชีพอื่นเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว

1.1 การทำนา

โดยสภาพทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ประกอบไปด้วยพื้นที่ราบขนาดใหญ่สองส่วนด้วยกัน คือ พื้นที่ราบฝั่งตะวันตกที่กินพื้นที่ตั้งแต่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุงทั้งหมด และอำเภอควนเนียง อำเภอรัตนบุรี อำเภอบางกล่ำ ในเขตจังหวัดสงขลา กับที่ราบฝั่งตะวันออกซึ่งมีทุ่งราบขนาดใหญ่ในเขตอำเภอระโนด จังหวัดสงขลาและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และมีที่ราบแคบ ๆ บนคาบสมุทรสติงพระตั้งแต่อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอสติงพระลงมาถึงอำเภอสิงหนคร เหล่านี้คือปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่ทำให้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่รองจากจังหวัดนครศรีธรรมราช

เพียงการมีทุ่งราบขนาดใหญ่ดังกล่าวอย่างเดียวก็น่าจะทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความสำคัญต่อการทำนาได้ ดังนั้น การที่ด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้มีเทือกเขาสูงชัน การพัดผ่านของลมฝนย่อมทำให้ปริมาณน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชนทำนามีเพียงพอที่จะทำนาให้สามารถมีผลผลิตพอต่อการเลี้ยงผู้คนทั้งในชุมชน

และบริเวณใกล้เคียงได้เป็นอย่างดี โดยที่ขอบเขตด้านตะวันตกและตะวันออกได้เป็น
เทือกเขาสูงจึงเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสายน้ำจำนวนมากที่ไหลผ่านทุ่งราบลงสู่ทะเลสาบ
ทำให้ทะเลสาบเป็นแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่หล่อเลี้ยงชุมชนโดยรอบ โดยเฉพาะฝั่งตะวันออก
ของทะเลสาบที่แม้จะมีแหล่งต้นกำเนิดน้ำอยู่จำกัดก็สามารถอาศัยน้ำจากทะเลสาบเพื่อการ
ทำนาได้โดยผ่านลำคลองสายต่าง ๆ ที่เชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย ยังผลให้พื้นที่
ราบรอบทะเลสาบสงขลาเหมาะสมแก่การทำนาอย่างมากหากฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับที่ดินและน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญเหล่านี้มี
การบันทึกไว้ในวรรณกรรมท้องถิ่นหลายต่อหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรม
ประเภทนิทานประโลมโลกและ/หรือวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงที่การสร้างฉากใน
เรื่องมักจะสัมพันธ์กับสภาพความจริงที่เป็นประสบการณ์ตรงของผู้ประพันธ์ ดังจะเห็นได้
จากการสร้างฉากในเรื่อง “แก้วสองภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ ที่มีความสัมพันธ์กับ
สถานที่จริงในกลุ่มทะเลสาบสงขลา ใน ฉากการเดินทางออกจากเมืองของเจ้าชายที่เพียงออก
จากเมืองมาไม่นานนักก็ผ่านทุ่งนาและป่าเขา ว่า

แก่นาฬิกาพระพรากจากสถาน	วันอังคารเดือนห้าสโมสร
เป็นขามร้ายนายพรากจากนคร	ความเดือดร้อนทุกข์ยากลำบากองค์
ออกทุ่งนาอากาศปราศเมฆหมอก	อาทิตย์เพ่งเปล่งออกทะลอส่อง
คือพยับแดดกลัร้อนพระองค์	จักรพงศ์เหงื่อพรายไพร่นาจร
พอบ่ายคล้อยหน้อยหนึ่งถึงปากกว้าง	มีทุกอย่างควนเงินเนินสิงขร
พฤกษาชาติดาษอรชร	ต่างจับซ่อนก้านใบเล็กใหญ่โต
	(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

ฉากที่หนูแก้ว นครจันทร์ บรรยายในการเดินทางของตัวละครนี้จะมีลักษณะ
สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ตรงกับความเป็นจริงที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา หนูแก้ว เป็นชาว
ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด ตำบลท่าบอนอยู่ติดกับทะเลฝั่งอ่าวไทย เมื่อออกเดินทางจาก
ท่าบอนไปทางทิศตะวันตกก็จะผ่านทุ่งนาที่เรียกกันว่า “ทุ่งระโนด” ซึ่งเป็นแหล่งทำนาที่
ขนาดใหญ่ของกลุ่มทะเลสาบมาตั้งแต่อดีต ผ่านทุ่งระโนดก็จะเข้าเขตอำเภอหัวไทร จังหวัด
นครศรีธรรมราช และเขตพื้นที่ป่าและเขาควนในตำบลพุดควนเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัด
นครศรีธรรมราช

หรือในตอนที่พระแสงสุทินนรินทร์วงศ์ ได้จัดสี่พระยาไปประจำอยู่เมืองด่านทั้งสี่

ทิส หนูแก้วได้ พรรณนาเมืองที่อยู่ทางทิศตะวันตกและเมืองที่อยู่บริเวณทำน้ำไว้ว่า

ให้พระยาอะรรณคมพลมาร

อยู่เมืองด่านที่ประจิมระทิส

คือเมืองโคยาณมีทุ่งนา

พลโยธาห้าพันตามบัญชี

เจ้าพระยาเมตตันนั้นให้ไป

อยู่เมืองใหม่ชายท่าชลาลัย

ชื่อว่าเมืองอุดะรังพร้อมพรั่งดี

ทุ่งนามีตลอดท่าริมสาคร

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

จะเห็นได้ว่า ฉากที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์ของกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ประกอบด้วยพื้นที่ที่เป็นทุ่งราบสำหรับทำนาที่อยู่ติดกับแหล่งน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นลำคลองหรือทะเลสาบก็ได้ ดังนั้น แม้ฉากในเรื่องจะเป็นการกล่าวถึงเมืองหน้าด่าน แต่นัยของคำประพันธ์ที่ยกมานี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนชาวนาที่มีปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือที่ดินที่เป็นทุ่งนาและน้ำสำหรับการทำนาได้อย่างชัดเจน

การภาพสะท้อนภาพลักษณะการผลิตที่ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือที่ดิน และน้ำนี้ยังมีปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดในบางตอนของวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงที่มีขนบการเล่าเรื่องที่มักมีบทที่ไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็น “บทไม่เข้าเรื่อง” ที่เปิดโอกาสให้ผู้ประพันธ์หรือนายหนังตะลุงสามารถที่จะ “สื่อ” เรื่องราว “นอกเรื่อง” ที่ตนต้องการให้ผู้ดูรับรู้ในขณะที่กำลังแสดงได้โดยคนดูไม่เกิดความรู้สึกขัดแย้งในแง่ของความจริง “บทไม่เข้าเรื่อง” จึงสามารถสื่อความจริงทางสังคมได้มากกว่าเนื้อเรื่องที่เป็นจินตนาการ เพราะสิ่งที่ปรากฏในบท “ไม่เข้าเรื่อง” นี้จะสอดคล้องกับสภาพความจริงทางเศรษฐกิจสังคมของสังคมกลุ่มทะเลสาบอย่างชัดเจน

การเพิ่มบทที่ไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่องหรือเวลาในเรื่อง เป็นขนบของการแสดงหนังตะลุงที่มีส่วนอย่างมากในการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างนายหนังกับผู้ดู บทลักษณะนี้ค่อนข้างจะให้ภาพสะท้อนที่ชัดเจนกว่า และมีความเป็นไปได้ที่ภาพสะท้อนเหล่านั้นจะปรากฏและดำรงอยู่ในช่วงเวลาที่ผู้แต่งสามารถจะรับรู้ได้ ทั้งนี้เพราะผู้แต่งไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนเหตุการณ์หรือความจริงเหล่านั้นให้สอดคล้องกับเวลาและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง เช่นในเรื่อง “แก้วสองภาค” ในตอนที่เมื่อเท่งได้เป็นเกลอกับพระมาตุลี และขอเดินทางไปเมืองสวรรค์ด้วย ก็ได้ขอให้พระมาตุลีช่วยหานางฟ้าเป็นภรรยา และจัดหาที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้ ซึ่งยังคงลักษณะของความเป็นชาวนาอยู่ว่า

เมื่อถึงเมืองสวรรค์อันสุขา
ให้สักคนเป็นเมียอย่าเสียดา
แล้วช่วยเช่าที่พักให้สักหลัง
อยู่สวรรค์ชั้นฟ้าทำนาลอง
มาตุลีมาอ้อไปก็ได้อ
ทั้งวัวควายไรรักษาการหากิน
เกลอจับขากางเกงเราให้แน่น
เท่งได้ฟังมาตุลีอินตึครัน

ช่วยขอนางเทพธิดาดังว่าหมาย
เลือกโฉมฉายที่งามทราชมประคอง
หาวิวทั้งไรรักษาอย่าขัดข้อง
จะไม่ต้องรำคาญซื้อสารกิน
เราช่วยให้ทุกอย่างทางถวิล
ลูกเมียสิ้นทั้งหลายเราให้ป็น
เราหาแผ่นพาไปในสวรรค์
จับกางเกงขาสั้นไม่พรั่นพรึง
(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

จากคำประพันธ์ในตอนนี นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดินแล้วยังกล่าวถึงวัวและ ซึ่งเป็นสัตว์ที่คนในชุมชนนำมาใช้เป็นแรงงานในการผลิตอีกด้วย และโดยนัยของคำประพันธ์ที่ยกมานี้ก็ชี้ให้เห็นถึงสำนึกของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการทำนาโดยผ่านตัวละคร คือ นายเท่ง ที่ทำนาโดยมีเป้าหมายเพื่อ “จะไม่ต้องรำคาญซื้อสารกิน”

แม้ว่าจะมีหลักฐานว่าข้าวเป็นผลผลิตของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เป็นสินค้าสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อพิจารณาถึงระบบการผลิต เราก็ไม่อาจที่จะสรุปได้ว่าได้มีการผลิตเพื่อการค้าเกิดขึ้นแล้วในชุมชนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะมีหลักฐานแน่ชัดว่า หลังจากที่ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา คนจีนได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการผลิตโดยการบุกเบิกที่นาขนาดใหญ่ที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “นาจีน” เพื่อผลิตข้าวเพื่อการค้าโดยตรง ในขณะที่การผลิตข้าวของชาวนาดั้งเดิมนั้นยังคงเป็นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก เป็นการผลิตยังต้องอาศัยปัจจัยการผลิตตามธรรมชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยหลัก หากปีใดฝนไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวนาจะประสบปัญหาในการทำนาทันที ไม่ว่าฝนแล้งหรือน้ำท่วมจึงเป็นปัญหาหลักในการประกอบอาชีพทำนา ดังตัวอย่างของการเกิดฝนแล้งในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ชาวนา “ทุ่งระโนด” ได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส เป็นความเดือดร้อนที่เกิดจากการเกิดน้ำท่วมใหญ่และตามด้วยฝนแล้งติดต่อกันเป็นเวลานานไม่สามารถที่จะทำนาได้ติดต่อกันหลายปี ความอดอยากของชาวนาในครั้งนี้ได้รับการบันทึกไว้โดยนักประพันธ์ในท้องถิ่นอย่างน้อย 2 คน คือ แดง นักปราชญ์ ได้บันทึกไว้ใน “หนังสืออดข้าว อดน้ำ” ซึ่งปัจจุบันคงหลงเหลืออยู่เฉพาะในความทรงจำของผู้คนเพียงบางส่วน และทอง นวลศรี บันทึกไว้ในหนังสือเรื่อง “คำกลอนสอนใจ”

หนังสือ “เรื่องอดข้าวอดน้ำ” เป็นผลงานประพันธ์ของแดง นักปราชญ์ ซึ่ง บุญภักดี สุขด้วง¹ บุตรของแดง ระบุว่า พิมพ์ครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ.2472 โดย ขณะที่แต่งเรื่องนี้หน้านางบุญภักดีมีอายุประมาณ 15 วัน (ปัจจุบันนางบุญภักดีมีอายุ 74 ปี-2546) ในวรรณกรรมเรื่องนี้ แแดง นักปราชญ์ ได้บันทึกความอดอยากของชาวนาทุ่งระโนดที่ประสบภัยแล้งในปี พ.ศ.2472 ไว้แต่ผู้วิจัยไม่สามารถค้นหาต้นฉบับพิมพ์ของเรื่องนี้ได้ ตัวอย่างที่ขมมาให้เห็นนี้จึงได้จากความทรงจำของนางพิณ(ลอย) สงเสน² (อายุ 90 ปี – พ.ศ.2546) ที่ท่องให้ฟังบางตอนว่า

เรื่องอดน้ำ

พวกคลองแดนแสนยากลำบากครัน	ทั้งน้ำนั้นกินใช้ไม่ใคร่พอ
บ้างขุดบ่อเอาไว้ใช้น้ำ <u>ครอย</u>	บ้านเขาพลอยลักดัก <u>ไม่</u> พักขอ
น้ำออกคื่นละไหไหนจะพอ	<u>ทั้ง</u> เจ้าบ่อผู้สร้าง <u>ไม่</u> พักล้างเอง
.....	
เจ้าบ่อเล่นทำปัญญามาก	เหลียมขวากปกรายตามชายฝั่ง
.....	
....	เหลียวแลซ้ายย้ายแลขวา <u>สา</u> พวก <u>เหวน</u>
ถ้าไม่ปล้ำนั้นคงไม่ได้กินคงสิ้นเงิน	เอาหางเบนต์่อพอดถึงน้ำ
.....	
นำสงสารพวกหนองบอนดอนผาสุก	ความสนุกหาไม่ได้รักเท่าปลายผม
ลงในคลองกล้องกลึกมี <u>ก</u> น้ำคม	เอามาอมสาบวัวชนหัวก้าง
.....	
นำสงสารฉวีที่เป็นทุกข์	เจ้าบ่าวสุขหา <u>บ</u> ปอด <u>เจ็บ</u> ยอดดอก

¹บุญภักดี สุขด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ที่ 6 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

²พิณ สงเสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 152 หมู่ที่ 5 ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

หาเงินมาใช้ไม่ขาดพก

หัวอกเจ็บแสบแตรกษาพลอย

เรื่องอดข้าว

ต่อขึ้นใหม่เรื่องราวกล่าวเลลย
ทุกข์...

.....

อันเป็นคนทุกข์โศกเรื่องโรคร้าย
บ้างเกิดโรคโรคมารุชานาน

อย่าหลงเลขเพลิดเพลีนจะเกินคำ
ในน้ำคำที่สูงต่ำสิ้นชาวฉินไม่เข้าใจ
ลำบากกายเวทนาน่าสงสาร
คิดทำงานนาไรไม่มีแรง

.....

ทั้งไยพัคอัดเห็บเจ็บเกินแรง
ได้ทีหัดสองหัดคัดเข้าทรง
คานดินสอทั้งวางไว้ข้างนอน

นอนตะแคงปากเพียรเขียนคำกลอน
น้ำตาร่วงกายพบบลกับหมอน
ชีพจรตึกตึกนี้ถึงตาย

.....

เจ็บในดับจับหัวใจใส่เข้าปอด
ย่านบ่อโคบ่อดานย่านบ่อแดง

ลุตลอดหลังหน้ากายาแข็ง
อดกันแรงขึ้นกินสิ้นพร้าวเหมง

.....

ย่านมาบเคยขึ้นากสาขขึ้นเห็ด
ทั้งหลาหลวงทางควายไม่มีข้าว

ทางเสด็จปกป้องโลกร้องฉาว
กินแต่เข้าอดคำโลกร่ำบอย

.....

น่าสงสาร โลกค้ำรามแก้วอดกันบอบ
ถ้าหลวงเขาไม่ช่วยคงม้วยมอด
หลวงเขากรุณาประชาชน

ทั้งเคยสอบแข็งแซ่แลสลอน
ตายกันจอดแรงร่มฟ้าค่อนหน้าฝน
ปล้ำทุกหนหลายลำปล้ำไม่ทัน

.....

พอข้าวถึงส่งหมายถึงนายบ้าน
ราษฎรทั้งหลายพอได้ฟัง
ผู้หญิงหนึ่งโลกอ่อนร่อนงกกัน
ไปถึงเขเขาให้อยาไค้กลัว
กลัวตอบว่ามึงอย่าพูดให้รายมาย
ข้าวที่เรือนยังมั่งไว้กินก่อน

ตลอดย่านคนเรือนเหมือนกับสั่ง
เล่นละลังหาเรือเหงื่ออาบตัว
กลัวไม่ทันเป็นทุกข์ถูกแต่ผิว
สอบของตัวฉวยไวเข้าปีก่อน
ไม่ใช่กูไม่รู้จักมึงไม่พักสอน
มึงลักซ่อนเสียให้เสร็จพอเมื่ไก่อ

ต้องใส่เนียงอย่าเพื่องพลา
ถ้าใส่สอบไม่รองหนังอย่าตั้งใจ
ไม่ใช่ฉานพุดหอยกมกล่าว
คนผู้แต่งชื่อแดงนาย

มีโพธิ์กาอยู่ท่าเรือ
บ้านเรือนเขาอยู่หมู่สิบสาม
ริมฝั่งชลติศดาบลเขาพังไกร
.....
ทั้งจังหวัดนครพาร้อนแรง

ฉันหากินตามสุจริต
ทั้งแจ้งความยามจนคนชาวนา
.....
ขายสิ้นของแดงโลกเหมือนโลกريب
ทางเขาแดงจำหน้ายไมโครคล่อง
ทั้งบ้านคลองแดนแสนอ้ออิง

คอยระวังให้รอบสอบอย่าใส่
เพื่อนลัทธิได้ฉุนคงวุ่นวาย
เมื่อลาวงเข้าปีใหม่ไซกันหลาย
อยู่บ้านปลายคลองแดนแสนที่โน

.....
บอกนามเอื้อเอาไว้นั้นแหละนายแดง
แจ้งชื่อนามว่านายคำเป็นผู้ใหญ่
ทางหัวไทรแขวงฟากปากพนัง
ไม่ปกเพื่อนบอกไปดังใจหวัง
ทั้งพลิกเพลงหากินสิ้นหนทาง

.....
ฉันไม่ได้คิดปองร้ายได้อัจฉา
ต่อไปหน้าต้องบำรุงอย่าหลงเลย
ได้วันห้าจ่ายวันสิบ
คำถึงสิบเอาเทียบห้าลงผ่ากึ่ง
โลกคุมทองดกราคน่วยห้าสสิ่ง
บ้างนึกถึงความตายอยู่หลายคน

เรื่องอดน้ำอดข้าวนี้ แดง นักปราชญ์ ได้ประพันธ์ขึ้นโดยใช้กลวิธีคล้ายๆ กับ นิราศ คือ ใช้วิธีการบรรยายความอดอยากของแต่ละหมู่บ้านตั้งแต่สทิงพระจนถึงระโนดและ หัวไทรตามลำดับเหมือนกับได้เดินทางผ่านไปประสบกับความอดอยากยากแค้นของคนใน หมู่บ้านเหล่านั้น จึงมีผู้เข้าใจว่าวรรณกรรมเรื่องนี้เป็น “นิราศ” บ่อโค บ่อดาน และบ่อแดง อยู่ในอำเภอสทิงพระ เป็นบ้านเดิมของแดง นักปราชญ์ ส่วนบ้านมาบเตย บ้านจันนาก บ้าน ทางเสด็จ บ้านหลาหลวง บ้านทางควาย อยู่ในบริเวณที่เรียกกันว่า “ทุ่งระโนด” อำเภอ ระโนด บ้านรามแก้ว บ้านโพธิ์กา อยู่ในเขตอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ความ แห้งแล้งและความอดอยากของผู้คนในต้นทศวรรษ 2470 จึงกินบริเวณกว้าง และถือเป็น เหตุการณ์ครั้งสำคัญที่มีวรรณกรรมบันทึกเรื่องราวไว้ถึง 2 เรื่อง

ภาวะความอดอยากอันเนื่องมาจากความแห้งแล้งที่ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงนี้ พิน

สงเสน¹เล่าให้ฟัง สรุปความได้ว่าเท่าที่จำได้ในปีนั้นเกิดน้ำท่วมหนักข้าวกล้าเสียหายหมด จากนั้นฝนก็แล้งทำให้เกิดภาวะอดอยาก จากหลักฐานที่มีการกล่าวถึงไว้ในวารสารศรีธรรมราชศึกษา เมื่อ เดือนธันวาคม พ.ศ.2472 เกิดวาตภัยและอุทกภัยครั้งใหญ่ที่จังหวัดชุมพร ดังที่บรรณาธิการของวารสารฉบับนี้ได้นำเอาพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาลงพิมพ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “นอกจากนี้ได้เกิดวาตภัยร้ายแรงขึ้นที่จังหวัดชุมพร เมื่อ เดือนธันวาคม วาตภัยจังหวัดชุมพรนี้ได้ความว่า ในระยะ 58 ปีที่แล้วมาได้ประสบถึง 5 ครั้ง และทุกครั้งต้องมีน้ำท่วมด้วยเสมอมา”² ซึ่งเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งนี้ น่าจะเกิดขึ้นทั่วภาคใต้ฝั่งตะวันออก บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาก็น่าจะได้รับผลกระทบไม่น้อย เพราะนอกเหนือจากเรื่อง “อดน้ำอดข้าว” ที่เป็นผลงานของแดง นักปราชญ์แล้ว ยังมีผลงานของ ทอง นวลศรี เรื่อง “คำกลอนสอนใจ” ได้บันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นด้วย

วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง “คำกลอนสอนใจ” ของ ทอง นวลศรี ซึ่งมีลักษณะเป็นวรรณกรรมที่จดบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวนาแถบทุ่งระโนด ในช่วงเดียวกันหรือหลังจากแดง นักปราชญ์ ไม่นานนัก ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ทอง นวลศรี ได้สะท้อนภาพของระบบเศรษฐกิจชาวนาแบบดั้งเดิมที่การทำนาต้องพึ่งพาธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเกิดการวิปริตเปลี่ยนแปลง การทำนาก็ไร้ผล ชีวิตชาวนาก็ตกทุกข์ได้ยากลำบาก ดังความว่า

เบียดหาไม่ข้าวหมดคงอดลึก	เราต้องนึกเสียดาคิดทำไหนด
หาไม่ข้าวสิ่งเดียวให้เปลี่ยวใจ	เพราะอาศัยแต่ข้าวดอกชาวนา
ปีมะแมเดือนอ้ายฝนไม่ตก	ไซ้แกล้งหกริบายไม่สักท่า
อย่าอนเผลาข้าวใหม่ที่ในนา	จงรีบหาหนทางหางไม่ตาย
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

แม้ว่าผลงาน “คำกลอนสอนใจ” จะสะท้อนความจริงซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น ภาพความอดอยากของชาวนาจึงอาจเกิดขึ้นเฉพาะในปีที่ฝนแล้งเท่านั้น แต่ความตอนนี้ก็ชี้ให้เราเห็นว่า ในยุคของทอง นวลศรี หรือก่อนหน้านั้นการประกอบอาชีพของชุมชน

¹พิณ สงเสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 152 หมู่ที่ 5 ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

²“หน้าบรรณาธิการ” ศรีธรรมราชศึกษา. 3 (3) : 285 ; มกราคม พ.ศ.2472.

ชนชาวนาจะขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นสำคัญ ปัจจัยการผลิตที่สำคัญจึงมาจากธรรมชาติ ชาวนาจะต้องพาธรรมชาติเป็นหลัก ปัญหาของความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้รับการแก้ไขทางแก้ปัญหาคือความยากจนตามที่ทอง นวลศรี เสนอ จึงเน้นให้ชาวนาหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น

นอกจากปัญหาที่เป็นผลมาจากสภาพความแปรเปลี่ยนธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้นี้ถือเป็นปัญหาที่หนักอึ้งสำหรับชาวนามากแล้ว ชาวนายังถูกซ้ำเติมด้วยปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือมนุษย์ด้วยกันเอง คือ ปัญหาโจรผู้ร้าย ที่มีอยู่ทุกท้องที่ในยุคนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้วก็คือในท้องที่ที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ หรือท้องที่ในเขตเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดที่มีช่องว่างในการปราบปรามเช่นที่หนองถั่วอันเป็นบ้านเดิมของทอง นวลศรี หรือที่คลองแดน อันเป็นบ้านเดิมของแดง นักปราชญ์

ค่านิยมความเป็นนักเลงจัดเป็นค่านิยมที่เด่นจนกลายเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา แต่สำหรับทอง นวลศรี ซึ่งเป็นผู้ถูกกระทำในฐานะที่เป็นชาวนาและพ่อค้าข้าวรายย่อย ย่อมเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

อย่าอนอแลแต่เมียลักเบี้ยเล่น	ถ้าเที่ยวเดินเหมือนนกเพื่อหมดหัว
จนเข้าจัดอย่าหัดเที่ยวลักวัว	เขาจับตัวเอาได้จะอายคน
ถูกและเมียจะเสียหน้าเขามามัด	อย่าฝึกหัดเลขนายไม่เป็นผล
ถ้าขึ้นทำบาปกรรมคงติดตน	เกิดเป็นคนอย่าให้มีราศีขาว

(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

จากคำบอกเล่าของปาน คำทอง¹ และไข่ คำทอง² ชาวนาบ้านหนองถั่วได้กล่าวถึง ทอง นวลศรี ว่า นอกจากทองจะประกอบอาชีพเป็นชาวนาแล้ว เขายังมีอาชีพเป็นพ่อค้ารับซื้อข้าวจากชาวนาหนองถั่วลงเรือไปขายที่ระโนด แม้ทองจะซื้อหาที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก แล้วตั้งหลักปักฐานอย่างมั่นคงที่หนองถั่วตั้งแต่ในวัยหนุ่ม แต่ด้วยปัญหาโจรผู้ร้ายชุมทำให้เขาต้องย้ายออกจากบ้านหนองถั่วไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในตัวเมืองระโนด ดังนั้นใน

¹ปาน คำทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 131/1 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545

²นายไข่ คำทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 131/1 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545

หนังสือ “คำกลอนสอนใจ” ที่เขาแต่งขึ้นในช่วงนั้นจึงพรรณนาถึงปัญหาใจผู้ร่ำว่ามีผลร้ายต่อการทำนาและค้าขาย ดังคำกลอนว่า

จะทำนาค้าขายไม่มีสุข	มันเหี่ยวหูกทั่วไปใจหยาบหยาบ
พวกชาวนาทุกคนจนกันจาม	ไม่ทำความเจ็บหายใจได้เลย
เพื่อนพี่น้องของเราใจไม่หาญ	ให้ไปเป็นพยานแกลึงนั่งเฉย
อำนาจกลัวก้มหน้าไม่กล้าแย	ว่านายเฉยไม่เล่าให้เข้าใจ
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

โดยเหตุที่เป็นชนบทห่างไกล เจ้าหน้าที่ของทางการจากอำเภอรอนดไม่อาจที่จะดูแลได้อย่างทั่วถึง การที่จะปลอดภัยจากใจผู้ร่ำได้ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นให้เป็นผู้คุ้มครอง ดังคำประพันธ์ว่า

ผู้ใดมีปัญหาเข้าหาเสีย	ลูกและเมียนายใช้ทำให้เขา
อย่าถือว่าเราดีได้แต่เรา	ถ้านายเขาไม่คุมโจรชุมเบียน
แม้มีวัวมันลักวัวเอาไปขาย	ถ้ามีควายมันลักควายให้เราเหียน
แม้ไม่มีผู้คุมโจรชุมเบียน	ลักเอาเตียนไม่รอดไหนลักไก่แกง
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

วัวและควาย เป็นสัตว์เลี้ยงที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชนชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลา โจรลักวัวจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สร้างปัญหาในชุมชนเป็นอย่างมาก แม้ทองพยายามที่จะเรียกร้องให้ชาวนาในท้องถิ่นต่อสู้กับโจรลักวัว ดังว่า

เป็นผู้ขายลายไม่ผุดจุมูสัง	ซื้อไม่ดังเหมือนฆ้องกลองที่ใหญ่
เพื่อนมากัดในเคงเกรงมันไย	ไม่วัวไล่คดข้าวเท่าแต่ตาย
ของเรายังตั้งหน้าพาให้รอด	ทำให้จอดสักหนจนคงหาย
เพื่อมาหลอกเอาวัวอย่างกลัวตาย	ถ้าส่งให้เขาไปทำไหรกิน
เกิดเป็นคนจนไม่ไหวใจอย่าขลาด	เพื่อนอาฆาตหมดหัวอย่างกลัวหมิน
เอาวัวให้เขาไปได้ไหรกิน	ถ้ากลัวหมินเข้าวัดนอนดัดพุง
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ความพยายามที่จะปลุกเร้าให้ต่อสู้กับโจรเช่นนี้ดูจะไร้ผล เพราะยากที่จะได้ผล

แม้กระทั่งการไปร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ ก็ไม่อาจที่จะตามจับตัวโจรผู้ร้ายมาลงโทษได้ ในขณะเดียวกัน การลักวัวควายของโจรกลุ่มต่างๆ นั้น ส่วนใหญ่แล้วมุ่งที่จะลักเพื่อแสดงอำนาจและหวังเงินค่าไถ่มากกว่าที่จะนำวัวไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ทอง นวลศรี ได้บรรยายให้เห็นว่าเป็นปัญหาสำคัญของชาวนา เมื่อโจรลักวัวไปแล้วก็จะติดต่อให้เจ้าของวัวหาเงินทองไปไถ่คืน และบังคับไม่ให้บอกใคร ซึ่งชาวนาก็จำเป็นจะต้องทำตามที่โจรว่าเพื่อรักษาชีวิตของตนให้ปลอดภัย ดังนั้น ปัญหาโจรผู้ร้ายจึงไม่หมดไปจากสังคม

ปัญหาโจรผู้ร้ายเป็นปัญหาคู่กับสังคมชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังจะเห็นได้จากคำสอน เรื่อง “พลเรือนสอนบุตร” ของแดง นักปราชญ์ ที่เขียนไว้เมื่อก่อนปี พ.ศ.2488 ว่า

หนึ่งอย่าชอบตั้งตัวเป็นหัวไม้	ลักวัวควายสินทรัพย์มารับผล
จะเกิดภัยอันตรายจะร้ายตน	เพราะเห็นเหตุผลแห่งกรรมมาอย่า
เกิดเป็นคนมีหลักรู้จักสับ	ลักเลี้ยงชีพคิดมาน่าบัดสี
เขาจับได้ไล่ทันโบราณดี	ทั้งจะมีโทษขวางทางอาญา
	(แดง นักปราชญ์ : พลเรือนสอนบุตร)

โจรผู้ร้ายเป็นปัญหาที่คู่มากับสังคมชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลามาดโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือชุมชนชาวนาบริเวณ “ทุ่งระโนด” อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชายแดนสามจังหวัด ทั้งในเรื่องอิสลามศรัทธาและมรดกประชากรแดง นักปราชญ์ได้สะท้อนให้เห็นไว้อย่างชัดเจน และสอนให้คนเลิกเป็นโจร เรื่องราวของโจรกลุ่มสำคัญที่ได้รับการบันทึกไว้ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ได้แก่เรื่อง “เสือเอื่อน” แต่งโดย ชอบ หัทยานนท์ ชาวนาบ้านควนเถียะ ตำบลนางหลง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ชอบ หัทยานนท์ กล่าวถึงเสือเอื่อนว่าเป็นโจรจากอำเภอหัวไทร ได้ลงเรือจากหัวไทรมาขึ้นบกที่ตัวอำเภอชะอวด ได้เข้าไปปล้นตลาดอำเภอชะอวดและบ้านเรือนชาวบ้านในหลายๆ หมู่บ้านจนเป็นที่หวาดกลัวของประชาชนอย่างยิ่ง ประชาชนต้องอพยพหนีโจรไปอยู่บ้านญาติพี่น้องที่จังหวัดพัทลุง ดังคำประพันธ์บางตอน ดังนี้

ว่าพวกโจรหัวไทรใจร้ายกาจ	เป็นวงศ์ญาติกับข้าฉันขยัน
ขึ้นจากเรือเมื่อคืนป็นเป็นควน	ได้โรมรันหมู่ตลาดเลียบตรา
พวกชะอวดดันปรางระวางนี้	โจรอุกดีเสียหายไข่มุสา
ต่างรู้ข่าวเล่าลือเขาป้อมา	ชาวประชาทั้งหลายพากายจร

ข้างเหนือได้ได้ข้าเขาเล่าลือ
แต่บางคนผิดใจเล่นไปก่อน
บางคนคือถือตัวมิกลัวตาย
ทุกๆ คนบ่นบ้ำกันทำทาง
ทั้งเด็กเฒ่ากราวสมัยตกใจลาด
ผมผู้แต่งหนังสือดีกว่าเมีย
ชนที่นอนหมอนไหมไปฝากพระ
ทั้งหลานเล็กเล็กชายที่ไปได้รับริน
แสนสงสารเมียเขยเดินไม่รอด
ฝากคนแก่เอาไว้พาเขยจร
ถึงนางหลงสงสัยเพื่อนไปมาก
ชวนลูกเมียหลานเขาขึ้นสถานี

บางคนคือมิไปแต่ใจถอน
หัวใจอ่อนดกประหม่าดูท่าทาง
ผลสุดท้ายไม่มีที่สว่าง
เลยถึงร้างเคหาพาลูกเมีย
พวงวงศัญฉาติโกสัไกลหัวใจเสีย
ถึงบ้านเสียปืนโยนไว้โคนจันทร์
ภริยาเมื่อยพากายผัน
หวังให้ทันรถไฟจนใจอ่อน
ระหวยทอดเหนียวหนักได้พักผ่อน
หัวใจอ่อนริบมายังสถานี
ร้องขอหมากเพื่อนบ้านท่านก็หนี
ดูกาชพิกลคล้ายคนป่า

.....

ถึงสถานีปากคลองข้างร้องรำ
ลงจากรถโคลคลาพากันจร
ผิวอุ้มลูกเมียอุ้มพุงเจ็บยุ่งไขว่
เจ็บปวดท้องมิสบายเดินท้ายแดง
บ้างก็ว่าจาทูทโธน่าสังเวช
พาแต่ตัวล่อนจ้อนเที่ยวช้อนบั้ง

กลัวจวนคำข้างหน้าพากายผ่อน
บ้างลูกอ่อนคลอดใหม่เศร้าใจแรง
ควาปลาไหลโตรมผ้ามีน้ำเหลือง
บางคนเหลงนินทามิน่าฟัง
บังเกิดเหตุเรื่องพาลบ้านมิหวัง
จะรอร้งชาวประชาขอว่ากล่าว
(ชอบ หักยานนท์ : เสือเอื่อน)

นอกจากปัญหาใจผู้ร้ายแล้ว ปัญหาความอดอยากที่มีอยู่ในยุคนั้น ในทัศนะของ
ทอง นวลศรี เห็นว่าความอดอยากมีสาเหตุสำคัญมาจากความเกียจคร้านประการหนึ่งด้วย
ดังนี้

คิดเถิดเพื่อคิดด้อย่านั่งเฉย
เราไม่ไรรถ้าไปหาคนมี
เขาให้ปีบสองปีบเหมือนแกล้งอวด
เราเป็นชายอายเขาเพราะเบาความ

อย่างนั่งเกยตักเมียจะเสียศรี
ถามเอาหนีเขามาทำไมงาม
เอาเมียไปใช้พวคนหลอดหยาบ
เมียทิ้งามเพื่อนพาราร่าไป
(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ.)

จากคำประพันธ์นี้จะพบว่าในทัศนะของผู้ประพันธ์ การที่จะคิดหาเงินมาใช้จ่าย
ง่ายๆ โดยการกู้หนี้ยืมสิน ข่มขู่สร้างความยากลำบากในระยะยาว และสร้างปัญหาให้กับ
ครอบครัว จึงควรขยับทำมาหากิน เมื่อการทำมาไม่ได้ผลก็ต้องคิดหาอาชีพใหม่หรือหา
รายได้ทางอื่น และเป็นทัศนะที่สอดคล้องกับความต้องการของที่มุ่งให้ชาวนาทำนามากขึ้น
เพื่อจะได้ผลผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้น ดังเช่นการส่งเสริมให้ชาวนาขยายพื้นที่นา หากใคร
สามารถทำนาได้ 25 ไร่ขึ้นไปจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงานเป็นเวลา 15 วัน ดังที่ชาญ ไชยจันทร์
และ พาสน์ พลชัย กล่าวไว้ในเรื่อง ประวัติพัทลุง-ตรังทั้งสามสมัยว่า

ใครทำนาได้ยี่สิบห้าไร่

ไม่ต้องใช้เกณฑ์แรงให้แข็งขัน

เว้นทำงานโยธาสิบห้าวัน

แต่จงมันทำกินให้ชินตัว

(ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพัทลุงตรังทั้งสามสมัย)

การส่งเสริมให้มีการขยายที่ทำการเกษตรปรากฏชัดในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน
ถนอมพิริยวงศธรดำรงตำแหน่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชและอุปราชหัว
เมืองปักษ์ใต้ ที่ต้องการให้ชาวนาขยายพื้นที่ทำกินเพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอเป็นสินค้าออก
นโยบายนี้จะเกิดผลดีในกรณีของคนจีนที่เข้ามาบุกเบิกที่นาในเขตพื้นที่ใกล้เส้นทางรถไฟ
ตั้งแต่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ตลอดไปจนถึงอำเภอรัตนภูมิ(บริเวณที่เป็นอำเภอควน
เนียงปัจจุบัน)และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ทำให้มี “นาจีน” เป็นจำนวนมาก ผล
ผลิตข้าวของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สามารถส่งเป็นสินค้าขายให้กับชุมชนอื่น ๆ หรือ
เป็นสินค้าออกส่งขายต่างประเทศจึงมาจากส่วนที่เป็น “นาจีน” เป็นหลัก ในขณะที่ผลผลิต
จากชาวนาคนไทยกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยทั่วไปยังมีน้อย ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งอาจ
เป็นเพราะชาวนาจีนก็เคยดังที่นักประพันธ์หลายคนได้สะท้อนเอาไว้ ดังที่ แดง นักปราชญ์
กล่าวถึงไว้ในเรื่องอิสโณศิษย์ ว่า

ทำไร่นาค้าขายทำไร่วสวน

เที่ยวขายขวนตามประสาหาผล

หาอาชีพรับประกอบครอบครัวตน

ให้เป็นคนกวาดขันขันงาน

รุ่งขึ้นทำค่าเข้าคิติดิจิตประหวัด

เห็นแน่ชัดสิ่งใดที่ไพศาล

ปราศจากราคิมิพ้องพาน

ควรทำการสิ่งนั้นให้มั่นคง

คิดปลูกสร้างสวนครัวเครื่องข้าวแกง

ประจบประแจงไปตามความประสงค์

ทำอะไรคิดอ่านการตกลง

ให้ใจตรงต่องานการที่ทำ

อย่าผัดวันกันพ่วงการปลูกสร้าง

ผลทุกอย่างจะทนอุปถัมภ์

เหลือแต่กินจะได้ขายจ่ายแลกกล้า
ถ้าเกียจกร้านพาลบคอดเสมอ
จะนอนคอยวาสนามาเมื่อไร
จะกินน้ำอาศัยต้องไปตัก
ตามคติข้าพเจ้าที่กล่าวมา
ถ้าผู้ใดใครจำตามคำสอน
ก่าจัดทุกข์สุขขังพลั้งไชย

อุดส่าห์ทำไม่อดให้ทศโจ
ให้เป็นเกลือกกับจนทนไม่ไหว
ต้องอาศัยการกระทำนำเข้ามา
จะกินผักอาศัยต้องไปหา
เป็นมหามงคลชนชาวไทย
เป็นอาภรณ์สวยสีจะมีไหน
จะปลอดภัยทุกประการแหละท่านเอ๋ย
(แดง นักปราชญ์ : อิติสอนศิษย์)

ในทัศนะของผู้ประพันธ์ หากชาวบ้านมีความขยันในอันที่จะทำกินก็จะไม่อดอยาก อีกทั้งฐานะของคนและครอบครัวจะดีขึ้นและมีโอกาสที่จะรวยได้

นอกจากความเกียจกร้านในอันที่จะเพิ่มผลผลิตแล้ว ยังพบว่าในวรรณกรรมคำสอนหลายต่อหลายเรื่องได้กล่าวถึงการเล่นการพนันและการซื้อล็อตเตอรี่และ “ห่วย” ว่ามีการซื้อกันมาก ด้วยความหวังที่จะร่ำรวย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง มงคลประหาราชญ์ และอิติสอนศิษย์ ของ แแดง นักปราชญ์ ชัยภายิต ของ ชัย จันรอดภัย สุภายิตสอนชู ชายโสด ของ หนูฟอง จันทภาโส และ ลุงสอน สอนหลานสินธุ์ ของ หนูฟอง (บ้านควนเงิน ตำบลชะอวด) ดังเช่น

เราเกิดมา เป็นชาวนาชาวไร่
จนขัดจัดสรร ทุกวันเรื่อยไป

รักไปรักไฟ ไร่นาเหลวไหล
ตัวอย่างนางไก่ ผู้เหมียยเขียดิน

(หนูฟอง : ลุงสอน สอนหลานสินธุ์)

หรือการกล่าวถึงการซื้อห่วยหรือ “เบอร์” และล็อตเตอรี่ ที่ชัย จันรอดภัย เห็นว่าเป็นความโลภ เป็นความประสงค์ที่จะร่ำรวยทางลัด แต่ในที่สุดก็หมดเนื้อหมดตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งห่วยหรือเบอร์สามารถทำให้คนหมดเนื้อหมดตัวได้ ถ้าจะต้องซื้อก็ควรซื้อล็อตเตอรี่มากกว่า ดังคำประพันธ์บางตอนว่า

แม้ถูกเบอร์มาไว้ก็ไม่ช้า
ได้มามากแพงมากอยากจะมี
แพงจนหมดคอดกินสิ้นของเดิม
ถ้าโลภจะเป็นเจ้าเฝ้าอุรา

เพราะก้าวหน้าเข้าขั้นชั้นเศรษฐี
เป็นเศรษฐีหวังขั้นชั้นพระยา
ของเก่าเดิมตามหลังไปดังฉา
คงจะพาทรัพย์เก่าของเราไป

หันเข้าซื้อล็อตเตอรี่ยังดีเหลือ
 ท่านเก็บไว้ได้รักษาประเทศไทย
 ไม่ก็คขวางบัญญัติรัฐบาล
 บังเกิดเบอร์รัฐบาลสงสารเรา
 จะกำจัดคัดกรากลำบากปราบ
 ขอดักเตือนเพื่อนเราชาวไทย
 ได้เท่าไรหมดเท่านั้นเที่ยวหันเห
 เอาเข็มทิ้งในหนองหรือคลองตม
 ถูกบางคนพยายามถึงสามปี
 บางคนถูกเข้าหมิ่นขึ้นใจแรง
 พอยกอย่างจากเรือนเพื่อนครั้งๆ
 ออกตลาดนาควาก้าวดังทิ้ง
 ถึงโต๊ะเจ็กไม่ทันนั่งสั่งบุหรี
 สั่งพร้อมเพรียงเลี้ยงเพื่อนเพื่อนทั้งโรง
 ผู้ถูกเบอร์ว่าข้าชาติ
 มีสตางค์กับตัวกลัวอะไร
 นี่แหละท่านการ โลกไม่สิ้นสุด
 การเล่นเบอร์เห็นทีจะมีจริง

ผิดได้เจือช่วยชาติขาดไปไหน
 ป้องกันภัยในเขตประเทศเรา
 หนทางการไม่ปรับให้อับเฉา
 เห็นไฟเผาราษฎรท่านร้อนใจ
 เหมือนเอาดาบตัดช่องคลองน้ำไหล
 อย่าอาลัยกับเบอร์ผลออารมณ์
 ท้องทะเลลึกกว้างเอาดวงคัลม
 ชวนกันงมกันคว้าจนตาแดง
 แต่สักทีก็ไม่ถูกยังผูกแข็ง
 ขำแสดงเลื่องลือออกอื้ออึง
 บ้างตามหลังบ้างงูเหมือนฝูงผึ้ง
 เลยตะบึงบ่าหน้าเข้าหาโรง
 ชักเก้าอี้มานั่งสั่งแม่โขง
 ขวดแม่โขงเรียงรายสบายใจ
 ไม่เดือนนี้เดือนหน้าท่ามีใหญ่
 เทงให้ใหญ่ทุกทีคงมีจริง
 ใ้หม่นมุขใจจีเหมือนผีสิง
 มีสามสิ่งเที่ยงแท้เป็นแน่นอน

.....

สลากนี้มีชื่อว่ากินรวบ
 บางคนถึงเสียทรัพย์กลับขำมั่ง
 เราตั้งหน้าพยายามซื้ออย่างนี้
 เขาถูกกันมากมายหลายตำบล
 เพราะตัวถูกมากคงรู้แน่
 วิทยุส่งข่าวออกฉาวไป
 ถ้าเราคิดอย่างนี้เห็นทีเหมาะ
 (๑๘๖) ราวเวลานั้นไปเลย
 บางคนว่าถ้าถูกซึ่งสลาก
 เคี้ยวนี้เห็นไม่เป็นเหมือนเขาลือ

ห่างทีจวบจอดจิตต์อย่าคิดหวัง
 เพราะคิดหวังลาภใหญ่ไปทุกคน
 ถ้าซื้อล็อตเตอรี่มีสักหน
 ทุก ๆ คนมองแลให้แน่ใจ
 ให้ตรวจแลรายวันนั้นเป็นใหญ่
 ถึงผู้ใดบังไว้ไม่มีดล
 ด้วยเหตุเพราะรัฐบาลท่านเปิดเผย
 จะได้เขยลาภใหญ่ไว้ในมือ
 แสนลำบากรับเงินพันไปหรือ
 จงรีบซื้อล็อตเตอรี่ที่รัฐบาล

สาขาจัดทุกจังหวัดไว้พร้อมเสร็จ

ใช้ผมเท็จรัฐตั้งหวังสงสาร

มีประธานเลขานุการกรมการ

ธนาคารจัดจ่ายไว้ครบครัน

ชัย จันทรอดภัย : นิราศพ่อหม้ายและคำกลอนสอนประชาชน

1.2 การทำอาชีพเสริมอื่นๆ

การทำอาชีพเสริมของชาวนาน่าจะเป็นกิจกรรมทางการผลิตที่เกิดขึ้นควบคู่กับการทำนาแต่เดิม แต่คงทำกันคนละเล็กละน้อยเพื่อพอกับการบริโภคในครัวเรือน กิจกรรมการผลิตในลักษณะนี้ได้แก่การปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารและ/หรือการเลี้ยงสัตว์ใช้แรงงานอย่างวัวและควาย และงานหัตถกรรมต่างๆ กิจกรรมทางการผลิตที่เสริมขึ้นมานี้อาจได้มีการขยายตัวมากขึ้นในยุคการปกครองแบบมณฑลและภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.๒๔๗๕ เป็นต้นมา มีวรรณกรรมหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงเอาไว้ ดังตัวอย่าง

มีที่ราบทั่วไปในจังหวัด

ต่างสันตัดนาไร่ไม่หันเห

หัวหน้าเมืองตรวจมิให้ไ้ได้เกร

ต้องทุ่มเทมุ่งทำเต็มกำลัง

การปลูกผักเลี้ยงสัตว์จัดกันทั่ว

ทุกครอบครัวทำนาแทบบ้ำหลัง

ก่อนการร้องเรียกกาให้ลารัง

ลุกขึ้นนั่งหุงหาแล้วคลาไคล

ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพืชลุงครึ่งทั้งสามสมัย

จะเห็นได้ว่าชุมชนชาวนานั้นนอกจากจะทำนาแล้ว ยังมีการส่งเสริมให้มีการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร และจากคำประพันธ์นี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการกวาดขันหรือเร่งรัดให้ชาวนาเพิ่มผลผลิต จึงทำให้ “ทุกครอบครัวทำนาแทบบ้ำหลัง” ซึ่งการเร่งรัดเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นจะเกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

ใครทำนาได้ยี่สิบหาไร่

ไม่ต้องใช้เกณฑ์แรงให้แข็งขัน

เว้นทำงานโยธาสิบห้าวัน

แต่จงมันทำกินให้ชินตัว

ใครเลี้ยงควายไว้ถึงยี่สิบห้า

งานโยธายกให้ทุกรายทั่ว

หมูเปิดไถ่ต้องให้ได้ห้าตัว

ทุกครอบครัวเป็นเสบียงไว้เลี้ยงตน

.....

ทั้งชิงขากะทือหรือกระเพรา

อย่าดูเบาปลูกไว้ไม่ต้องขอ

พริกกล้วยอ้อยน้อยหน่ามะละกอ ปลุกให้พ่อย่างน้อยห้าอย่างนอนใจ
(ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพัทลุงครึ่งทั้งสามสมัย)

และในตอนทีกล่าวดังเมืองพัทลุงในฐานะเมืองขึ้นของเมืองนครที่ต้องทอ
ผ้าส่งเมืองนคร ๕๐๐ ผืนว่า สะท้อนให้เห็นว่า ผลผลิตทางด้านหัตถกรรมที่มีอยู่ในชุม
ชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ ผ้าทอพื้นเมือง ดังคำประพันธ์ว่า

ผ้าม่วงดอกเจ็ดสีหน้าเชิงกรวย	ล้วนสีสวยต่าง ๆ อย่างเฉลย
หญิงสาวแก่แม่มา้ยไม่ละเลย	ทอจนเคยดึกคื่นทุกคืนวัน
เรื่องทอผ้านับว่าตะลุงเด่น	หญิงทอเป็นทุกบางอย่างขยัน
หญิงตะลุงเก่งกาจสามารถรัน	ทอเสร็จทันส่งนครก่อนสิ้นปี

ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพัทลุงครึ่งทั้งสามสมัย

จะเห็นได้ว่า แม้ในเรื่องจะกล่าวถึงเหตุการณ์เมืองพัทลุงสมัยกรุงธนบุรี แต่เมื่อ
พิจารณาถึงความเป็นไปได้แล้ว ที่ผู้แต่งพรรณนาไว้นี้น่าจะเป็นสภาพของสังคมชาวนาใน
พัทลุงในยุคสมัยของผู้แต่งมากกว่า

ผลผลิตจากตาลโคנד นับเป็นผลผลิตสำคัญของชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ
อาจกล่าวได้ว่า เกือบทุกครัวเรือนจะทำตาลเป็นอาชีพรองจากการทำนา ดังที่ฉิว ทิพย์วาริ
เหล่าให้ฟังว่า คนสทิงพระและระโนดทุกบ้านจะทำน้ำตาลกันทั้งนั้น น้ำตาลที่ได้แต่ละวัน
จะนำมาเคี่ยวเป็น “น้ำผึ้งเหลว” และ “น้ำผึ้งแฉ่น” บางส่วนก็จะทำเป็น “น้ำส้ม” เพื่อใช้ปรุง
อาหารแทนมะขามหรือมะนาวที่ค่อนข้างหาได้ยากในฝั่งตะวันออก และมีบางส่วนที่ทำเป็น
น้ำตาลเมาหรือ “หวาน” สำหรับ “น้ำผึ้งเหลว” นอกจากจะนำไปขายที่พัทลุงและสงขลาแล้ว
มีบางส่วนนำไปกลั่นเป็น “เหล้าเถื่อน” การทำน้ำตาลจากโคנדจึงเป็นผลผลิตสำคัญที่หล่อ
เลี้ยงชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระควบคู่กับการทำนามาเป็นเวลาช้านาน ในเรื่อง “แก้วสอง
ภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ ก็ได้สะท้อนถึงผลผลิตทางด้านนี้ไว้ด้วย ดังในตอนที่ฤาษีข้าว
เข็นคิกลอกกลงปู้เจ้า จึงเตรียมทำน้ำตาลเมาเอาไว้ ซึ่งผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงการทำน้ำ
ตาลหรือการ “ขึ้นตาล” เอาไว้ว่า

ขึ้นโคנדทำตาลเป็นการใหญ่
ทำไม้คาบหีบงามสามเวลา
ตามเวลาอดแหม่มองแลหน้า

ตัดไม้ไผ่ทำกระบอกลอกเปลือกหนา
แล้วปาดหน้าแซ่โคลนให้โชนจัน
เอามีดมาปาดควู้ผ่อนผัน

น้ำหวานพุ่งรี ๆ ออกดิครัน
 จึงก้มลงแก้เพรียแล้วเลียหน้า
 เอากระบอกกรอกให้เป็นการ

ข้าวเย็นอันคมขำทำชำนาญ
 ครบสามคราทุกชื่อพอหวาน ๆ
 งคนิทานข้าวเย็นเล่นเจ้าป่า
 (หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

กล่าวโดยสรุป ลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนทำนา การผลิตจะขึ้นอยู่กับปัจจัยการผลิตจากธรรมชาติ คือ ที่ดินและน้ำ มีการใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่ปรากฏภาพสะท้อนของการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และระบบชลประทานในการทำนา วิธีการผลิตจึงขึ้นอยู่กับธรรมชาติ การขยายที่ดินทำกินก็ยังทำกันน้อย ในขณะเดียวกัน ไม่ปรากฏภาพสะท้อนที่เกี่ยวกับชาวนารับจ้าง จึงเป็นไปได้ที่ชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลามิที่ดินเป็นของตนเอง ปัญหาสำคัญของชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงไม่ได้เป็นปัญหาเกี่ยวกับที่ดินทำกิน แต่จะเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม ปัญหาการเอารักเอาเปรียบจากผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น และปัญหาที่เกิดจากตัวชาวนาเอง คือ ความพึงพอใจกับผลผลิตที่ได้ ไม่กระตือรือร้นที่จะเพิ่มผลผลิต การชอบเล่นการพนันและซื้อหวยเบอร์ เป็นต้น

ในด้านผลผลิตของชาวนาทั่วไปก็มีปริมาณเพียงพอสำหรับการบริโภคในครอบครัว และอาจเหลือไว้สำหรับขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนอื่น กิจกรรมการผลิตเสริมอย่างการปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ และงานหัตถกรรมก็ทำเพียงแค่อำชีพในครัวเรือนเท่านั้น

2. ลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนทำสวนทำไร่

ชุมชนทำสวนทำไร่ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่เชิงเขาและควน และมีบางส่วนจะอยู่ในเขตควนบริเวณชายฝั่ง ตลอดจนหมู่เกาะในทะเลสาบ ผลผลิตของชุมชนทำสวนทำไร่ที่พบจะปรากฏในวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงค่อนข้างมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะโดยขนบของเรื่องหนังตะลุงในยุคนี้จะเป็นเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีเค้าโครงเรื่องในแนวเดียวกัน คือ ตัวเอกจะต้องออกเดินทางไปแสวงหาความรู้จากบรรดาฤาษีที่พำนักอยู่ตามป่าเขา จากนั้นจึงออกเดินทางผจญภัยต่อสู้กับเหล่ายักษ์มารที่เป็นพวกอธรรม แล้วกลับสู่บ้านเมืองในที่สุด ดังนั้นฉากส่วนใหญ่ของเรื่องจึงมักจะเป็นป่าเขาลำเนาไพร ภาพสะท้อนที่ปรากฏจึงน่าที่จะแสดงให้เห็นถึงวิธีการผลิตและผลผลิตของชุมชนทำสวนทำไร่ในเขตเชิงเขา

แม้ว่าในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ดำรงตำแหน่งอุปราชหัวเมือง
ปักข์ได้จะมีการส่งเสริมให้ประชาชนในมณฑลนครศรีธรรมราชทำสวนยางพาราและสวน
ผลไม้ประเภทต่าง ๆ ตลอดถึงการปลูกพืชไร่ แต่การขยายตัวยังเป็นไปอย่างช้า ๆ หรือ เกือบ
จะเรียกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจากที่เคยกระทำมาน้อยมาก ดังที่บรรจบ ชุสกุลชาติ¹ กล่าว
ถึงอาชีพการทำสวนในพื้นที่อำเภอคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง (ปัจจุบันคือ อำเภอเมือง อำเภอ
ศรีนครินทร์ อำเภอกงหรา และอำเภอเขาชัยสน) เมื่อปี พ.ศ.2479 สรุปความได้ว่า การทำ
สวนผลไม้ต่าง ๆ เช่น สวนกล้วย สวนอ้อย สวนสับปะรด สวนมังคุด สวนทุเรียน ตลอด
จนการทำสวนยางและสวนไม้ยืนต้นอื่น ๆ ยังล้าหลัง บรรพบุรุษเคยสร้างไว้อย่างไร ผู้รับ
มรดกก็ทำต่อเช่นนั้นโดยไม่ได้อัดฉีดการให้ดีขึ้นกว่าเดิม และมักทำกันคนละเล็กคนละน้อย
สำหรับสวนยางส่วนใหญ่แล้วจะเป็นของคนจีน ส่วนการทำไร่ก็มีการปลูกข้าวไร่ และทำไร่
ข้าวโพด ซึ่งก็ทำเพียงพอกินหรือแบ่งปันกันกินในชุมชนเท่านั้น ภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่
ในวรรณกรรมจึงไม่ปรากฏภาพของการขยายที่ทำกินและระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ลักษณะ
การผลิตของชุมชนทำสวนทำไร่จึงเป็นวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เน้นให้เห็นระบบการผลิต
แบบการหาของป่าและการเพาะปลูก ดังนี้

2.1 การหาของป่า

การหาของป่าถือเป็นลักษณะการผลิตที่สำคัญของชุมชนเชิงเขาามาตั้งแต่โบราณดัง
ที่สงบ สงเมือง² กล่าวไว้สรุปความได้ว่า การหาของป่าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่มีความสำคัญ
ตลอดมา ผลผลิตจากป่าที่สำคัญได้แก่ สัตว์ป่า ได้ ชัน น้ำมันยาง จี๊ผึ้ง น้ำผึ้ง แก่นไม้
เปลือกไม้ต่าง ๆ ผลไม้ และไม้ประเภทต่าง ๆ ผลผลิตเหล่านี้มีอยู่ตามธรรมชาติ ทุกคน
สามารถที่จะเก็บเกี่ยวมาใช้ประโยชน์ได้ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่ตัวละคร
มักจะออกไปเก็บเกี่ยวผลผลิตเหล่านี้มาบริโภค เช่น ในเรื่องกลั่นกรอบแก้ว เสือระบูนซ์ถึง
ผลผลิตในแถบเชิงเขาที่ตะโหมด โดยผ่านบทบาทของตัวละครชื่อ “ครูบ๊” ซึ่งเป็นชาวบ้าน
คอนคัน ต่อมาได้ไปพำนักอยู่ที่ถ้ำเขาหัวช้าง บ้านตะโหมด เสือได้พรรณนาถึงการออกหา

¹บรรจบ ชุสกุลชาติ. “ภูมิศาสตร์อำเภอคูหาสวรรค์,” ใน พัทลุงรำลึก ๓๖๕ ปี ๒๕๓๖. หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

²สงบ สงเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๕,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. ๒๕๓๑. หน้า ๑๖๙.

ผลไม้เป็นอาหารของครูบีไว้ว่า มีทั้งมะม่วง มะปราง มะปริง ขนุน จันทน์ อินทน์ ละมุด กระท้อน และทุเรียน ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

เที่ยวเสาะสรอยผลไม้ตามชายเขา	มะม่วงเบาปรางปริงริมสิงขอน
ขนุนขนันจันทน์อินทน์กลั่นขจร	ละมุดท่อนมากมายมีหลายพันธุ์
พบทุเรียนฉีกแผลและแปะใส่ปาก	กินเข้ามากพาให้หุ่ยหอบหุงสัน
ด้วยทะเลียนฝ่ายเหนือเหลือนาระพรรณ	นับอนันต์ดังไปในคงคอง

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

หรือในฉากที่พรรณนาพฤติกรรมของ “ตัวตลก” หรือเสนา เป็นที่น่าสังเกตว่ามีลักษณะที่มีความเป็นจริงได้มากกว่า เช่นการพรรณนาถึงผลไม้ในป่าและการกินผลไม้ของเท่งกับหนูแก้ว ที่มี มะปริง มะปราง ลางสาด มังคุด ว่า

เห็นมะปริงมะปรางและลางสาด	มังคุดพาดผลห้อยย้อยสาขา
สุกร่วมงามดกตกสุธา	สุกฉ่ำใหญ่เนื้อค่อนจิกกิน
เท่งนุ้ยเก็บสิ้นกินทั้งเปลือก	มิได้เลือกเมล็ดในใจถวิล
แสนตำราญด้วยไม่เคยได้กิน	หมดสิ้นหลายร้อยร้อยใจ

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

ในฉากการเดินทางของพระไทยน้อยกับเสนา คือ ทวดและน่ม ในเรื่องแก้วสองภาค เล่มที่ 16 ของหนูแก้ว นครจันทร์ ในตอนที่เดินทางไปพบต้นทุเรียนที่มีเฉพาะในพื้นที่แถบเชิงเขา ซึ่งคนที่อยู่ในชุมชนปากตะวันตกของทะเลสาบมีโอกาสดีกินน้อยมาก ในคำประพันธ์ที่ยกมานั้นนอกจากจะเป็นการกล่าวถึงผลผลิตของชุมชนเชิงเขาแล้วยังแฝงไว้ด้วยการล้อเลียนคนฝั่งตะวันออกที่ไม่รู้จักทุเรียนไว้ว่า

เห็นทุเรียนหนามหนาติดคาบ	ส่งกลิ่นกลบหอมหวานวนนาสา
น่มขึ้นไปปลิดผลทิ้งลงมา	ทวดถลากล้ายังวังเข้ารับ
ทุเรียนวักตกลงตรงหน้าทวด	ทวดเจ็บปวดหน้าสั่นดินหับๆ
หนามตำหน้าตาปิดเหมือนติดกับ	เลือดซาบซิบย้อยไหลร้องไห้โฮ

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

ในเรื่องสายเลือดทรยศของพร้อม วรรณบวร ก็สะท้อนไว้ในทำนองเดียวกันว่า

สุจินดาซึ่งเป็นศิษย์ของฤาษีได้เข้าป่าเก็บผลไม้มาถวายพระอาจารย์ ดังคำประพันธ์ว่า

สุจินตสุตสาข ภิปรายพร่องจา หลานหนอขอลา เข้าป่าชมไพร เก็บผล
ผลา แดบป่าลูกไม้ มีขูอยู่ใกล้ ตามสายคงใหญ่ มะม่วงมะปราง มะเฟือง
มะไฟ ลำไยละมุด ทั้งลูกพุทรา... ผลไม้เคลื่อนกลาด ลางสาดมั่งคุด ร่วงหล่น
ไม่หยุด ลูกเล็กลูกใหญ่

(พร้อม วรรณบวร : สายเลือดทรยศ)

บทชมไม้ของยักษ์กาละวิน พี่เลี้ยงของพระแสงสุทินรินทร์วงศ์ ในเรื่องกลั่นกรอบ
แก้ว กล่าวถึงพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งที่เป็นไม้ผลและไม้ยืนต้นอื่น ๆ ว่า

โน้นไม้กอไม้คำสาชำแสะ	กิ่งกางเบะใบเรียวสีเขียวขำ
แต้วคอโคเนียงนกลดคดคำ	กุ่มกำชำนกสามาเกาะกิ่ง
สร้อยสนสักเสียดสีหยาหงษ์	ยางยอดคงผลแกแลขงชิง
เล้าเปรี้ยวคู่หูกวางมะปรางปริง	ลึงลมลึงปลิดผลหล่นร่วงลง
ทั้งทวยทอนหงอนไก่ไฟพุดโพ	การเกดโกม่วงมุดสุดสูงส่ง
มะม่วงมันเคียนทรายไม้คำคง	แก้วกุลกกกิ่งค้อมดอกหอมดี
โน้นไม้หมีมีผลหล่นแห้งเหี่ยว	นกหางเรียวบินฉาบคาบลูกหมี
น่านกฮังจับปลายไม้ันนทรีย์	ไม้หันมืออัดจะกะกิดอุง
	(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลั่นกรอบแก้ว)

ภาพสะท้อนเหล่านี้ แม้จะเป็นไปตามเนื้อเรื่องของตัววรรณกรรมที่ตัวละครมี
บทบาทในการไปหามาเพื่อบริโภค ในขณะที่ในยุคนี้มีการทำสวนทำไร่เพื่อให้มีผลผลิต
เหล่านี้เพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีพ แต่จากคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนเชิงเขา ก็พบว่า
การเข้าป่าเพื่อเก็บผลผลิตประเภทไม้ผลต่างๆ จากป่ายังคงมีอยู่ ดังที่เชียว อักษรเนียม¹ (อายุ
91 ปี). เล่าว่า เมื่อประมาณ 60 กว่าปีมาแล้ว ภรรยาสำคัญของพวกเขาในช่วงหน้าแล้งก็คือ
การเก็บหาของป่าอย่างพวกสะตอ ที่จะให้ผลผลิตในช่วงเดือนเก้า และผลไม้ต่างๆ ทั้งทุเรียน
ลางสาด มังคุด ที่ให้ผลในระหว่างเดือนเก้าจนถึงเดือนสิบ

¹เชียว อักษรเนียม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่
127 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2545.

นอกจากผลไม้ชนิดต่างๆ แล้ว ยังปรากฏภาพสะท้อนที่มีการพรรณนาถึงสัตว์
ชนิดต่างๆ ระหว่างการเดินทางของตัวละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ยักษ์ ที่ต้องจับสัตว์กินเป็น
อาหาร ผู้ประพันธ์มักเอ่ยชื่อสัตว์ทั้งที่เป็นสัตว์ป่า และที่น่าจะเป็นสัตว์เลี้ยงป้อนกัน โดยมี
ฉากเป็น เช่นในตอนที่น่างายักษ์ นินตะรัตน์ (บางตอนใช้ นิลรัตน์) ออกจากถ้ำเดินทางเพื่อหา
คู่ครอง ว่า

ฝ่ายนางมารนินตะรัตน์จิตหวัดหวัง
เคยไล่จับสิงห์โตโคกฤษ

คิดจะซังเข้าไปในไพรสิงขร
แพะสุกรมฤๅที่เคยกิน

.....

สัตว์เสือสีห์หมีหมูอยู่ที่ทาง
กระด่ายโคโคช้างช้างแนวเนิน

วุ่นวังวางซอนชอกตรอกเขาเงิน
คุนคั่นเดินพักหนึ่งมาประสบพานพบแพะ
(เสือ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

ในตอนทีพิพสนธิ์ได้เล่าให้โอรสธิดาฟังว่า "เทพทั้งเก้าคือพ่อได้ขอมมา ค่อยเจ้า
ฟ้าพระสยามภูวณ" เพื่อปราบพาลพิภพมารและยักษ์เขโลพิษ จึงให้ "ทำทางลัดตัดดงพง
กันดาร" เพื่อยกทัพไปปราบยักษ์ทั้งสอง กวีได้พรรณนาการทำถนนของไพร่พลและการ
เดินทัพ เป็นผลให้สัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ตื่นตกใจและหลบหนีไปว่า

ห้าทัพพลโยธาห้าหมื่นแสน
สัตว์เสือสิงห์จิงโจ้โคควายควาน
ตุตตุตงจงกวางค่างกูดลิง
ตื่นตกใจไปทั้งพงแดนดงดอน
ช้างซิงกันคั่นป่าหาห้วยหาร
พวกพลไพร่ไล่กวางกลางดอนดง
แล้วชวนกันแล่กวางต่างดีใจ
บางพวกล้อมโคป่าแรดพาควาย
ไม้โพรงตรงกับถนนหนทางจร
พวกเหี้ยตกใจยิ่งวิ่งหางโดง

เหือนทั่วเขตโชคเนินเนินไพรสาณฑ์
เหมหงษ์ห่านหมูหมีหนีชอกซอน
พาพวกวิ่งเล่นกระโดดข้ามโขดขอน
แรดพาจรชอกชุ่มตามพุ่มพง
ลิงลมผ่านโผนกว้างปลายหางหง
ถูกล้มลงได้ที่ร่มติตาย
หาบหามไปเสร็จสมอารมณ์หมาย
พวกเงาะไล่ตะกวดขาววิ่งเข้าโพรง
พวกยักษ์ถอนซัดขว้างดังผางโผ
เงาะเฉียงโพรงไม้มองเห็นฟองมี
(เสือ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

แม้ว่าบทพรรณานี้จะกล่าวในลักษณะที่เกินจริงที่มุ่งแสดงให้เห็นถึงไพร่พล

จำนวนมากที่ทำถนนและเดินทัพผ่านจนทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายตื่นตกใจวิ่งหลบหนีเอาตัวรอด จึงกล่าวถึงทั้งสัตว์ป่าที่น่าจะมีอยู่จริงและสัตว์ป่าที่ผู้ประพันธ์เสริมเข้าไป แต่ภาพที่สะท้อนนี้ก็น่าที่จะชี้ให้เห็นได้ว่าในบริเวณชุมชนเชิงเขาในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมานั้น ยังคงมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากมาย ดังที่ถัด พรหมมานพ¹ กล่าวถึงสัตว์ป่าประเภทต่างๆ ไว้ว่า สำหรับช้างนั้นได้มีจับมาเลี้ยงบ้าง ส่วนช้างป่ามีน้อย ... นกชนิดต่างๆ ตามป่ามีมาก นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่า เช่น เสือ, หมี, แรด, สมเสร็จ กวางและวัวกระทิง ซึ่งส่วนมากอยู่ตามป่าบริเวณภูเขาทางทิศตะวันตก สอดคล้องกับที่ถัด พรหมมานพ และ เทพ บุญประสาธ² กล่าวไว้เมื่อประมาณปี พ.ศ.2500 สรุปความได้ว่าบริเวณเชิงเขามีสัตว์ป่าได้แก่ ช้าง แรด เสือ หมี กวาง หมูป่า ไก่ป่า ลิง ค่าง และนกต่างๆ สัตว์ป่าเหล่านี้เป็นผลผลิตที่สำคัญของชุมชนเชิงเขามาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยประชาชนแถบเชิงเขาหรือจากทุ่งราบจะล่าสัตว์เหล่านี้เพื่อเอาเงา เขา หรือหนังไปขาย ซึ่งการหาของป่าประเภทนี้ยังคงมีอยู่กระทั่งปัจจุบัน เพียงแต่ปริมาณลดลง เพราะของการหาป่าบางอย่างเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย

2.2 การเพาะปลูก

การเพาะปลูกที่เป็นกิจกรรมการผลิตที่สำคัญของชุมชนในแถบเชิงเขา คือ การทำสวนและทำไร่ ภาพสะท้อนเกี่ยวกับการทำสวนและทำไร่ที่ปรากฏในวรรณกรรมมีให้เห็นอยู่บ้าง ดังเช่นใน ตอนที่หนูแก้ว นครจันทร์ได้พรรณนาสภาพบ้านพะนมในเรื่องแก้วสองภาค ก็ได้ให้ภาพของหมู่บ้าน การประกอบอาชีพของชาวบ้าน ตลอดจนการปกครองหมู่บ้าน ไว้ว่า

จะกล่าวถึงบ้านพะนมนิคมใหญ่	เป็นชาติไทยบ้านป่าชะนาหลาย
อันอุดมสมยิ่งทั้งหญิงชาย	อยู่เรียงรายเคหาห้าร้อยครัว
ทำสวนเรือกเผือกมันปลูกพันธุ์ผล	ประพุดิตนสุจริตกิจการทั่ว
ปลูกสาธิตทำไร่เลี้ยงควายวัว	เป็นสุขทั่วด้วยหลักสามัคคี
ผู้หัวหน้าตาองค์ดำรงยศ	อันปรากฏทั่วไปอยู่ในที่

¹ถัด พรหมมานพ. "ภูมิศาสตร์จังหวัดพัทลุง," ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่ จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479, 2478. หน้า 193-213.

²ถัด พรหมมานพ และ เทพ บุญประสาธ. "จังหวัดพัทลุง ภูมิศาสตร์," ใน จังหวัดพัทลุง งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ. 2500. หน้า 6.

ปกครองตามความสัตย์สุจริต	ทุกคนมีความกลัวไปทั่วกัน
ถ้าใครทำผิดคิดนอกกฎ	ไม่ละลดโทษมาถึงอาสัญ
ใครขัดสนจนยากลำบากครัน	ก็ช่วยกันบำรุงให้รุ่งเรือง
	(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

แม้จะดูเหมือนกับว่า ชุมชนชาวนาที่เสือ ชำนาญภักดี กล่าวถึงไว้จะเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ประกอบด้วยครัวเรือน “อยู่เรียงรายเคหาหัวร้อยครัว” ซึ่งขัดแย้งกับลักษณะของชุมชนในแถบเชิงเขาที่มักเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่รวมกันไม่กี่ครัวเรือน แต่ภาพที่สะท้อนดังกล่าวก็น่าจะแสดงให้เห็นภาพของความจริงที่เกี่ยวกับการผลิตของชุมชนชาวสวนชาวไร่ได้ชัดเจนพอสมควร

นอกจากนั้นในตอนที่มีการทำถนนเพื่อเดินทัพไปปราบยักษ์ในตอนหนึ่งของเรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว เสือ ชำนาญภักดี ก็อดที่จะกล่าวถึงการเพาะปลูกไม่ได้ จึงพรรณนาให้ “วิสุกรรม” หรือ พระวิษณุกรรมที่พระอินทร์บัญชาให้ลงมาช่วยสร้างถนนปลูกกล้วยริมถนนด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

วิสุกรรมทำจบครบครันด้วย	ปลูกทั้งกล้วยเบญจพันธุ์นั้นไว้หว่าง
พันธุ์กล้วยทองกล้วยเข็บกล้วยเล็บนาง	กล้วยเปลือกบางกล้วยตาน้ำว่ากัน
ทั้งกล้วยเขียวกล้วยไลลูกใหญ่ยาว	กล้วยนมสาวกล้วยตากมาหลายหลั่น
มีผลสุกทุกกอพอกินกัน	ปลูกหว่างพันธุ์ไม้ใหญ่ไปเรียงราย
	(เสือ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงเฉพาะการทำสวนกล้วยที่ได้ระบุกล้วยชนิดต่างๆ เอาไว้ ซึ่งกล้วยเหล่านี้ล้วนเป็นพันธุ์ที่ปลูกกันโดยทั่วไปในแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา

วรรณกรรมที่สะท้อนภาพชุมชนทำสวนทำไร่ที่ชัดเจนอีกเรื่องหนึ่งก็คือ เรื่อง ขุนแก้ว หรือ แหมะเว-เมืองสิด เป็นวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนที่อยู่ในเขตเชิงเขาโดยตรง ผู้ประพันธ์เป็นชาวดำบลชะรัด เนื้อเรื่องนี้เชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นที่ชะรัดเมื่อราวสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้นวรรณกรรมเรื่องนี้จึงให้ภาพสะท้อนชุมชนทำสวนทำไร่ในเขตพื้นที่เชิงเขาในเขตกงหรา ชะรัด ได้เป็นอย่างดี ดังในตอนที่แหมะเว บุตรสาวของเอกาเต็ม กำนันตำบลชะรัด ออกไปไ้ว่า

พออย่างเท้าเข้าไปถึงในไร่	ให้พริ้นกายเสียงสของพองเคษา
---------------------------	-----------------------------

ปลูกอ้อยถั่วงาสาระพัน

ปลูกหัวมันผลไม้ได้เก็บกิน

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กำเนิดมนุษย์และแม่โพสพ)

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการทำสวนดังที่สะท้อนไว้ในเรื่องเมืองลิด-แหมะเว ในตอนที่กล่าวถึงการเดินทางของนายไข่ดำ นายไข่แดง จากบ้านของหลวงเพ็ชรหลวงราม เพื่อแจ้งข่าวการจับตัวเมืองลิดต่อเกอกาเล็ม ว่าได้เดินทางผ่านสวน 2 แห่งด้วยกัน คือ “สวนหลวง” และ “สวนฮ้ายแรต” ผู้แต่งได้กล่าวถึงผลไม้ในสวนเหล่านี้ว่า

รีบผายผันทันด่วนถึงสวนหลวง	ผลมะม่วงมะมุดมั่งคุดไสว
ทั้งกลางสาตสุกเหลืองมะเฟืองไฟ	รีบเข้าไปตักพายได้มั่งคุด
แล้วไข่ดำคลำตบขึ้นบนกิ่ง	ไม่อยู่นิ่งปลิดกินหวานสิ้นสุด
น้องไข่แดงขึ้นมาอย่าอยู่หยุด	กินมั่งคุดพอสบายหายหิวแรง
ไข่แดงว่าเข้าไปขึ้นต้นโน้น	รีบปีนโคนต้นพะวาหายหน้าแห่ง
ด้วยเห็นผลชุมชุกสุกเปลือกแดง	รีบจัดแจงปอกใส่ถาดไม้ทัน
พออิมตื้ออ้อถึงดิ่งในพุง	น้ำลายพุ่งเป็นไขใจสันๆ
ครอกแตรกอกคลิ่นเหียนอาเจียนพลัน	คอคันๆ รากฉาออกมาไว

(นายจิ และสะมะแอ วงศ์สะอาด : เมืองลิด แหมะเว)

จากบทประพันธ์ที่ยกมา มีการกล่าวถึงผลไม้ประเภทต่างๆ ใน “สวนหลวง” ได้แก่ มะม่วง มะมุด มั่งคุด และกลางสาต คำว่า “สวนหลวง” ในที่นี้น่าจะมีลักษณะเดียวกัน หรือเป็นสวนประเภทเดียวกันกับ “สวนรวม” ที่มีผู้บุกเบิกที่ดินเข้าไปปลูกผลไม้ร่วมกัน โดยอาจจะเป็นคนในตระกูลเดียวกันหรือคนที่ไปจากท้องถิ่นเดียวกัน เมื่อสร้างสวนรวมไว้แล้วก็จะมีการสร้าง “ขนา” หรือกระท่อม ไว้สำหรับพักค้างคืนเมื่อเดินทางไปดูแลหรือเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากสวน เมื่อ “ขนา” มีจำนวนมากขึ้นตามจำนวนคนที่เข้าอยู่และทำกินร่วมกันใน “สวนรวม” จึงค่อยๆ กลายเป็นหมู่บ้านและเป็นชุมชนขึ้น

สวนรวมเป็นลักษณะการผลิตที่น่าจะเกิดจากคนในเขตที่ราบเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่ในเขตเชิงเขาและควน ดังที่ล้อม เพ็งแก้ว ได้กล่าวไว้ว่า

แต่ก่อนชาวบ้านต่อต้านราชการ เช่น ต่อต้านกฎหมายโจรสลัดสามเส้น ห้าเส้น โดยการปลูกบ้านให้ห่างเกินกฎหมายกำหนด ในท้องที่ห่างไกลจึงไม่ค่อยมีชาวบ้านอาศัยอยู่เป็นกลุ่มก้อน ... การประกอบอาชีพก็มักทำแต่น้อย จะได้ไม่ต้องเสีย

ภาษีและไม่ต้องถูกเกณฑ์รับเป็นของหลวง เช่น ทำนาแต่พอกิน และมักแอบไปทำสวนรวมไว้ในป่าเขา ปลุกสะตอ มังคุด ลางสาด ทุเรียน ฯลฯ ทิ้งไว้อย่างนั้นถึงปีก็ไปปลุกทับเก็บเกี่ยวผลเอาแต่พอกิน เช่น ไปเก็บสะตอ คองใส่กระบอกไม้ไผ่ เก็บทุเรียนเคี้ยว ฯลฯ เป็นต้น สวนรวมมักจะมีอาณาเขตกว้าง และมีเจ้าของเป็นญาติ ๆ สืบกันมา ตอนที่ทางราชการกำหนดให้มีหนังสือ หลักฐานการครอบครองที่ดินมีการประกาศให้ญาติฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นไปแบ่งเอาตามส่วน เรื่องสวนรวมนี้ มักใช้เป็นที่หลบหนีช่องสุ่มของชาวบ้านที่หนีคดี สามารถเก็บเกี่ยวพืชผลอยู่อาศัยได้นาน ๆ และสวนพวกนี้จะไม่มีการรับผิดชอบเสียภาษีบำรุงท้องที่¹

การแอบขึ้นไปทำ “สวนรวม” ของคนจากเขตทุ่งราบจึงน่าจะเป็นพัฒนาการของระบบการผลิตในเขตชุมชนเชิงเขาที่เป็นการเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพเพิ่มจากการหาของป่า แต่ด้วยเหตุที่การสร้างสวนรวมเกิดจากความพยายามที่จะหลบเลี่ยงการเสียภาษีให้แก่รัฐ ระบบการผลิตจึงยังคงเป็นแบบยังชีพที่ผลิตเพียงพอใช้ในครอบครัวในหมู่บ้านเครือญาติ และอาจเหลือไว้สำหรับแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ บ้าง

จะอย่างไรก็ตาม ลักษณะการผลิตแบบการทำสวนทำไร่นี้นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาน่าที่จะขยายตัวมากแล้ว

2.3 การเลี้ยงสัตว์

สัตว์เลี้ยงที่สำคัญของชุมชนทำสวนทำไร่ก็คงไม่แตกต่างไปจากชุมชนทำนามากนัก ดังการกล่าวถึงการเลี้ยงวัวเลี้ยงควายในตอนที่กำลังถึง “บ้านพะนม” ในเรื่อง แก้วสองภาค ว่า

จะกล่าวถึงบ้านพะนมนิคมใหญ่	เป็นชาติไทยบ้านป่าชะนาหลาย
อันอุดมสมบูรณ์ทั้งหญิงชาย	อยู่เรียงรายเคหาห้ำร้อยครัว
ทำสวนเรือกเผือกมันปลูกพันธุ์ผล	ประพศิตนสุจริตกิจการทั่ว

¹ ล้อม เพ็งแก้ว. “เรื่องเก่า ๆ ไม่เล่า มันลืม.” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. หน้า 6.

ปลูกสาธิตทำไร่เลี้ยงควายวัว

เป็นสุขทั่วด้วยหลักสามัคคี

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

หมู่บ้านในจินตนาการของผู้ประพันธ์ดังกล่าว แม้ความโดยรวมจะบ่งบอกว่าน่าจะเป็นชุมชนทำสวนทำไร่ ในขณะที่วัวและควายเป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อใช้งานของชุมชนทำนา ในขณะที่การทำสวนทำไร่นั้นไม่มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานวัวหรือควาย จะอย่างไรก็ตาม ในสภาพความเป็นจริงพบว่า ระหว่างชุมชนทำนากับชุมชนทำสวนทำไร่ ก็ใช้ว่าจะแยกกัน โดยเด็ดขาด เช่น ชุมชนในเขตเขาควนในอำเภอควนขนุนประมาณก่อนทศวรรษ 2500 จะมีทั้งคนที่ทำนา ทำสวน และทำไร่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ดังที่ดุก หลินมา¹ อดีตผู้ใหญ่บ้านคอนทราย ได้เล่าถึงสภาพพื้นที่และการประกอบอาชีพของชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอป่าพะยอม บางส่วนของอำเภอควนขนุน อำเภอศรีบรรพต อำเภอศรีนครินทร์ และบางส่วนของอำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ในปัจจุบัน ว่าเป็นพื้นที่ทุ่งราบสลับพื้นที่ป่าเป็นแนวยาวจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก ชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายป่า ประกอบอาชีพทั้งทำนา ทำสวน และทำไร่ แต่จะทำเพียงแค่ออกกินพอใช้ในครอบครัวหรืออาจจะเหลือไว้ขายบ้างเพื่อเก็บเงินไว้ซื้อกะปิ เกลือ และของใช้จำเป็นอื่นๆ แต่การตั้งบ้านเรือนก็มักจะตั้งอยู่ห่างๆ กัน มีที่เป็นชุมชนใหญ่ๆ เพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

นอกจากนี้ จากการสอบถามชีวิตประวัติของผู้ประพันธ์ เจริญ ถาวรประสิทธิ์² เล่าว่าในขณะที่หนูแก้ว นครจันทร์บวชอยู่นั้นเคยไปจำพรรษาอยู่ที่วัดแม่ขรีประชาราม จังหวัดพัทลุง หลายพรรษา จึงเชื่อได้ว่า หนูแก้ว นครจันทร์ น่าจะรู้จักชุมชนเชิงเขาที่ปลักปอมหรือตะโหมคคี ชุมชนเชิงเขาเหล่านี้จะมีการประกอบอาชีพทั้งทำนา ทำสวน และทำไร่ แบบเดียวกับชุมชนที่ควนขนุนดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นการกล่าวถึงการเลี้ยงวัวเลี้ยงควายจึงเป็นการเลี้ยงเพื่อให้แรงงานสัตว์ในการทำนา ไม่ใช่เพื่อการทำสวนหรือการทำไร่ไม่

2.4 หัตถกรรม

¹ดุก หลินมา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดโคกน้ำหัก ตำบลโดนดด้วน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2545.

²เจริญ ถาวรประสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 33/1 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าบอน อำเภอร่อนนุช จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2545.

ในเรื่อง “เมืองลิด แหะเว” กล่าวถึงงานหัตถกรรมของชุมชนทำสวนทำไร่ ดังที่มีการกล่าวไว้ในตอนที่หมวดบุหร่งไปซื้อขอแหะเวให้ลูกชาย เกอกาเล็มกล่าวถึงแหะเวว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับงานบ้าน โดยเฉพาะในเรื่องการทอผ้า ดังคำประพันธ์ว่า

หันไปข้างทอหูกและกรอผ้า	ใจมันไม่ข้องเกี่ยวเที่ยวโจงเจง
ทั้งถือดันคือตามน้ำใจเอง	ไม่กลัวสอนสั่งไม่ฟังใคร

(นายจิ และสะมะแอ วงศ์สะอาด : เมืองลิด แหะเว)

นอกจากนั้นในตอนเมืองลิดเดินทางตามหาแหะเว พบกับนายหวัง ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงการทำงานของนายหวังในตอนนั้นว่า

จะกล่าวถึงนายหวังนั่งเหลาหาว	เห็นผู้ชายเดินหนคนแปลกหน้า
ถามว่าคุณเป็นใครไปไหนมา	ถามว่าคุณเป็นใครไปไหนมา

(นายจิ และสะมะแอ วงศ์สะอาด : เมืองลิด แหะเว)

กล่าวโดยสรุป ลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนทำสวนทำไร่ยังคงมีลักษณะของการผลิตแบบยังชีพเหมือนกับชุมชนทำนา แต่ค่อนข้างล่าช้ากว่าชุมชนชาวนา ไม่ปรากฏภาพสะท้อนที่เกี่ยวกับการผลิตเพื่อการค้า หรือการนำเอาผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคไปขายแต่อย่างใด การทำสวนยาง แม้ว่าจะมีหลักฐานว่าได้เริ่มทำสวนยางในเขตพื้นที่เชิงเขามาตั้งแต่ปลายทศวรรษ ๒๔๕๐ แต่ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงในงานวรรณกรรมแม้แต่บ่อย จึงเป็นไปได้ที่ชาวบ้านทั่วไปจะยังไม่ให้ความสำคัญ ทั้งนี้เพราะการทำสวนยางส่วนใหญ่แล้วจะมีคนจีนเป็นเจ้าของ และมีมากในบริเวณชุมชนเชิงเขาอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ซึ่งผู้วิจัยยังไม่พบผลงานวรรณกรรมที่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นผลงานประพันธ์ของคนในชุมชนเหล่านี้

3. ลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนประมง

ชาวประมงกลุ่มทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่จะเป็นมุสลิม ซึ่งอพยพเร่ร่อนโดยทางเรือมาจากทะเลทางตอนใต้ ครั้งแรก ๆ ก็อาจจะเข้ามาตั้งเพิงพัก ตามเกาะแก่งหรือตามริมฝั่งน้ำเพื่อจับปลาตามช่วงฤดูกาล นาน ๆ เข้าก็เริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น ชุมชนแรกๆ จะอยู่ที่หัวเขาแดง ซึ่งมีหลักฐานว่าเกิดขึ้นเมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อมาเมื่อมีผู้อพยพเร่ร่อนมาเพิ่มเติมสมทบก็เริ่มขยายขยายไปยังบริเวณต่างๆ รอบๆ ทะเลสาบ ทำให้มีชุม

ชนประมงที่สำคัญๆ เกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น ชุมชนอุซูด ชุมชนบ้านควน ชุมชนท่าเสา ชุมชนบ้านใหม่-บ้านหัวเขา ชุมชนเกาะหมาก-ปากพะยูน เป็นต้น ส่วนชุมชนประมงที่เป็นไทยพุทธก็มีบ้าง เช่น ชุมชนที่ลำปำ พัทลุง ชุมชนทะเลน้อย เป็นต้น

อาจจะเป็นเพราะนักประพันธ์ลุ่มทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มชุมชนชาวนา ที่อาจทำการประมงเพียงการหาสัตว์น้ำจืดตามแม่น้ำลำคลองเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ในขณะที่เดียวกัน ชุมชนมุสลิมที่ทำประมงส่วนใหญ่ก็ไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษา ด้วยทัศนคติที่ว่า ออกเรือจับปลาเพียงคืนเดียวก็มีรายได้มากกว่าเงินเดือนคนไทยพุทธที่รับราชการเสียอีก ผู้วิจัยจึงไม่พบงานวรรณกรรมที่เป็นผลงานของนักประพันธ์ในชุมชนประมงที่เป็นมุสลิม ในขณะที่เดียวกัน นักประพันธ์ที่มีผลงานแพร่หลายส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดเป็นมีพื้นฐานจากชุมชนชาวนา ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมส่วนใหญ่จึงเป็นชุมชนชาวนาและชุมชนทำสวนทำไร่ ที่ส่วนใหญ่ก็คือชาวนาจากทุ่งราบเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่นั้นเอง

4. ลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนเมือง

ชุมชนเมืองโดยทั่วไปแล้วจะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตทุ่งราบและที่ราบชายฝั่ง ชุมชนยุคแรกๆ จะเกิดขึ้นบริเวณริมทะเลสาบเป็นส่วน ชุมชนเมืองที่สำคัญในทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ได้แก่ ชุมชนเมืองสงขลา ชุมชนเมืองหาดใหญ่ ชุมชนเมืองพัทลุง ตลอดจนชุมชนเมืองขนาดเล็กที่ชะอวด แลคมโดนด ปากคลอง เขาชัยสน บางแก้ว หารเทา ควนเนียง บางกล่ำ เป็นต้น

แม้ชุมชนเมืองจะมีได้เป็นชุมชนการผลิตโดยตรง แต่บทบาทของชุมชนเมืองก็มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนที่ทำการผลิต ทั้งนี้เพราะชุมชนเมืองหลาย ๆ แห่ง เป็นชุมชนที่เกิดจากการขยายตัวของแหล่งแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนนั่นเอง อย่างเช่น เมืองหาดใหญ่ที่เดิมก็คือแหล่งแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนเชิงเขาที่อยู่บนลำคลองสายสำคัญที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดและเทือกเขาชันกาลาศิริไหลกับชุมชนที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลาเมื่อมีทางรถไฟตัดผ่าน จึงขยายตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่อย่างรวดเร็ว เป็นต้น

ชุมชนเมืองขนาดเล็กส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่เป็นสื่อกลางระหว่างชุมชนเมืองใหญ่กับชุมชนหมู่บ้าน ในขณะที่ชุมชนขนาดใหญ่ก็จะเป็นสื่อกลางระหว่างเมืองหลวงหรือต่างประเทศ

พระคลี ทิฏฐบุญโญ วัดควนปิยาราม อ.ปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวถึงความเจริญของการคมนาคมสื่อสารที่ทำให้เกิดความสะดวกในการติดต่อไปมาหาสู่หรือค้าขายในปี พ.ศ.2503 ในหนังสือเรื่อง “กตัญญูคำกลอน” ว่า

ทางเหนือใต้ได้มี ร.ฟ.ท.	เล่นติดต่อตามจังหวัดไม่ขาดสน
ส่งสินค้าแจกจ่ายรายตำบล	มีรถยนต์นำพาถึงคาม
บริษัทการบินเดินเวหน	รับส่งคนเร็วพลันมิหันเห
อากาศยานผ่านผืนบินกะเน	ข้ามทะเลมหาสมุทรไม่หยุดย่อน
บรรทุกคนขนสินค้ามาจังหวัด	มนุษย์ผัดหมุนทันไม่ผันผ่อน
จากดอนเมืองมาได้ไม่เคียดร้อน	ลงนครภูเก็ตเสร็จแล้วมา
ถึงสงขลาคล้อยไปสิงคโปร์	นับว่าโชคดีตามสมัยใจहरणा
เรือกลไฟใหญ่ค่อยลอยคงคา	เข้าเทียบท่าอย่างสบายให้เจริญ
ชายดลิ่งเรือวิ่งเที่ยวส่งคน	ไม่ตกหล่นพากันก็สรรเสริญ
เรือน้อยๆ เข้าคลองไม่ต้องเดิน	เพราะเจริญตามสมัยวิสัยตา

(พระคลี ทิฏฐบุญโญ : กตัญญูคำกลอน)

หนูแก้ว นครจันทร์ ยังได้สะท้อนภาพเศรษฐกิจสังคมชุมชนเมืองของสังคมเมืองสงขลาและพัทลุง ในเรื่อง “แก้วสองภาค” ตอนที่สิบตรีท่องเที่ยวเดินทางการเดินทางไปเอว่วนษาที่ท่ามิหรำ เพื่อนำมารักษาแก้วสองภาค ซึ่งผู้ประพันธ์ได้เล่ารายละเอียดของสังคมเมืองที่พบเห็นไว้ค่อนข้างละเอียด โดยสะท้อนให้เห็นถึงการคมนาคมติดต่อสื่อสารระหว่างเมือง และสภาพของสังคมเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากสภาพทางเศรษฐกิจที่เป็นระบบทุนอย่างชัดเจน

เริ่มต้นด้วยการที่ท่องเที่ยวถึงการเดินทางจากกรุงเทพฯ มาถึงสงขลาด้วยเครื่องบินซึ่งท่องเที่ยวสามารถโดยสารเครื่องบินได้เพราะ “รัฐบาล” ให้ความช่วยเหลือโดยการออกบัตรอนุญาตให้กับตน

ในที่แรกๆไปถึงกรุงเทพฯ	จะเล่าพอสังเขปตามเหตุผล
ได้ขอบัตรอนุญาตประจำตน	ช่วยรื้อนรณได้ชัดจากรัฐบาล
ไปดอนเมืองโดยสารเครื่องบินจำกัด	ของบริษัทไทยพาณิชย์ว่าขน
	(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

เมื่อถึงสงขลา ไม่ทันรถไฟไปพัทลุง จึงนอนค้างคืนที่สงขลา 1 คืน เห่งจึงได้เล่า
สภาพของเมืองสงขลาที่มีความเจริญและมีสิ่งที่ทำให้ความสนุกสนาน คือ “รำวง” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมจากเมืองหลวงที่เป็นผลมาจากการระบบเศรษฐกิจแบบทุน
นิยมที่ความสนุกสนานหรือความบันเทิงเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ความสนุกสนานกับการรำวง
จึงต้องจ่ายเงินไป “จนเงินหมดกระเป๋า” ดังคำประพันธ์ว่า

สองชั่วโมงถึงสงขลาไม่ช้านาน
คืนนั้นพักสงขลาแสนสนุก
ไปสนามเทศบาลวิกาลนั้น
แต่พอยกมือขวาทำท่าฉาว
มันตกใจนิ้วชี้ที่รำวง
ผู้จัดการท่านโกรธกระโดดถีบ
จะขึ้นอีกเขาห้ามต้องตามคำ
การรำวงประเพณีดีนักหนา
เป็นอาชีพของเขาไม่เมามัว
คิดแต่เรื่องรำวงบรรจงจด
ชายแก่เฒ่าเข้ากาลเบิกบานใจ
พอเป็นยาอายุวัฒนะ
เห่งเห็นว่าชาติไทยใจยังดี
สาวรำวงคือบุปผาราดรีสวัสดิ์
แมลงภู่คือชายอันหมายปอง
อันคณะพร้อมจิตต์ประดิษฐ์ข้อ
ภูแสนชอบการรำเพราะสำราญ
จะขอเงินพระหน่อวรรณถ
ตัดนิ้วชี้โมงโห่งโป้งข้างปลาย
แล้วรีบไปสงขลาหาความสุข
พอหมดเงินหมื่นบาทขาดประจำ

จะโดยสารรถไฟไปไม่ทัน
เพื่อปล่อยทุกข์เฒ่าแก่ชะแรจันทร์
ไค้แก่นักธรรมงามฆ่าแล้วรำวง
นางสาวๆ ร้องกริดหวีดเสียงส่ง
ไล่ให้ลงภูไม่ลงยังคงรำ
กูจึงรีบตกเวทีศีรษะขมา
ขึ้นคือค้ำกั้วจะถูกถูกตะกั่ว
ชาวสงขลานิยมเที่ยวสมหัว
สนุกทั่วหนุ่มๆ ชุมจิตต์ใจ
จนเงินหมดกระเป๋าเกล้ากันใหญ่
เงินเท่าไรรำวงตรงนารี
เปลื้องทุกข์จะสุขเพิ่มเสริมราษี
รื่นรมย์มีทั่วประเทศเขตต์ดินแดน
แจ่มจรัสเขยจันทร์อันสวสแดน
เข้าเคียงแคล้นบุปผามาลาบาน
เพลงละออเชียบปลุกสนุกสนาน
พอถึงบ้านเมืองใหญ่ใจสบาย
สักหมื่นบาทคาดจิตต์ที่คิดหมาย
มันชั่วร้ายนักหนาบ้าระยำ
เพื่อสนุกรำวงตรงงามฆ่า
จึงหยุดรำกลับมารับราชการ
(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

รุ่งเช้าเห่งออกจากสงขลาด้วยรถไฟ เพื่อเดินทางไปพัทลุง ในตอนนี้ได้บรรยาย

สภาพการเดินทางด้วยรถไฟซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างสูง นับ ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา หนูแก้ว นครจันทร์ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้รถไฟเป็น พาหนะในการขนส่งและการเดินทางของผู้คนที่ “ที่นั่นนั้นไม่มีดีตัวอื่น”

ในคืนนั้นนอนในตลาดใหม่
จึงรีบไปสถานีมีมิดมิด
ได้เข้าแถวซื้อตั๋วแสนมัวหมอง

พอเสียงไก่ขันแซ่แม่ค้าสะกิด
ไฟฟ้าติดอยู่บ้างห่างๆ ดวง
ค่อยเยื้องย่องที่ละหนิคะจิดตะขวง

.....

พอถึงนายขาตัวตัวสันทัด
ส่งเงินเข้าไปหนิดไม่คิดอะไร

เงินมันขัดกับกระเป๋เข้าชู้ใหญ่
ตวาดไล่ของหนูเกือบพัง

.....

ย่ำรุ่งหกนาฬิการะฆังถัน
กูขึ้นระยันโคไ้ก็เหมือนกัน

หูดสำคัญสัญญาดังสนั่น
ที่นั่นนั้นไม่มีดีตัวอื่น
(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

เมื่อถึงพัทลุง หนูแก้วได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของตัวเมืองที่เปลี่ยนแปลง จาก “เมืองดงป่า” เป็นบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรือง มีร้านค้าและผู้มีฐานะดีในเมืองมากมาย ว่า

ถึงจังหวัดพัทลุงดูทุ่งเฟื่อง
สิบปีก่อนรุ่งรังเป็นดังอื่น
ด้วยวิเศษเทศบาลท่านจัดสร้าง
กูเที่ยวเยี่ยมเพื่อสนิทมิตรร่วมกาย
เขามั่งคั่งตั้งร้านการโฮสถ
กูย้ายเท่งขัดสนจนเต็มที
เข้าเยี่ยมเยือนเพื่อนก็รับประทับประหงม
เขามิตต์จิตต์กูก็มิตต์ซึ่งใจ
ไปมิหრაทำการเอาว่านทิพย์
ถามเด็กถึงที่อยู่รู้แน่นอน
อยู่หลังวัดหมาล้อมจอมปลวกใหญ่
พวกผู้ชายมาบ้างแต่บางครา

ด้วยเป็นเมืองดงป่าไม่ฝ่าฝืน
เดี๋ยวนี้พื้นผ้นแปรแลสบาย
ให้เหมือนอย่างเมืองสวรรค์ชนผ้นผาย
สุขสบายทั่วหน้าบรรดา
จนปรากฏบ้านเรือนเหมือนเศรษฐี
เห็นบารมีเพื่อนคั่นกูชื่นใจ
เพื่อชื่นชมมิได้คิดชนิดไหน
ฝากอาลัยแล้วก็ลาบจร
ด้วยเร็วรีบเร่งนักไม่พักผ่อน
ไม่หยุดหย่อนถึงที่ค่อยปรินดา
ไม่หญิงใดพันพัวเพราะกลัวหมา
ส่วนพวกหมามากมายลายคำแดง

.....

หลังจากได้วานยาแล้ว เห่งก็

....

พอดีทันรถไปได้มาถึง

จึงซื้อตัวชั้นสองแสนกล่องดี

ผู้ขายตัวสุดดีพาทีแกลง

ใช้วาจาอ่อนหวานไม่พาลเคือง

แล้วลาหมามายังสถานี

กุศุดซึ่งปรีเปรมเกษมศรี

เงินกฐินเพื่อให้ไม่ฝืดเคือง

รู้จักแจ้งใช้คำไม่ร่ำเรื่อง

อันฟังเฟื่องมารยาทสมชาติไทย

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

แม้ว่าภาพสะท้อนสังคมเมืองจะไม่แสดงให้เห็นถึงผลผลิตและสินค้าไว้ชัดเจนนัก แต่การที่ผู้ประพันธ์พยายามเน้นให้เห็นถึง “ความเจริญ” และการขยายตัวของสังคมเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก ย่อมชี้ให้เห็นถึงนัยของความเป็นชุมชนที่เป็นแหล่งรวมของผลผลิตจากชุมชนที่อยู่ใกล้กับชุมชนเมือง หรือมีเส้นทางคมนาคมที่ติดต่อกับสังคมเมืองได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากเส้นทางรถไฟที่สะดวกและรวดเร็วกว่าการเดินทางโดยทางเรือในอดีตมาก

ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และการบริโภค

ยศ สันตสมบัติ กล่าวถึงระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ สรุปความได้ว่า แบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทแรก เป็นการให้สินค้าและบริการเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตอบแทน (Reciprocity) ประเภทที่สอง เป็นระบบการกระจายตัวของสินค้าและบริการไปยังสมาชิกของสังคม (Redistribution) และประเภทที่สาม เป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราหรือการค้า (Money or Commercial Exchange)

ประเภทแรก ระบบการแลกเปลี่ยนโดยการให้สินค้าและบริการเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตอบแทน ระบบนี้เป็นการให้หรือแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการโดยไม่มีการใช้เงินตราเป็นสื่อกลาง ระบบการแลกเปลี่ยนประเภทนี้ยังแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ แบบแรก เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทนโดยตรงและทันที (Generalized Reciprocity) แบบที่สองเป็นการให้หรือแลกเปลี่ยนอย่างสมดุล (Balanced Reciprocity) แบบลบ (Negative Reciprocity) การให้หรือแลกเปลี่ยนแบบลบนั้น เป็นการแลกเปลี่ยนบนพื้นฐานของการใช้กำลังบังคับและการข่มขู่ หรือใช้เล่ห์กลหลอกลวง

ประเภทที่ 2 ระบบการกระจายตัวของสินค้าและบริการไปยังสมาชิกของสังคม ระบบนี้เป็นระบบการแลกเปลี่ยนที่เกิดจากการเก็บรวมหรือสะสมสินค้าชนิดหนึ่งไว้ และจัดการแบ่งปันออกไปยังสมาชิกสังคม เมื่อถึงเวลาจำเป็นหรือในเวลาอันเหมาะสม

ประเภทที่ 3 ระบบการแลกเปลี่ยนแบบ เงินตราหรือการค้า เป็นระบบการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นล่าสุด เมื่อเทคโนโลยีการผลิตมีประสิทธิภาพสูงและผลผลิตมีมากกว่าความต้องการ ความหนาแน่นของประชากรเพิ่มขึ้น และเกิดความชำนาญพิเศษนอกเหนือไปจากการผลิตเพื่อยังชีพ เช่น เกิดกลุ่มช่างฝีมือ นักบวช นักรบ ซึ่งไม่ได้ทำการผลิตอาหารโดยตรง แต่ทำการผลิตสินค้าและ/หรือให้บริการอย่างอื่น

เมื่อพิจารณาจากภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม พบว่าระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และการบริโภค จะประสมประสานกันทั้ง 3 แบบ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลักษณะของชุมชนที่มีทั้งชุมชนในระดับหมู่บ้านที่ยังคงลักษณะการแลกเปลี่ยนผลผลิตตามแบบแรกและแบบที่สอง ในขณะเดียวกันสังคมชุมชนเมืองที่พัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องก็เป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราหรือการค้า ดังตัวอย่างจากเรื่อง ประวัตินางเลียดชาวและตำนานเมืองพัทลุง กล่าวถึงการค้าและการแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนลุ่มทะเลสาบว่า

นั่งร้อง เพลงชาลูก	หัวใจผูก รักเจ้าหนอ
ไอ้เฮ แล่ไอ้ฮอ	ไปเกาะขอ สักเดี๋ยวก่อน
ซื้อพลู สองสามก้อน	คอนมาให้ ยายแลกปลา
ยายเพชร ว่าไอ้ฮัง	โม ลักซัง จินสงขลา
ลักค้าย ของยายมา	ลักปลอกพร้าว ของดาบุญ
จนนอน เกิดเจ้านอน	หว่างเมืองคร เราไม่วุ่น

.....

ยากจน คนเสเพล	พาข้าวของ ทองการพอ
เงินทอง ก็มีมาก	ทั้งพลูหมาก น้ำผึ้งห่อ

(หมื่นจบเจริญการ : ประวัตินางเลียดชาวและตำนานเมืองพัทลุง)

จากคำประพันธ์ที่ยกมา แม้ว่าเหตุการณ์ในเรื่องจะอยู่ในสมัยสุโขทัย แต่เรื่องนี้เป็นหมื่นจบเจริญการแต่งไว้เมื่อครั้งเป็นผู้ใหญ่แล้ว มุสิกเจริญ ขณะที่พิมพ์เรื่องนี้เผยแพร่ในปี พ.ศ.2516 ท่านมีอายุ 94 ปี ดังนั้นหนังสือเรื่อง ประวัตินางเลียดชาวและตำนานเมืองพัทลุง คงจะมีอายุไม่ต่ำกว่าทศวรรษ 2480 ภาพสะท้อนที่ปรากฏจึงน่าจะอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

ซึ่งการเดินทางจากเขาชัยสน(บ้านเดิมของหมื่นจบเจริญการ) ไปเกาะยอก็น่าจะสะดวก เพราะมีเรือโดยสารแล้วในยุคนั้น ดังนั้นชุมชนฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบจึงสามารถเดินเพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเกาะยอและสงขลาได้โดยสะดวกพอสมควร การซื้อผลไม้เกาะยอหรือ “ลักซัง” ของจีนที่สงขลา จึงอยู่ในวิถีของการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่เป็นการค้าขาย แต่ในขณะเดียวกัน พืชที่ซื้อมานั้นก็นำมาแลกกับปลา ซึ่งสามารถหาได้ในชุมชน จึงเห็นได้ชัดว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ภายในชุมชนก็น่าจะใช้ระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้ของแลกของ มากกว่าที่จะใช้เงินตรา

ในอีกตอนหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนเชิงของการค้าว่าน่าจะมีแล้วในชุมชนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลองและริมทะเลสาบ ดังที่ได้กล่าวถึงคลองบางแก้ว ว่า

น้ำคลอง ลึกท่วมถ่อ	บ่าแบก ขอนีนรอร่า
คอยถ้ำ พวกนาวิ	ไม่เห็นมี ใครไปมาฯ
ประเดี้ยว หนึ่งนาวา	แล่นเข้ามา ค้าขายของ
ร้องเรียก ว่าหลานอา	ส่งให้ตา ได้ข้ามคลอง

(หมื่นจบเจริญการ : ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง)

ในทศวรรษ 2490 เมืองสงขลา ยังคงเป็นเมืองทางการค้าที่สำคัญ ในขณะที่เมืองหาดใหญ่ได้เติบโตจนกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าคู่กับเมืองสงขลา ตลาดการค้าในชุมชนเมืองจึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งรวมสินค้าในชุมชนเพื่อส่งไปขายต่อที่อื่น แต่ยังเป็นแหล่งรวมสินค้าที่ส่งมาจากชุมชนอื่น หรือจากต่างประเทศ เพื่อขายให้กับคนในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมีพ่อค้าจากชุมชนเมืองที่กระจายอยู่หลายเมืองเป็นคนกลางรับซื้อไปขายให้กับประชาชนในชุมชนต่อไป และดูเหมือนว่าสินค้าเหล่านี้จะเป็นที่นิยมของประชาชนในชุมชนหมู่บ้านอีกด้วย ดังที่ได้สะท้อนให้เห็นในเรื่อง “บทกวีนิพนธ์คำกลอน” ซึ่งพิมพ์ในปี พ.ศ. 2501 ตอนหนึ่งว่า

บอกความลับกับคนพาไลโบราณห้าม	ถูกใครถามสักน้อยก็พลอยโง่
ยอดปราสาทสูงกว่าหลังคาโรง	ผ้ากระโปรงแพงกว่าผ้าพื้นเมือง
อาหารไทยดีกว่าอาหารฝรั่ง	น้ำพริกทั้งปลาแห้งน้ำแกงเห็ดอง
กินนอนอยู่อย่างไทยไม่หมดเปลือง	ดีกว่าเรื่องนิยมงามตามชาติอื่น
การนุ่งห่มอย่างไทยไปดีกว่า	ที่ซื้อผ้าแพงใช้มากหลายผืน
เปลี่ยนชุดนั้นชุดนี้มียังขึ้น	ชุดกลางคืนกลางวันพากันจน

เส้นเกยี่ที่แม่แสร้งให้
ปากคิตีลีทาทำปะปน

ใช้ไม่ได้คัดหมคคเหมือนชน
อยากเป็นคนแข่งดีเทพธิดา
(ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง : บทกวีนิพนธ์คำกลอน)

จากคำประพันธ์นี้แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่ชุมชนสามารถที่จะผลิตอาหารและเครื่องใช้ได้เองในชุมชนก็ตาม แต่เมื่อมีสินค้าชนิดเดียวกันจากต่างชุมชนหรือต่างประเทศ ทำให้คนบางส่วนหันไปนิยมซื้อสินค้าเหล่านั้นมาบริโภคหรือใช้กันมากขึ้น ทั้งๆ ที่ราคาของเหล่านั้นแพงกว่าของที่ผลิตได้เองในชุมชน

นอกจากนี้ จากคำประพันธ์ข้างต้นก็จะช่วยให้เราได้อย่างชัดเจนว่า เศรษฐกิจแบบการค้าได้ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนแล้ว และคนในชุมชนก็เริ่มหันไปบริโภคสินค้าที่ส่งมาจากต่างชุมชนหรือต่างประเทศมากขึ้น

ในเรื่องกำเนิดมนุษย์และแม่โพสพ เลือ ชำนาญภักดี ได้กล่าวถึงระบบการค้าและการแลกเปลี่ยนในสังคมไว้อย่างชัดเจน แม้ว่าเนื้อเรื่องจะเน้นเรื่องกำเนิดมนุษย์และแม่โพสพโดยทั่วๆ ไป แต่โดยประสบการณ์ของผู้ประพันธ์และสภาพความจริงของสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ภาพสะท้อนในเรื่องนี้จึงมีความเป็นไปได้อย่างยิ่ง ดังคำประพันธ์ว่า

พ่อเมืองตั้งโรงค้าที่หน้าบ้าน
ผู้ที่มีเงินดรามมาเปลี่ยนจ่าย
มาแลกขายในที่ตลาดหลวง
บ้างพวกหาบแร่ขายมีหลายทาง
ทั้งแร่เหล็กแร่ดีบุกมีชุกชุม
บ้างพวกหาบหนักแร่แร่ทองแดง
สมัยนี้มีพวกพบบ่อเกลือ
รู้กันกันทุกแห่งแพงมากมาย
หากพูดไปมากมายไม่สิ้นสุด
เป็นสมัยที่เพียรเรียนวิชา
สินในน้ำปล้าหาปลาเอามาขาย
บ้างคิดเจาะคันยางกลางดอนดง
ทำเป็นได้ดัดไฟเอาไปขาย
พวกหนึ่งเที่ยวคันดงลงคันทาง

ชนคิอ่านเอาสิ่งของตั้งกองขาย
ชานาไรเอาข้าวสารเนื้อหวานกวาง
ของทั้งปวงที่จำหน่ายไม่ขัดขวาง
แร่ทองอย่างที่ดีมีค่าแพง
พวกขายหนุมหาบพามากแห่ง
บ้างหาบแดงโมพามาแลกจ่าย
เป็นพวกเหนื่อหาบพาเอามาขาย
คนหาบเกลือขายนี้มีเงินตรา
เรื่องมนุษย์สมัยนั้นขันหนักหนา
แสวงหาทรัพย์ในดินตามถิ่นแดง
มีเงินจ่ายได้สมอารมณ์ประสงค์
เอาใบจงเปลือกเสม็ดเคี้ยวมันยาง
ชนตามได้ยามราตรีอีกก็สว่าง
พบบ่อกว้างลึกจ้งจ้งน้ำมัน

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กำเนิดมนุษย์และไม่โฬพ)

. จากคำประพันธ์ที่ยกมา ผู้ประพันธ์อาจกล่าวถึงผลผลิตนานาชนิดทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและที่ไม่มี ที่น่าสนใจก็คือ ในบรรดาผลผลิตที่มีอยู่ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ไม่ว่าจะเป็น ข้าวสาร เนื้อสัตว์(ควานและควาง) ปลา เกลือ แร่บางชนิด และน้ำมันยาง เหล่านี้เป็นผลผลิตที่สำคัญทั้งที่ผลิตได้จากชุมชนในเขตพื้นที่ต่าง ๆ และสินค้าจำเป็นที่มาจากชุมชนอื่น ถูกนำมาขายหรือแลกเปลี่ยน อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงระบบการแลกเปลี่ยน การค้าและการบริโภคที่ชัดเจนที่สุด ทั้งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาและชุมชนอื่นอีกด้วย

ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน

ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนหรืออีกนัยหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ทางการผลิต การแลกเปลี่ยน การค้าและการบริโภค อธิคม กรองเกรดเพชร¹ กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการผลิต สรุปความได้ว่า เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม การผลิตของมนุษย์จึงมีลักษณะเป็นการผลิตของสังคม ความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมนะหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นในกระบวนการทั้งหมดของการผลิต และการถือครองในปัจจัยการผลิตคือเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ทางการผลิตทั้งหมด

นิรนาม² ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการผลิต ไว้ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกันของมนุษย์ในกระบวนการผลิต ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต คือผู้ที่สามารถควบคุมทิศทางการผลิตและสภาพของการแบ่งปันผลผลิต ความสัมพันธ์ในการผลิตเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ คือ โครงสร้างเศรษฐกิจหรือระบบกรรมสิทธิ์ ซึ่งกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนี้จะกำหนดต่อไปว่า ใครคือผู้ที่ได้รับส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภค

¹ อธิคม กรองเกรดเพชร. ลัทธิวัตถุนิยมประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการทางสังคม.

ม.ป.ป. หน้า 20-22.

² นิรนาม (นามแฝง). "แบบวิถีการผลิตในสังคมศักดินาไทย จนถึงปี 2398," ใน จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย. 2524. หน้า 1-3.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์¹ ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิต ของหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกของไทยในอดีต (ก่อนปี พ.ศ.2504) ไว้สรุปว่า ความสัมพันธ์ทางการผลิต กิจกรรมการผลิตกับการดำรงชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ครอบครัวเป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยสังคม แรงงานในการผลิตคือสมาชิกในครอบครัว สมาชิก ภรรยา ลูกหลาน เขย สะใภ้ ทำงานร่วมกัน พวกเขาหว่าน เก็บ ถิ่น ดำนนา ถางสวน เก็บ สะตอป่า ทอดแห ไถกระดานเลน ดักไขปู หรือทำอวนเรือเห็ดด้วยกัน

แม้ว่าการครอบครองที่ดินอาจจะถูกแยกเป็นสัดส่วน แต่ครอบครัวและเพื่อนบ้านต่างก็ช่วยเหลือกันในการใช้แรงงาน ชาวประมงออกไปจับปลาครั้งละหลายลำและช่วยกันวางอวน ชาวบ้านเชิงเขาช่วยกันถางไร่หรือออกไปหาของป่าด้วยกัน ชาวนาร่วมแรงกันสร้างเหมืองฝายหรือ ‘ซอมือ’ กันหว่านไถและเก็บเกี่ยวข้าว นอกจากนั้นพวกเขายัง ‘ขอแรง’ หรือ ‘ออกปาก’ กันในกิจกรรมอื่น ๆ เช่น สร้างบ้าน ปั่นฝ้าย ทอผ้า หรือในงานบวช งานบุญ งานแต่ง และงานตาย ความสัมพันธ์ในการผลิต มี 2 ลักษณะ คือ ระบบกรรมสิทธิ์ และการแบ่งปันผลผลิต

ความสัมพันธ์ในการผลิต ทั้งในระบบกรรมสิทธิ์และการแบ่งปันผลผลิต (ทั้งระบบไพร่และทาส) เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาระบบการผลิตในหมู่บ้านเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งระบบวัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นระบบวัฒนธรรมที่มีสภาพยอมจำนน ยึดมั่นในระบบอาวุโส มีลักษณะอนุรักษนิยม และพยายามที่จะติดตัวเองแน่นนอนอยู่กับหมู่บ้านด้วยแล้ว การพัฒนาระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านจึงย่อมคลี่คลายไปอย่างเชื่องช้าเป็นอย่างยิ่ง

ในเรื่อง “คำกลอนสอนใจ” ทองก็ยังคงกล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน ในด้านที่เป็นปัญหาขัดแย้งระหว่างชาวนาในชุมชนอันเนื่องมาจากการถือศักดินาเป็นสำคัญ ดังเช่นปัญหาความขัดแย้งเรื่อง “คัณนา” ที่รุนแรงจนถึงขั้นต้องหา “ผู้ใหญ่” ของชุมชนมาเกลี้ยกล่อมให้ยอมความกัน ทั้งๆ ที่ผลจากการ “ฉกคัณนา” ไม่ได้ทำให้มีที่ทำกินเพิ่มขึ้นนัก ดังที่ทองบรรยายไว้ว่า

เราทำนาต้องรักษาคัณนาตน
แรกครั้งปู่ครั้งแรกมาจ้าน

ถ้าร้อนรนกับคัดเพื่อขัดใจ
มาครั้งหลานจะให้หายได้ที่ไหน

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. 2540. หน้า 55-66.

เพื่อนไม่ยอมเรียดมันขัดใจ
 ทุกๆ คนทนทำเสียให้เหมาะ
 ผมเคยเห็นมามากเรื่องชานา
 ผมไม่แกล้งว่าใครกล่าวตามรู้
 ไม่หาญอยู่ที่ตั้งรหาไม่มี
 แรกแต่ก่อนมีหมอนอยู่หลายแห่ง
 ห้างเจ้าวัวเจ้าควายไปให้การ

เกิดเรื่องใหญ่หากำนันมาป็นนา
 ถ้าเพื่อนเพาะเราเพาะเข้าให้หนา
 ฉากจนหมาเล่นพริตผลัดคนที่
 ฉากจนปุยกพายพากายหนี
 พาตัวหนีลงหนองกลั่วคองราน
 เทียนนาแพงฉากหมอนร้อนถึงศาล
 เขารายงานเรียกตัวเรื่องหัวหน้า
 (ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ทั้งๆ ที่หากต้องการที่ทำกิน ก็สามารถที่จะบุกเบิกใหม่ได้ โดยการบุกเบิกและจับจองเป็นเจ้าของที่ดินในยุคนั้นสามารถกระทำได้ง่าย รัฐเองก็สนับสนุนให้ประชาชนบุกเบิกที่ทำกินเพื่อขยายพื้นที่ทำนาให้สามารถผลิตข้าวได้เพิ่มขึ้น ดังคำกลอนว่า

มันไม่คิดคอกนายอย่าได้ฉาก
 ที่รกร้างว่างเปล่าเราชอบตา
 ขึ้นคำร้องจองนาดีกว่าฉาก
 ได้นาใหม่กลั่นวัวไถหัวที่

ชอบนามากเราต้องเที่ยวมองหา
 เข้าไปหากองที่ดินเขายินดี
 ไม่ลำบากทำงานไม่ข้าวผี
 หลีกข้าวผีเสียได้คงบายใจ
 (ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ระหว่างชาวนากับหัวหน้าชุมชน แม้หัวหน้าชุมชนในยุคนีซึ่งได้แก่กำนันและผู้ใหญ่บ้านนั้นจะมีฐานะเป็นกลไกทางการปกครองของรัฐ แต่โดยบทบาทแล้ว การใช้อำนาจในการปกครองก็ไม่ได้เป็นการใช้อำนาจรัฐโดยสมบูรณ์ อำนาจของกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นการใช้อำนาจในระบบอุปถัมภ์ตามแบบสังคมเก่าตำแหน่งหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ แม้ทอง นวลศรี กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐหรือตัวแทนของรัฐไว้ในตอนต้นเมื่อกล่าวถึงผู้ปกครองในระดับตำบลและหมู่บ้าน แต่ภาพสะท้อนที่ปรากฏจะเป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับคนในชุมชนมากกว่า ดังคำประพันธ์ว่า

เจ้าตำบลเป็นคนที่มีหลัก
 ชื่อจรูญจรูญชื่อลือมานาน
 ท่านปกครองตำบลเป็นคนใหญ่

อารีรักทั่วไปแผ่ไพศาล
 ทางราชการจัดให้ได้กำนัน
 เพื่อนเอ็นใจเป็นสุขไปทุกหลัน

อำเภอรโนคเป็นสุขสนุกครัน	นายทุกชั้นชื่อสุดยุติธรรม
ทั้งพ่อค้าชาวนาสบายสิ้น	เจ้าท้องถิ่นซุซอบอุปถัมภ์
เจ็ดหมู่บ้านนายยกไม่ตกต่ำ	จัดให้ทำสวนครัวทั่วทุกคน
ปลูกพันธุ์ผักฟักแฟงเครื่องแกงครบ	ไว้สู้รบรายจ่ายได้รับผล
ชี้หนทางวางหลักให้รักคน	ทั่วทุกคนเป็นสุขสนุกดี

(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

แต่ข้อความนี้ไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นการสะท้อนความจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ทั้งนี้เพราะเป็นตอนหนึ่งของเนื้อความที่เป็น “บทไหว้ครู” ซึ่งโดยชนบแล้วจะต้องกล่าวในเชิงของการยกย่อง ในขณะที่ในเนื้อเรื่องบางตอนนั้น ทองได้แสดงความไม่พอใจในบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐไว้หลายครั้งด้วยกัน เช่นในตอนที่กำลังถึงการแก้ปัญหาโจรผู้ร้าย การปราบปรามลัทธิกระทำได้ยากเพราะโจรเหล่านั้นจะมีผู้มีอิทธิพลคุ้มครองอยู่ เจ้าหน้าที่ก็ไม่กล้าเข้าไปยุ่ง ดังที่ทองพรรณนาไว้ว่า

ท่านไหนคิดท่านตามคิดไม่พักอวด	ถ้าไม่กิดกับทวดนายโลดโผน
ทวดออกกันถึงตามทันไม่หาญโดน	ครั้นจะโจนจับตัวกลัวเสียคพุง
จะเข้าไปใจอ่อนต้องผ่อนให้	ทวดร้ายมนต์เป่าไว้นายไม่ยุ่ง
แกท่าเป่าท่าเอาสิ้นพุง	ไม่หาญยุ่งหลบกองเพราะต้องมนต์
บอกหัวหน้าที่หาอายคนร้าย	ตามไม่ได้พบพัศตร่มันสักหน
ไม่หาญแหลงในกองว่าต้องมนต์	สากแล้วคนจะเสียศนายปคนาย
ออกเที่ยวตรวจพุดอวดจะเอื้อมหัวน	ทั้งหวดเสือกินกันฉินเคยหมาย
ปามันรกกปไว้เสียไม่ตาย	เที่ยวขบวัวขบควายกินไส้ใน
ขบสิ่งนี้สิ่งนุขบสิ่งนั้น	ขบกลางคืนกลางวันมันร้ายใหญ่
พวกชาวนาทุกคนต่างสนใจ	ถ้านายใหญ่ไม่มาทำไมงาม

(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ปัญหาโจรผู้ร้ายในสังคมชาวนาจึงเป็นปัญหาซึ่งยากที่จะแก้ไขได้ กลายเป็นว่าชาวนาผู้เสียหายจะต้องหาเงินมาไถ่ทรัพย์สิน(วัว/ควาย) คืนและต้องโกหกเจ้าหน้าที่ของการเพื่อความปลอดภัยของตนเองมิให้โจรทำร้ายเอาภายหลัง ในขณะที่เจ้าหน้าที่เองแม้จะรู้ตัวผู้ร้าย แต่เมื่อผู้ร้ายมี “ทวด” อันมีนัยหมายถึงผู้มีอิทธิพลในชุมชนคุ้มครองอยู่ ก็จำเป็นต้องรายงานเท็จต่อผู้บังคับบัญชา เป็น “นายปคนาย” เพื่อรักษาดำแหน่งและ “ยศ” ของตน

เอง ดังนั้น แม้ว่าทองจะเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐดำเนินการอย่างเข้มงวด แต่ดูเหมือนเขาก็ยอมรับความจริงว่า นั่นไม่ใช่เรื่องง่ายเลยสำหรับสังคมชาวนาขณะนั้น เพราะบางครั้งเจ้าหน้าที่ก็ยังเข้มงวดอำนาจของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

พาพยานไปอำเภอเสนอเรื่อง	มันต้องเปลืองเบี้ยเมียเสียหลายหน
ไปเป็นความกับเขาถ้าเราจน	ไม่ได้ผลดอกนายให้หมายจำ
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

นอกจากนี้ ทองก็ยังได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนในด้านที่เป็นปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างชาวนาในชุมชนอันเนื่องมาจากการถือศักด์ศรีเป็นสำคัญ ดังเช่นปัญหาความขัดแย้งเรื่อง “คั่นนา” ที่รุนแรงจนถึงขั้นต้องหา “ผู้ใหญ่” ของชุมชนมาเกลี้ยกล่อมให้ยอมความกัน ทั้งๆ ที่ผลจากการ “ฉากคั่นนา” ไม่ได้ทำให้มีที่ทำกินเพิ่มขึ้นนัก ดังที่ทองบรรยายไว้ว่า

เราทำนาต้องรักษาคั่นนาตน	ถ้าร้อนรนกับคัดเพื่อขัดใจ
แรกครั้งปู่ครั้งย่าคดมาจ้าน	มาครั้งหลานจะให้หายได้ที่ไหน
เพื่อนไม่ยอมเราคัดมันขัดใจ	เกิดเรื่องใหญ่หากำนันมาปิ่นนา
ทุกๆ คนทนทำเสียให้เหมาะ	ถ้าเพื่อนเพาะเราเพาะเข้าให้หนา
ผมเคยเห็นมามากเรื่องชาวนา	ฉากจนหมาเล่นพริตผลัดคนที่
ผมไม่แกล้งว่าใครกล่าวตามรู้	ฉากจนบ่ยกพายพากายหนี
ไม่หาญอยู่ที่ตั้งรูกาไม่มี	พาดัวหนีลงหนองกลั่วดองราน
แรกแต่ก่อนมีหมอนอยู่หลายแห่ง	เทียมนาแพงฉากหมอนร้อนถึงศาล
ทั้งเจ้าวัวเจ้าควายไปให้การ	เขารายงานเรียกตัวเรื่องหัวหน้า
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ทั้งๆ ที่หากต้องการที่ทำกิน ก็สามารถที่จะบุกเบิกใหม่ได้ โดยการบุกเบิกและจับจองเป็นเจ้าของที่ดินในยุคนี้สามารถกระทำได้ง่าย รัฐเองก็สนับสนุนให้ประชาชนบุกเบิกที่ทำกินเพื่อขยายพื้นที่ทำนาให้สามารถผลิตข้าวได้เพิ่มขึ้น ดังคำกลอนว่า

มันไม่คิดดอกนายอย่าได้ฉาก	ขอบนามากเราต้องเที่ยวมองหา
ที่กร้างว่างเปล่าเราชอบตา	เข้าไปหากองที่ดินเขาอินดี
ยื่นคำร้องจงนาดีกว่าฉาก	ไม่ลำบากทำงานไม่ข้าวผี

ได้นำใหม่กลับว้าวโลกหัวที

หลักข้าวผัดเสียได้คงบายใจ

(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐและสถาบันทางสังคม

ในประเด็นนี้ เป็นการศึกษาว่าในวรรณกรรมท้องถิ่นได้สะท้อนให้เห็นภาพของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐและสถาบันสังคมที่สำคัญอื่นๆ ว่าในทางเศรษฐกิจชุมชนกับรัฐมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ชุมชนสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับสถาบันอื่นๆ อย่างไร ซึ่งในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา สถาบันที่มีความสำคัญต่อชุมชนพอๆ กับรัฐก็คือสถาบันศาสนา ดังเราจะพบว่า ในอดีตชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาจะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับรัฐ อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ กับกลุ่มที่อยู่ภายใต้การควบคุมของวัดหรือสถาบันศาสนา ในที่นี้จึงขอกล่าวเฉพาะประเด็นสำคัญเพียง 2 ประเด็นนี้เท่านั้น

1.สถาบันรัฐ

การเปลี่ยนแปลงของสถาบันรัฐที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 เป็นผลให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ดังที่กาญจนา แก้วเทพ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า รัฐสมัยใหม่จะทำหน้าที่เป็นตัวจัดการผลประโยชน์ร่วมกันทั่วทั้งสังคม มูลค่าส่วนเกินที่เคยใช้ในการสร้างวัดประกอบพิธีกรรม ก็เปลี่ยนมาเป็นการสร้างถนน สร้างบริการสาธารณะ รัฐมีความจำเป็นต้องเข้ามาแทรกแซงทางด้านเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ อย่างน้อยก็คือทางด้านการบริการที่เป็นรูปธรรม เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา การรักษาพยาบาล รัฐจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ (1) อำนาจอธิปไตย เช่น พระเจ้าแผ่นดิน คณะรัฐมนตรี (2) กลไกรัฐ ได้แก่ กฎหมาย ศาล ตำรวจ ระบบข้าราชการ และ (3) บุคลากร ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด

การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการเปลี่ยนไปใช้การปกครองแบบเทศาภิบาลแทนแบบกินเมือง เพื่อดึงอำนาจจากหัวเมืองเข้าสู่ส่วนกลาง โดยการจัดส่วนราชการเป็นสัดส่วนตามแบบใหม่ มีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบตามลำดับของสายการบังคับบัญชา จากต่ำไปจนถึงขั้นสูงสุด คือ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เมือง และ มณฑล นับเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเก่าในหัวเมืองเป็นอีกรูปหนึ่ง ที่เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองและกรรมการเมืองหรือพวกพ้องที่เคยทำอะไรตามใจชอบก็ไม่อาจกระทำเหมือนเก่า

เพราะมีข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลมาลอบดูแลเป็นหูเป็นตาแทนรัฐบาล การกินเมืองซึ่งเคยกินจากภาษีทุกอย่างกลายเป็นการกินเฉพาะเงินเดือนพระราชทานในฐานะข้าราชการ ในขณะที่ราษฎรก็มีเจ้าชีวิตอยู่เพียงแห่งเดียวตามระบบเดิม คือพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น

นอกจากนั้น การที่รัฐบาลต้องการให้ราษฎรมีความผูกพันกับรัฐบาล และมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติ รัฐบาลจึงได้อาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือ กำหนดแบบแผนการศึกษาให้เป็นเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร โดยใช้หนังสือแบบเรียนเร็วเป็นตำราเรียน มีผู้อำนวยการสงฆ์เป็นผู้ตรวจตราและจัดการภายใต้ การบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล กระบวนการในการปลูกฝังความเป็นชาติและความเป็นไทยจึงปรากฏอยู่ในแบบเรียนเหล่านี้ ดังเช่น ในหนังสือแบบเรียนเร็ว ที่มีข้อเตือนให้นักเรียนเกี่ยวกับกิจวัตรประจำวันของนักเรียน ให้ข้อคำนึงถึงประเทศ อธิบายแนวทางดำเนินชีวิต และการฝึกคนเป็นคนดี ดังตัวอย่าง

กิจวัตรประจำวันของนักเรียน

เราต้องตื่นขึ้นล้างหน้าเวลาเช้า	พันผมเผ้าพียงชำระให้สะอาด
เราจงทำหน้าที่กระวีกระวาด	ไม่ต้องคาดคั้นเตือนเรื่องเรือนชาน
แล้วรีบไปให้ทันโรงเรียนเช้า	เลิกแล้วเรามุ่งหน้ากลับบ้าน
ช่วยพ่อแม่เก็บงำและทำงาน	ว่างก็อ่านคัดเขียนเล่าเรียนเออ

ให้ข้อคำนึงถึงประเทศ

สยามงามอุดม ดินดีสม เป็นนาสวน
 เพื่อนรักเราชักชวน ร่วมช่วยกัน มุ่งหมั่นทำ
 วิชาต้องอาศัย เป็นหลักได้ใช้ช่วยนำ
 ให้รู้สู่ทางจำ กันคว้าวัว ให้มากมาย
 ช่วยกันอย่างขันแข็ง ด้วยลำแข้ง ลงแรงกาย
 ทำไปไม่เสียลาช แม้อาบเหงื่อ เพื่อแลกงาน
 คั่งนี้มั่งมีแท้ ร่มเย็นแน่ หาไหนปาน
 โลกเขาคงเล่าขาน ถิ่นสยาม นี้งามเออ

แนวทางดำเนินชีวิต

ในวัยเด็กเล็กอยู่จงรู้ว่า	เรียนวิชาชั้นต้นจนจบสิ้น
แล้วเลือกเรียนวิชาเชิงหากิน	ให้ถูกถิ่นถูกเวลาถูกท่าที
เมื่อโตไปได้ครองของทั้งสิ้น	ทั่วทุกสิ่งที่มีในถิ่นที่

รู้จักกินรู้จักใช้เก็บให้ดี

เมื่อแกมีเจ็บไข้ได้ไข้เอ๋ย

การฝึกคนให้เป็นคนดี

เราต้องปองฝึกฝนตนให้ตนเป็นคนดี
 โดยข้อย่อ ๆ มีที่น่าจำควรคำนึง
 หนึ่งนั่นคือหมั่นนึกน้อมรู้สึกระลึกถึง
 พ่อแม่แลเราพึงรักลึกซึ้งสุดวันตาย
 สองให้ใจโอบอ่อนหวานอนสอนง่ายตาย
 พึงเชื่อผู้เชื่อสาขเช่นยายย่าปู่ตาตน
 สามจำทำให้ผู้รักเอ็นดูทุกหมู่ชน
 ชมเห็นว่าเป็นคนมีกิริยาวาจาดี
 สี่นี้มีใจหนักเขือกเย็นนักรู้จักมี
 ยับยั้งรังไว้ที่ไม่ใจน้อยคอยแต่คุณ
 ห้าให้มีใจเผื่อแผ่เอื้อเฟื้อและเจือจุน
 กอบเกื้อเอื้ออุดหนุนเนื่องน้อมนำเหนียวน้ำใจ
 หกหรือคือรอบคอบระมัดรอบระวังไว
 ก่อนจะทำอะไรให้คิดดูจนรู้ดี
 เจ็ดนี้มีใจหวังในสิ่งดั่งตั้งใจมี
 มุ่งไว้ไม่หน่ายหนีทำเต็มที่มีหว่าดห้วน
 แปดจะละหลบชั่วห่างจากตัวไม่จ้าวพัน
 สิ่งเล่นเป็นพนันหลีกเม่นมั่นหมั่นเก็บออม
 เก้าให้ใส่ใจคือเราต้องซื้อซื้อจึงหอม
 คนชอบนิยมขอมวางใจย่อมมอบน้อมเอ๋ย'

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระ

มหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญใน พ.ศ.2475 รัฐบาลใหม่ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 ส่งผลให้ระบบเทศบาลถูกยกเลิกไป ส่วนภูมิภาคมีอำนาจมากขึ้น ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเมืองหลวงจะเริ่มแผ่

“การเรียนรู้หนังสือไทยสมัยก่อน” สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2545 จาก

<http://203.154.104.10/service/mod/heritage/nation/misc/learning.html>

คลุมกว้างขึ้นเรื่อยๆ ความพยายามที่จะปลูกฝังให้คนในชาติตระหนักถึงความเป็น “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อให้เป็นที่ยึดมั่นของคนทุกกลุ่มในประเทศจึงเป็นภารกิจสำคัญของชนชั้นนำตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา และชนชั้นนำในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็พยายามสร้างความตระหนักนี้ในหมู่ประชาชนทั่วไปด้วย ดังเช่น การอธิบายถึงความสำคัญของสถาบันหลักที่จะทำให้ชาติดำรงอยู่ได้ของ พ.ป. โกสยกานนท์ ที่ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “ประเทศ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของสถาบันทั้ง 3 ว่าเป็นสถาบันหลักที่จะทำให้ชาติดำรงอยู่ได้ ดังความในตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าขอวิงวอนชักชวนตักเตือนต่อท่านทั้งหลาย ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ให้พึงทราบว่า ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทั้ง 3 อย่างนี้เป็นของคู่กัน พรากรากกันไม่ได้ เหมือนอย่างไม้ขาหยัง 3 อัน ที่ทรงตัวตั้งตรงอยู่ได้ ก็โดยเหตุที่ได้พาดพิงซึ่งกันและกัน ฉะนั้น เราท่านทั้งหลายได้ถือเอาซึ่งปฏิสนธิกำเนิดเกิดในแผ่นดินของไทย เกิดในสกุลของไทย มีบรรพบุรุษเป็นไทย เหล่านี้เป็นต้น จึงได้นามว่าคนไทย แปลว่าไม่เป็นข้าของใคร¹

ผู้เขียนจึงพยายามเรียกร้องให้ทุกคนเห็นความสำคัญของชาติ และเสียสละทรัพย์สมบัติเพื่อช่วยคนในชาติ ดังว่า

เราเหล่าชาติไทย ควรทำพระเจ้าแผ่นดิน ให้เป็นที่เคารพนับถือและบูชา เหมือนอย่างพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้า ควรทำพระศาสนาให้เป็นที่เคารพนับถือและหันทางหากิน เหมือนอย่างคำสอนของพ่อแม่ ควรทำความรักใคร่นับถือต่อชาติและเพื่อนร่วมชาติของตนๆ ให้เหมือนอย่างกับพี่น้องผู้ร่วมท้องร่วมไส้ ฉะนั้นแล²

ภาพสะท้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ ภาพสะท้อนที่ปรากฏในบทไหว้ครู ดังในบทไหว้ครูเรื่อง “กลั่นกรอบแก้ว” ของ ส. ชำนาญภักดี ซึ่งแต่งและพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2482 ก็ชี้ให้เห็นว่าความคิดในเรื่องชาติไทยและความเป็นไปได้

¹ พ.ป. โกสยกานนท์. ประเทศ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ หนังสือสำหรับเด็กอ่านเพื่อเดือนสติ. 2476. หน้า 10-11.

² แหล่งเดิม. หน้า 11.

ปรากฏอยู่ในผลงานวรรณกรรมแล้ว โดยในบทไหว้ครูก็เริ่มชี้ให้เห็นความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ดังว่า

หนึ่งข้าขอบังคมบรมกระษัตริย์	อันเป็นฉัตรกันไทยใจผดผ่อง
ไมเอนเอียงเที่ยงตรงทรงปกครอง	ราษฎรมีต้องร้อนใจด้วยภัยพาล
รวมเกล้ารัชกาลฝ่ายสมบัติ	ปวงอษัตย์คร้ามขลาดไม่อาจหาญ
ชาวไทยได้อยู่สุขทุกวันวาร	ด้วยบุญท่านปกเกล้าชาวประชา
ขอเคารพต่อรัฐธรรมนูญ	ที่เพิ่มพูนแห่งชาติพระศาสนา
ที่นิยมชาวสยามถือตามมา	ตลอดเข้าสู่ประพันธ์หมั่นนิยม
	(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

หรือในบทไหว้ครูของเรื่อง “พลเรือนสอนบุตร” ของ แดง นักปราชญ์ ก็ว่า

ไหว้พระจอมจักราราชะโน	เหมือนร่มโพธิ์ใบดกปกสยาม
ท่านผู้ปกครองอาณาจักรหลักเขตคาม	ตั้งอยู่ตามรัฐธรรมนูญ
ไพร่ประชาอยู่เย็นได้เป็นสุข	ขึ้นชื่อทุกข์สารพัดกำจัดสูญ
ขอพระพรรัตนอนุกุล	ให้เพิ่มพูนเฉลิมยศทศทิศ
เจริญชนม์ชันษาชราภาพ	บุญลาภอำนาจช่วยประสิทธิ
โรคภัยให้ไกลองค์พระทรงฤทธิ์	ปัจจามิตรอย่ามาบีฑา
	(แดง นักปราชญ์ : พลเรือนสอนบุตร)

นอกจากนี้ในบท “ตั้งเมือง” ของวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงซึ่งถือเป็นเมืองเอกหรือเมืองสำคัญของเรื่องจึงเน้นย้ำว่าเป็นเมืองของคนไทย ดังคำกลอนว่า

แต่ปางหลังยังมีธานีใหญ่	ชนชาวไทยถือพุทธสุดสุชี
เมืองหลวงตั้งอยู่ใกล้สายวาริ	ใช้นาวีไปมาลุลาศ
	(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

หรือในเรื่อง “แก้วผรود” แดง นักปราชญ์ ก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า

จะอธิบายขยายความตามข้อขน	มีนคาหนึ่งกว้างสำอากค์ศรี
โกรมณัภัสนิคานามธานี	นามจักริจิตรนุราชเป็นชาติไทย
นับถือพุทธสุจริต ... ขนบ	ดิลกรบเลิศเรื่องกระเดื่องไหว

ในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการมุ่งตอบสนองนโยบายการสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ... มุ่งแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงและอิสรภาพของชาติด้วยวิธีที่ท่านเรียกว่า “มนุสสปฏิวัติ” คือการเปลี่ยนแปลงจิตใจและลักษณะนิสัยของคนไทย เช่น การเปลี่ยนแปลงจากขี้เกียจให้เป็นขยัน เปลี่ยนนิสัยจากความเห็นแก่ตัวและมีแต่ความริษยามาเป็นความร่วมมือร่วมใจการทำงานตามหน้าที่ เพื่อความเจริญของตนเองและของชาติไปพร้อมกัน'

ในวรรณกรรมท้องถิ่นหลายเรื่องได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดดังกล่าวของหลวงวิจิตรวาทการอย่างชัดเจน ดังในเรื่อง “คำกลอนสอนใจ” ของ ทอง นวลศรี ที่กล่าวถึงชานาวาเป็นผู้ที่เกียจคร้านการทำมาหากิน ชอบแต่ดื่มเหล้าเล่นการพนันว่า

เราคนเฒ่าตรวจให้รู้ว่ากูเฒ่า
วัดไม่เข้าเท่าแต่เฒ่าเราอย่าเป็น
ถือไม้เท้าเหน็บบนขนหัวขาว
ไม่เอาจกมองหน้าถือว่างาม

เด็กเรียกบ่าวหรือเรียกลุงมุ่งให้เห็น
ผมเคยเห็นมากผู้ดูไม่งาม
เข้าโรงเหล้าล้มเง็กเมาให้เด็กหาม
ลูกหลานทรมานหน้าเสียเมียพลอยยาย

.....

ชักนำลูกหลานให้ถูกหลัก
รัฐบาลเขียนไว้ให้ราษฎรตาม
จงทำมีศีลธรรมถือความสัตย์
คนเราแก่แลด้อยอย่าอย่ามัวเมอ

เลิกอูกลักเลิกเมาให้เขาหาม
ตัวสวยงามติดป้ายไกล้อำเภอ
แลเห็นชัดจำง่ายนายเสนอ
ไม่เลอะเทอะงมงายดีไฉนนาน
(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

หรือในอีกตอนที่ชี้ให้เห็นว่า คนเกียจคร้านเป็นคนที่ไม่มีใครอยากจะคบค้าสมาคมด้วย แม้กระทั่ง “นางเมียมักยกพายพาทายหนี” ดังคำประพันธ์ว่า

อายนี้ไม่อายหนุ่มคอดทุกปี
เพื่อนพี่น้องแต่ไกลไม่เข้าหน้า

นางเมียหนีปากหน้าหาคนการ
กินในวัดนอนศาลาน่าสงสาร

'สายชล สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทย และความเป็นไทย
โดยหลวงวิจิตรวาทการ. 2545. หน้า 86.

ไม่มีใครเมตตาเพราะอาการ
ออกซิโงงานเกียจคร้านมิได้คิด
กลับตัวใหม่เกิดนายอย่าให้แล้ว

เที่ยวขอลานตามถนนเป็น(คน)แล้ว
เที่ยวทำฤทธิโฉฉาวเท่าแต่(เห)ลว
ต้องรัดเอวเพื่อจ้อนคู้ยก้อนดิน
(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

ในเรื่อง พลเรือนสอนบุตร ของ แดง นักปราชญ์ ก็สอนไม่ให้ประพฤติน
เป็น “หัวไม้” เกี่ยวกับขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น โดยไม่คิดทำมาหากินเอง ซึ่งเป็นการสร้าง
ปัญหาให้กับชุมชน ทำให้ระบบการผลิตของชุมชนเกิดปัญหา การผลิตที่แต่เดิมชุมชนทำ
การผลิตเพียงเพื่อเลี้ยงครอบครัวและชุมชน เมื่อรัฐเข้ามาบีบบทบาทมากขึ้น ชุมชนจึงจำเป็นที่
จะต้องเพิ่มผลผลิตเพื่อประโยชน์ของรัฐด้วย โดยเฉพาะชุมชนชาวนาที่ “ข้าว” คือผลผลิตที่
สำคัญที่รัฐต้องการให้ชาวนาเร่งเพิ่มผลผลิตเพื่อรัฐจะได้มีรายได้จากการนำเอาผลผลิตนี้เป็น
สินค้าส่งออกขายต่างประเทศ การกล่าวถึงพฤติกรรมของกลุ่มคนที่ตั้งต้นเป็น “หัวไม้” ที่
สร้างปัญหาให้กับระบบการผลิตของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะนอก
จากจะสร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชนแล้ว ยังเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง
เพราะเป็นการกระทำที่ผิดกฎระเบียบที่รัฐบาลบัญญัติขึ้นไว้ ดังที่แดง นักปราชญ์กล่าวถึงไว้
อย่างละเอียดว่า

หนึ่งอย่าชอบตั้งตัวเป็นหัวไม้
จะเกิดภัยอันตรายจะร้ายตน
เกิดเป็นคนมีหลักรู้จักสิบ
เขาจับได้ไล่ทันโบราณดี
ดัดผมสั้นหันใดใส่ตระวาง
ให้หามหินดินไม้ไฉ่ฉานา
หามถึงอุตุตระคนปนกันไป
เหล่กับกับแข่งแข่งยับยับเหลือเกิน
มีผู้คุมกุมหวายเดินไล่หลัง
อัปยศอดสูดูเวทนา

ลักวัวควายสินทรัพย์มารับผล
เพราะเห็นเหตุผลแห่งกรรมมาอำย
ลักเลี้ยงชีพคิดมานำบัดสี
ทั้งจะมีโทษขวางทางอาชญา
ขานกยงยับแย้งสองแข่งขา
ให้ถากหญ้ากวาดถนนที่คนเดิน
ไม่มีใครยกยอสรรเสริญ
ขกเท้าเดินก็มีคลองต้องเวทนา
โซ่ตรวนดั่งเกร็งกร้างอยู่หว่างขา
โทษอาชญาแรงร้ายหลายประการ
(แดง นักปราชญ์ : พลเรือนสอนบุตร)

นอกจากการทำนาซึ่งในแต่ละปีก็ใช้เวลาในบางช่วงเท่านั้น รัฐจึงเร่งส่งเสริมให้
ชาวนามีรายได้เพิ่มขึ้นโดยการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อประหยัดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ ซึ่ง

เป็นนโยบายของรัฐมาแล้วตั้งแต่สมัยที่ยังจัดรูปแบบการปกครองแบบมณฑล ดังที่ชาลี ศิลปรัศมี¹ กล่าวถึงการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยในสมัยพระยาสุโขมนัชนาวินิตสรุปความได้ว่า ได้มีการปรับปรุงในด้านเศรษฐกิจ โดยจัดให้มีตำแหน่งสรรพากรฝ่ายตรวจเก็บภาษีทุกเมือง ส่งเสริมผลผลิตในครัวเรือนให้มากขึ้นเพื่อการจำหน่าย ยกเว้นภาษีอากรในนาที่ทำไม่ได้ผล ส่งเสริมการเพาะปลูกในครัวเรือนให้มากขึ้น ซึ่งทองก็ได้กล่าวถึงการส่งเสริมให้แต่ละครัวเรือนปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายไว้ว่า กำนันของตำบลตะเคียนชะสมัยนั้น คือ กำนันจรูญ ได้ดำเนินการพัฒนาตำบลตามนโยบายของทางการจนบ้านเมืองสงบสุขว่า

ทั้งพ่อค้าชาวนาสหายสิ้น	เจ้าท้องถิ่นชูชบอุปถัมภ์
เจ็ดหมู่บ้านนายยกไม่ตกต่ำ	จัดให้ทำสวนครัวทั่วทุกคน
ปลูกพันธุ์ผักพริกแพงเครื่องแกงครบ	ไว้สู้รบรายจ่ายได้รับผล
ชี้หนทางวางหลักให้รักคน	ทั่วทุกคนเป็นสุขสนุกดี
	(ทอง นवलศรี : คำกลอนสอนใจ)

ในเรื่อง “สุภาษิตสอนรัฐชาโยโต” (2492) ของหนูฟอง จันทภาโส ก็ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์กับรัฐในแง่นี้ไว้หลายตอน โดยชี้ให้เห็นว่ารัฐมุ่งหวังประเทศทันสมัยประชาชนจึงสมควรปฏิบัติตามที่รัฐกำหนด ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

สมัยจรรยาปฏิบัติ	หมุ่นตามรัฐบาลท่านสั่งสอน
รัฐบาลต้องการให้ถาวร	นำสั่งสอนประชามหาชน
นำคนโง่ให้แหลมจิตต์แจ่มใส	พี่น้องไทยด้วยกันหมั่นฝึกฝน
ตามระเบียบการเรียนกันทุกคน	เอกราชไทยมีเกียรติยศ
ต้องรักองค์ท่านองค์วงศ์วงศ์	ความต้องการของเธอให้เสมอหมด
เสมอด้วยสวงามปรากฏ	เกียรติยศลือเล่าชวานานา
สวมเกือกหมวกให้สดวกเสื่อนอกใน	สมอกใจรัฐบาลท่านปรารถนา
ให้ต่างชาติประเทศเจตนา	มองสายตาดูเขานิยม

¹ชาลี ศิลปรัศมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้านั่งเอยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453-2468). 2529. หน้า 13-14.

ชาวไทยเรานี้ยังสามารถ
สมัยนี้รัฐบาลท่านนิยม

ช่วยกู้ชาติก้าวหน้าอย่าหับถม
หวังอบรมศึกษาให้ถาวร

(หนูฟอง จันทรภาโส สุภานิตสอนชู ชายโสด)

นอกจากนั้นยังหวังให้หนุ่มสาวเร่งแต่งงาน ผู้ที่หย่าร้างก็ให้รีบแต่งงานใหม่ ซึ่งผู้ประพันธ์ให้เหตุผลว่า เพื่อเป็นการช่วยเหลือกันทำมาหากิน และเป็นไปตามนโยบายการเร่งเพิ่มจำนวนประชากร เพื่อความเป็นประเทศมหาอำนาจของผู้ปกครองในสมัยนั้น ดังคำกลอนว่า

ผิวเมียร้างหย่ารีบหาใหม่
ขาดผิวเมียเสียงานการปกครอง
ทำอาชีพเลี้ยงตนได้ผลมาก
สมทบทุนหมุนสมอย่างกลมเกลียว
มืออยู่สิบหิบจ่ายไว้สักห้า
ขายค้าหากำไรใช้ไหวพริบ
มีคู่ผิวตัวเมียเฉลี่ยจะหล้า
ถ้าผิวลากเมียรุนแรงด้วยฤทธิ์
ผวนาเขี่ยเมียขวานอย่าหวานเลิ
สตรีใดไม่ผิวตัวอาภ
เรามีผัวอย่าชั่วชั้นที่สุด
ได้สืบเสาะเพาะผลสกลไกล
หญิงสาวเส้แม่หม้ายและชายโสด
อย่าให้ชาติขาดศูนย์สกุลตน

อื่นต้องไปจะได้อยู่เป็นครอบครัว
อยู่กันสองมีผลกว่าคนเดียว
ที่เลืปากเลืท้องต้องห่วงงเหนียว
คอยกอดเกี่ยวเก็บหอมเข้าโรมริบ
คอยเก็บหาเพิ่มเชื้อให้เหลือสิบ
วัดฤดีและสุกทุกชนิด
ขับหัวท้ายแจวคลองต้องไม่ผิด
ถ้าผิวซิดเมียเรียดกะเดียดทรัพย์
ผัวคนเก็บเมียขุนหมุนจัดดับ
หมุนหาทรัพย์ขัดข้องไม่คล่องใจ
ต้องมีบุตรหญิงชายได้อาศัย
สมัยรัฐบาลต้องการพล
ต่อประโยชน์สร้างชาติอย่าขาดผล
เพิ่มเพาะพลให้ล้วนแต่ส่วนเดียว

(หนูฟอง จันทรภาโส สุภานิตสอนชู ชายโสด)

กรณีของคนต่างด้าวในที่นี้ก็คือคนจีนนั่นเอง เพราะคนจีนเป็นผู้ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในสังคมไทยมากที่สุด ผู้ประพันธ์จึงเห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาล ซึ่งก็คือแนวคิดต่อต้านคนจีนของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งสายชล สัตยานุรักษ์¹ ได้สรุปความคิดดังกล่าว

¹สายชล สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย
โดยหลวงวิจิตรวาทการ. 2545. หน้า 169-170.

ไว้ว่า หลวงวิจิตร วาทการมองเห็นมันเป็นกลไกที่เป็นกลไกทางการเมืองและเศรษฐกิจของไทย
ยังคงแทรกซึมและอาจถูกรบจนไทยอาจล้มลงสู่ชาติที่ถล่ม หลังจากที่ยึดมาครั้งแล้วครั้งเล่า
คนไทยจึงต้องระมัดระวังเงินให้มากเป็นพิเศษ ความคิดดังกล่าวจึงสอดคล้องกับสภาพ
เศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่คนจีนเข้ามาควบคุมผลผลิตอยู่ในขณะนั้น
ดังนั้นจึงเป็นการง่ายที่นักประพันธ์ลุ่มทะเลสาบจะรับความคิดอันนี้เข้ามา ดังคำประพันธ์ว่า

คนต่างด้าวเข้ามาอย่าเกี่ยวข้องกับ	จะทำให้แหลมทองไม่ผ่องใส
ไทยแหลมทองเชื้อหงษ์ร่วมวงศ์ไทย	อย่าเพิ่งไปหลงเล่ห์ร่วมเซกกา
อย่าปลุกกล้วยให้กลายเป็นไม้ป่า	อย่าทำนาปลูกข้าวเจือข้าวแดง
ปลูกสวนครัวถั่วเครือเขี้ยวโยฮิล	วัชพืชรอกแอบแทบทุกแห่ง
ไม่ถอนซัดคัดทิ้งมันยิ่งแรง	รอกแซกแซกกลับเกลื้อเปื้อนสวนครัว
หญิงชาวไทยดักไปอย่าปรารภนา	เอาชายต่างภาษามาทำผัว
จะเสียวศัพท์ประยูรตระกูลตัว	เพราะหาผัวต่างด้าวเข้ามาเลี้ยง
เกิดบุตราบุตริหรินวงศ์ญาติ	กลับโอนชาติต่างเชื้อเลือดเนื้อเสียง
รัฐบาลต้องการให้พร้อมเพรียง	ควรหาเลี้ยงส่วนตัวผัวเมืองไทย

(หนูฟ่อง จันทรรภาโส สุภณิตสอนชู ชายโสศ)

แนวคิดต่อต้านคนจีนของหลวงวิจิตรวาทการเป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทาง
เศรษฐกิจที่คนจีนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในประเทศไทย ดังนั้นทุกคน
จึงต้องเร่งพัฒนาอาชีพของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ นอกเหนือจะทำการเกษตรแล้ว จะ
ต้องรู้จักทำการค้าด้วย เพราะการค้าจะช่วยให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดังคำประพันธ์ว่า

การอาชีพทุกอย่างเช่นสร้างชาติ	นำมิตรญาติชายหญิงวิ่งก้าวน้ำ
หมุนให้เปรี้ยวเชียวชาญการไร่นา	หมุนการค้าต่างๆ ทุกอย่างไป
เช่นทำสวนไทรพรวนก่อนลงพืช	ผลเลื้อยยึดล้มลุกปลูกขึ้นใหม่
เลี้ยงวัวควายปลาหมูเป็นไก่	ต้องหมั่นใจทุกสิ่งอย่างทั้งงาน
ใช้ไหวพริบหยิบทำเป็นล่าสัตว์	ทำต่างกันบ้างอย่างทางจัดสาร
ให้สมองมองเนตรสังเกตงาน	ให้รู้จักเท่าการงานทั่วไป
มีเมียผัวครอบครัวครัวหนึ่งๆ	ไม่ต้องพึ่งแรงคนคนผู้ใหญ่
ฟังหลวงตาหลวงยายจงอย่าใจ	ต้องอาศัยแรงตัวเราผัวเมีย
ต้องแซบเรียวแรงเองอย่าเกรงเหนียว	เพียงเข็ดเมื่อภยันกษัตริย์หักเสียด

ต้องกรากกรำปรี๊ดตัวสองผิวเมียบ
ถ้ามีบุตรหญิงชายได้ล้ำเลียง
ให้ครองหรรษาผลที่ตนทำ

อย่าอ่อนเพลียมือเท้าก้าวหน้าทำ
ประคองเคียงชูชบอุปถัมป์
บุตรได้ล้ำเลียงกายไม่ตกจน

(หนูฟอง จันทรภาโส สุภายิตสอนชูชายโสศ)

ดังนั้น ในความเห็นของแดง นักปราชญ์ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน(หรือเอกชน) จึงเป็นไปในลักษณะที่รัฐสนับสนุนให้ประชาชนหรือชุมชนเร่งพัฒนาอาชีพของตนเพื่อรายเพิ่มรายได้ รัฐเองก็จะได้ภาษีจากรายได้นั้น ขณะเดียวกัน ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคก็จะกลายเป็นสินค้าที่สามารถทำรายได้ให้แก่ประเทศชาติได้ด้วย รายได้ส่วนหนึ่งของราษฎรจึงต้องจ่ายให้กับรัฐในรูปแบบของการเสียภาษีอากร ดังปรากฏในเรื่อง มงคลประชาราษฎร์ว่า

รัฐบาลท่านรักษาประชาชาติ
กับอาชีพไม่รักสมักรจน
รัฐบาลปานกันกับพ่อแม่
พลเมืองศิวิลวิสัยกับใครได้
ส่งปัญญาความรู้คู่ความเขลา
การประเทศทั้งหลายได้รุ่งเรือง
ไม่อิงฉาพยาบาบาทคาดปองร้าย
อย่าคิดหลีกปลีกอยู่แต่ผู้เดียว
ช่วยอะไรไม่ได้อย่าร้ายชาติ
การประเทศที่ดีศรีรุ่งเรือง
มีอาชีพคนละอย่างทางหากิน
ชอบจะทำสิ่งอะไรใจผูกพัน
อุตสาห์ปล้ำทำให้อริจริงอย่าทิ้งชัง
อุตสาห์ปล้ำทำเจือให้เหลือจ่าย
เกิดธุระปะทุทุกข์หรือเจ็บไข้
ต้องแยกสัพพ์ปันส่วนควรอย่างไร
เอาฝากไว้กับพระรัตนตรัย
ส่วนหนึ่งไว้ให้เป็นแพทย์ประจำบ้าน เมื่อถึงกาลเจ็บไข้ได้ช่วยตัว

ประชาราษฎร์ทำกายให้ร้ายผล
ชอบเที่ยวชนอุกลักสมักรตาย
ท่านดูแลบ้านเมืองไม่เหื่องหาย
เพราะเจ้านายส่งผลให้พลเมือง
เหมือนชักเอาน้ำท่ามาใส่เหมือง
เพราะพลเมืองพร้อมเพรียงเหมือนเสียงเดียว
คิดถึงฝ่ายอาญาพาหวาดเสียว
ช่วยคิดเกี่ยวทางการของบ้านเมือง
อย่าวิดสาคน้ำใสไปจากเหมือง
เพราะพลเมืองทั้งหลายไม่ร้ายกัน
ปลูกอาสินทำนาค้าขายขึ้น
กุมสิ่งนั้นอย่าวางให้ห่างกาย
คงสมหวังความดีที่เราหมาย
เก็บดับไว้สักส่วนไม่กวนใจ
หรือเป็นตายต่อเดียวเที่ยวฟ้าไหน
ส่วนหนึ่งใส่หีบเพ็ชรสำเร็จการ
ได้อาศัยชั่วหล้าอวสาน

ส่วนหนึ่งนายใช้ค่าราชการ	สำหรับท่านกรณารักษาหัว
ส่วนหนึ่งไว้ซื้อเสบียงเลี้ยงครอบครัว	เครื่องแกงขี้ผึ้งห่มพอสสมควร
ส่วนหนึ่งเราเอาไว้ใช้ทำงาน	ทำรั้วบ้านปลูกสร้างถางเรียกสวน
จะแลกถ้าจำจ่ายใช้พอควร	ให้ประมวลเก็บดับประดับประคอง

(แดง นักปราชญ์ : มงคลประหาราษฎร์)

นอกเหนือจากความสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะที่รัฐให้การสนับสนุน ให้ความช่วยเหลือ และให้การคุ้มครองเพื่อให้สามารถประกอบอาชีพมีผลผลิตและรายได้เพียงพอและชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐในแง่ของผู้ที่อยู่ภายใต้กฎหมาย ต้องจ่ายภาษีรายได้ให้กับ

2. สถาบันศาสนา

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันศาสนาที่เป็นสถาบันหลักของสังคม และอยู่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนมากที่สุด การที่ผู้ประพันธ์เน้นสอนให้แบ่งทรัพย์ “เอาฝากไว้กับพระรัตนตรัย” จึงเป็นความสัมพันธ์กับสถาบันทางศาสนาในฐานะที่ราษฎรหรือชุมชนจะต้องทูลนบารุงพระศาสนาในลักษณะของการ “ทำบุญ” เพื่อความสุขทั้งในโลกนี้และเพื่อ “ได้อาศัยชั่วหล้าอวสาน”

ชุมชนเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาภายหลังการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 จะประกอบไปด้วยชุมชนเมืองสงขลา ชุมชนเมืองหาดใหญ่ และชุมชนเมืองพัทลุงที่ตำบลภูหาสวรรค์ โดยที่ชุมชนเมืองเหล่านี้จะอยู่ในฐานะที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับท้องถิ่น ชุมชนเมืองที่มีความสำคัญที่สุดในยุคนี้น่าจะเป็นชุมชนเมืองสงขลา

ชุมชนเมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความเจริญทางการค้ามาเป็นเวลาช้านาน ดังที่ สารูป ฤทธิชัย¹ กล่าวว่า ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองสงขลามีฐานะเป็นศูนย์กลางทางการค้าและมีความสัมพันธ์กับดินแดนลุ่มทะเลสาบส่วนอื่นๆ ในฐานะที่ดินแดนเหล่านั้นเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทต่างๆ ป้อนให้กับเมืองสงขลา ในขณะเดียวกัน สงขลาเองก็มีความสัมพันธ์กับหัวเมืองอื่นและเมืองหลวงทั้งในด้านการค้าและการเมือง ประชากรที่มีบทบาท

¹ สารูป ฤทธิชัย. “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา 2535. หน้า 65-81.

บาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจการค้าจะเป็นชาวจีน ดังในวรรณกรรมเรื่อง “ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล” สงขลา ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของชุมชนชาวจีนในด้านที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางศาสนา แม้วรรณกรรมเรื่องนี้มุ่งเน้นการบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนาของผู้คนในชุมชน โดยบันทึกผู้ที่ร่วมทำบุญมากกว่าที่จะบันทึกกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยตรง แต่ภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่ “ระหว่างบรรทัด” ของวรรณกรรมเรื่องนี้ทำให้เราสามารถเห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนเมืองสงขลาได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการบริจาคทรัพย์เงินทองเพื่อจัดสร้างพระเจดีย์บรรจุ “พระสาริกธาตุ” ที่สามารถเรียกรไ้เงินให้เพียงพอสามารถก่อสร้างเสร็จในเวลาอันรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการอัญเชิญพระสาริกธาตุจากลังกาที่ได้รับการสนับสนุนจากคหบดีในเมืองสงขลา ว่า

เดิมพระธาตุเรื่องนี้ มีที่กรุงลังกา ท่านนะไปเชิญมา ไว้สงขลาบุรี
 ดังทราบเหตุกิจจา ได้มาจากเศรษฐี พร้อมทั้งด้วยโพธิ์ทอง รวมสองตันโสภี
 จัดปลูกไว้ในที่ อารามสงฆ์จงใจ เมื่อครั้งนั้นท่านนะ ไม่เลยละมุงหมาย
 ครั้นได้ช่องอุปาย พร้อมหญิงชายคิดอ่าน ให้ช่วยกันเรียไร ประกอบในหลักฐาน
 มีผู้รับจัดการ เพิ่มกองทานปัจจัย อ้างว่านายฉินเท็ก เป็นคนเจ้าเมืองไทย
 กับชื่อนางโผเทียน ดังจำเนียรเลื่อมใส”

(สั้น สังข์สุวรรณ : ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล)

หรือการร่วมมือกันระหว่าง “พ่อค้า” กับ “ข้าราชการ” เพื่อดำเนินการก่อสร้างพระเจดีย์ให้เสร็จภายในเวลาอันรวดเร็วว่า

ได้ทราบเรื่องนิยาย ผู้สืบสายนาเด็กอุ้น รวมด้วยท่านขุนศรี มีทั้งสองจิตต์
 ปองปูน เชื้อแน่นลงในคุณ คิดออกทุนให้เท่ากัน รวมเงินสองร้อยเศษ ตาม
 แจ่งเหตุแห่งสำคัญ ครั้นตกลงดังนั้น รีบสั่งปล้องไปทันใด เขาจัดส่งมาขาย
 สมมุงหมายสายรถไฟ จากอำเภอหาดใหญ่ ไฉนปล้นทันท่วงที่

(สั้น สังข์สุวรรณ : ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล)

หนังสือเกียรติกฐินร้อยเอ็ด เป็นการนำเอานิทานมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อชี้ให้เห็นถึงอานิสงส์ของการทำบุญ “ทอดกฐิน” โดยกล่าวถึงชายหนุ่มชื่อ “คินบาล” ซึ่งเป็นชายเข็ญใจไปของานทำกับ ศิริธรรมเศรษฐี ศิริธรรมเศรษฐีจึงให้ไปดูแลไร่นา

เศรษฐีว่ากระนั้นฉันเมตตา
อันสิ่งหนึ่งซึ่งอาหารท่านจะได้

ไปรักษาไร่หญ้าอย่าเบื่อหน่าย
เราจักให้พอกินสิ้นทุกวัน
(พระปาน วิสาโร : หนังสือเกียรติคุณร้อยเอ็ด)

จากนั้นคณบาลก็คิดทำบุญเพื่อ

อันส่วนหนึ่งพึงแบ่งไว้ถวายสงฆ์ ตั้งใจตรงองค์ศาสดา
เป็นเสบียงเลี้ยงอาตมชาติต่อไป ผากคลังใหญ่อมสินถิ่นสังโฆ
(พระปาน วิสาโร : หนังสือเกียรติคุณร้อยเอ็ด)

ผลจากการทำบุญ “กฐิน” ของคณบาล ทำให้

จึงได้ช้อยศรามาหาเศรษฐี ทานนิตเดียวเท่านี้มีสุข
เดิมคนจนผลทำไว้ได้ลาภ สาธุโสสืบกะบิลกฐินทาน
(พระปาน วิสาโร : หนังสือเกียรติคุณร้อยเอ็ด)

ผู้ประพันธ์ได้สรุปเรื่องเพื่อชี้ให้เห็นถึงอันติสงฆ์ของการทำบุญ “กฐิน” เหมือนกับ
ที่คณบาลกระทำว่า หากทำบุญทอดกฐินแล้วจะมีฐานะร่ำรวยหรือเป็นเศรษฐีเช่นเดียวกับ
คณบาล อันเป็นการเน้นย้ำถึงการทำบุญเพื่อหวังผลให้ร่ำรวย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันเรื่องนี้ชี้ให้เห็นเป็นนิทัศน์	เล่าประวัติเรื่องกฐินสั้นทั้งหลาย
ทิฏฐธรรมนำให้เห็นเย็นสบาย	ถึงยากไร้นี้กฐินผู้เข็ญใจ
แม้ตัวจนคนศรัทธาหาความดี	กลับได้เป็นเศรษฐีมั่งมีใหญ่
ผลสะท้อนดอนทำบุญหนุนส่งไว	เมื่อตายไปสู่สวรรค์ชั้นวิมาน
ดาวดึงส์ถึงพิภพประสบสุข	ไม่มีทุกข์อัมเณมเกษมสถานต์
เพราะกุศลทั้งสิ้นกฐินทาน	เมื่อออกจากวิมานดาวดึงส์
ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นกามา	ผู้มีวาสนาบรรลุดัง
เสวยทิพย์หิบบให้เห็นเป็นที่พึง	ออกจากดาวดึงส์รำพึงจิต

(พระปาน วิสาโร : หนังสือเกียรติคุณร้อยเอ็ด)

ทัศนคติและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

สุพัตรา สุภาพ ได้สรุปความหมายของคำว่าค่านิยมว่าหมายถึง “สิ่งที่กลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง”¹ ค่านิยมที่สะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมยุคการพิมพ์ มีดังนี้

1. ค่านิยมเกี่ยวกับการมีทรัพย์สิน

ในด้านของทัศนคติและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม พบว่าในยุคนี้ค่านิยมของชาวบ้าน ได้เริ่มมีความนิยมในทรัพย์สิน การมีทรัพย์สินย่อมเป็นที่นับหน้าถือตาของผู้อื่น ทุกคนจึงต้องเร่งขวนขวายแสวงหาทรัพย์ เพราะการมีทรัพย์จะเป็นที่นับหน้าถือตาและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับการมีทรัพย์สินเงินทองได้กลายเป็นเรื่องสำคัญ ดังที่ทอง นวลศรี ได้สะท้อนให้เห็นในเรื่องคำกลอนสอนใจ ว่า

ถ้าเรามีวิชาพาตัวรอด
นับลูกทวดหลานตามาเป็นย่าน
ลูกไม้คณกเกาะเพราะหวังผล
พุดจาติกลับร้ายเขาไม่ฟัง
เราคนขัดขึ้นเกลื่อนเพื่อนว่ากลาก
คนที่มิขึ้นหิดเป็นหน่วยปลี

ไม่ทิ้งทอดมาหาทั้งน้ำหลาน
เดินหน้าบ้านเรียกบ่าวยามข้าวยัง
คนดกจนข้าวอดเพื่อนหมดหวัง
คนที่ยังพุดร้ายกลายเป็นดี
แสนลำบากคิดมาน่าบัดสี
เขายังนิยมบอกว่าดอกกลม
(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

จากคำประพันธ์ในตอนนี้ทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับการมี “ทรัพย์สิน” และการกำหนดคุณค่าของคนด้วยทรัพย์สินเงินทองเกิดขึ้นแล้วในสังคมชนบทยุคนั้น ในขณะที่คนเกียจคร้านกลายเป็นคนที่ไม่มีใครอยากจะคบค้าสมาคมด้วย แม้กระทั่ง “นางเมียมักยกพายพาภานี้”

อายนี้ไม่อายหนุ่มดอกทุกปี

นางเมียหนีปากหน้าหาคนการ

¹สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม กรอบครัว ศาสนา ประเพณี.

เพื่อนพี่น้องแค่ใกล้ไม่เข้าหน้า
ไม่มีใครเมตตาเพราะอาการ
ออกชื่องานเกียจคร้านมิได้คิด
กลับตัวใหม่เกิดนายอย่าให้แล้ว

กินในวัดนอนศาลาน่าสงสาร
เที่ยวขอทานตามถนนเป็น(คน)เลว
เที่ยวทำฤทธิ์โง่ฉาวเท่าแต่(ห)ลว
ต้องรัดเอวเพ็ดจ้อนคู้ยก้อนดิน
(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

เช่นเดียวกันกับทอง นวลศรี แดงนักปราชญ์ ก็ได้ไว้อย่างชัดเจนถึงค่านิยมที่เกี่ยวกับเงินตราว่า “วิชาดีมีทรัพย์คนนับหน้า มียศถาเพื่องฟูทั้งกรุงศรี” และว่า

ถ้ามีทรัพย์สมบัติไม่ขัดใจ
ถ้ามีสติเลิกละประเสริฐผล
มรดกทั้งหลายได้เพราะทำ
ความมั่งมีชี้ให้เห็นเป็นประโยชน์
จนกับมีชีตัวอย่างเข้าอ้างอิง

จะเอาใครพูดไม่ยากให้มากคำ
ถ้ายากจนพาตัวให้มัวล่า
ถ้าไม่ปล้ำขวนขวายไม่ได้จริง
ความจนนี้ชี้โทษได้ทุกสิ่ง
ทั้งสองสิ่งควรเราเอาเป็นครู
(แดง นักปราชญ์ : อธิสอนศิษย์)

ดังนั้นทุกคนจึงจำเป็นต้อง “เร่งขวนขวาย สู้เอากายตราครดราทำให้หมั่น” เพื่อให้มีฐานะดีขึ้น

ภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงปรากฏชัดเจนขึ้นอีกในเรื่องเมืองสิด แหะเว ตอนที่หมวดบุหร่ง ซึ่งเป็น “นายค่านนกร้า” (เขตติดต่อดระหว่างพัทลุงกับตรัง) สู้ขอแหะเวให้กับบุตรชายของตน เมื่อนางมาหน้าผู้เป็นภรรยาทักท้วงว่า แหะเวตกเป็นเมียของเมืองสิดแล้ว ไม่เหมาะสมที่จะรับมาเป็นสะใภ้ ดังคำประพันธ์ว่า

ฝ่ายมาหน้าฟังคำภัสดา	กัลยาข่มของสนองใจ
เข้าแหะเวน้องคิดระคายใจ	ทั้งกลัวภัยเมืองสิดติดตามมา
เอาไปทำข่ายี่หล่อนหนักกลับ	จะเข้ารับเป็นสะใภ้ก็ยากขายหน้า
น้องคิดเห็นเช่นปลิดปลิงออกจากปลา	มาภักษาไม่สนิทคิดระคาย

(จิ เส็มหมาด และสะมะแอ วงศ์สะอาด : เมืองสิด แหะเว)

หมวดบุหร่งกลับเห็นว่า เรื่องความบริสุทธิ์ของแหะเวไม่ได้เป็นเรื่องสำคัญ ดังคำประพันธ์ว่า

นายหมวดฟังว่าช่างเกิดม่านำ	เพียงบอบช้ำไม่ถึงซึ่งเสียหาย
เปนสตรีแล้วต้องมีราคาย	แต่ไม่ใช่เชือดเนื้อเถื่อทุ้มคลอง
ชาติธำรงหัวเพชรเรือนทองคำ	ถึงใส่ล่ำก็สงศรีไม่มีหมอง
เปรียบเสมือนตัวเจ้าเล้าละน้อง	ไม่บกพร่องเหมือนสาวไม่ร้าวราน

(จิ เสียมผาด และสละมะแอ วงศ์สะอาด : เมืองลิด แหมะเว)

จากคำประพันธ์ที่ยกมานี้ชี้ชัดว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ค่านิยมและทัศนคติที่เกี่ยวกับการมีทรัพย์สินเงินทองมีความสำคัญมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงระบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับ “ทรัพย์สิน” มากกว่าสิ่งอื่นใดเริ่มมีอิทธิพลต่อความคิดและจิตสำนึกของคนในชุมชนแล้ว เพียงแต่ในวรรณกรรมคำสอนอีกหลาย ๆ เรื่องยังคงเน้นถึงวิธีการได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทองว่า จะต้องได้มาโดยสุจริต ไม่ใช่ได้มาด้วยการคดโกงหรือลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น และไม่ใช่จะได้มาโดยง่าย แต่ต้องมีความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ การหวังรวยทางลัดต่าง ๆ เช่น การซื้อหวยหรือ “เบอร์” และการเล่นการพนันจึงไม่ใช่สิ่งที่ควรกระทำ

2. ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา

วรรณกรรมหลายเรื่องจะเน้นให้ความสำคัญกับการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ วรรณกรรมคำสอน ทุกเรื่องจะเน้นสอนให้เด็กเร่งขวนขวายศึกษาหาความรู้ เพื่ออนาคตของตนเอง โดยเป้าหมายของการศึกษานั้นจะเน้นที่ความสำเร็จในชีวิตทั้งในด้านของยศถาบรรดาศักดิ์และทรัพย์สินเงินทอง

ในเรื่อง “การศึกษานิเทศ” ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษา การศึกษาจะช่วยให้คนมีชีวิตที่มั่นคง มีศถาบรรดาศักดิ์ ดังคำประพันธ์ว่า

โปรดฟังท่านทั้งหลาย	ผู้หญิงชายเด็กเล็กใหญ่
และฟังโดยตั้งใจ	แล้วนำไปตรวิจรรย์
การที่มีโรงเรียน	ได้พากเพียรศึกษาสาร
เบื่องตำทำรากฐาน	สำหรับหาวิชาต่อ
ถึงชั้นขั้นสูงไป	ตามวิสัยที่มีพอ
มิใช่ใครกคค	แบ่งแยกวรรณกันเมื่อไร

...

ชาวชนคนเมืองเรา
จิวิตรสถิตย์เสถียร

จำพวกเขาขยันเพียร
ยศศักดิ์เอกอนกนันต์
(ขุนมนตริบริรักษ์ : การศึกษานิเทศ)

และเพื่อเป็นการชักจูงใจให้ผู้อ่านคล้อยตาม ผู้แต่งจึงได้ยกตัวอย่างผู้ที่ประสบความสำเร็จเพราะมีการศึกษาในช่วงก่อน พ.ศ.2490 โดยชี้ให้เห็นว่าแต่ละคนประสบความสำเร็จอย่างไรบ้าง ซึ่งมีทั้งที่เป็นพระที่มีความก้าวหน้าถึงระดับพระราชคณะ ข้าราชการที่ประสบความสำเร็จและมีศถาบรรดาศักดิ์ ดังตัวอย่าง

ขอชี้เพื่อพิสูจน์
พูดกันชั้นสามัญ

มิใช่พูดพอขันฯ
พอเป็นหลักประจักษ์ใจ

...

สมณศักดิ์จักขอนำ
ขึ้นอ้างเป็นปฐม
เช่นเจ้าคุณมุณีฯ
เจ้าคุณพัทธธรรมธาดา
ล้วนเป้นราชาคณะ
ปกครองสังฆนิกร

เจ้าคุณธรรมวโรดม
ถัดที่สงรองลงมา
สถิตย์ที่วัดคูหา
วัดสามแก้วเชียงชุมพร
มียะสะอดิศร
ยอมปราชญ์เปรื่องกระเดื่องดัง

...

ส่วนข้างทางคฤหัสถ์
หลวงสาราดอนปลาย
หลวงสาทิตหลวงสร
หลวงพีสร้อยกิจจา
อรรดกับโลหกิจ
ขุนสองพี่น้องชาย

ขอไขอรรถจัดนามขยาย
ลักษณะประพันธ์สร้อยสมญา
สกุลนั้นพี่น้องนาฯ
สร้อยรักษาหลวงน้องชาย
สร้อยนามติดกันตอนปลาย
วิบูลย์พ้องมิเพี้ยนกัน
(ขุนมนตริบริรักษ์ : การศึกษานิเทศ)

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษานอกจากจะช่วยให้ชีวิตประสบความสำเร็จ มีความเจริญก้าวหน้าแล้ว ยังเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลாதำเนินการประพฤติปฏิบัติตน คุณธรรมและจริยธรรม ดังคำประพันธ์ว่า

ระวังสั่งสอนว่า
อย่าให้ชวนขวยเมา
ในทางข้างทุจริต
เงื่อนเงากระแสงาม

ทางจรรยาบุตรหลานเรา
มัวละเมอเลอะเลวทราม
วิประกิจคิดหยาบหยาบ
ตามศีลธรรมประจำวัน
(ขุนมนตริบริรักษ์ : การศึกษานิเทศ)

ในทัศนะดังกล่าว จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์จะให้ความสำคัญของการศึกษาในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับว่ามีความสำคัญต่อชีวิตของผู้คนมาก เพราะจะเป็นการนำมาซึ่ง การมีทรัพย์สินเงินทอง การมีสถานบรรดาศักดิ์ ตลอดจนการศึกษาจะเป็นสิ่งควบคุม คุณธรรม จริยธรรม ของคนในสังคมให้เป็นคนดี มีคุณธรรม อีกด้วย

3.วรรณกรรมกับการปลูกฝังทัศนคติและจิตสำนึกของชุมชน

ผู้วิจัยพบว่า มีวรรณกรรมหลายเรื่องที่มีมุ่งนำเสนอเพื่อการปลูกฝังจิตสำนึกบางประการ ซึ่งกระบวนการในการปลูกฝังจิตสำนึกนี้ เป็นการปลูกฝังในระดับโครงสร้างทางสังคมโดยผ่านผลงานวรรณกรรมของนักประพันธ์ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้ว พบว่า ผลงานวรรณกรรมประเภทคำสอนและวรรณกรรมร้อยกรองสมัยใหม่ จะเป็นเครื่องมือในการสร้างจิตสำนึกทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นอย่างดี

กาญจนา แก้วเทพ¹ กล่าวถึงโครงสร้างทางสังคมที่เป็นตัวให้กำเนิดกับจิตสำนึกของบุคคลว่ามี 3 ประการ สรุปความได้ดังนี้ คือ

1. โครงสร้างทางเศรษฐกิจ พิจารณาถึงระบบการแบ่งงานกันทำในสังคมและลักษณะการครอบครองปัจจัยการผลิต
2. โครงสร้างทางการเมือง พิจารณาระบบและโครงสร้างของการใช้อำนาจในสังคม ลำดับชั้นและกลไกในการใช้อำนาจ
3. โครงสร้างทางวัฒนธรรม พิจารณาว่าโครงสร้างทางวัฒนธรรมมีลำดับชั้นอย่างไร ได้กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชั้นต่างๆ ไว้อย่างไร ชวนาอยู่ตรงไหนในระดับชั้นนี้

¹กาญจนา แก้วเทพ. จิตสำนึกของชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง. 2527. หน้า 66-67.

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ¹ ยังกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมแบบเดิมมาเป็นสังคมแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นผลมาจากระบบอาณานิคม ระบบการค้าภายนอก หรือระบบทุนนิยมก็ตาม จะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และด้านจิตสำนึกของ

ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา สังคมเมือง เป็นสังคมที่พร้อมจะรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่ศูนย์กลางของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนเมืองที่สงขลาหรือพัทลุง และชุมชนเมืองที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วอย่างเมืองหาดใหญ่ ได้กลายเป็นแหล่งความเจริญจากภายนอกมาสู่ชุมชน ปัญญาชนในสังคมเมืองจึงพร้อมที่จะถ่ายทอดความรู้ความคิดของตนไปยังผู้คนในสังคมทั่วไป ในขณะที่พระยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในการปลูกฝังทางความคิด ความเชื่อต่อสังคมได้สูง นักประพันธ์ในกลุ่มพระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่จิตสำนึกใหม่ที่สอดคล้องกับระบบทุนนิยมได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างในกรณีของพระอนุสาสนาจารย์จิตต์ รตนโชต และ และปัญญาชนอย่างวรรณ ภคสุวรรณ ที่ได้พยายามเสนอแนวคิดในการพัฒนาระบบการผลิตและรายได้ของเกษตรกรในลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้ในช่วงทศวรรษ 2470 อย่างน่าสนใจยิ่ง

วรรณกรรมเรื่อง “เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?” ของ พระอนุสาสนาจารย์ “จิตต์ รตนโชต” วัดประคู้เรียง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง มีข้อความที่สะท้อนสภาพเศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เป็นสังคมชาวนา และชี้ให้เห็นแนวทางในอันที่จะเกิดความคิดกิดิณดี” ไว้ในตอนต้นที่ 1 ว่าให้ชาวนา “จงเป็นผู้ขยันในการทำงานทั้งหลาย” ดังคำประพันธ์ว่า

เช่นจะทำสวนควรรู้	จัดหาฐานที่
ถางป่าแห่งเผาแต่งถาน	
เก็บไม้เศษเหลือเผาผลาญ	ทำรั้วกันดาน
ป้องกันควายวัวเข้ามา	
พรวนดินปลูกพันธุ์พฤษา	พืชพันธุ์หามา
ถั่วงาเต้าแดงปลูกลง	
เหมาะแก่สิ่งใดบรรจง	ปลูกสิ่งนั้นลง
รดน้ำรักษาอย่าเบื้อ	

¹ กาญจนา แก้วเทพ. จิตสำนึกของชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง. 2527. หน้า 67.

หาปุ๋ยมาใช้เป็นเชื้อ	ทำร้านรับเครือ
ประกันประครองรักษา	
เมื่อถึงฤดูทำนา	ถ้ามีเวลา
ลงมือทำนาต่อไป	
จงทำด้วยความตั้งใจ	เสร็จนาเมื่อใด
ทำอื่นตามแต่ต้องการ	

(จิตต์ รตนโชต : เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?)

ภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้ย่อมเป็นภาพในอุดมคติ หรือเป็นภาพที่พึงประสงค์ของผู้ประพันธ์ เมื่อมองในมุมกลับ เราก็จะพบอีกด้านหนึ่งของสังคมชาวนาที่ทำนาหรือประกอบอาชีพเสริมอื่นเพียงเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้เท่านั้น ผู้ประพันธ์จึงต้องการที่จะปลุกฝังหรือชี้แนะให้ ชาวนาปรับเปลี่ยนความคิดและค่านิยมเสียใหม่ว่า

จงแบ่งกิจทำเป็นสถาน	อย่าได้เกียจคร้าน
ทำงานช่วยชาติช่วยตน	
เกิดมาเป็นผู้เป็นคน	ถ้าตกยากจน
พวกพ้องก็ไม่นำพา	
เหตุนั้นหมั่นเพียรอุส่าห์	ให้รู้วิชา
กตกรกตกรรมขลิบ	
ปลูกกล้วยเผือกมันในดิน	ตีปลีขมิ้น
แต่ละอย่างล้วนมีราคา	

(จิตต์ รตนโชต : เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?)

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผล คือ การที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรืออาจจะมีฐานะร่ำรวย
เดิม ดังว่า

<u>ฝ่ายข้างทำนาถ้าก็ดี</u>	<u>ทำมากจักมี</u>
ทรัพย์สินเงินทองกองกาย	
ได้ข้าวครึ่งห้องกองขาย	จงจำคำไว้
ขายได้ได้นับเงินตรา	
ธนาบัตรใบละสิบใบละห้า	ใบละบาทเงินตรา

ลอมล่องมาหาแน่นอน

คราวนั้นเพื่อนฝูงสลอน

จะหลับจะนอน

สักวันสักคืนก็สบาย

แล้วสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย

เลี้ยงผู้เกิดกาย

พ่อแม่จงเฝ้าอุปฐาน

(จิตต์ รตนโชต : เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?)

ส่วนเรื่อง “ดอกสร้อยกสิกรรม” ก็มีเป้าหมายในทำนองเดียวกัน คือ ผู้ประพันธ์พยายามที่จะชี้ให้เห็นความสำคัญของอาชีพกสิกรรม เพื่อให้เห็นว่าผู้ประกอบการอาชีพกสิกรรมเป็นผู้มีความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศชาติและสังคมโดยรวม ดังว่า

4. กสิเอ๋ย กสิกรรม

เป็นอาชีพถาวรไม่ผ่นคลาย

ทำไมทำใครไม่นั่งคอยบังคับ

กสิกรกสิกิจนิจกาล

ช่วยค้ำจุนโลกไว้ไม่สลาย

คุ้มรายจ่ายแจกเฉลี่ยเบี้ยบ้านาณ

จะลูกหลับคล่องแคล่วแก้วนกล้าหาญ

ข่อมด้านทานโรคร้ายไม่ย่ำยี

(วรรณ กภสุวรรณ : ดอกสร้อยกสิกรรม)

ผู้ประพันธ์จึงเห็นว่า อาชีพกสิกรรมจะสามารถ “จะชักนำเฟื่องฟูสู่สมัย” อาชีพอื่นๆ ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยการกสิกรรมเป็นพื้นฐาน “อาชีพอื่นไม่ว่าอาชีพใด ข่อมอาศัยกสิกรรมชักนำพา” ทั้งสิ้น ดังนั้น ชาวนาจึงต้องเร่งขยันประกอบอาชีพเพื่อยกฐานะของตนเองให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติอีกด้วย ดังว่า

8. ชาวเอ๋ย ชาวไทย

ทรัพย์ในดินสินในน้ำยามกระทำ

แม่นยำกิจราชการผ่านกำหนด

เทอดฐานะให้งามตามสมควร

9. ชาวเอ๋ย ชาวไทย

อาชีพการกสิกรรมทำสบาย

สยามเราอาศัยการเพาะปลูก

กสิกรรมคำสยามนามประดัง

จับพรวนไถจอบขมิให้อิ่มหน้า

ผลจะอำนวยแน่ไม่แปรปรวน

คราวถูกปลดตั้งหน้าหามาสวน

เพราะนาสวนเป็นหลักจักสบาย

อย่าไถลอนกรนอยู่จนสาย

มีวัวควายช่วยแรงแข็งกำลัง

ใครดูถูกสวนนาจะล้าหลัง

อย่ามัวหวังคอยรับทรัพย์มารดา

(วรรณ กภสุวรรณ : ดอกสร้อยกสิกรรม)

เพื่อให้มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประเทศชาติมีผลผลิตทางการเกษตรมากขึ้นให้
เพียงพอต่อการส่งเป็นสินค้าออก ชาวนาจึงจำเป็นต้องบุกเบิกที่ดินขยายที่ทำกินของตนเอง
ดังคำประพันธ์ว่า

10. ชาวเอ๋ย ชาวไทย
ปล่อยให้คนต่างชาติกลาดเข้ามา
พื้นแผ่นดินสยามนี้มีว่างมาก
ลึกขึ้นเกิดจับจองมิด้องเชือน

11. ชาวเอ๋ย ชาวไทย
รีบเป็นเจ้าของครองเป็นของเรา
ดินไม่ตีปลูกเพาะไม่เหมาะไฉ่
เป็นสินค้าขายประจำอันสำคัญ

หาดินไว้พอมือแล้วหรือหนา
ทำไร่นาสวนส้างสร้างเห้ายเรือน
ปราศจากถางถากป่าดงเป็นพงเฟื้อน
ขึ้นให้เพื่อนจนหมดคอดละเราฯ
ไว้ทำไมแนวเงินและเนินเขา
รีบถือเอาเป็นเจ้าของครองกัน
เลี้ยงสัตว์ได้สมปองมิด้องหวน
ทุกชนชั้นชอบกินทุกถิ่นไป
(วรรณ คกสุวรรณ : ดอกสร้อยกสิกรรม)

ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์เชื่อว่า “นานไปสิ้นถิ่นที่ไม่มีเหลือ” เพราะ

“ชนต่างชาติเช่นแขกแซกเจ๊กเจือ
เข้าหักร้างถางป่าทำนาไร่
เราม้วนอนตีพุงให้ยุ่งกิน

ขึ้นจากเรือขอร้องจองที่ดิน
ตัดฟันไม้ปลูกบ้านสถานถิ่น
ไม่หาดินไว้บ้างหรืออย่างไร
(วรรณ คกสุวรรณ : ดอกสร้อยกสิกรรม)

ด้วยความมุ่งหวังที่ผู้ประพันธ์ต้องการให้เกิดขึ้นในสังคมชาวนาดังกล่าว ทำให้
ภาพของชาวนาในทัศนะของผู้ประพันธ์เป็นไปในทางตรงกันข้าม คือ การไม่ขยันทำมาหา
กินได้ส่งผลให้เกิดความยากจน ตามความคิดแบบทุนนิยม เมื่อจำเป็นต้องจ่ายค่า
“รัฐูปการ” จึงไม่มีเงินจ่าย ต้องทำงานทดแทน ดังคำประพันธ์ว่า

20. หลายเอ๋ย หลายคน
อดอาหารหวานคาวอดข้าวปลา
สิบห้าวันอันทนกรำฝนแดด
ทุกเวลาเช้าค่ำมีทำการ

21. ที่เอ๋ย ที่จริง
เลิกจากการเที่ยวลั่นกลอง

ความจนครอบงำกรรมนักรบนา
ถึงเวลา “รัฐ” ผู้ทำงาน
มันเผาเผาเผาเผาเผาเผาเผา
เวลางานเป็นเล่นเช่นนักร้อง
ม้วนอนนิ่งทำไมไม่เหมาะเหมง
มาหัดเพลงกสิกรรมทำสหาย

หรือรับจ้างทำงานทุกสิ่งสรรพ
คงจะมีเงินทองสำรองจ่าย

หรือไม่งั้นมาหัดตัดฟันขาย
ดีกว่าใช้งานแผ่นดินแทนรัฐฯ

(วรรณ คกสุวรรณ : ดอกสร้อยกสิกรรม)

จากคำประพันธ์นี้ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า ในยุคนั้นการหลีกเลี่ยงไม่จ่ายเงินค่า “รัฐูปการ” มีเป็นจำนวนมาก ดังเช่น ในอำเภอปากพะยูน คล้าย รังษีสว่าง¹ เล่าว่า ผู้ที่หนีการจ่ายเงิน 4 บาทนี้ ถ้าถูกจับได้ก็จะต้องไปทำงานที่คลองท่าช้าง สร้างถนนสาย ทารเทา – ปากพะยูน เป็นเวลา 7 วัน ถนนสายนี้จึงเรียกกันว่าถนน 4 บาท ส่วนที่ป่า พะยอม ปริง มากนวล² เมื่อเจ้าหน้าที่สรรพากรจากอำเภอควนขนุน ไปตั้งกองเก็บเงิน ค่า “รัฐฯ” ที่วัดป่าพะยอม ใครไม่มีเงินจะจ่ายทางการก็จะใช้ใช้แรงงานทำถนนเป็น การทดแทน

ความพยายามที่จะปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมในการขยันทำมาหากิน หรือการบุกเบิกที่ดินเพื่อการเพิ่มผลผลิตเหล่านี้ให้ชาวนาชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยผ่านงาน วรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ แม้โดยกระบวนการในการสร้างและเสพวรรณกรรมในชุมชน ดังที่กล่าวมาในบทที่ 3 จะไม่ตอบสนองให้ผลงานทั้งสองชิ้นนี้แพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน ทั่วไปนัก แต่วรรณกรรมทั้งสองชิ้นนี้ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนใน ระดับนำของสังคมที่ต้องการปลูกฝังให้ชาวนาพัฒนาอาชีพของตนให้ก้าวหน้าสอดคล้อง กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม เพื่อให้ชาวนาทำ นานำให้ได้ผลผลิตเพื่อขายมากขึ้น

นอกจากนี้แล้ว ในวรรณกรรมประเภทคำสอนอีกหลายเรื่องยังพยายามเน้นใน เรื่องของความสำคัญของชาติและหน้าที่ของประชาชนที่มีต่อชาติทั้งในแง่ของเศรษฐกิจ ใน ฐานะที่เป็นผู้ผลิตผลผลิตต่างๆ ให้แก่บ้านเมือง โดยเฉพาะวรรณกรรมที่เน้นคำสอนทาง พุทธศาสนา ดังเช่นในเรื่อง กตัญญูค่ากลอน ของ พระคลี ภิฏฐปัญโญ ที่มุ่งปลูกฝังให้ ประชาชนละเว้นจากอบายมุขต่างๆ และขยันทำมาหากินว่า

¹ คล้าย รังษีสว่าง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1 หมู่ 4 ตำบล ท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2545.

² ปริง มากนวล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 1 ตำบลป่าพะยอม อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2545.

ให้ถูกต้องตามคลองโอวาทะ
ถูกตามหลักศาสนานั้นและดี
นึกถึงคุณชนนินชนกนาถ
โรงร้านเหล้าข้าวสุกสนุกแรง

ถือคำพระพุทธเจ้าเถิดสาวศรี
ถึงผู้ที่หนุ่มๆ อย่างลุ่มแรง
อย่าประมาทเมาเมาหัวแอบแฝง
ไปเที่ยวแฝงซุกวนปล้นบ้านเรือน
(พระคลี ทิฏฐปุญโญ : กตัญญูกำกลอน)

หรือในอีกตอนหนึ่งว่า

ยังมีอีกหลักทางให้ห่างหาย
สี่และหกท่านยกขึ้นพรรณนา
เที่ยวกลางคืนตื่นดึกไม่นึกกลับ
แล้วเล่นการพนันฉันทิบาย
คบคนชั่วเป็นมิตรจิตนั้นชอบ
แล้วเกียจคร้านทำงานพาตระแวง

เรียกอบายมุขโจรนักหนา
ดื่มสุราน้ำแดงของเมามาย
การเล่นกับเที่ยวดูไม่รู้หาย
ชอบเล่นไพ่ไปถั่วมั่วเสียแรง
เที่ยวประจบด้วยพวกพาลฐานแอบแฝง
มักให้แก้งอวดอ้างทางหนาวเย็นร้อน
(พระคลี ทิฏฐปุญโญ : กตัญญูกำกลอน)

และอีกตอนว่า

ยังเข้าหิวข้าวกระหายนัก
ควรเว้นเหตุเรื่องฉิบหายหลายกระเด็น
ไปด้วยโทษทรัพย์นับหมื่นแสน
เพราะตัวไม่เกียจคร้านการเจริญ
เวลานี้บ้านเมืองให้เคืองเข็ญ
เกิดรบราฆ่าฟันกันวุ่นไป
เพราะว่าโลกหมุนเวียนไม่เพี้ยนผิด
แทบเกือบใกล้ศักราชศาสนา
เศษห้าร้อยยังค่อยที่จะครบ
ถึงถึงกันยุคเข็ญเห็นมากมี
เพราะมนุษย์ไม่ได้ตั้งฟังธรรมะ
ตัวค้นหาพาหลงวงเวียนไว้

งานไม่พักได้ทำระยำเข็ญ
จึงจะเป็นคนตั้งหวังเจริญ
ไม่ขาดแคลนเพื่อกันก็สรรเสริญ
จึงดำเนินมาถึงคนทุกคนไป
บังเกิดเป็นร้อนรันทนไม่ไหว
ข้าวของใส่เล้าก็แพงแพงราคา
ส่วนน้ำจิตของมนุษย์ทรุดนักหนา
ที่จะมาถึงนั้นสองพันปี
เข้าบรรจบยังอยู่ห้าตามราวี
การราวีแพงพันกันวุ่นวาย
ใจสละศีลธรรมที่จำหมาย
การอยากได้สารพัดไม่ปิดเป่า
(พระคลี ทิฏฐปุญโญ : กตัญญูกำกลอน)

สรุป

กล่าวโดยสรุป จากภาพสะท้อนที่ปรากฏในวรรณกรรม สามารถแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรก ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 – ทศวรรษ 2490 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาแล้วอย่างชัดเจน แต่ในชุมชนหมู่บ้านที่ยังอยู่ห่างไกลจากชุมชนเมืองก็ยังคงลักษณะของเศรษฐกิจแบบยังชีพอยู่ ผลผลิตส่วนหนึ่งอาจกลายเป็นสินค้า เช่น ข้าว ที่เป็นผลผลิตหลักของชุมชนชาวนาส่วนหนึ่งได้ขายให้กับพ่อค้าชาวจีนที่มาตั้งโรงสีรับซื้ออยู่ตามแหล่งชุมชนใหญ่ ๆ เช่นที่ ระโนด ปากคลอง พัทลุง บางแก้ว เป็นต้น แต่จะอย่างไรก็ตาม วิธีการผลิตของชาวนายังคงเป็นแบบดั้งเดิม กล่าวคือ ยังคงต้องพึ่งพาธรรมชาติ ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลักในการผลิต ที่ดินที่ใช้ในการผลิตยังไม่ขยายตัวเต็มที่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ “ความเกียจคร้าน” ของชาวนาตามทัศนะของนักประพันธ์ที่เห็นว่า ชาวนามักทำนาแค่เพียงพอกิน และไม่ชอบประกอบอาชีพอื่นเมื่อหมดฤดูทำนา

นอกจากนี้ยังพบว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่รัฐพยายามที่จะให้ชาวนาทำนาเพิ่มขึ้น วรรณกรรมจึงได้มีบทบาทสำคัญในการสื่อความคิดที่ให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพและการขวนขวายหารายได้เพื่อสร้างฐานะให้มั่นคง วรรณกรรมหลายต่อหลายเรื่องจึงสอดแทรกทัศนคติเกี่ยวกับความสำคัญของการมีทรัพย์สินเงินทอง ทั้งในแง่ของความสะดวกสบายที่จะเกิดขึ้น ความมีหน้ามีตาในสังคม และการได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนหรือสังคม

ในช่วงทศวรรษ 2490 พบว่าน่าจะเป็นช่วงที่สภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาได้เปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อน 2490 ก่อนข้างชัด โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นจะเป็นไปอย่างรวดเร็วในสังคมเมือง จากนั้นจึงค่อยๆ กระจายเข้าสู่สังคมชนบท นักประพันธ์ที่เป็นปัญญาชนในท้องถิ่น ได้มีโอกาสดูถึงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนเมืองได้ ด้วยเหตุที่เป็นคนที่มีโอกาสได้เดินทางไปมาที่ต่างๆ อยู่โดยเสมอ ในผลงานของนักประพันธ์เหล่านี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นภาพเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ยังสอดแทรกประสบการณ์และทัศนะที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจสังคมไว้ด้วย ซึ่งทัศนะและประสบการณ์เหล่านี้จะมีโอกาสสื่อไปยังประชาชนผู้เสพวรรณกรรมโดยทั่วไปด้วย

บทที่ 5

บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทย่อ

การศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) ผู้วิจัยได้กำหนดความมุ่งหมายของการศึกษา และขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472–2503) กับบริบททางสังคม
2. เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472–2503)

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

1.1 ข้อมูลวรรณกรรม

- 1.1.1 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ซึ่งสามารถสืบค้นประวัติเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งและผู้แต่งได้
- 1.1.2 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรองที่แต่งและพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก หรือมีหลักฐานว่ามีการจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกโดยแหล่งพิมพ์ในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503 รวม 4 ประเภท ดังนี้

1.1.2.1 นิทานประโลมโลก

1.1.2.2 คำสอน

1.1.2.3 ประวัติสถานที่และบุคคล

1.1.2.4 ตำนานและประวัติศาสตร์

1.2 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลากรในท้องถิ่น

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่ม
ทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472–2503) กับบริบททางสังคม

2.1.1 สภาพสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

2.1.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.1.1.2 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.

2472

2.1.1.3 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่

พ.ศ. 2472–2503

2.1.2 กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม

2.1.2.1 บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรม

2.1.2.2 ผู้สร้างและเสพวรรณกรรม

2.1.2.3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

2.1.2.4 เนื้อหาของวรรณกรรม

2.1.2.5 การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

2.1.2.6 วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี

2.1.2.7 อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น

2.2 วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏใน
วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

2.2.1 ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

2.2.2 ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และ

การบริโภค

2.2.3 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง

ชุมชน

2.2.4 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง

ชุมชนกับรัฐและ สถาบันทางสังคม

2.2.5 ทศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษารั้วนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินการศึกษาตาม คำสั่งที่เห็นชอบดังต่อไปนี้

1. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 เก็บรวบรวมงานวรรณกรรมและข้อมูลเอกสารทั้งที่เป็นเอกสาร ปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ โดยเก็บรวบรวมจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

2.2.1 วัดต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น วัดมณีมาวาส วัดพะโคะ วัดชุมพล วัดสะทิงพระ จังหวัดสงขลา วัดกุหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดควน อินทร์นิมิตร วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ฯลฯ

2.2.2 แหล่งพิมพ์ในท้องถิ่น เช่น โรงพิมพ์สงขลาพานิช (อำเภอ เมือง จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์ดุสิต (อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์พัทลุง โรง พิมพ์ครูชาญ (อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง) โรงพิมพ์ชะอวดการพิมพ์ (อำเภอชะอวด จังหวัด นครศรีธรรมราช) เป็นต้น

2.2.3 แหล่งเก็บวรรณกรรมและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการ วิจัย เช่น หอสมุดแห่งชาติ และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ หอจดหมายเหตุแห่ง ชาติเฉลิม พระเกียรติ จังหวัดสงขลา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา หอสมุดแห่งชาติ จังหวัดนครศรีธรรมราช สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา ศูนย์ วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ นครศรีธรรมราช ศูนย์วัฒนธรรม สถาบัน ราชภัฏ สงขลา เป็นต้น

2.2.4 บุคคลผู้สนใจและเก็บรักษาวรรณกรรมท้องถิ่น

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระ ผู้เก็บรักษาหนังสือวรรณกรรม นักสวดหนังสือ นายหนังตะลุงรุ่นเก่า กวีชาวบ้าน เป็นต้น

3. ขั้นจัดกระทำกับข้อมูล

3.1 จัดระบบข้อมูล

3.2 วิเคราะห์ข้อมูล

4. ข้อเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบของปริญญานิพนธ์ ใช้วิธี
พรรณนาวิเคราะห์

สรุปผล

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบ
สงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบททางสังคม

1.1 สภาพสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

1.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลามีสภาพภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ภูเขาทางด้านทิศตะวันตก
และทิศใต้ แล้วค่อยลาดต่ำลงเป็นพื้นที่เนินเขาหรือควน หุ่งราบ และที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล
สาบตามลำดับ ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ทำให้สามารถแบ่งเขตพื้นที่ออกได้เป็น 3 เขต ได้แก่
เขตพื้นที่ภูเขา เนินเขาและควน อันเป็นที่ตั้งของชุมชนเชิงเขา เขตพื้นที่ราบตอนกลาง ซึ่ง
เป็นที่ตั้งของชุมชนทุ่งราบ และเขตพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ ซึ่งรวมถึงพื้นที่ป่าพรุและพื้นที่
ที่บนคาบสมุทรสทิงพระทั้งหมด เป็นที่ตั้งของชุมชนชายฝั่ง สภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวมี
ผลต่อการตั้งหลักแหล่งและวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนอย่างแนบแน่น กำเนิด
และการพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบจึงสัมพันธ์อยู่กับสภาพพื้นที่ โดยบริเวณที่ราบลุ่มชาย
ฝั่งและคาบสมุทรสทิงพระจะเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่มีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 11-12
โดยชุมชนเหล่านี้ได้กำเนิดและการไปสู่ชุมชนเมืองขนาดใหญ่ทั้งบนคาบสมุทรสทิง
พระ ฝั่งตะวันตกที่พัทลุง และบริเวณหัวเขาแดงและฝั่งแหลมสนที่สงขลา นับตั้งแต่
ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้น และเมืองเหล่านี้ได้พัฒนาไปสู่เมืองศูนย์กลางทางการ
ค้าที่สำคัญตั้งแต่ประมาณสมัยอยุธยาเป็นต้นมา

ประมาณกลางสมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อย มีหลักฐานแน่ชัดว่ามีชุมชนเกิดขึ้นในเขต
พื้นที่เชิงเขา โดยชุมชนเหล่านี้จะตั้งอยู่บนเส้นทางข้ามคาบสมุทร เช่น ชุมชนขรัค ชุมชนกง
หรา และชุมชนตะโหมด ซึ่งอยู่บนเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากพัทลุงสู่ปะเหลียน แต่ชุมชน
เหล่านี้ยังตั้งอยู่กระจัดกระจายและเป็นชุมชนขนาดเล็ก ยกเว้นชุมชนขรัคที่มีฐานะเป็นเมือง
ชุมชนเชิงเขาเพิ่งขยายตัวและเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในช่วงประมาณร้อยปีเศษมานี้เอง ส่วน
ชุมชนเหล่านี้เกิดขึ้นจากการอพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งของผู้คนจากชุมชนทุ่งราบและชุมชน

ชายฝั่ง โดยเหตุผลจากการเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่ และ/หรือการหลบเลี่ยงการเสียภาษีให้
แก่รัฐ

1.1.2 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472

สภาพเศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนปี พ.ศ.2472 แบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ
ช่วงก่อนปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นต้นมา
ในช่วงก่อนปฏิรูปการปกครอง สภาพเศรษฐกิจของชุมชนกลุ่มทะเลสาบเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ
อาชีพหลักคือการทำนา ซึ่งมีมากในบริเวณที่ราบรอบๆ ทะเลสาบ และบนคาบสมุทรส
ทิงพระ ผลผลิตของชาวนาส่วนใหญ่แล้วใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนกัน
ระหว่างชุมชน แม้ชุมชนชาวนาดังกล่าวจะดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ
เหมือนกัน แต่ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกลับมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ส่วนที่อยู่
ในระบบไพร่ก็จะมีพันธะทางด้านเศรษฐกิจกับขุนนางหรือนายตามระบบส่วยสาอากร การ
เกณฑ์แรงงานจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บส่วยสินค้ำเป็นหลัก แล้วระบายออกสู่เมืองท่าที่สงขลา
ในขณะที่ส่วนที่เป็นข้าพระหรือเลกวัด ก็จะต้องอยู่ในระบบเศรษฐกิจของวัดอย่างเคร่งครัด
ผลผลิตในที่ดินของวัดซึ่งมีมากเกินบริโภคก็อาจจะขายเป็นสินค้าไปยังต่างประเทศได้ ครั้น
ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สังคมชาวนาที่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ก็ลด
บทบาทลง ในขณะที่ในระบบไพร่ก็มีความสำคัญมาก

ในส่วน of ชุมชนเชิงเขา การดำรงชีพส่วนใหญ่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการหาของ
ป่าชนิดต่างๆ และนำมาแลกข้าวปลาอาหารจากชุมชนชาวนา ในขณะเดียวกันชุมชนเหล่านี้
ก็มีพันธะผูกพันกับรัฐตามระบบส่วยสาอากรเช่นเดียวกับชุมชนชาวนา มีการเก็บส่วน
ประเภทของป่าแทนการเกณฑ์แรงงาน เพื่อเป็นสินค้าออกที่สำคัญของเมืองสงขลา

การลงนามในสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ.2398 อาจมีผลโดยตรงต่อชาวนาภาค
กลาง ในขณะที่แม้ข้าวจะเป็นสินค้าหลักของประเทศที่รัฐพยายามเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่ง
ออก แต่สำหรับชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วไม่ค่อยมีผลกระทบมากนัก จนกระทั่งเมื่อมี
การปฏิรูปการปกครอง มีการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชเพื่อรวบอำนาจทางการเมืองการ
ปกครองและเศรษฐกิจเข้าสู่ส่วนกลาง สังคมชาวนากลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงเริ่มเปลี่ยนแปลง
ชุมชนเชิงเขาเริ่มขยายตัวเนื่องจากระบบการจัดเก็บภาษีอากรที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ทำให้
ชาวนาจำนวนหนึ่งหลบเลี่ยงการเสียภาษีโดยการไปสร้าง “สวนรวม” ไว้ในเขตเชิงเขาและ
ควน จึงทำให้เกิดชุมชนเพิ่มมากขึ้น แต่วิถีทางเศรษฐกิจของชุมชนเหล่านี้ก็ยังจัดเป็นการ

ผลิตเพื่อยังชีพ

1.1.3 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ. 2472–2503

ในทศวรรษ 2470 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เกิดจากปัจจัยสำคัญหลายๆ ประการ เช่น ผลของการปฏิรูปการปกครอง สามารถเห็นได้ว่าเป็นรูปธรรมในช่วงนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการพัฒนาในด้านต่างๆ ในยุคที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชและอุปราชหัวเมืองปักษ์ การคมนาคมสื่อสารที่ก้าวหน้า การสาธารณสุขที่เพิ่มขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ และการจัดการศึกษาที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วตามนโยบาย “โรงเรียนวัด” และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แม้จะไม่ได้เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคมของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาไปอย่างทันทีทันใด แต่อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เกิดขึ้นในช่วงนี้สามารถเข้าถึงชุมชนหมู่บ้านได้เร็วกว่าในยุคที่ผ่านมา โดยในช่วงทศวรรษ 2470-2480 ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเริ่มขยายตัวเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านอย่างเห็นได้ชัด ชุมชนชาวนาในหลายๆ แห่งเริ่มมีการผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากพอเพื่อให้สามารถมีส่วนเหลือจากการเลี้ยงชีพเป็นสินค้าได้ ในขณะที่ชุมชนเชิงเขาก็ได้เริ่มมีการทำสวนยางในบางท้องที่ โดยเฉพาะในเขตจังหวัดสงขลาและพัทลุง ชุมชนหาดใหญ่ที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างชุมชนชายทะเลกับชุมชนเชิงเขาบนเส้นทางข้ามคาบสมุทรมินอติก็ได้อาศัยขยายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อมีทางรถไฟตัดผ่าน

ในช่วงทศวรรษ 2490 เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน การทำนาเพื่อขายมีเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่การทำสวนยางพาราก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นค่อนข้างรวดเร็ว สัมพันธ์กับการเติบโตของเมืองหาดใหญ่ที่กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าเคียงคู่กับสงขลา

1.2 กระบวนการสร้างเสถียรธรรมกับบริบททางสังคม

1.2.1 บรรยากาศและประเพณีวรรณกรรม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงการปฏิรูปการปกครองในสมัย รัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในด้านการคมนาคมสื่อสาร และการจัดการศึกษาตามแบบตะวันตก ที่ทำให้มีผู้อ่านออกเขียนได้เพิ่มขึ้น ทำให้หนังสือที่พิมพ์ในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะ “หนังสือวัดเกาะ” ได้แพร่กระจายเข้าสู่ ชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง บรรยายภาพและประเพณีทางวรรณกรรมมีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นการคัดลอก หรือดัดแปลงวรรณกรรมจาก “หนังสือวัดเกาะ” เพื่อ “การอ่าน” และ “การสวด” เพื่อความบันเทิงในชุมชน หรือการนำเอาวรรณกรรมเหล่านี้ไปใช้เพื่อการละเล่นอย่างหนึ่งตะลุง ทำให้บรรยายภาพและประเพณีทางวรรณกรรมเต็มไปด้วยความตลกขบขัน เกิดการประสานกันอย่างลงตัวระหว่างประเพณีทางวรรณกรรมแบบเก่าที่เป็น “ประเพณีมุขปาฐะ” และ “ประเพณีลายลักษณ์” ที่ทำให้วรรณกรรมเหล่านี้แพร่กระจายไปสู่ชุมชนต่างๆ อย่างรวดเร็ว และนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่กลายเป็นวรรณกรรมประเภท “ตัวพิมพ์” ในทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา เมื่อเริ่มมีการพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายในท้องถิ่นแบบเดียวกับ “หนังสือวัดเกาะ” ในกรุงเทพฯ และน่าสังเกตว่า แม้วรรณกรรมที่เป็น “ตัวพิมพ์” จะมีอยู่อย่างแพร่หลาย แต่ประเพณีทางวรรณกรรมแบบเก่าก็ยังไม่ได้หมดสิ้นไป ในขณะที่มีการพิมพ์หนังสือประเภทต่างๆ ทั้งเพื่อจำหน่ายและแจกในโอกาสต่างๆ อย่างแพร่หลาย ประเพณีมุขปาฐะที่มีมาแต่เดิมก็ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับประเพณีลายลักษณ์ประเภทตัวพิมพ์ ดังนั้น แม้การพิมพ์จะช่วยให้มีปริมาณหนังสือมากพอที่จะแพร่หลายได้ดีกว่าการคัดลอก แต่การเสพวรรณกรรมโดยการฟังยังคงมีอยู่ การสวดหนังสือจึงเป็นสื่อความบันเทิงที่สำคัญของชุมชน เช่นเดียวกับหนึ่งตะลุงที่นำเอาเรื่องจากหนังสือเหล่านี้ไปแสดงในโอกาสต่างๆ

1.2.2 ผู้สร้างและเสพวรรณกรรม

ในการสร้างเสพวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างเสพวรรณกรรมแบบเก่าอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นตัวผู้สร้างผลงานที่แสดงความเป็นเจ้าของผลงานวรรณกรรมที่ตนเองสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด หนังสือวรรณกรรมบางประเภทมีการสงวนลิขสิทธิ์ ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมเริ่มมีรายได้จากการสร้างผลงานของตน มีการเติบโตของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเพื่อ “การขยาย” อย่างชัดเจนนับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา และเติบโตสูงสุดในช่วงทศวรรษ 2490 และทศวรรษ 2500 สร้างวรรณกรรมอาจแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้านที่สร้างสรรค์ผลงานตามแนวของ “หนังสือวัดเกาะ” กลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งจะมิมีบทบาททั้งในฐานะที่เป็นผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมและผู้สืบทอดงานวรรณกรรมเกาะ และกลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นข้าราชการหรือปัญญาชนรุ่นใหม่ ซึ่งเริ่มมีการสร้างสรรค์งานร้อยกรองสมัยใหม่เพื่อนำเสนอความคิดทางสังคม ในขณะที่ผู้เสพวรรณกรรม ผู้เสพที่อาศัยการอ่านมีเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จาก

ปริมาณการจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมบางประเภทมียอดการพิมพ์สูง และบางเล่มก็มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง จะอย่างไรก็ตาม การเสพโดยการฟังการสดหนังสือและการดูหนังตะลุง ก็ได้รับความนิยมอย่างสูง

1.2.3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรมร้อยกรองในยุคนี้จะมีความหลากหลายมากขึ้น ลักษณะคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงคือกลอน ในขณะที่ความนิยมแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ซึ่งนิยมมากในอดีตนั้นลดลงอย่างเห็นได้ชัด ส่วนร้อยกรองประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น โคลง ฉันท์ ร่าย และคำประพันธ์ที่ดัดแปลงมาจากเพลงพื้นบ้าน ส่วนใหญ่จะได้รับความนิยมในหมู่นักประพันธ์รุ่นใหม่ ในด้านของขนบนิยมทางวรรณกรรม ขนบนิยมบางด้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะขนบนิยมที่เกี่ยวกับการไหว้ครู ที่มีเนื้อหาที่กล่าวถึงความเป็นชาติไทยและคนไทยมากขึ้น โดยการเพิ่มเนื้อหาที่เกี่ยวกับชาติและพระมหากษัตริย์เข้าไป การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบวรรณกรรมที่เด่นชัดในยุคนี้มี 2 ประการที่สำคัญ คือ ประการแรก เริ่มปรากฏวรรณกรรมร้อยกรองสมัยใหม่ ซึ่งเชื่อได้ว่ารับอิทธิพลจากร้อยกรองสมัยใหม่ในเมืองหลวง ประการที่ 2 การเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิทานประโลมโลกที่พัฒนาไปสู่วรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุง ซึ่งถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะตัว

1.2.4 เนื้อหาของวรรณกรรม

ในด้านของเนื้อหา พบว่า วรรณกรรมที่ได้รับความนิยมมากก็คือวรรณกรรมหนังตะลุง จะมีเนื้อหาเช่นเดียวกับ “หนังสือวัดเกาะ” คือเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ ในขณะที่วรรณกรรมคำสอนซึ่งถือได้ว่าได้รับความนิยมไม่น้อยเช่นกัน ก็จะมีเนื้อหาที่เด่นๆ 2 ลักษณะ คือ วรรณกรรมคำสอนที่แปลหรือแต่งขึ้นจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนากับวรรณกรรมคำสอนที่เขียนขึ้นโดยอิงความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม ส่วนวรรณกรรมประเภทตำนานและประวัติศาสตร์ ประวัติสถานที่และบุคคล ส่วนใหญ่แล้วจะแต่งตามขนบเก่า หรือนำเอาเนื้อหาเก่ามาแต่งใหม่

1.2.5 การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

ในด้านการพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มพิมพ์หนังสือในปี พ.ศ.ใด แต่จากหลักฐานที่พบทั้งหมด ที่เก่าที่สุดจะพิมพ์ในปี พ.ศ.2472 โดยในระยะแรกๆ โรงพิมพ์จะตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ในทศวรรษ 2490 โรงพิมพ์ได้ขยายตัวไปสู่ชุมชนเมืองแหล่งอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด ทำให้การจัดพิมพ์หนังสือได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ส่วนในการเผยแพร่หนังสือจะเผยแพร่โดยวิธีการจำหน่ายและการแจกเนื่องในโอกาสสำคัญๆ ต่างๆ ซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่าหนังสือที่พิมพ์ขายนั้นจะมียอดการพิมพ์สูงกว่าหนังสือที่พิมพ์แจก ทั้งนี้เป็นเพราะหนังสือที่พิมพ์ขายส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่ให้ความบันเทิงหรือใช้อ่านเพื่อความบันเทิงเป็นหลัก

1.2.6 วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี

ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี หนังสือตะลุงและการสวดหนังสือจะเป็นการละเล่นที่นำเอาวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคนี้ไปสู่สาธารณชนได้ดีที่สุด หนังสือหลายคณณำเอาวรรณกรรมในยุคการพิมพ์(รวมทั้งหนังสือวัดเกาะ)ไปใช้ในการแสดง ในขณะที่การสวดหนังสือก็จะนิยมสวดหนังสือประเภทตัวพิมพ์ ส่วนการละเล่นประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเพลงบอก การสวดมอลย์ หรือมโนห์รา ไม่ได้มีการนำเอาวรรณกรรมในยุคนี้ไปใช้เพื่อการแสดงโดยตรง

นอกจากนี้ยังพบว่า นักประพันธ์ในยุคนี้หลายคนจะเป็นคนแต่งเรื่องให้หนังสือนำไปแสดงโดยตรง โดยไม่ได้จัดพิมพ์ก่อน

1.2.7 อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น

ในด้านของอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นๆ วรรณกรรมท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลามากที่สุด คือ “หนังสือวัดเกาะ” แต่ก็มีข้อน่าสนใจว่า อิทธิพลที่วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้ามาในยุคนี้ นั้นจะเป็นอิทธิพลในด้านของการเลือกสร้างสรรค์ประเภทของเนื้อหาวรรณกรรม การเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่เน้นใช้กลอน รูปแบบการจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรม ในขณะที่ตัวเนื้อหาของวรรณกรรมนั้นน่าจะเป็นการสร้างสรรค์โดยตัวผู้ประพันธ์เองมากกว่า

2. วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น อุ้มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

2.1 ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิตที่ปรากฏในงานวรรณกรรมประเภทร้อยกรองส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการสะท้อนภาพลักษณะการผลิตและผลผลิตของชุมชนชาวนามากกว่าชุมชนเชิงเขา ในขณะที่ชุมชนที่ประกอบอาชีพประมงนั้นกล่าวถึงไว้น้อยมาก โดยในผลงานวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480 แสดงให้เห็นถึงลักษณะการผลิตแบบยังชีพ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยการผลิตที่ต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก เป็นการเกษตรที่ยังต้องพึ่งพาธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำฝนซึ่งเป็นปัจจัยหลัก แรงงานที่ใช้ก็จะเป็นแรงงานคนและแรงงานสัตว์ เทคโนโลยีที่มีใช้ก็เป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านที่มีประสิทธิภาพเหมาะแก่การผลิตเพื่อยังชีพ ในส่วนของที่ดินจะไม่มีปัญหาเรื่องที่ดิน ปัญหาการแย่งชิงที่ดินซึ่งเกิดขึ้นไม่ได้มาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน แต่มาจากเรื่องของ “ศักดิ์ศรี” มากกว่า ทั้งนี้เพราะชาวนาส่วนใหญ่ยังไม่ได้ใช้ที่ดินในครอบครองทั้งหมดเพื่อการทำนาหรือประกอบอาชีพการเกษตรอื่นๆ ปัญหาในการผลิตที่สำคัญที่พบมากในงานวรรณกรรมก็คือ ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายและผู้มีอิทธิพลในสังคม

จะอย่างไรก็ตาม การผลิตเพื่อยังชีพในยุคนี้ก็เริ่มมีการนำเอาผลผลิตที่เหลือจากการใช้บริโภคขายให้กับพ่อค้าชาวจีน และการผลิตเพื่อจะเหลือไว้ขายก็จะเพิ่มปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

2.2 ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าและการบริโภค

ในด้านระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าและการบริโภค ในวรรณกรรมท้องถิ่นยุคนี้ได้สะท้อนให้เห็นใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นระบบการแลกเปลี่ยนและการค้าภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ซึ่งจะมีทั้งเป็นการแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยตรงและการซื้อขายโดยมี “ตลาดนัด” เป็นในชุมชนเป็นแหล่งรวมผลผลิต ลักษณะที่ 2 เป็นการขายสู่ชุมชนเมือง โดยมีพ่อค้าคนกลางในชุมชนเมือง หรือพ่อค้าเร่ในท้องถิ่นเป็นคนกลาง รายได้จากการขายในส่วนนี้จะนำไปซื้อสินค้าที่ชุมชนผลิตไม่ได้มาบริโภค

2.3 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน

ในด้านของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนหรือภายในชุมชน ลักษณะรูปแบบความสัมพันธ์ที่พบในยุคนี้นี้ที่เด่นชัดที่สุดคือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตอันได้แก่ ชาวนาหรือชาวสวนชาวไร่ กับผู้นำท้องถิ่น โดยผู้นำท้องถิ่นเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญในการให้ความคุ้มครองและดูแลชาวนาหรือชาวสวนชาวไร่ที่อยู่ในชุมชนของตน ขณะเดียวกัน ก็จะเป็นตัวแทนของรัฐด้วย

2.4 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐ และ สถาบันทางสังคม

ระหว่างชุมชนกับรัฐ วรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐในแง่ที่รัฐจะต้องให้ความสะดวกในการผลิตในขณะที่ชาวนาหรือชาวสวนชาวไร่จะต้องเสียภาษีให้กับรัฐ กลไกรัฐพยายามที่จะให้ประชาชนยอมรับความสัมพันธ์นี้ด้วยวิธีการต่างๆ วรรณกรรมก็เป็นวิธีหนึ่งที่รัฐใช้ รายได้ของประชาชนจึงต้องนำไปใช้เพื่อการบริโภคและเสียภาษี นอกจากนี้แล้ว วัดยังเป็นสถาบันสำคัญของชุมชน รายได้ส่วนหนึ่งจึงใช้เพื่อการ “ทำบุญ” ให้กับวัด เพื่อผลทางใจของประชาชน

2.5 ทศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

ทศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับระบบเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม ได้แก่ ทศนะที่เกี่ยวกับการมีทรัพย์สินเงินทอง การให้ความสำคัญกับฐานะที่เกิดจากการมีทรัพย์สินเงินทองจะมีมากขึ้น ทศนะที่เกี่ยวกับการศึกษา โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น เพราะการศึกษาจะนำมาซึ่งความก้าวหน้าในชีวิตทั้งในด้านของยศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ และการมีฐานะทางการเงินที่ดีขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ยังพบว่า มีวรรณกรรมบางเรื่องที่ทำหน้าที่ในการปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม และจิตสำนึกที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจสังคมและรัฐ

อภิปรายผล

1. ในด้านกระบวนการสร้างและเสถียรภาพวรรณกรรมในบริบทของเศรษฐกิจและสังคม พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองกลุ่มทะเลสาบสงขลา เกิดขึ้นท่ามกลาง

บริบททางเศรษฐกิจสังคม ที่กำลังปรับเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ในขณะเดียวกัน รัฐบาลกลางก็ดำเนินนโยบายที่จะดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและสร้างรัฐชาติโดยการพัฒนาระบบการสื่อสารคมนาคมและการจัดการศึกษาแบบใหม่ที่มุ่งเน้นให้เรียนหนังสือไทยเพื่อให้สามารถอ่านออกเขียนได้ เป็นผลให้บรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมในช่วงพ.ศ.2472-2503 ในส่วนของชนบทจะรับเอาอิทธิพลของ “หนังสือวัดเกาะ” นิยมอ่านหรือฟังการสวดหนังสือวัดเกาะกันอย่างแพร่หลาย ในขณะที่ในหมู่ของปัญญาชนก็นิยมอ่านผลงานวรรณกรรมสมัยใหม่ ผลงานวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในยุคนี้จึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมเก่าค่อนข้างชัดเจน กวีผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมจะแสดงตัวตนเป็นเจ้าของผลงาน โดยการระบุชื่อผู้แต่งและมีการแสดงความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ในผลงานประพันธ์ของตนเอง โดยการระบุข้อความว่า “สงวนลิขสิทธิ์” หรือ “ลิขสิทธิ์สงวนไว้ตามพระราชบัญญัติ” นอกจากนั้นแล้ว พบว่านักประพันธ์ส่วนหนึ่งมีรายได้จากผลงานประพันธ์ของตนด้วย

ในการจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรม แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การจัดพิมพ์เพื่อจำหน่าย และการจัดพิมพ์เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ โดยในการจัดพิมพ์เพื่อจำหน่ายนั้น จะมีทั้งในแบบที่ผู้เขียนลงทุนจัดพิมพ์และจำหน่ายเอง และโดยการขายลิขสิทธิ์ให้กับโรงพิมพ์ให้โรงพิมพ์ไปดำเนินการจัดพิมพ์และจัดจำหน่าย เนื้อหาของเรื่องที่จะจัดพิมพ์จำหน่ายส่วนใหญ่จะเป็นวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกและวรรณกรรมคำสอนซึ่งแต่งเป็นกลอน หนังสือประเภทนี้จะเป็นที่นิยมมาก บางเรื่องพิมพ์หลายครั้ง ครั้งละ 1000 เล่มขึ้นไป

2. วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกและวรรณกรรมคำสอนที่แต่งโดยนักประพันธ์กลุ่มที่เป็นนักประพันธ์พื้นบ้าน จะได้รับความนิยมสูงกว่าผลงานของนักประพันธ์ที่เป็นพระสงฆ์และ ปัญญาชนในเมือง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวรรณกรรมเหล่านี้จะให้ความบันเทิงมากกว่า และที่เด่นที่สุดก็คือ สามารถนำไปใช้เป็นหนังสือสวดและใช้เพื่อการแสดงหนังตะลุงอันเป็นสื่อบันเทิงพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี และเป็นวรรณกรรมที่สืบทอดจากวรรณกรรมแบบเก่าได้อย่างต่อเนื่อง สามารถทำให้เห็นถึงพัฒนาการของความสืบเนื่องจากประเพณีมุขปาฐะสู่ประเพณีลายลักษณ์ และจากประเพณีลายลักษณ์ที่เป็นตัวเขียนสู่ตัวพิมพ์ได้อย่างชัดเจน

3. วัฒนธรรมทางการเสพวรรณกรรม ได้เปลี่ยนแปลงจากการเสพด้วยการฟัง

ไปสู่การอ่านอย่างชัดเจนมากขึ้นตามลำดับ คนอ่านหนังสือมักจะเป็นคนในวัยหนุ่มมากกว่าผู้สูงอายุ แต่จะอย่างไรก็ตาม การเสพวรรณกรรมตามแบบเก่าก็ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะการฟัง “สวดหนังสือ” ที่ยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลายควบคู่ไปกับการเสพผ่านการดูหนังตะลุง ซึ่งเริ่มมีการนำเอานิทานประโลมโลกจากหนังสือวัดเกาะและผลงานประพันธ์ของนักประพันธ์ในท้องถิ่นมาแสดง

ในด้านภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม พบว่า

1. วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์สะท้อนภาพให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในเขตชุมชนชาวนาไว้อย่างชัดเจนที่สุด โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมได้เป็น 2 ช่วง คือ

1.1 ช่วงปี พ.ศ.2472 – 2490 จะมีภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการสะท้อนภาพสังคมชุมชนชาวนาที่บ่งบอกให้เห็นถึงร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงที่เริ่มเกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน และสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐที่จะเข้าไปควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตโดยผ่านการปลูกฝังความคิดทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมของปัญญาชนรุ่นใหม่และพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาจากเมืองหลวง ดังนั้น แม้ภาพรวมที่ปรากฏจะมีลักษณะเศรษฐกิจสังคมแบบยังชีพอย่างชัดเจน แต่ก็มีแนวโน้มให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นได้ไม่ยากนัก

1.2 ช่วงปี พ.ศ.2491-2503 ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าไปมีบทบาทของรัฐในอันที่จะควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น นักประพันธ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในอันที่จะเผยแพร่หรือปลูกฝังความคิดและค่านิยมที่สอดคล้องกับระบบทุนนิยมมากขึ้น เช่น ค่านิยมของการแสวงหาทรัพย์สินเพื่อสร้างฐานะตนเองให้ร่ำรวย ให้เป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป เป็นต้น จะอย่างไรก็ตาม โดยที่พื้นฐานของกวีชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาจากวัด ค่านิยมที่เกี่ยวกับคุณธรรมความดีงามตามหลักของศาสนาจึงยังคงเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้สังคมยังคงมีความสงบสุขได้ คำสอนเกี่ยวกับการแสวงหาทรัพย์สินเพื่อความร่ำรวยจึงมีคุณธรรมตามหลักศาสนากำกับอยู่

2. ลักษณะการสะท้อนภาพในวรรณกรรม พบว่า การสะท้อนภาพโดยทั่วไปจะมีลักษณะที่ตรงไปตรงมา โดยวรรณกรรมเฉพาะวรรณกรรมคำสอน จะมีส่วนหนึ่งที่ให้กลวิธีการสอนโดยการยกเอาสภาพจริงของสังคมมาเป็นอุทาหรณ์ ในขณะที่วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง จะมีขนบบางอย่างของวรรณกรรมจะช่วยให้การศึกษาตีความภาพสะท้อนที่ปรากฏได้ง่ายขึ้น อีกทั้งกลวิธีการประพันธ์ที่มีลักษณะเป็น

แบบพื้นบ้าน ทำให้ปัญหาการเข้าถึงลดน้อยลง เมื่อประสานเข้ากับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมที่กล่าวถึงข้างต้น ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรมจึงน่าจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นสื่อความคิดของคนในท้องถิ่น ในยุคสมัยที่ศึกษาได้อย่างดีในระดับหนึ่ง

นอกจากนั้นแล้ว วรรณกรรมจำนวนหนึ่งมีบทบาทในทางสังคมสูงในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารและสร้างจิตสำนึกทางสังคมของชุมชนให้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการเข้ามาของเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม

จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ภาพสะท้อนที่ปรากฏในงานวรรณกรรมเหล่านี้ขัดแย้งกับข้อสรุปบางประการของการศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านที่ผ่านมา ที่พบว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีตมี 3 ลักษณะสำคัญ คือ ลักษณะแรก สภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความสามารถเลี้ยงตัวเองได้โดยมีพื้นฐานจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งการปลูกข้าว ทอผ้า และหาอาหารจากธรรมชาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนกัน ระหว่างชุมชนเป็นเครือข่าย ทำให้แต่ละชุมชนมีความเพียงพอยิ่งขึ้น ซึ่งภาพสะท้อนในวรรณกรรมได้ชี้ให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้วปัญหาในด้านต่างๆ ของชุมชนนั้นมียุ่มาหลาย และเป็นที่น่าสนใจในประเด็นของอำนาจรัฐ ที่มีข้อเสนอว่าชุมชนหมู่บ้านค่อนข้างจะเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ แต่ภาพสะท้อนในวรรณกรรมกลับมีข้อขัดแย้งกัน ข้อมูลจากวรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า รัฐพยายามเข้าไปมีอำนาจและปลูกฝังจิตสำนึกบางประการเพื่อให้ชุมชนยอมรับในอำนาจของรัฐ หรือปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ โดยผ่านกลวิธีต่างๆ กัน โดยเฉพาะที่พบในการวิจัยครั้งนี้ก็คือ ผ่านงานวรรณกรรม ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาในดังดังกล่าว ก็เป็นที่น่าเชื่อว่า การปลูกฝังจิตสำนึกให้ยอมรับอำนาจรัฐ ยอมรับความเปลี่ยนแปลง น่าจะมีผลที่สูงพอสมควร

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ยังคงมีอุปสรรคและปัญหาบางประการที่อาจทำให้ข้อสรุปของการวิจัยมีโอกาสมิติดพลาดได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือปัญหาที่เกี่ยวกับข้อมูลงานวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมในยุคนี้ยังไม่มีบุคคลหรือสถาบันใดดำเนินการเก็บรวบรวมอย่างเป็นระบบ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากข้อมูลเกี่ยวกับการจัดพิมพ์หนังสือในท้องถิ่น ร่องรอยการพิมพ์งานวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในหนังสือบางเรื่องบางเล่ม ผู้วิจัยพบว่า หนังสือที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงเวลาที่ศึกษาน่าจะมีปริมาณมากกว่าที่ผู้

วิจัยรวบรวมได้หลายเท่า แต่ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ในการศึกษาวิจัยที่กว้างเกินกำลังของผู้วิจัยในอันที่จะเก็บ รวบรวมข้อมูลได้ภายในเวลาอันจำกัด และจากคำบอกเล่าของผู้ที่เคยเก็บสะสมหนังสือเหล่านี้ว่า หนังสือจำนวนมากได้ถูกเผาทำลายโดยผู้ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ แต่ไม่รู้คุณค่าของหนังสือ เป็นจำนวนมาก และยังมีหนังสืออีกจำนวนมากที่ถูกเก็บสะสมรวมไว้ตามห้องสมุดหรือห้องเก็บหนังสือเก่าตามวัดต่างๆ โดยไม่ได้มีผู้ใดให้ความสำคัญในการที่จะจัดเก็บให้เห็นระบบและมีความปลอดภัยมากขึ้น เพื่อความสะดวกในการศึกษาต่อไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็น การวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ควรจะได้รับ ความสนใจจากผู้สนใจทางด้านวรรณกรรมมากขึ้น โดยอาจทำการศึกษาวิจัยในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. วิจัยในเชิงของการเก็บรวบรวมและจัดระบบวรรณกรรมที่จัดพิมพ์ขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 เป็นต้นมา

2. วิจัยเฉพาะวรรณกรรมเฉพาะประเภทหรือวรรณกรรมเฉพาะเรื่องในลักษณะเจาะลึกทั้งในเชิงของการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณกรรมแต่ละประเภทหรือแต่ละเรื่อง เช่น วรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุงในทศวรรษ 2490 วรรณกรรมหนังตะลุงเรื่องกลั่นกรอบแก้ว เป็นต้น

3. วิจัยซ้ำโดยเจาะลึกเฉพาะวรรณกรรมบางประเภท หรือเฉพาะบางพื้นที่ เช่น วรรณกรรมที่สะท้อนภาพเศรษฐกิจสังคมชุมชนชาวนา วรรณกรรมที่สะท้อนภาพเศรษฐกิจสังคมชุมชนเชิงเขา หรือภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง เป็นต้น

4. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์กับวรรณกรรม “วัดเกาะ”

5. ศึกษาบทบาทของวรรณกรรม “วัดเกาะ” ที่มีต่อชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

6. รวบรวมและศึกษาบทบาทของหนังสือที่พิมพ์แจกในโอกาสต่างๆ ที่ปรากฏในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

7. รวบรวมและศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นยุคการพิมพ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ และนำมาเปรียบเทียบกับที่ปรากฏอยู่ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาเพื่อให้เห็นถึงบรรยากาศของการสร้างและเสพวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. จิตสำนึกของชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2527.
- การเรียนหนังสือไทยสมัยก่อน. สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2545 จาก <http://203.154.104.10/service/mod/heritage/nation/misc/learning.html>
- การสื่อสารแห่งประเทศไทย. 100 ปีการไปรษณีย์ไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, 2526.
- กง กงช่วย. ประวัติวัดควนแพรกหา. พิมพ์ครั้งที่ 2 ม.ป.ท., 2504.
- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมพระตำราบรมราชทิศเพื่อกลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510.
- คติธรรมคำกลอน และ ใ่วล่ายลักษณะพระพุทธรูป 5 แห่ง. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- คลี ทิฏฐปญโญ.พระ. กตัญญูคำกลอน. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสธ, 2503.
- คำชักชวนของรัฐบาล เรื่องฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติไทย และรัฐนิยมฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 10.
สงขลา : โรงพิมพ์พานิช, 2484.
- จบเจริญการ.หมื่น. ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉน
ปณกิจศพ พระอธิการเนื่อง สุภชาโต วัดโพธิยาราม 3 มิถุนายน พ.ศ.2516.
- จาร์ กาลดิษฐ์ ทิพยรัตน์. การศึกษาปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย ซึ่งตี
พิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516-2519. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2532. อัดสำเนา.
- จิตต์ รตนโชด,พระอนุศาสนาจารย์. เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
2476.
- จิตต์ภิรมย์. นิราสเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ. สงขลา : โรงพิมพ์หาดใหญ่, 2492.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน. โดยทีปกร (นามแฝง) กรุงเทพฯ : นกฮูก,
2540.
- เจตนา นาควัชระ และนิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้าน
มนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทศนะของนักวิชาการไทย. หน้า 259-283 กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

- เจตนา นาควัชร. “วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา,” ใน วรรณไวทยากร : วรรณคดี.
หน้า 1-53. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สหประชาคม
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520.
- _____. “สภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวทางการพัฒนาการวิจัยด้านภาษาและวรรณคดี,”
ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์. หน้า 163-175. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2524.
- _____. แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์เยอรมัน ฝรั่งเศส และ
อังกฤษ - อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์,
2539.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคนอื่นๆ. ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชนชาวนา. กรุงเทพฯ :
วิจิตรธรรม, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกใน
อดีต. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2540.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2543.
- _____. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2540.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” วารสารอักษร
ศาสตร์, 13 (2) : 88-109 ; กรกฎาคม 2524.
- ชลธิรา กลัดอยู่. “บทนำเสนอ,” ใน ส่องไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2518.
- ชวน เพชรแก้ว. เพลงบอกและนักเพลงบอกรุ่นเก่าของเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ 2.
นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2523.
- _____. “วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปรับเปลี่ยนมาจากท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ.
หน้า 96-108. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- _____. “วรรณกรรมแบบเก่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับสังคม,” ใน เอกสารสัมมนา
ทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมลุ่มทะเลสาบ
สงขลา. 2536. หน้า 1-10. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรี
พัทลุง, 2536. อัดสำเนา
- ชอบ หัทยานนท์. หนังสือเรื่องบทกลอนเพลงบอกและกลอนเวียน. นครศรีธรรมราช : โรง
พิมพ์พัฒนาการ โอสด, ม.ป.ป.

ชอบ หัทยานนท์. หนังสือเรื่องเสือเอื่อน เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์พัฒนาสัมพันธ์, 2503.

_____. หนังสือเรื่องเสือเอื่อนเล่ม 3. นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์พัฒนาสัมพันธ์, 2503.

ชัย จันรอดภัย. ชัยภานิต. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____. พระพุทธรูปทำนายน ของ พระยาปิณเฑียร : 16 ชื่อ. พัทลุง : โรงพิมพ์ปากคลองการพิมพ์, ม.ป.ป.

_____. หนังสือเรื่อง นิราศพ่อหม้าย และ คำกลอนสอนประชาชน. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุรณ์โอสถ, 2494.

ชัยวุฒิ พิบะกุล. "พัทลุง, จังหวัด," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2457-2458. สงขลา:สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ, 2529.

_____. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525. อัดสำเนา.

ชาญ ไชยจันทร์ และพาสน์ พลชัย. ประวัติศาสตร์พัทลุง – ครึ่ง : คำกลอน เล่ม 2. ครึ่ง : ห้างหุ้นส่วนจำกัดครึ่งวัฒนาพานิช, 2496.

_____. ประวัติศาสตร์พัทลุง – ครึ่ง : คำกลอน เล่ม 3. ครึ่ง : ห้างหุ้นส่วนจำกัดครึ่งวัฒนาพานิช, 2496.

_____. ประวัติศาสตร์พัทลุง – ครึ่ง : คำกลอน เล่ม 5. ครึ่ง : ห้างหุ้นส่วนจำกัดครึ่งวัฒนาพานิช, 2496.

ชาญณรงค์ เทียงธรรม "แลเมืองโบราณที่บ้านพรุ" สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม 2546 จาก

<http://www.paktai.org/case/case>

ชาติ ศิลปปริศมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ. 2453-2468). ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529. อัดสำเนา.

ไชยมนีพงศ์, ขุน"คำแนะนำชาวนากิ่งอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา" ศรีธรรมราชศึกษา. 5(6) : 507-515; เมษายน 2475

ดร.ณิ คำเจริญ. การศึกษาเรื่องพระมาลัยในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2537. ถ่ายเอกสาร.

ดวงมน จิตรจันทน์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.

แดง นักประพันธ์. มงคลราชฎีคำกลอน. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

แดง นักปราชญ์. แก้วผรود เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ, 2500.

_____ . แก้วผรود เล่ม 5. พิมพ์ครั้งที่ 4. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ, 2500.

_____ . แก้วผรود เล่ม 6. พิมพ์ครั้งที่ 4. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ, 2500.

_____ . พลเรือนสอนบุตร. (คัดลอกจากฉบับพิมพ์โดยนายอำนาจ ประพันธ์บัณฑิต)

_____ . อิสติสอนศิษย์. (คัดลอกจากฉบับพิมพ์โดยนายอำนาจ ประพันธ์บัณฑิต)

ศรีศิลป์ บุญจรรยา. นวนิยายกับสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

เดือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ". กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2527.

ถวิล จิตมานะ. การศึกษาเรื่องหอยสังข์ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา.
ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540. ถ่ายเอกสาร.

ถัด พรหมมาณพ. "ภูมิศาสตร์พัทลุง," ใน พัทลุงรำลึก หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง 2479. หน้า 193-203. พระนคร : ธรรมพิทยาคาร, 2478.

ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. "ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับต่างเมือง," ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 110 - 111.
กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535.

ทอง นวลศรี. คำกลอนสอนใจ. พิมพ์ครั้งที่ 13 ; สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, 2511.

ทัศนีย์ สุธาประดิษฐ์. การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง พระเนมิราช ฉบับวัดมัทธนิมาวาส จังหวัดสงขลา. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540. ถ่ายเอกสาร.

ทิวา สุขจรรยา. "สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา," เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, 2536. อัดสำเนา

ไทย อัมรินทร์. "ภูมิศาสตร์อำเภอควนขนุน," ใน พัทลุงรำลึก หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง 2479. หน้า 172-182. พระนคร : ธรรมพิทยาคาร, 2478.

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันติสิทธิ ศรีสุชาติ. “ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้”

ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3. หน้า 1004-1031. สงขลา :

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529.

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529

เล่ม 9. หน้า 3650 - 3653. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนคริน

ทรวิโรฒ, 2529.

ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525.

ธิดา โมสิกรัตน์. “วรรณคดีวิวิธ (1)”, ใน เอกสารการสอนชุด ภาษาไทย 4 : วรรณคดีไทย

หน่วยที่ 1-7. หน้า 409-493 . นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2525.

นพพร สุวรรณพานิช. “มิติที่สามของวรรณคดี,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 7 (11) : 41-47;

กรกฎาคม 2516.

“นานาสถาปัตยกรรม” ใน ที่ระลึกในงานปลงศพ ขุนกลับเพ็ชรศึกษากร(แหวน กลับเพ็ชร). หน้า

3-19. สงขลา: โรงพิมพ์วินิจการพิมพ์, 2499.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ปากไก่

และใบเรือ ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. หน้า

1-233. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527.

_____. “สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี,” ใน ปากไก่และใบเรือ ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม

และประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. หน้า 235-297. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การ

พิมพ์, 2527.

นิยพรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, 2540.

นิรนาม (นามแฝง). “แบบวิถีการผลิตในสังคมศักดินาไทย จนถึงปี 2398” ใน จาก เศรษฐ

ศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย. กรุงเทพฯ : กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2524.

นิราศลาบวช. พระนคร : โรงพิมพ์ห้างสมุด, 2467.

เนื่อง แก้วทนต์. กายนคร. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2501.

บทกวีคำกลอน. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2501.

บรรจง บรรเจอดศิลป์. ชีวิตกับความใฝ่ฝัน. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2524.

บุญชู ปุรินทรภิบาล. “นำเที่ยวพัทลุง,” ใน พัทลุงรำลึก หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัด

พัทลุง 2479. หน้า 203-213. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2478.

- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ.ม.ล. "หัวข้อของวรรณคดีไทย" ใน วรรณไวทยากร : วรรณคดี.
หน้า 55-156. พิมพ์ครั้งที่ 2 : กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520
- ปก แก้วกาญจน์. การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ,
2540.
- ปก แก้วกาญจน์. การศึกษาและปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง พระมาลัยฉบับวัดจินดา
วาส จังหวัดพัทลุง. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2541.
- ประจักษ์ สายแสง. "การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น," ใน สัมมนาประวัติศาสตร์ สุราษฎร์ธานี.
หน้า 187-188. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2527.
- ประทีป ชุมพล (บรรณาธิการ). วรรณกรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. "หนังสือบุด" ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17. หน้า
8328-8337. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์,
2542.
- ปราณี ขวัญแก้ว. วรรณคดีชาวบ้านจาก "บุดคำ" ตำบลร่อนพิบูลย์. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม.
กรุงเทพฯ : วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2517. อัดสำเนา.
- ปรีชา กาญจนาคคมและมณูญ ทองกลยาณวัตร. "พัทลุงในอดีต" ใน รายงานการสัมมนา
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. หน้า 56-65. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง, 2531.
- ปรีชา หิรัญประดิษฐ์. "วรรณคดีท้องถิ่นไทย," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนาการ วรรณคดีไทย หน่วยที่ 8-15. หน้า 749-810. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิ
ราช, 2533.
- ปอ คนวัด. สมบัติพระสุลี เล่ม 2. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2503.
- ปาน วิสาโร. หนังสือเกียรติคุณ. พัทลุง : โรงพิมพ์ครุฑาญ, 2503.
- เปรมจิตต์ ชนะวงศ์. "สวดด้าน" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16 หน้า 1820.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- ผอม ชิตพูล. เรื่องมารดรสอนบุตร เล่ม 2. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2499.
- พรภิรมณ์ เชียงดูล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.
- พรม และ ระบาช. นิราศพรมภานีระบาช. สงขลา : โรงพิมพ์สงขลาพานิช, 2496.

พร้อม วรรณบวร. สายเลือดทรยศ เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 2 : พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2504.

_____ . สายเลือดทรยศ เล่ม 5. พิมพ์ครั้งที่ 2 : พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2504.

พระครูอริยสังวรณ. "ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง," ใน เนกขัมมานุสรณ์. หน้า 1-27. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2521.

พ่วง บุษรารัตน์. "กล่อมขวัญรัฐธรรมนุญ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. หน้า 198. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "กลืนกรอบแก้ว : วรรณกรรม," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. หน้า 200-203. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "กายนคร : ฉบับเขษขบุรี," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. หน้า 313-315. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "กำเนิดมนุษย์ ของ ส. ชำนาญภักดี," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. หน้า 396-400. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "แก้วสองภาค," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. หน้า 570-577. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "ขวัญใจ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 2. หน้า 637-643. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "คำกลอนสอนใจ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 3. 2542. หน้า 1037-1040. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "ตำนานสร้างโลกคำกลอน : ฉบับนายชัย จันรอดภัย," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 6. หน้า 2677-2682. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

_____ . "คำบลชนเจริญ : คำกลอน" ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 6. หน้า 2684-2690. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

- พ่วง บุษรารัตน์. "ประวัติศาสตร์พัทลุง - ครึ่ง : คำกลอน." ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 9. หน้า 4316-4321. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- _____ . "ขุวพุทธรูปเหมือนน้ำท่าเขียด : วรรณกรรม," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 13. หน้า 6399-6402. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- พ่วง อ่อนเรือง. "กล่อมขวัญรัฐธรรมนุญ," ใน พัทลุงรำลึก หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่มังหวัดพัทลุง 2479. หน้า 70-71. พระนคร : ธรรมพิทยาคาร., 2478.
- พิทยา บุษรารัตน์. "วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง : การสำรวจและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม," ใน พินิจภาษาและวรรณกรรม. หน้า 111-140. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้, 2539.
- เฟื่อง อุ่นเสียม. เรื่องตรุษสงกรานต์ คัดเลียมหาพรหม ประโลมโลก. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2497.
- ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.
- มนตรีบริรักษ์,ขุน. "การศึกษานิเทศ," ใน กาญจนานุสร. หน้า (3)-(10). สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ, 2482.
- _____ . "ชมงานปีใหม่," ใน หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่มังหวัดพัทลุง 2479. หน้า 110-111. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2478.
- _____ . "เพลงพวงมาลัย," ใน กาญจนานุสร. หน้า (22)-(28). สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ, 2482.
- _____ . มงคลสูตรวิภาคบรรยาย. สงขลา : โรงพิมพ์พานิช, 2483.
- มัลลิกา มุสอติ. "การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2," ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย หน่วยที่ 1-7. หน้า 31-60. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

ของยุทธ ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์," เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. หน้า 1-23. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, 2536. อัดสำเนา

. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์," ใน โลกของลุ่มทะเลสาบ. หน้า 64-65. กรุงเทพฯ : นาค, 2541.

. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529. ถ่ายเอกสาร.

ยศ วัชรเสถียร. การประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย. พระนคร : แพร์พิทยา, 2506.

ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

ยุทธ แสงทักษิณ. วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.

ยุทธ นุญสนิท. "วรรณคดีวิจารณ์แนวสังคมศาสตร์", ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย 7 (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) หน่วยที่ 1-6. หน้า 140-225. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.

. วรรณวิจารณ์. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2538.

เริงชัย ดันสกุล. "ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา," วารสารทักษิณคดี. 3 (1) : 43-46 ; (ตุลาคม 2535-มีนาคม 2536)

เรือง วุฑฒินญาโณ.พระมหา. โลกวัดภายิต. พระนคร : โรงพิมพ์กิมหลีทอง, 2480.

เรื่องโรงเรียนวัดมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2474. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2476.

ลมลอย. แม่. พัทลุง : โรงพิมพ์อุบล, 2497.

ล้อม เพ็งแก้ว. "พัทลุงในวรรณกรรม," ใน รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดี พัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.

แล คิลกวิทย์รัตน์. "วิถีการผลิตแบบเอเซียกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่งความด้อยพัฒนาของสังคมไทย," วารสารธรรมศาสตร์. 9 (1) : 87-91 ; กรกฎาคม-กันยายน 2522.

- วรรณ ศกะสุวรรณ. “คอกสร้อยกสิกรรม,” ใน พืชมรดก หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัด 2479. หน้า 44, 62, 69, 72, 79, 84, 86, และ 91. พระนคร : ธรรมพิทยาคาร., 2478.
- วัชร สายสิงห์ทอง (บรรณาธิการ). ย้อนอดีตการสื่อสารไทย. กรุงเทพฯ : การสื่อสารแห่งประเทศไทย, 2533.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2531.
- วิภา กองกะนันท์. กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : คอกหญ้า, 2540.
- วิไลเลขา ถาวรชนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 17 – 24. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535.
- ศิราพร ชูตะฐาน ณ ถลาง. “ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับศิลปวัฒนธรรมประเภทอื่น,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น ... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. หน้า 43-58. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2537.
- _____. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. หน้า 83-99. กรุงเทพฯ : มติชน, 2537.
- ศิรินทร์ บุญโสธรสถิตย์. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช. หน้า 239-243. นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526.
- ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และวิพุธ ไสภวงศ์. “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 7 (2) : 36-57 ; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.
- สงบ ตั้งเมือง. “ประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลา : พรหมแดนแห่งความรู้,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 30 - 31. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535.

สงบ ส่งเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อ
ปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้. สงขลา :

มหาวิทยาลัย ยศรีนครินทร์วิโรฒ สงขลา, 2525.

_____. "ทางรถไฟสายใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4. หน้า 1505-1506.

สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ, 2529

_____. "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง พุทธศตวรรษที่ 20-25," ใน รายงานการสัมมนา
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. หน้า 155-173. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรม
จังหวัดพัทลุง, 2531.

_____. "สภาพเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา," เอกสารสัมมนาทาง
วิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเล
สาบสงขลา. หน้า 1-35. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง,

2536. อัดสำเนา

สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการ
ปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โครง

การเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

สละมณี แว้งศ์สะอาด และจิ เต็มหมาด. เมืองสิด (ขุนแก้ว) หนองแวง. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สัน สังข์สุวรรณ. ประวัติพระสารีริกธาตุ ของวัดไชยมงคล สงขลา. สงขลา : โรงพิมพ์

สมบูรณ์โอสถ, 2472.

สารูป ฤทธิ์ชู. "การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษ

ที่ 22 - 24," ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และ

โบราณคดีเมืองสงขลา หน้า 65-81. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535.

สายชล สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวง
วิจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

สุธา ศาสตรี. วรรณคดีเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ

มนุษยศาสตร์, 2525.

สุธินันท์ พงศ์ไพบูลย์. "การเดินทางโดยสาร," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529
เล่ม 8. หน้า 3096-3097. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทร์วิโรฒ, 2529.

- สุธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา.” ใน วารสารทักษิณคดี. 3 (1) : 59 – 63 ; ตุลาคม – มีนาคม 2535–2536.
- _____. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 14. หน้า 7052–7066. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- _____. รายงานการวิจัย พระพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.
- _____. รายงานการวิจัย วิเคราะห์สารัตถะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524.
- _____. “โนรา” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 5. หน้า 1804-1819. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529.
- _____. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย หน้า 77-96. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2536.
- _____. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- สุนทรี อาสะไวย์. “ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่และผลกระทบที่มีต่อชาวนาสยามในทศวรรษ 2470,” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์. 11(3) : 71–109 ; กันยายน 2536.
- สุมาลี บำรุงสุข. “มองประวัติศาสตร์สังคมผ่านวรรณกรรม,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 7 (2) : 58–71 ; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.
- สุมาลี วีระวงศ์. “8 คำถาม ว่าด้วย ‘นิยามและความเข้าใจทั่วไป’ เกี่ยวกับ(ทฤษฎี)วรรณคดี,” ภาษาและหนังสือ. 23 (1-2): 62-70. ; 2533–2534.
- เส้นข้ามคาบสมุทร “ลุ่มน้ำคลองอู่ตะเภา” สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม 2546 จาก <http://www.paktai.org/case/case-02.shtml>
- เสนหา บุญริศ. วรรณกรรมคำวช้อภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2519.
- เสนีย์ เสาวพงศ์. “การประพันธ์กับสังคม,” ใน มหากุศลวรรณคดี. หน้า 37–81. กรุงเทพฯ : กลุ่มวิชาการเพื่อประชาชน, 2517.

เสาวลักษณ์ กิษานนท์ (ผู้แปล). “เอกสารเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ เรื่องวิวัฒนาการของอาณาจักรสยาม.” ใน รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2. หน้า 151-211
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535.

เสื่อ ชำนาญภักดี. กำเนิดมนุษย์ และ แม่ไฟศพ เล่ม 1. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.

- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 1. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2481.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2492.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 2. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2481.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 3. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 3. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2481.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 4. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 5. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2482.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 4. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2481.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 6. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 7. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์, 2482.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 7. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 8. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 9. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 10. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 11. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 12. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 13. พิมพ์ครั้งที่ 2 : สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2494.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 16. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2495.
- _____ . กลืนกรอบแก้ว เล่ม 17. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, 2495.
- _____ . ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ เล่ม 3. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.
- _____ . ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ เล่ม 4. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.
- _____ . ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ เล่ม 6. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.
- _____ . ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ เล่ม 7. สงขลา : โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสถ, ม.ป.ป.

- เสื่อ ชำนาญภักดี. ลอยวาริน สีนสุพรรณ เล่ม 9. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, ม.ป.ป.
 “หน้าบรรณาธิการ” ศรีธรรมราชศึกษา. 3 (3) :285-286 ; มกราคม พ.ศ.2472.
- หนูแก้ว นครจันทร์. แก้วสองภาค เล่ม 1. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 3. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 5. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 8. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 9. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 12. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 13. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 15. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่ม 16. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . แก้วสองภาค เล่มที่ 16. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, 2492.
- _____ . พราดประสิทธิ์ เล่ม 2. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญไอสด, ม.ป.ป.
- หนูฟอง จันทภาโส. สุภาษิตสอนข้าชายโสศ. สงขลา : โรงพิมพ์สงขลาพานิช, 2493.
- หนูฟอง. ลุงสอน สอนหลานสินธุ์. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์กระจำนภานิช, 2504.
- อธิคม กรองเกรดเพชร. ลัทธิวัตถุนิยมประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการทางสังคม. ม.ป.ท.,
 ม.ป.ป. หน้า 20-22.
- อำนวย บุญเรืองขาว, พระ. เขมรอุบายวช. พระนคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, 2502.
- อำนวย ไสวมาศ. วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ เรื่องเทพลิ้นทอง ฉบับวัดโพธิ์ตำนาน
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัย
 ศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2538. ถ่ายเอกสาร.
- อุดม หนูทอง. “เพลงบอก,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 6. สงขลา : สถาบัน
 ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529.
- _____ . “วรรณกรรมภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่น
ถิ่นพินิจ. หน้า 77-95. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

อุดม หนูทอง. "อิทธิพลของสุนทรภู่ในวงวรรณกรรมภาคใต้," ใน ที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 16 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 21-23 มกราคม 2536 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. หน้า 44-49. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ ภาคใต้, 2536.

_____. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก. สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, ม.ป.ป.

_____. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.

อุทัย พิสิสค์พงษ์.พระมหา. ตำนานพระบรมธาตุคำกลอน. สงขลา : โรงพิมพ์หาดใหญ่, 2493.

เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. กรุงเทพฯ : บริษัทดันอ้อ แกรมมี จำกัด, 2539.

บุคลากรกรม

บุคลากรกรม

กลบ บัวแดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 106 หมู่ที่ 6

ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2545.

เขียว อักษรเนียม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 127 หมู่ที่ 1

ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2545.

แจ็ก อ่อนด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บริเวณวัดจุ่มปะ (บ้าน

กำแพงเพชร) อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2544.

ไข่ คำทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 131/1 หมู่ที่ 2

ตำบลตะเคียบ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545

คล้าย รังษีสว่าง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1 หมู่ 4

ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ.2545.

กะเกื้อ ทองสัน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 2

ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ.2544.

แคล้ว สุกหอม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดตะแพน ตำบลตะแพน

อำเภอสcriบรพต จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

เจริญ ถาวรประสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 33/1

หมู่ที่ 3 ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.

2545.

ฉิ้น อรมุต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดธรรมโฆษณ์ ตำบลทิง

หม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

ฉิว ทิพย์วาริ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1 หมู่ที่ 8

ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.

2543.

เชือน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่

2 ตำบลตะเคียบ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545

ตุก หลินมา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดโคกน้ำหัก ตำบลโดนด

ด้วน อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2545.

แท่น ทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 73 หมู่ที่ 5
ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.
2544.

นายถัน ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่
8 ตำบลคูขุด อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543.

บุญภักดิ์ สุขด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ 6
ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.
2544

ปริง มากนวล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 1
ตำบลป่าพะยอม อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ.
2545.

ปาน คำทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 131/1 หมู่ที่ 2
ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545

ผ่อง นวลศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 487/4 หมู่ที่ 4
ถนนราษฎร์บำรุง อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2545.

พระครูสมุห์ผ่อง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดตะแพน ตำบล
ตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

พระอุ จันทรแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดสะทัง อำเภอเขา
ชัยสน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2545.

พัน จิตประสงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 หมู่ที่ 4
ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2542.

พิณ สงเสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 152 หมู่ที่ 5
ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม
พ.ศ.2544.

ถัน ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 8
ตำบลคูขุด อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543 และ
วันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2545

ถัน ศิริวัฒน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 5
ตำบลควนโต อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2545.

- สัน ศิริวัฒนโธ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ หมู่ที่ ตำบล
อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ พ.ศ.2545
- สัว เอ็งเฉี่ยว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 7 หมู่ที่ 2 ตำบล
โรง กิ่งอำเภอกระแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2543.
- สุจิต ถาวรประสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 33/1 หมู่
ที่ 3 ตำบลท่าบอน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.
2545.
- แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1
ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ.
2544.
- หมัด สะแหละ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 71 หมู่ที่ 8
ตำบลคลองเฉลิม อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2545.
- หิด ทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 5
ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2543
- อรัญ อรุณพันธุ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 63/1 หมู่ที่ 3
ตำบลบ่อदान อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543
- อัม จิตต์ภักดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 452/3 คลาครัด
ภูมิ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2544.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

นักประพันธ์และผลงานวรรณกรรม

นักประพันธ์ที่มีผลงานได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงปี พ.ศ.2472-2503 ที่
สามารถสืบค้นข้อมูลได้ มีดังนี้

กลับ เสมือนใจ

กลับ เสมือนใจ บ้านเดิมอยู่กระดังงา อำเภอสะทิงพระ เรียนหนังสือที่วัด
กระดังงา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และมาได้ภรรยาที่บางแก้ว จึงตั้งหลักแหล่งอยู่ที่
อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง กลับเป็นคนที่รักการศึกษาเล่าเรียน นอกจากจะเป็นที่มีความ
มานะพยายามในการศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเองแล้ว ยังส่งเสริมให้ลูกหลานและผู้ที่มีศรัทธา
ด้วยได้โอกาสเล่าเรียนในระดับที่สูงๆ เคยมีผลงานพิมพ์เป็นเล่มหลายเล่ม แต่ไม่มีต้นฉบับ
หลงเหลืออยู่ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมได้เฉพาะต้นฉบับผลงานที่เป็นตัวเขียน มีทั้งที่เป็นบทสวด
มนต์ คำร่ำรักษาโรค คำสอน และบทกลอนหนึ่งตะลุม ผลงานเกือบทั้งหมดแต่งเป็นกลอน
สุภาพ ผลงานชิ้นสุดท้ายก่อนเสียชีวิตคือ คำร่ำรักษาโรค ซึ่ง นายกลับ เสมือนใจ เขียน
เสร็จสมบูรณ์แล้ว แต่ยังไม่ได้ออกพิมพ์

แก้ว ช่วยศรี

ไม่ทราบประวัติ ผลงานที่พบ ได้แก่ องค์กร 3 ตีพิมพ์ในวารสาร “ศรีธรรมราช
ศึกษา” ฉบับปีที่ 5 ฉบับที่ 6 พ.ศ.2475

แก้ว บัวแดง

แก้ว บัวแดง เป็นพ่อของกลบ บัวแดง (อายุ 72 ปี – 2545) ยังไม่ได้สืบค้นประวัติ
มีผลงานสำคัญ คือ หนังสือเรื่อง “หัวป่าประวัติ” แต่งเป็นกลอนแปดบันทึกประวัติและสภาพ
ทั่วไปของบ้านหัวป่า ครอบคลุม บัวแดง เล่าว่า คุณพ่อได้แต่งเรื่องนี้ในขณะที่ตนเด็กๆ และ
พิมพ์แจกในงานฝังลูกนิมิตของวัดหัวป่า เคยมีหนังสือ แต่ต่อมาศึกษาธิการอำเภอระโนด ได้
มาขอไปโดยอ้างว่าจะนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา

ขุนวิจารณ์จรรยา

ขุนวิจารณ์จรรยา ชื่อเดิม คือ โชติ เหมะรักษ์ ในการเขียนจะใช้ทั้งชื่อจริงและนามปากกา “ช. เหมะรักษ์” อดีตกรรมการจังหวัดสงขลา และอดีตศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง เกิดที่ตำบลตะเครียะ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ได้รับการศึกษาขั้นต้นที่วัดควนพนางดุง อำเภออุคร (ขณะนั้น- ปัจจุบันคืออำเภอควนขนุน) จังหวัดพัทลุง เสียชีวิตเมื่อปีพ.ศ.2513 มีผลงานการประพันธ์ทั้งที่เป็นร้อยกรอง หนังสือเรียน และบทความ ผลงานที่แต่งเป็นร้อยกรอง ได้แก่ บิดากับบุตรสนทนาเรื่องผู้ดี คิปปิปฏิบัติคำกลอน (พิมพ์ควบคู่กับฉบับแปลร้อยแก้ว) ธรรม _ วิจารณ์ เล่ม 2 เรื่อง “ศาสนา” (โรงพิมพ์พานิช สงขลา 2480) และ วินัยคำกลอน ()

ขุนมนตรีบริรักษ์

ขุนมนตรีบริรักษ์ หรือ พ. ศิริธร มีผลงานตีพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ เช่น “ชมงานปีใหม่” ในหนังสือ พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.

2479

“การศึกษานิเทศ” และ “เพลงพวงมาลัย” ใน กาญจนานุสรณ์ หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานเปิดอาคารเรียนโรงเรียนกาญจนานุกูล พัทลุง พิมพ์ที่โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถเมื่อ พ.ศ. 2482.

ประวัติพระพุทธไสยาสน์วัดแหลม มงคลสูตรวิภาคบรรยาย และเศรษฐกิจพิมพ์รวมเล่มในหนังสือ มงคลสูตรวิภาคบรรยาย จัดพิมพ์เนื่องในงานศพพระมหาลอย รตินัย วัดแหลม (ปัจจุบันคือวัดแหลมจาก อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์พานิช, 2483.

เขียน พยัคฆมาศ

ผู้วิจัยไม่สามารถค้นคว้าเกี่ยวกับตัวผู้ประพันธ์ได้ แต่เมื่อพิจารณาจากปกหนังสือพระพุทธเจ้าคำกลอน มีความเป็นไปได้ว่า เขียน พยัคฆมาศ น่าจะมีชื่อเสียงไม่น้อย เพราะชื่อนักประพันธ์บนปกหนังสือพิมพ์ด้วยบล็อกรูปประกอบลายไทยอย่างสวยงาม แทนที่จะใช้ตัวเรียงธรรมดาเช่นนักประพันธ์อื่นๆ และผลงาน “พระพุทธเจ้าคำกลอน” พิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ 7 แล้ว ฉบับที่พบ ไม่ระบุปีที่พิมพ์ แต่จากสภาพของหนังสือก็น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่า พ.ศ.

2500

กง กงช่วย

กง กงช่วย เป็นชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลตะแพน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอสcriบรพต จังหวัดพัทลุง) ผลงานที่พบมีเรื่อง "ประวัติวัดควนแพรกหา" เป็นหนังสือที่พิมพ์เป็นครั้งที่ 2 เป็นการพิมพ์แจกเพื่อหาเงินสมทบทุนในงานหล่อพระประธาน วัดควนแพรกหา ตำบลพนมวัง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยโรงพิมพ์ครูชาญ จังหวัดพัทลุง เมื่อเดือนมิถุนายน 2504 ผลงานเรื่องอื่นๆ ไม่ปรากฏ

จิ เต็มหมาด

จิ หรือเจ๊ะ เต็มหมาด เป็นชาวดำบลชะรัด อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ไม่ทราบประวัติแน่ชัด ผลงานประพันธ์เท่าที่ทราบมีเรื่องเดียว คือ เมืองสิด(ขุนแก้ว)แหมะเว แต่แต่งไม่จบ เสียชีวิตเสียก่อน สะมะแอ วงศ์สะอาดจึงแต่งเพิ่มในตอนท้ายที่ค้างไว้

จู จันทรแก้ว

จู จันทร หรือ หมอจู จันทรแก้ว ปัจจุบันรักษาการเจ้าอาวาสวัดสะทัง อำเภอเขาชัยสน พัทลุง อายุ 85 ปี ได้มีโอกาสไปเรียนหนังสือระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ จนจบระดับชั้น ม.2 แล้วออกจากโรงเรียนเพราะฐานะยากจน อายุได้ 18 ปี ได้บวชที่วัดพระเชตุพนฯ และเรียนจบนักธรรมเอก พร้อมกันนั้นเริ่มมีความสนใจและศึกษาแพทย์แผนโบราณด้วย และได้เริ่มแต่งกลอนตอนที่บวชเรียนมีผลงานเล่มแรก คือ คติธรรมคำกลอน ซึ่งแต่งเมื่อประมาณปี พ.ศ.2488 หลังจากนั้นก็มีผลงานอีก 4 เล่ม คือ นิทานชาดกคำกลอน พระพุทธเจ้าเข้ากรุงกบิลพัสดุ์คำกลอน พระพุทธองค์โปรดตากยวงศ์ และ บุญต้องทำกรรมต้องใช้ ปัจจุบันหนังสือของจู จันทรแก้ว ยังคงมีจำหน่ายที่บ้านโดยมีลูกเป็นผู้จัดพิมพ์จำหน่าย ยังคงมีผู้มารับไปจำหน่ายอยู่เสมอ

ชัย จันรอดภัย

ชัย จันรอดภัย หรือ ช. จันรอดภัย เป็นชาวโคกชุมแสง ตำบลปิ่นแต อำเภอกวนชนุน ต่อได้ย้ายมาเปิดร้านขายยาอยู่ที่ตลาดปากคลอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนชนุน จังหวัดพัทลุง มีผลงานประพันธ์หลายเรื่อง สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

นิทานประโลมโลกหรือนิยายหนังสือตลก ได้แก่ เพื่อนรักหักหลัง พิมพ์โดยโรงพิมพ์ครูชาญ พัทลุง

วรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา-คำสอน ได้แก่ พระพุทธทำนายของพระยาปัดเถรชัยภามิต นิราศพ้อหม้ายและคำกลอนสอนประชาชน

นอกจากนี้ ชัย จันรอดภัย ยังได้จัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมเก่าประเภทต่างๆ อีกหลายเล่ม เช่น หนังสือทำขวัญข้าวในไร่นาและยังฉางแบบโบราณ (2528) เป็นต้น

ชอบ หัทยานนท์

ชอบ หัทยานนท์ เป็นชาวบ้านควนเถียะ ตำบลท่าเสม็ด อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ.2503 ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลงานที่พบ คือ

เสือเอื่อน พิมพ์โดยโรงพิมพ์พัฒนาสัมพันธ์ อำเภอยะหริ่ง เมื่อ พ.ศ.2503

กลอนเพลงบอกและกลอนเวียน พิมพ์โดยโรงพิมพ์พัฒนาการ โอสด อำเภอยะหริ่ง

ชาญ ไชยจันทร์

ชาญ ไชยจันทร์ หรือครูชาญ เป็นเจ้าของโรงพิมพ์ครูชาญ จังหวัดพัทลุง เคยรับราชการเป็นครูโรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง และตั้งโรงพิมพ์ที่จังหวัดตรังมาก่อน คือ โรงพิมพ์ตรังวัฒนาพาณิชย์ ผลงานประพันธ์ที่สำคัญของครูชาญ คือ ประวัติพัทลุง-ตรังคำกลอน (แต่งร่วมกัน พาส พลชัย) พิมพ์ครั้งแรก โดยบริษัทตรังวัฒนาพาณิชย์ พ.ศ.2496 จำนวน 5000 ฉบับ และต่อมาได้จัดพิมพ์ซ้ำอีกประมาณ 2 ครั้ง โดยโรงพิมพ์ครูชาญ อ.เมือง จ.พัทลุง

แดง นักปราชญ์

แดง นักปราชญ์ ชื่อจริงคือ นายแดง ประพันธ์บัณฑิต (นามสกุลเดิม สงเสน) เป็นคนบ้านบ่อโค ถูกนายสง นางหนู เกิดเมื่อวันที่ 19 มกราคม 2434 พี่ชื่อดำ (เป็นผู้ใหญ่อยู่เขาพังไกรอั้งหลักฐานปรากฏในหนังสือเรื่อง “พลเรือนสอนบุตร” ว่า

ไหว้อาจารย์ท่านเสือเมืองเรืองระหง	จิตต์บรรจงนอบนบเคารพสาม
ท่านสอนให้เข้าใจในสูตรนาม	พยายามข้าพเจ้าให้เล่าเรียน
ขอไหว้อาจารย์เส้งวัดบ่อโค	สอนนอโมเข้าคำนำให้เขียน
ท่านอุทิศสำหรับพยายามตั้งความเพียร	สอนให้เรียนจัดเจนเขมรไทย

พออายุได้ประมาณ 15 ปี นายแดงได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดเสือเมือง ได้ศึกษาธรรมและไสยศาสตร์จนมีความแตกฉานพอสมควร เมื่ออายุได้ประมาณ 18 ปี จึงได้ลาสิกขาบทออกมาช่วยครอบครัวทำมาหากิน หลังจากนั้นก็ได้แต่งงานกับนางบาง (ไม่ทราบนามสกุล) และได้ย้ายจากบ้านบ่อโคไปอยู่ที่ควนชะลิก มีลูกกับนางบาง 7 คน คือ นายชื่น นางพิน (ลอย) นางพา (หมาเอียด) นางแพ (เสียชีวิตตั้งแต่เล็ก) นายช่วง นายทุ่ม (บ่าว) และนายผอม หลังจากเลิกกับนางบางก็มาอยู่บ้านปลายคลองแดน และได้แต่งงานกับนางเกล้า มีลูก 10 คน คือนายเกลื่อน, นายคล้าย, พระกล้าย (ทั้ง 3 เป็นลูกติดมากับนางเกล้า) นายเจริญ, นางบุญภักดิ์, นายอำนวย, นายกำจัด, นางหนูแจก, นายจวบ และนางสบาย ในปีพ.ศ.2487 แแดงได้พาครอบครัวย้ายจากบ้านปลายคลองแดนไปอยู่ที่บ้านสี่กั๊ก ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

แดงนักปราชญ์ได้แสดงฝีมือทางการประพันธ์มาตั้งแต่วันหนุ่ม งานประพันธ์ชิ้นแรกๆ ของนายแดง คือ บทกลอนสั้นๆ ที่แต่งขึ้นในโอกาสต่างๆ เช่น แต่งฎีกางานทอดกฐิน เป็นต้น แต่ผลงานเหล่านี้ก็ไม่มีปรากฏหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน ส่วนผลงานชิ้นแรกที่เขียนและจัดพิมพ์จำหน่าย เรื่องอดข้าว (หรือหนังสืออดข้าว ค่อมามีผู้เรียกว่านิราศอดข้าว) แต่งขึ้นในขณะที่อยู่ที่บ้านปลายคลองแดน พิมพ์ครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ.2472

นอกจากนี้ แแดง นักปราชญ์ก็ยังมีผลงานอีกหลายเรื่อง เท่าที่สามารถสืบค้นได้ในขณะนี้ มีวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่อง คือ พลเรือนสอนบุตร อธิสอนศิษย์ และ มงคลประชากรานุกรณ์ ซึ่งพิมพ์ประมาณปี พ.ศ.2494 - 2495 และนิยายหนังสือละออง 2 เรื่อง คือ เรื่อง

แก้วพรอท (23 เล่มจบ – พิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2500) และ เปรียบทอง (42เล่มจบ – พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2500 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย)

แดง นักประพันธ์ เป็นกวีรุ่นเดียวกับกวีลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกหลายท่าน ได้แก่ ปาน ชีช้าง เสือ ชำนาญภักดี ทอง นวลศรี และ หนูแก้ว นครจันทร์ แแดง นักปราชญ์ เป็นเกลอกับ “ปราชญ์เสือ” หรือ เสือ ชำนาญภักดี ปาน ชีช้าง และ ทอง หนองถั่ว (ทอง นวลศรี)

ทอง นวลศรี (ทอง หนองถั่ว)

ทอง นวลศรี เกิดเมื่อประมาณปี 2448 ที่บ้านหัววัง ตำบลบ้านใหม่ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เรียนหนังสือที่วัดหัววัง แต่งงานกับนางเพ็งเนี่ยว ชาวทะเลน้อย หลังจากแต่งงานก็อยู่ที่ทะเลน้อยระยะหนึ่ง ต่อมานายทองและครอบครัวจึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านหนองถั่ว (หลังวัดหนองถั่ว) ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนด โดยซื้อที่ดินจากชาวบ้านแถบนั้นไว้จำนวน 50 ไร่ ประกอบอาชีพทำนาและรับซื้อข้าวบรรทุกเรือไปขายที่ระโนดและซื้อของจากตัวอำเภอรโนดมาขายที่หนองถั่ว โดยที่บ้านเปิดเป็นร้านขายของชำ ต่อมาถูกโจรรังควาญ ทองจึงได้ขายที่นาแล้วย้ายไปอยู่ระโนด

หลังจากที่ทอง นวลศรี ย้ายไปอยู่ระโนดแล้ว ทองมีอาชีพเที่ยวเร่ขายสินค้าชนิดต่างๆ สินค้าที่สำคัญคือยาสีฟัน ซึ่งนายทองเป็นผู้ทำขึ้นมาเอง และจะนำไปเร่ขายบนรถไฟพร้อมๆ กับก็ขายหนังสือที่เป็นผลงานประพันธ์ของคนด้วย ในขณะที่ขายจะโฆษณาเป็นคำกลอน

ทองเป็นคนชอบอ่านหนังสือมาก เท่าที่จำได้ก็คือพระอภัยมณี ยศกิจ และหนังสือราชาศัพท์ นอกจากนั้นยังชอบหนังสือไฉ่วาทที่ที่ชมรมชาวระโนดในกรุงเทพฯ จัดพิมพ์ขึ้น ชอบอ่านหนังสือให้คนฟัง และมักชอบพูดทักทายเป็นคำกลอน

ทองมีลูกกับนางเพ็งเนี่ยวหรือนางเนี่ยว 6 คน คนโตไม่ทราบชื่อ เสียชีวิตแต่เล็กๆ ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ได้แก่ นายผ่อง นางแฉ่ว นายผาด นางสุณี และนายผอม

ทองเขียนหนังสือตั้งแต่ตอนที่อยู่หนองถั่ว โดยเขียนเรื่องจากปัญหาความอดอยากที่เกิดขึ้นขณะนั้น ผลงานของทองทุกเรื่องจะจัดพิมพ์และจำหน่ายเอง โดยนายทองจะนำหนังสือไปเร่ขายตามที่ต่างๆ นานๆ จึงจะกลับมาบ้านสักครั้งหนึ่ง หนังสือของนายทองที่พิมพ์จำหน่าย เท่าที่ทราบขณะนี้ ได้แก่

คำกลอนสอนใจ (มีต้นฉบับ ฉบับพิมพ์) พิมพ์ครั้งแรกประมาณ พ.ศ.2476 ถึงปี พ.ศ.2512 ได้พิมพ์มาแล้วถึง 13 ครั้ง

นิราศข้าวแห้ง หรือเรื่องนาล่มแต่งเป็นเรื่องแรกเมื่อตอนย้ายไปอยู่บ้านหนองด้วย สุภาจิตสอนหญิง ไม่ทราบปีที่แต่งและพิมพ์จำหน่าย

ภามิตพาเลือก พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2496 โดยโรงพิมพ์สมบุญธอิสถ สงขลา นอกจากนั้นยังแต่งเรื่องหนังตะลุงหลายเรื่อง หนังสือเสียงทอง เอาไปแสดง แต่ไม่มีหลักฐานว่าแต่งเรื่องอะไรบ้างและมีการพิมพ์จำหน่ายบ้างหรือไม่

นายทอง นวลศรี เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุรถชนที่บ้านควนหิน อ.เมือง สงขลา เมื่อปี 2518ถูกรถชนขณะเดินข้ามถนนไปยังบ่อนว้าวชนบ้านควนหิน เพื่อขายหนังสือและสินค้า มีอายุได้ 70 ปีเศษ

เนื่อง แก้วทงค์

ไม่ทราบประวัติ พบผลงานประพันธ์เพียงเรื่องเดียว คือ กายนคร พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2501 ขณะพักอาศัยอยู่ที่วัดวิหารสูง

ปอ คนวัด

ปอ คนวัด เป็นชาวอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ผลงานที่พบมีเพียงเรื่องเดียว คือ “สมบัติพระสุลี” แต่งเป็นนิทานคำกลอนใช้แสดงหนังตะลุง มีแทรกบทพากย์ร้อยแก้ว สลับตามลักษณะของการแสดงหนังตะลุง พิมพ์ครั้งแรกเพื่อขายเป็นรายได้เป็นทุนสร้างหอฉันวัดท้ายวัง ตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พิมพ์โดยโรงพิมพ์พัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อปี พ.ศ.2504

ปาน ชีช้าง

ปานบอดหรือปาน ชีช้าง เกิดเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2433 ที่บ้านดอน หมู่ที่ 5 ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นบุตรคนที่ 7 ในจำนวน 9 คน ของนายคงและนางคล้าย ชีช้าง บิดามารดามีอาชีพทำนา

ปาน ชีช้าง ไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน แต่ด้วยที่ เป็นผู้มีความสนใจใฝ่เรียนและมีความเฉลียวฉลาด จึงสามารถเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ที่ได้ยินได้ฟังจากคนรอบข้างและเพื่อนๆ ที่อ่านหนังสือต่างๆ ให้ฟัง ทำให้มีความสนใจในทางกาพย์กลอนมาตั้งแต่เด็กๆ ทั้งกลอนเพลงบอกและกลอนหนังตะลุง เริ่มฝึกหัดเพลงบอกกับเพลงบอกเดชซึ่งอยู่ใกล้บ้าน

จนสารถับเพลงบอกในงานวัดต่างๆ อยู่เสมอๆ อายุได้ประมาณ 14 ปี ก็มีความสนใจที่จะหัดหนังตะลุง โดยได้ไปฝึกหัดหนังตะลุงกับหนังปانب้านท้ายโนต อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

นอกจากนี้ ปานยังได้มีโอกาสเป็นศิษย์ของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัมมิ (ม่วง) วัดท่าโพธิ์ นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นผู้มีความรู้และความสนใจในกลอนเพลงบอกอีกด้วย

ปานได้สมรสกับนางจิดเมื่อปี พ.ศ.2462 ขณะมีอายุได้ 29 ปี แต่งงานแล้วก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เขาพังไกรนั่นเอง มีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น 7 คน

ปานเที่ยวแสดงหนังตะลุงและเล่นเพลงบอกไปทั่วหลายจังหวัด ที่เดินทางไปประจำ คือ นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ตรัง และสุราษฎร์ธานี ในช่วงทศวรรษ 2470 นับได้ว่าเป็นช่วงที่ปานมีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด โดยในปี พ.ศ.2471 ได้มีโอกาสเดินทางไปอัดเสียงที่กรุงเทพฯ โดยนายห้างรัตนมาลา ได้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมดให้ปานและคณะพร้อมทั้งคิลปินภาคใต้อื่นๆ อีกหลายคน เดินทางไปอัดเสียงที่ห้าง ค. เอ็กชเวน ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นการอัดเสียงการแสดงทั้งหนังตะลุงและเพลงบอก

ปานหยุดเล่นเพลงบอกเมื่ออายุได้ประมาณ 55-60 ปี หลังจากนั้นจะประกอบอาชีพใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด และถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ.2498 อายุได้ 66 ปี มีลูกศิษย์ทั้งที่เป็นนายหนังตะลุงและเพลงบอกหลายคน ที่มีชื่อเสียง เช่น หนังประวิง หนูเกื้อ (เสียชีวิตแล้ว) เพลงบอกเขียน เพชรทอง เพลงบอกแยม ธรรมแสน

ผลงานของปานบอกที่เหลืออยู่ถึงปัจจุบันส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบทกลอนเพลงบอกที่มีผู้จดจำและเล่าสืบต่อกันมา ส่วนผลงานในลักษณะอื่น เท่าที่พบแล้วขณะนี้ก็มีเพียงเรื่องเดียว คือ “กลอนนิราศปานบอก” ซึ่ง เวียน ปัญจสุวรรณ ได้รวบรวมมาตีพิมพ์ในหนังสือ วันสารทศกัญญะภาคทักษิณ ครั้งที่ 11 2-5 ตุลาคม 2518 ซึ่งมีเฉพาะ ตอนที่ 1 จากปากพนักผู้พัทลุง เท่านั้น

พร้อม บรรณบรร

ไม่ทราบชีวประวัติ ผลงานที่พบได้แก่วรรณกรรมหนังตะลุงเรื่อง สายเลือดทรยศ ฉบับที่พบเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 โดยโรงพิมพ์พัทลุง เมื่อ พ.ศ.2504

พระครูนิเทศธรรมาภรณ์

พระครูนิเทศธรรมาภรณ์ (นิพนธ์ อุไรกุล) หรือ น.อุไรกุล อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัด

มัทธิมาวาส สงขลา เป็นบุตรของนายอึ้ง นางคล้าย เกิดเมื่อ 5 กรกฎาคม 2462 ที่บ้านคอนเนียน ตำบลบางเขียด เริ่มเข้าเรียนหนังสือชั้นต้นที่โรงเรียนประชาบาลตำบลบางเขียด 1 เมื่ออายุได้ 9 ขวบ จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ก็ออกจากโรงเรียนมาช่วยพ่อแม่ทำนา ในปี พ.ศ.2479 ได้สมัครเป็นครูช่วยสอนที่โรงเรียนประชาบาลตำบลบางเขียด 1 เมื่ออายุได้ 19 ปี จึงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดป่าขวาง ตำบลรำแดง แล้วไปจำพรรษาอยู่ที่วัดกุศบรพต ต่อมา พระแดง โสภโณ (พระครูโสภณศีลจาร) ได้จัดส่งไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่กรุงเทพฯ โดยไปอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ และได้อุปสมบทที่นั่น ศึกษาพระปริยัติธรรมจนกระทั่งสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค ในปี พ.ศ.2486 แล้วได้กลับมาอยู่ที่วัดมัทธิมาวาส สงขลา ในปีรุ่งขึ้น

นอกเหนือจากการปฏิบัติภารกิจในฐานะของสงฆ์แล้ว พระครูนิเทศธรรมาภรณ์ ยังมีความสามารถในการเชิงกาพย์กลอนไม่น้อย ได้แต่งงานประพันธ์ร้อยกรองไว้หลายเรื่อง เช่น ประวัติเครือญาติ ประวัติวัดกุศบรพต กรรมกับธรรมชาติ พุทธประวัติคำกลอน และกลอนศัพท์ภาษาภาคใต้ พระครูนิเทศธรรมาภรณ์ ถึงแก่มรณภาพ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2531

พระมุนีสาร์โคภณ (พระธรรมเมธาจารย์)

พระมุนีสาร์โคภณ (ภายหลังคือ พระเทพสารสุธี และพระธรรมเมธาจารย์ ตามลำดับ) เป็นพระภิกษุที่มีความสนใจในการเก็บรวบรวมและปริวรรตงานวรรณกรรมท้องถิ่น ตลอดจนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผลงานทางด้านวรรณกรรมของท่านส่วนใหญ่แล้วจะเป็นงานปริวรรตและเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น

สุทธิกรรม ปริวรรตจากต้นฉบับสมุดข่อย ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพนายหล่อ ศิริธร เมื่อ พ.ศ. 2496 และพิมพ์ครั้งที่ 2 ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมจักรการาม วัดประดู่หอม อ.เมือง จ.พัทลุง เมื่อ พ.ศ.2506

จุลลธนูคุณชาดก (จันทโครบพากย์ไทย) เป็นผลงานแปลจากพระสูตร ตีพิมพ์ในหนังสือ พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานวันปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479

เทพสาร เป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

พระปาน วิสาโร

ประวัติของพระปาน วิสาโร หรือ ป. วิสาโร ไม่ทราบแน่ชัด ในผลงานเรื่อง

“หนังสือเกียรติคุณ” หรือ “หนังสือเกียรติคุณร้อยเอ็ด” ที่พบระบุเพียงว่า ได้รับการศึกษาสูงสุด คือ นักธรรมเอก สำหรับหนังสือ “หนังสือเกียรติคุณ” พิมพ์ครั้งที่ 2 โดยโรงพิมพ์ครูชาญ จังหวัดพัทลุง เมื่อ 19 ธันวาคม 2503 นายหีด เหมือนจันทร์ เป็นผู้จัดพิมพ์

พรมและระบาย

วิเคราะห์จากผลงานประพันธ์ที่พบเพียงเรื่องเดียว คือ นิราศพรมภายิตรระบาย ก็น่าจะเชื่อได้ว่าเป็นคนสองคน พรม เป็นผู้ชาย ระบายเป็นผู้หญิง แต่ไม่ทราบรายละเอียดอื่นๆ

เฟื่อง อุ่นเสียม

เฟื่อง อุ่นเสียม เป็นชาวบ้านโคกแซะ ตำบลตะโหนดค้วน อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ผลงานที่พบมีหนังสือ “เรื่องครูสงกรานต์ ดัดเสียมหาพรหม ประโลมโลก” จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2497 โดย โรงพิมพ์พัทลุง จังหวัดพัทลุง

ระบาย

ระบายเป็นนักประพันธ์หญิง ผลงานที่พบมีเรื่อง “สุภายิตรระบาย” รวมพิมพ์อยู่เล่มเดียวกับผลงานของ “พรม” โดยใช้ชื่อหนังสือว่า “นิราศพรมภายิตรระบาย” พิมพ์ที่โรงพิมพ์สงขลาพานิช เมื่อปี พ.ศ.2496 ผู้จัดพิมพ์จำหน่าย คือ นายห้าม เจริญพงษ์

วรรณ คณะสุวรรณ

ประวัติ วรรณ คณะสุวรรณ ไม่ทราบแน่ชัด ผลงานที่พบมีเพียงเรื่องเดียว คือ “ดอกสร้อยกสิกรรม” ตีพิมพ์ในหนังสือ “พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2479” เมื่อพิจารณาจากผลงานบทประพันธ์ชิ้นนี้ เชื่อได้ว่าเป็นนักประพันธ์กลุ่มปัญญาชน เพราะลักษณะผลงานเป็นวรรณกรรมร้อยกรองสมัยใหม่ชัดเจน ได้รับอิทธิพลทั้งทางด้านเนื้อหาความคิดและรูปแบบคำประพันธ์จากวรรณกรรมของ “ครูเทพ” อย่างชัดเจน

สละแอ วงศ์สะอาด

บ้านเดิมเป็นชาวชะรัด อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เคยดำรงตำแหน่งเป็นประธานอิสลามประจำจังหวัดพัทลุง เสียชีวิตเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2543 ผลงานประพันธ์มีเรื่อง

เคียว คือ เมืองลิด(ขุนแก้ว)เหมะเว ซึ่งเป็นการแต่งต่อต้านฉบับที่นายจิ สัมหมาดแต่งค้างเอาไว้ และเป็นผู้จัดพิมพ์วรรณกรรมเรื่องนี้เผยแพร่

สัน สังข์สุวรรณ

ประวัติของสัน สังข์สุวรรณ ยังไม่สามารถสืบค้นได้ ผลงานที่พบมีเพียงเรื่องเดียว คือ ประวัติพระสาริกะธาตุ ของ วัดไชยมงคล สงขลา พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2472 โดย โรงพิมพ์ สมบูรณ์ไอสด สงขลา

สินวล มากนวล

สินวล มากนวล เป็นชาวดำบลป่าพะยอม บ้านเกิดอยู่ตำบลชะมวง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง จบการศึกษาระดับมัธยมปีที่ 3 เข้ารับราชการเป็นครูประจำบาลเมื่อปี พ.ศ.2471 ก่อนเกษียณอายุราชการ ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งสารวัตรศึกษา อำเภอกวนขนุน ผลงานประพันธ์ที่สำคัญ ได้แก่

นิราศวัดเกาะใหญ่ พิมพ์ก่อนปี พ.ศ.2500 ยังไม่พบต้นฉบับ มีแต่ฉบับที่อาจารย์มานพ มากนวล บุตรชายบันทึกจากความจำของผู้ที่เคยอ่านหนังสือเล่มนี้

นิราศโรงดิน ต้นฉบับนิราศเรื่องนี้ยังค้นหาไม่พบ ทราบแต่ว่าพิมพ์จำหน่ายก่อนปี พ.ศ.2500

นิราศลาสิก (ไม่พบต้นฉบับ)

คำกลอนยกโบสถ์วัดควนป็นตาราม ตำบลป็นแด อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง (ไม่พบต้นฉบับ)

คำกลอนยกโบสถ์วัดป่าพะยอม พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2503

คำกลอนฝังลูกนิมิตวัดหนองถั่วย พิมพ์แจกในงานฉลองโบสถ์วัดหนองถั่วย ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด เมื่อปี พ.ศ.2497 (ไม่พบต้นฉบับ)

สุราวิวาท — นักปราชญ์วิจารณ์ พิมพ์ครั้งแรกในโอกาสฉลองหอดินวัดป่าพะยอม เมื่อปี พ.ศ.2496 พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานฉาปนกิจศพคุณพ่อสินวล มากนวล พ.ศ.2524

เสื่อ ชำนาญภักดี

เสื่อ ชำนาญภักดี เป็นชาวบ้านคอนคัน ตำบลภูซุด อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา เกิดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2420 เศษ เป็นบุตรของนายแก้วกับนางเกื้อ นายเสื่อเริ่มเรียนหนังสือที่วัดบ่อโค และวัดสะทิงพระ อำเภอสะทิงพระ ต่อมาได้บวชเรียนที่วัดสะทิงพระ หลากพรรษา โดยเป็นลูกศิษย์ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ซึ่งเป็นกวีคนสำคัญในยุคนั้น ทำให้นายเสื่อได้รับการถ่ายทอดวิชาการประพันธ์จากพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) จนสามารถกล่าวได้ว่าเป็นศิษย์เอกทางวิชาการประพันธ์ของท่าน

เสื่อมีพี่น้องด้วยกันรวม 7 คน คือ นางคุ่ม นางสุ่น นางสุ่น นางคำ นางพิม นายเสื่อ และนายแมว เสื่อได้แต่งงานกับนางซ้อง ชาวบ้านพรวน ไม่มีบุตรด้วยกัน หลังการแต่งงานก็ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านเดิมระยะหนึ่ง ต่อมาก็ได้โยกย้ายไปทำมาหากินอยู่ที่บ้านบางปอ ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช แล้วจึงย้ายกลับมาอยู่บ้านเดิมเมื่ออายุมากแล้ว กลับมาอยู่ที่บ้านคอนคันได้ประมาณ 3-4 ปี เจ้าอาวาสวัดแจ้ง อำเภอเมือง สงขลา เห็นว่าทั้งสองไม่มีอาชีพที่เป็นหลักแหล่งแน่นอน จึงได้ให้การอุปการะโดยให้รับคนทั้งสองไปพำนักอยู่ที่วัดแจ้ง ในระหว่างที่พักอยู่ที่วัดแจ้ง นายเสื่อได้เดินทางไปมาระหว่างวัดกับโรงพิมพ์เพื่อส่งเรื่องให้โรงพิมพ์สมบุญโอสถจัดพิมพ์ จำหน่ายอยู่บ่อยๆ และบางครั้งก็ค้างคืนเพื่อแต่งหนังสือที่โรงพิมพ์ นายเสื่อพำนักอยู่ที่วัดแจ้งประมาณ 10 ปี จึงเสียชีวิต

ผลงานของเสื่อ ชำนาญภักดี หรือ ส. ชำนาญภักดี ที่ตีพิมพ์จำหน่ายมี 4 เรื่อง คือ กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกกโนนาง ลอยวาริน-ศิลป์สุบรรณ และ เรื่องกำเนิดมนุษย์และแม่โพสพ เรื่องที่เด่นที่สุดคือเรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นที่แพร่หลายมาก

นอกจากมีผลงานประพันธ์แล้ว เสื่อเป็นคนสวดหนังสือได้ไพเราะเป็นที่ติดอกติดใจของชาวบ้าน ที่บ้านคอนคันมักมีคนมาฟังนายเสื่อสวดหนังสืออยู่เสมอ หนังสือที่เสื่อชอบสวดมาก คือ เรื่อง มโหสถ ซึ่งตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะ นอกจากนี้ก็มี เรื่องพระอภัยมณี จันทโครพ รามเกียรติ์ และเรื่องที่เสื่อแต่งเอง

เสื่อเป็น “เกลอ” กับป่านบอด เพลงบอกและนายหนังสือดังแห่งเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และเคยแต่งกลอนโต้ตอบกับป่านบอดหลายครั้ง แต่น่าเสียดายที่ไม่มีใครจำบทกลอนเหล่านั้นของเสื่อได้ เมื่อป่านบอดไปเล่นหนังในที่ต่างๆ เสื่อก็มักเดินทางไปด้วย เช่น ครั้งหนึ่งนายอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ได้รับหนังสือป่านบอดไป

แสดงที่ปากพะยูน นายเสือก็ลงเรือเดินทางไปกับหนังปานบอดด้วย หนังปานบอดได้ถาม นายเสือก็ว่าจะเล่นเรื่องอะไรดี นายเสือก็จึงแนะนำให้เล่นเรื่องมโหสถและให้คนนำเรือไปเอา หนังสือเรื่องมโหสถที่บ้านคอนคันให้หนังปานบอดใช้แสดงในคืนนั้น ส่วนหนังตะลุงที่เสือนิยมชมชอบมากที่สุด คือ หนังอ้มจอแพร บ้านห้วยลึก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง หนังที่นำเอาเรื่องของนายเสือก็ไปใช้ในการแสดง เท่าที่ทราบได้แก่ หนังแปลกสองหิ้ง หนังคำท่าหนาน และหนังอ้มจอแพร

หนูแก้ว นครจันทร์

หนูแก้ว นครจันทร์ หรือ โชคชัย นครจันทร์ เป็นชาวบ้านผักกูด ตำบลบ้านใหม่ อำเภอรโนด เกิดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2450 เป็นบุตรของนายคง นางเอี่ยม มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันสองคน คือ นายหนูแก้ว และนางหนูอ้อม เมื่อย่างเข้าสู่วัยรุ่นก็ได้บวชเรียนที่วัดท่าบอนซึ่งตั้งอยู่ริมทะเลใกล้กับท่าเรือที่เป็นเส้นทางติดต่อกับปากพนังและสงขลา ปี พ.ศ. 2575 พระหนูแก้ว นครจันทร์ ได้เดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ โดยทางเรือ และไปพำนักเพื่อศึกษาเล่าเรียนอยู่ที่สำนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในระหว่างการเดินทางไปกรุงเทพฯ ครั้งนี้ พระหนูแก้วได้แต่งนิราศขึ้นมาเรื่องหนึ่งบรรยายการเดินทางจากท่าบอนถึงกรุงเทพฯ ชื่อนิราศกรุงเทพฯ (หรือนิราศท่าบอน?) เรื่องราวของนิราศเรื่องนี้พรรณนาการเดินทางไว้อย่างละเอียดตั้งแต่เริ่มเดินทางจากวัดท่าบอนจนกระทั่งถึงกรุงเทพฯ หลังจากท่านเดินทางกลับมาวัดท่าบอน ก็ได้เป็นครูสอนประจำอยู่โรงเรียนวัดท่าบอน ต่อมาจึงลาสิกขาบทด้วยเหตุผลว่า ความเป็นพระไม่เหมาะสมที่จะเป็นครู เนื่องจากในขณะนั้นผู้หญิงได้เข้าเรียนในโรงเรียนมากขึ้น

นายหนูแก้ว แต่งงานกับนางบุญเรือน (เนี้ยว – ยังมีชีวิตอยู่) ตั้งบ้านเรือนอยู่ชายทะเลทางทิศใต้ของวัดท่าบอน มีบุตรด้วยกัน 8 คน คือ นางสุจิต ถาวรประสิทธิ์ นายประชิด นครจันทร์ นางปราณี นางประนอม(เสียชีวิตแล้ว) นายวรกิจ นครจันทร์ นายวรการ นครจันทร์ (เสียชีวิตแล้ว) นางราตรี (ไม่ทราบนามสกุล) นายทรงชัย นครจันทร์

หนูแก้ว นครจันทร์ เป็นครูโรงเรียนวัดท่าบอนมาโดยตลอด จนกระทั่งเมื่ออายุได้ 50 ปีเศษ ได้ย้ายไปสอนที่อำเภอรัตภูมิ และซื้อที่ดินเพื่อเตรียมทำสวนในบ้านปลายของชีวิต แต่ด้วยที่สุขภาพไม่ดีสุขภาพที่ต้องเดินทางไปมาระหว่างท่าบอนกับรัตภูมิ ท่านจึงตัดสินใจ

ใจลาออกจากราชการกลับมาอยู่บ้านเดิม เมื่ออายุได้ 58 ปี จนกระทั่งเสียชีวิตเมื่อปี พ.ศ. 2512 ในขณะที่มีอายุได้ 62 ปี

หนูแก้ว นครจันทร์ เป็นคนไม่คึกสุรา ไม่เจ้าชู้ เป็นคนพูดน้อย และพูดจริงจัง จึงเป็นที่เชื่อถือของคนในชุมชนท่าบองและใกล้เคียงอย่างสูง มีเพื่อนสนิทที่บวชเรียนมาพร้อมกัน คือ มหาลอย บ้านอยู่พัทลุง และมหารุ่ง เจ้าของร้านหาคใหญ่บรรณาการ อำเภอหาคใหญ่

ผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ เท่าที่สามารถเก็บรวบรวมได้ ได้แก่เรื่อง แก้วสองภาค และ พรายประสิทธิ์ ซึ่งรวบรวมได้บางส่วนเท่านั้น ผลงานทั้งหมดของหนูแก้วที่รวบรวมได้จากคำโฆษณาในหนังสือของหนูแก้วเอง มีดังนี้

นิทานประโลมโลก ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุง ได้แก่

แก้วสองภาค 25 เล่มจบ

พรายประสิทธิ์ 25 เล่มจบ

นางแก้ว 25 เล่มจบ

นางสาวขาวดง 25 เล่มจบ

นิราศ ได้แก่

นิราศท่าบอง

นิราศสงขลา

นิราศพัทลุง

นิราศสตูล

นิราศฉาปนกิจท่านอุปัชฌาวัตท่าบอง

คำสอน พบเรื่องเดียว คือ

คหิปฏิบัติคำกลอน

หนูฟอง

หนูฟองเป็นชาวบ้านควนเงิน หมู่ที่ 1 ตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัด

นครศรีธรรมราช มีอาชีพเป็นนักเล่นเพลงบอกและนายหนังตะลุง ผลงานวรรณกรรมที่พบมีเรื่อง “ลุงสอน สอนหลานสินธุ์” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 จากข้อความบนปกหลังที่ว่า “หนังสือทุกๆ เล่ม ที่แต่งโดย ‘หนูฟอง’ อ่านแล้วรับรองท่านจะต้องติดใจ แสดงให้เห็นว่าผลงานของ

หนูฟองน่าจะมีหลายเรื่อง

หนูฟอง จันทภาโส

หนูฟอง จันทภาโส เป็นชาวเกาะสบบ้า อำเภอยะหา จังหวัดสงขลา มีผลงานที่สำคัญ เช่น

สุภาษิตสอนผู้ ชายโสด

สุภาษิตสอนหญิง

ไตรภพพลเรือน

ภาคผนวก ข

วรรณกรรมที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ประกอบด้วย

1.วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก ได้แก่เรื่อง

- 1.1 กลิ่นกรอบแก้ว ของ ส.ชำนานุกฤตติ(พบ 15 เล่ม)
- 1.2 ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ ของ ส. ชำนานุกฤตติ (พบ 5 เล่ม)
- 1.3 กำเนิดมนุษย์และแม่โพสพ ของ ส. ชำนานุกฤตติ (พบเฉพาะเล่มที่ 1)
- 1.4 แก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์(25 เล่มจบ พบเพียง 12

เล่ม)

- 1.5 ขุนแก้ว หรือ แหมะเว-เมืองสิด ของ นายจิ และสละแม วงศ์

สะอาด (เล่มเดียวจบ)

- 1.6 เสือเอื่อน ของ ชอบ หัทยานนท์ (3 เล่มจบ)

- 1.7 สายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร (พบเฉพาะเล่มที่ 3 และ

เล่มที่5)

- 1.8 แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์(พบ 3 เล่ม)

2.วรรณกรรมประเภทคำสอน ได้แก่เรื่อง

- 2.1 คำกลอนสอนใจ ของ ทอง นวลศรี (เล่มเดียวจบ)

- 2.2 ภาษิตพาเสีย ของ ทอง นวลศรี (เล่มเดียวจบ)

- 2.3 พลเรือนสอนบุตร ของ แดง นักปราชญ์ (เล่มเดียวจบ)

- 2.4 อีสอนศิษย์ ของ แดง นักปราชญ์ (เล่มเดียวจบ)

- 2.5 มงคลประชาราษฎร์ ของ แดง นักปราชญ์ (เล่มเดียวจบ)

- 2.6 แม่ ของ “ลมลอย” (รัตนชัย เกละกุล) (เล่มเดียวจบ)

- 2.7 กติคุณคำกลอน ของ พระคณี ทิฎฐปุญโญ (เล่มเดียวจบ)

- 2.8 เชษฐาภิบาลของ พระอำนวย บุญเรืองขาว

- 2.9 บทภาษิตคำกลอน (ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง) (เล่มเดียวจบ)

- 2.10 เทศนาสัมปทา กายัพยานี เข้าใจว่าทำไมกันหนอ ของ

พระอนุสาสนาจารย์จิตต์ รตนโชด (เล่มเดียวจบ)

- 2.11 เรื่องมาครสอนบุตร ของ ผอม จิตพุล (เล่มเดียวจบ)

2.12 ลูบสอนสอนหลานสิ้นธุ์ ของ หนูฟอง (เล่มเดียวจบ)

2.13 หนังสือเกียรติคุณ ของ พระป่าน วิสาโร (เล่มเดียวจบ)

2.14 ชัยภามิด ของ ชัย จันทรคภัย (เล่มเดียวจบ)

2.15 คำกลอนสอนประชาชน ของ ช. จันทรคภัย (เล่มเดียวจบ)

3.วรรณกรรมประเภทตำนานและประวัติศาสตร์ ได้แก่

3.1 ประวัติพุทธวงศ์ทั้งสามสมัย ของ ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์

พลชัย (5 เล่มจบ)

3.2 ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง (เล่มเดียวจบ)

4.วรรณกรรมที่เกี่ยวกับประวัติสถานที่และบุคคล ได้แก่

4.1 ประวัติพระสารีกะธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สั้น สิวซ์

สุวรรณ (เล่มเดียวจบ)

4.2 ประวัติวัดควนแพรกหา โดย นายคง คงช่วย (2 เล่มจบ)

4.3 ประวัติพระพุทธไสยาสน์ โดย ขุนมนตรีบริรักษ์

5.ร้อยกรองสมัยใหม่

5.1 ดอกสร้อยกสิกรรม ของ วรรณ คฤสุวรรณ ลำไ้

5.2 การศึกษานันทะ ของ ขุนมนตรีบริรักษ์

5.3 กล่อมขวัญรัฐธรรมนุญ ของ พ่วง อ่อนเวิร

5.4 ชมวานปีใหม่ ของ ขุนมนตรีบริรักษ์

5.5 เพลงพวงมาลัย ของ ขุนมนตรี บริรักษ์

บทคัดย่อ

วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา
ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์
(พ.ศ.๒๔๗๒-๒๕๐๓)

บทคัดย่อ
ของ
วินัย สุกใส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มีนาคม ๒๕๔๖

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.๒๔๗๒-๒๕๐๓) กับบริบททางสังคม และวิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการดังกล่าว โดยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์จากข้อมูลวรรณกรรม เอกสาร และการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์มีความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ สภาพเศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงปี พ.ศ.๒๔๗๒-๒๕๐๓ กำลังปรับเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเลี้ยงชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า การสร้างสรรค์งานวรรณกรรมได้มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้น นักประพันธ์ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมจะแสดงตัวเป็นเจ้าของผลงาน แสดงความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ผลงานประพันธ์ และบางกลุ่มก็มีรายได้จากการจัดพิมพ์จำหน่ายผลงานประพันธ์ การเสพวรรณกรรมมีทั้งการอ่าน การฟังการสดหนังสือ และผ่านการละเล่นประเภทหนังตะลุง วรรณกรรมร้อยกรองในยุคนี้มีการเผยแพร่ทั้งโดยการพิมพ์จำหน่าย พิมพ์แจกในโอกาสต่างๆ และผ่านประเพณีและการละเล่นต่างๆ ทำให้วรรณกรรมเหล่านี้แพร่หลาย มากกว่าวรรณกรรมแบบเก่า และพบว่าวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก และวรรณกรรมคำสอนที่แต่งโดยนักประพันธ์พื้นบ้าน จะได้รับความนิยมสูงกว่าผลงานของนักประพันธ์ที่เป็นพระสงฆ์และ ปัญญาชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวรรณกรรมเหล่านี้จะให้ความบันเทิงมากกว่า และที่เด่นที่สุดก็คือ สามารถนำไปใช้เป็นหนังสือสวดและใช้เพื่อการแสดงหนังตะลุงอันเป็นสื่อบันเทิงพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี

ในด้านภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์สะท้อนภาพให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนทำนาและชุมชนทำสวนทำไร่ไว้อย่างชัดเจน ใน ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการสะท้อนภาพเศรษฐกิจสังคมที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพไปสู่เศรษฐกิจแบบการค้าที่ค่อยๆ เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน และเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๔๕๐ เป็นต้นมา ลักษณะที่ ๒ สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐที่จะเข้าไปควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตของชุมชนโดยการปลูกฝังความคิดทางเศรษฐกิจสังคมแบบทุนนิยมผ่านงานวรรณกรรมของปัญญาชนรุ่นใหม่และพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษามากจากเมืองหลวง ดังนั้น แม้ภาพรวมที่ปรากฏจะมีลักษณะเศรษฐกิจสังคมแบบยังชีพ

อย่างชัดเจน แต่ก็มีแนวโน้มให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นได้ไม่ยากนัก และภาพสะท้อนจากวรรณกรรมที่แต่งและพิมพ์เผยแพร่ในช่วง พ.ศ.๒๔๕๑-๒๕๐๓ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าไปมีบทบาทของรัฐในอันที่จะควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น นักประพันธ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในอันที่จะเผยแพร่หรือปลูกฝังความคิดและค่านิยมที่สอดคล้องกับระบบทุนนิยมมากขึ้น โดยที่พื้นฐานของกวีชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาจากวัด ค่านิยมที่เกี่ยวกับคุณธรรมความดีงามตามหลักของศาสนาจึงยังคงเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้สังคมยังคงมีความสุขได้ คำสอนเกี่ยวกับการแสวงหาทรัพย์สินเพื่อความร่ำรวยจึงมีคุณธรรมตามหลักศาสนากำกับอยู่

**AN ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC REFLECTIONS OF THE COMMUNITIES
AROUND THE SONGKHLA LAGOON BASIN AS FOUND IN LOCAL VERSE
LITERATURE IN THE AGE OF PRINTING (1929-1960)**

**An Abstract
by
Winai Suksai**

**Presented to Thaksin University in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Thai
March 2003**

This research sought to study relations between the process of creation and consumption of literature in the communities around the Songkhla Lagoon basin in the age of printing (1929-1960) and social contexts, and to analyze the socio-economic reflections of the said communities as found in the local verse literature of the period by means of analysis of literary data and documents, and through interview of individuals concerned.

Following are the research findings. The process of creation and consumption of literature as above-mentioned corresponded to social changes. That is to say, the socio-economic condition of the Songkhla Lagoon basin during 1929-1960 underwent adaptation from a system of sustenance economy to one of commercial economy. The creation of literary works took a similar turn. The writers who created literary works made themselves known as authors and showed their right of authorship. For some groups, there were revenues from publication of their works. The manners of consumption of literary works involved reading, listening to verse chanting, and shadow-play performance. The verse literature of this period was publicized through publishing for sale and for distribution on various occasions, as well as through rituals and forms of entertainment. This caused the literature to be more widely known than the literature of old. The literary works of romantic and moralizing categories composed by folk writers proved more popular than those penned by monks and intellectuals, possibly because of more entertaining value of the former, whose chief benefit came from its use as chanting books and for shadow-play performance that very well served as folk media of entertainment.

In terms of socio-economic reflections, it was found that the local literary works as referred to above clearly reflected the socio-economic changes in the communities of rice farming, gardening, and dry-land farming in two ways. First, it was the change from a system of sustenance economy to commercial economy that gradually took place in hamlet communities and took an evident turn from the decade of 1947's onward. Second, efforts by the state are reflected for control of

production factors and community products through inculcation of capitalistic socio-economic ideas via literary works by new intellectuals and monks educated in Bangkok. Therefore, although the whole picture as found was clearly characterized by sustenance socio-economy, a trend of the change to come can easily be detected. The literary works composed and published during 1948-1960 reflected more clearly the involvement of the state in controlling production factors and products. Writers had an increasingly important role of disseminating and cultivating ideas and values in harmony with capitalism. As most folk poets' background originated with monastery schooling, the value of merit and goodness based on the Buddhist religious precepts had enough restraining power for society to keep peace. The teachings about the pursuit of wealth were still dominated by a Buddhist merit base.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายวินัย ชื้อสกุล สุกใส

เกิดวันที่ 14 เดือนตุลาคม

สถานที่เกิด

พุทธศักราช 2499

บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 4

ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

220 ไชยสถาน 5 ซอย 7

ตำบลหาดใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน

อาจารย์ 2 ระดับ 7

สถานที่ทำงานปัจจุบัน

โรงเรียนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2517

ม.ศ. 3 จากโรงเรียนพัทลุงจังหวัดพัทลุง อำเภอเมือง
จังหวัดพัทลุง

พ.ศ.2521

ป.กศ.ชั้นสูง จากวิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช
อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

พ.ศ.2523

กศ.บ. (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
วิทยาเขตสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

พ.ศ.2546

กศ.ม.(วิชาเอกภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ
อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา